

**Ilmiy amaliy
jurnal
№ 2 (4)
2025**

**YANGI
O'ZBEKISTON
IQTISODIYOTI**

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 2-son 2025 yil

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI
O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI**

YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI

2

ISBN 978-9943-5256-3-4

Toshkent – 2025

UDK: 818.213

BBK: 84.61

B- 29

Butun kuch va salohiyatimizni yagona ulug‘ maqsadimiz – Yangi O‘zbekistonni barpo etishga qaratamiz.

Yangi O‘zbekiston – bu, avvalo, yangi iqtisodiy munosabatlar, yangi iqtisodiy dunyoqarash demakdir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti
Shavkat Mirziyoyev

Все свои силы и потенциал мы направим на достижение нашей общей великой цели - построение нового Узбекистана. Новый Узбекистан – это, прежде всего, новые экономические отношения, новое экономическое мировоззрение.

Президент Республики Узбекистан
Шавкат Мирзиёев

© Yangi O‘zbekiston iqtisodiyoti

© «KLASSIC PRINT» nashriyoti

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 2-son 2025 yil

Ilmiy-uslubiy jurnal 1.09.2022-yildan boshlab chiqa boshlagan, yiliga 6 marta chop etiladi.

Ta’sischi:

MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI

Bosh muharrir

Bosh muharrir o‘rinbosari

Mas’ul kotib

i.f.d., prof. A.Qodirov

DSc, prof. X.X.Rejapov

DSc. K.A.Muxitdinova

Jamoatchilik kengashi:

Prof. I.U.Madjidov (rais), prof. Sh.Toshmatov, PhD E.Yodgorov, i.f.n., dots. A.T.Umarov, i.f.d., prof. A.Qodirov

Tahrir hay’ati:

Prof. Sh.O.Toshmatov, prof. A.Qodirov, prof. A.V.Vaxabov, prof. X.P.Abdulqosimov, prof. F.T.Egamberdiyev, prof. Sh.G.Yo‘ldashev, prof. A.M.Sodiqov, prof. Q.Muftaydinov, prof. K.Ubaydullayev, prof. Q.K.Mambetjanov, prof. I.Y.Umarov, prof. X.X.Rejapov, i.f.d. B.Tagayev, dots. A.T.Umarov, i.f.d. B.B.Baxtiyorov, i.f.d. K.A.Muxitdinova, dots. Sh.S.Nasretdinova, dots. B.B.Mullaboyev, dots. Z.Jumaqulov, dots. N.A.Artiqov, dots. D.I.Ro‘ziyeva, dots. A.Ambartsumyan, dots. R.Abdullayeva, dots. A.Boboyev, dots. N.A.Kudratxodjayeva, dots. M.I.Saidkarimova, dots. D.M.Yakubova, dots. N. Umarova

Tahririyat manzili:

10095, Toshkent - 95, Universitet ko‘chasi, 4. tel: (+99899) 821-20-72

Журнал сайти: **<https://journal.econuu.uz>**

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administrasiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikasiyalar agentligi tomonidan 17.07.2022-yilda № 4715-son bilan ro‘yxatga olingan.

Buyurtma: ISBN 978-9943-5256-3-4

Jurnal OAK ro‘yxatiga 2023 yil 1 iyuldan kiritilgan (OAK rayosat qarori 04.07.2023 yil № 340/5).

Jurnalda ma’lumotlar bosilganda dalillar ko‘rsatilishi shart. Jurnalda chop etilgan ma’lumot va keltirilgan dalilarning aniqligi uchun muallif javobgardir.

“Yangi O‘zbekiston iqtisodiyoti” №2. 2025

MUNDARIJA

Tilabov N.T. Tadbirkorlikni rivojlantirish – budget barqarorligini ta’milash garovidir.....	7
Qo‘chqarov I.X., Abulqosimov X.P. Xufyona iqtisodiyotning rivojlanishi sabablari va uning milliy iqtisodiy xavsizlikka ta’siri.....	11
Muxitdinova K.A. «Olmalik kon-metallurgiya kombinati» AJning investitsion salohiyatini baholashning ekotizimi.....	15
Mamadjonov Sh.I. Innovatsiyalar sharoitida tijorat banklarining kapitallashuvini oshirish masalalari.....	23
Толаметова З.А. Меҳнат салоҳиятининг миқдорий компонентлари ва унга демографик дивидентни таъсири.....	27
Gulmuratov S.N. Sirdaryo viloyatida xizmatlar sohasini rivojlantirishda tibbiyot turizmining ahamiyati.....	38
Муйдинов Э.Д. МХХС га ўтиш шароитида кичик ва ўрта бизнес корхоналарида аудитни ўтказиш услубиётини такомиллаштириш масалалари.....	43
Shadieva M.D. Korxonalarning tashqi bozordagi faolligini tahlil qilishda strategik menejment yondashuvlaridan foydalanish uslubiyoti.....	51
Махсудов Б., Касимова М. Корхоналарнинг ижтимоий масъулиятли фаолияти бюджетини шакллантириш тамойиллари.....	57
Abdul Jalil Mahama The nexus of maqasid al sharia and capital structure theory in Islamic finance implementation in a Non-Islamic economic.....	64
Saidova M.J. Biznes muhitini yaxshilashda institutsional islohotlarning o‘rni (Andijon viloyati misolida).....	70
Shukurov R.E. O‘zbekistonda oziq-ovqat sanoati korxonalarida ishlab chiqarish holati tahlili.....	75
Амбарцумян А.А., Ульмасова Н.Р. Цифровизация как драйвер внешнеэкономической деятельности Узбекистана.....	84
G‘aybullaeva Z.R. Tijorat banklarida qimmatli qog‘ozlarning o‘rni.....	91
Sonayev S.N. Sanoat korxonalarida resurs salohiyati xususiyatlari va tamoyillari.....	96
Zufarova G.A. Kambag‘allik va tengsizlik muammolari.....	100
Хўжамуродов А.Ж. Ўзбекистон иқтисодиёти трансформацияси жараёнида шаклланган фонд бозори инфратузилмаси таърифланишининг назарий жиҳатлари.....	104
G‘ulomova V.A., Nigmatova D.Z. Global savdoni rivojlanishida jahon savdo tashkilotiga a’zolikning roli: rivojlanayotgan mamlakatlar uchun qiyinchiliklar.....	110
Mirzayev A.T. Turizm xizmatlari bozorida turistik destinatsiyalar faoliyati tahlili.....	115
Saidova D.O. Tijorat banklari faoliyati samaradorligini takomillashtirishda G. Minsbergning “5P” strategiyasini qo‘llash uslubiyoti.....	120
Istamqulov D.Q., Danyarova F.B. Milliy iqtisodiyotga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish yo‘nalishlari.....	125
Ким Т.В., Абдиуалиева Г.А. Теоретические основы трудовой миграции.....	129
Захирова Г., Юсупова И. Роль государственной поддержки в сфере туризма.....	136
Бурнашева А.Д., Сабитов Р.А. Искусственный интеллект и проблемы безопасности в системе образования.....	141
Doniyev Sh.O‘. O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotga o‘tishining tamoyillari: Kelajak istiqbollari va mavjud muammolar.....	145
Базарова Ф.Т. Организация маркетинговой деятельности в легкой промышленности: Зарубежный опыт и его применение в Узбекистане.....	149
Ochilova M.N. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish jarayonlari tahlili.....	153
Boyev X.I., Adilov B.B. O‘zbekistonda aholi daromadlarini oshirish orqali kambag‘allik muammosini bartaraf etish.....	157
Abduraxmonov Sh.Sh. Mamlakatimiz iqtisodiyotida bandlikka ko‘maklashishda xususiy tadbirkorlik faoliyatining hozirgi holati.....	163

Абдуллоев А.Ж. Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш ва унинг рақобатбардошлигини йўналишлари.....	171
Ikramova K.Sh. Cultural policy and its impact on the management of cultural institutions: The impact of state and regional cultural policy on the development of cultural projects.....	176
Baxshilloev J.Sh. Turizmда sponsorlik marketingi: Yangi biznes imkoniyatlari va brendni tanitish.....	181
Turdiyeva M.U. To‘qimachilik korxonalarida innovatsion faoliyatni amalga oshirish xususiyatlari.....	184
Odinayeva N.F. Oliy ta’lim muassasalari boshqaruvini xalqaro standartlarga integratsiyalash imkoniyatlari tahlili.....	188
Эргашов Ё.С., Файzieva Ш.Р. Ўзбекистонда туризмнинг рақамли трансформацияси...	194
Rejapov X.X., Muxibillayev M.A. Xo‘jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy strategiyasi va uni ishlab chiqishning iqtisodiyotdagi ahamiyati.....	197
Тўлаков У.Т. Кўчмас мулкни солиққа тортиш модели.....	204
Қўзиева Н.Н. Иқтисодиётни тартибга солишда солиқ имтиёзларининг роли.....	212
Ikromov A.Sh. Oziq-ovqat korxonalari mahsulotlari raqobatbardoshligini boshqarish samaradorligini baholash usullari.....	216

**TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH – BUDJET BARQARORLIGINI TA’MILASH
GAROVDIR**

**РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА-ЗАЛОГ ВОССТАНОВЛЕНИЯ
СТАБИЛЬНОСТИ БЮДЖЕТА**

**ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IS A PLEDGE
TO TASTE THE STABILITY OF THE BUDGET**

Tilabov Nasrulla Tashmurotovich

TDIU “Moliya va moliyaviy texnologiyalar” kafedrası dotsenti, i.f.n.

Annotatsiya

Mazkur maqolada tadbirkorlikni rivojlantirish O‘zbekistonning soliq siyosatidagi so‘nggi o‘zgarishlar tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashga qaratilganligi hisobga olinib, davlat byudjetini barqaror daromadlar bilan ta‘minlashga xizmat qilish tendensiyalari hamda tadbirkorlikni rivojlantirish va byudjetning barqarorligi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni tahlil qilish jarayonlari tahlil etildi va bu borada tegishli xulosalar tavsiya etildi.

Kalit so‘zlar: tadbirkorlikni rivojlantirish, budjet barqarorligi, iqtisodiy o‘shish, soliqlar, soliq siyosati, davlat daromadlari, infratuzilma rivoji, xususiy sektor

Развитие предпринимательства учитывая, что последние изменения в налоговой политике Узбекистана направлены на поддержку предпринимательства, были проанализированы тенденции, служащие обеспечению государственного бюджета стабильными доходами, а также процессы анализа взаимосвязи между развитием предпринимательства и стабильностью бюджета, и рекомендованы соответствующие выводы.

Ключевые слова: Развитие предпринимательства, стабильность бюджета, экономический рост, налоги, налоговая политика, государственные доходы, развитие инфраструктуры, частный сектор

In this article, the development of entrepreneurship was taken into account that the latest changes in Uzbekistan's tax policy are aimed at supporting entrepreneurship, and the processes of analyzing the relationship between the trends in serving the state budget with stable income and the development of entrepreneurship and the stability of the budget were analyzed, and relevant conclusions were recommended in this regard.

Key words: entrepreneurship development, budget stability, economic growth, taxes, tax policy, government revenue, infrastructure development, private sector

Tadbirkorlikni rivojlantirish iqtisodiy o‘shishning asosiy omillaridan biri bo‘lib, davlat budjeti barqarorligini ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi. Tadbirkorlar yangi ish o‘rinlarini yaratish, soliq tushumlarini oshirish va innovatsiyalarni joriy etish orqali iqtisodiy faoliyatni rivojlantiradi. Shu bilan birga, davlat budjeti tadbirkorlikdan olinadigan soliqlar va daromadlar orqali moliyalashtiriladi. 2025 yil uchun O‘zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti to‘g‘risidagi Qonunga [1] asoslanib, tadbirkorlikni rivojlantirish uchun amalga oshiriladigan moliyaviy siyosat, o‘z navbatida, budjetning barqarorligini ta‘minlashning muhim vositasi sifatida qaralmoqda.

Mazkur qonunga ko‘ra, mamlakatda iqtisodiy o‘shishning asosiy manbalaridan biri sifatida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratilgan. Tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash va uni rivojlantirish davlatning moliyaviy siyosatining ajralmas qismi bo‘lib, budjet barqarorligini ta‘minlashda muhim omil hisoblanadi. Bu qonun asosida, budjet barqarorligini ta‘minlash va iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantirish uchun muhim vositadir. Soliq imtiyozlari, infratuzilma rivoji,

raqobatbardoshlikni oshirish kabi chora-tadbirlar orqali tadbirkorlikni rivojlantirish, davlat budjetiga daromadlarni ko‘paytirish, iqtisodiy o‘sishni tezlashtirish va ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlashga xizmat qiladi. Bu esa, o‘z navbatida, mamlakatning moliyaviy barqarorligini ta‘minlashga yordam beradi.

“Tadbirkorlikni rivojlantirish – biz uchun strategik vazifa. Bizning tayanchimiz ham, suyanchimiz ham, eng katta kuchimiz ham shu sohada mujassam. Shu bois tadbirkorlarni qo‘llab-quvvatlash markazdan tortib eng quyi bo‘g‘ingacha-barcha rahbarlarning kundalik ishi bo‘lishi shart. Ayniqsa, joylarda hokimlar har bir tadbirkor bilan ko‘proq muloqot qilib, korxonalarga borib, ularning dardi bilan yashashi kerak. Biz katta iqtidor egalari bo‘lgan biznes vakillarini asrashimiz, avaylashimiz zarur. Ular biz uchun juda qadrlı insonlar”, – dedi Shavkat Mirziyoyev [7].

Ushbu jihatdan kelib chiqib, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzurida Tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha jamoatchilik kengashi [8] tuzilgan. Bu kengash davlat va tadbirkorlar o‘rtasida ko‘prik bo‘lib, aniq takliflarni bildirib kelmoqda. Joriy yilning o‘zida tadbirkorlar faoliyati uchun g‘oyat muhim bo‘lgan 5 ta qonun, 101 ta farmon va qarorlar qabul qilindi.

Ayniqsa, budjet-soliq siyosatida muhim qarorlardan biri 2024 yil 27 dekabr kuni Prezidentning tadbirkorlar bilan o‘tkazgan uchrashuvi ana shunday muloqotlardan biri bo‘lgandi. Unda tadbirkorlar sohaga bo‘lgan qarashlarini ochiq bayon qilib, takliflarini bildirishdi. Quvonarlisi, avvallariday imtiyoz emas, barcha uchun teng sharoitga doir takliflar yangradi. Ko‘tarilgan masalalarni atroflicha o‘rganish natijasida 27 dekabr kuni "Tadbirkorlar uchun teng sharoitlar va adolatli raqobat muhitini ta‘minlash bo‘yicha navbatdagi chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi PF-229-sonli Farmon imzolandi [10].

Bu farmon raqobat muhitini sog‘lomlashtirish, tadbirkorlarning qonuniy manfaatlarini himoya qilish va ularning ish faoliyati uchun qulay shart-sharoitlar yaratishga asos bo‘lishi mumkin. Tadbirkorlar bilan muloqot orqali davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni mustahkamlashga qaratilgan bunday ishlar kelgusida tadbirkorlik muhitini yanada yaxshilashga xizmat qiladi.

Bu borada davlat moliyasini boshqarish tizimini yangi bosqichga olib chiqish va byudjet intizomini yanada mustahkamlash, soliq-byudjet tizimining shaffofligini oshirish, O‘zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti mablag‘laridan foydalanish samaradorligi va natijadorligini oshirish, Davlat byudjetini o‘rta muddatli davr uchun rejalashtirishning zamonaviy usullarini joriy etish yuzasidan aniq chora-tadbirlar amalga oshirildi.

Hamma biladiki, har yili yil yakunida keyingi yil uchun soliq-byudjet siyosatining asosiy yo‘nalishlari hamda byudjet parametrlari tasdiqlanadi.

Bugungi yig‘ilishimizdan maqsad ham soliq kodeksiga kiritilgan o‘zgartirishlar hamda 2025 yilda soliq siyosatidagi yangiliklarni sizlarga etkazishdan iborat.

Xususan, 2024 yil 24 dekabrda O‘zbekiston Respublikasining "2025 yil uchun Davlat byudjeti to‘g‘risida"gi Qonuni (O‘RQ-1011-son) [11], "Soliq va byudjet siyosatining 2025 yilga mo‘ljallangan asosiy yo‘nalishlari qabul qilinganligi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga qo‘shimcha va o‘zgartirishlar kiritish to‘g‘risida"gi Qonuni [12] (O‘RQ-1014-son) hamda "O‘zbekiston Respublikasining soliq kodeksiga o‘zgartirishlar va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida"gi Qonuni (O‘RQ-1013-son) [13] qabul qilindi.

Mazkur 1-jadval bo‘yicha 2025 yil uchun O‘zbekiston Respublikasida soliq siyosatida ham bir qator o‘zgarishlar joriy etildi. Jumladan;

- 1-yo‘nalishda aholi va tadbirkorlarga qo‘shimcha imtiyozlar berish, ishlab chiqarishni qo‘llab-quvvatlash va investision muhitni yaxshilash bo‘yicha;
- 2-yo‘nalishda byudjet daromadlari barqarorligini ta‘minlash bo‘yicha;
- 3-yo‘nalishda ochiq muloqotdagi belgilangan vazifalar ijrosi;
- 4-yo‘nalishda esa boshqa o‘zgarishlar sababli markur o‘zgartirishlar natijasida soliq qonunchiligiga kiritilgan mazkur o‘zgartirishlar mamlakatimizda tadbirkorlikka yanada erkinliklar berish hamda ularning rivojlanishi hisobiga soliq tushumlarini ko‘payishiga olib keladi.

O‘zbekiston Respublikasining 2022-2024-yillarda davlat byudjeti daromadlari va 2025-yilda Davlat budjeti daromadlari prognozi [1]

Soliq turlari	ijro		Kutilma	prognoz	o‘shish, foizda
	2022	2023	2024	2025	
Davlat budjeti daromadlari,jami	201,9	231,7	271,0	308,5	13,8
YIMga nisbatan, foizda	20,3	19,4	19,2	18,9	
Bevosita soliqlar	64,4	73,1	87,5	100,3	114,6
Foyda solig‘i	37,7	40,8	48,9	54,8	112,0
Aylanmadan olinadigan soliq	2,5	2,4	2,9	3,5	118,3
Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i	24,3	29,9	35,6	42,0	117,9
Bilvosita soliqlar	71,4	83,3	89,8	104,7	116,5
QQS	52,2	57,9	60,7	71,8	118,3
Aksiz solig‘i	13,5	15,8	19,4	21,4	110,3
Bojxona boji	5,7	9,6	9,8	11,5	117,6
Resurs soliqlari	23,9	28,1	36,0	38,7	107,5
Mol-mulk solig‘i	4,0	5,1	6,8	7,7	113,4
Yer solig‘i	5,3	6,9	8,2	9,2	112,6
Yer qa’ridan foydalanganlik uchun soliq	13,9	15,3	20,0	20,7	103,1
Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq	0,7	0,8	1,0	1,2	114,0
Boshqa daromadlar	42,1	47,2	57,7	64,9	112,4

Yuqoridagilardan kelib chiqib, O‘zbekiston iqtisodiyotida tadbirkorlikni rivojlantirishga, investitsiyalarni jalb qilishga va barqaror soliq tizimini yaratishga qo‘yidagi xulosa hamda takiflarni tavsiya etamiz:

1. Soliq imtiyozlari va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash borasida aholi va tadbirkorlarga berilgan qo‘shimcha imtiyozlar ishlab chiqarishni rag‘batlantiradi, yangi biznes boshlashni osonlashtiradi va kichik hamda o‘rta biznesning rivojlanishiga turtki beradi. Bu o‘zgarishlar iqtisodiyotda innovatsion faoliyatni rag‘batlantiradi va yangi ish o‘rinlari yaratadi.

2. Investitsiya muhiti yaxshilanishi borasida soliq siyosatidagi o‘zgarishlar investitsiya muhiti va biznes muhitining yanada yaxshilanishiga olib keladi. Soliq imtiyozlari va engillashtirilgan soliq qonunlari xalqaro investorlarni jalb qiladi, bu esa to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar oqimini oshiradi va mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga yordam beradi.

3. Byudjet daromadlarining barqarorligi borasida O‘zgarishlar davlat byudjetining barqarorligini ta‘minlaydi va soliq yig‘imi samaradorligini oshiradi. Tadbirlar, shu jumladan, soliq bazasining kengayishi va yangi soliq to‘lovchilarni jalb qilish, davlatning moliyaviy barqarorligini ta‘minlashda muhim ahamiyatga ega.

4. Ochiq muloqot va soliq tizimidagi oshkoralik borasida ochiq muloqot va soliq tizimidagi oshkoralikni ta'minlash tadbirkorlarga o'z faoliyatlarini yanada samarali boshqarishga imkon beradi. Bu, o'z navbatida, soliq tizimiga bo'lgan ishonchni oshiradi va biznesni qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining "2025 yil uchun O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti to'g'risida"gi 2024 yil 24 dekabr O'RQ-1011-sonli Qonuni.<https://lex.uz/ru/docs/-7277618>
2. Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2024 yil 20-dekabr kuni mamlakatimizdagi faol tadbirkorlar bilan uchrashdi. Videoselektor shaklida o'tgan muloqotda sohani qo'llab-quvvatlash bo'yicha yil yakunlari va 2025 yilga mo'ljallangan rejalar muhokama qilindi. <https://president.uz/oz/lists/view/7778>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash bo'yicha jamoatchilik kengashi. <https://www.gazeta.uz/oz/2024/12/30/council-of-business/>
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 27 dekabrda "Tadbirkorlar uchun teng sharoitlar va adolatli raqobat muhitini ta'minlash bo'yicha navbatdagi chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-229-sonli Farmoni. (<https://t.me/uzchamber/15695>)
5. O'zbekiston Respublikasining 2024 yil 24 dekabrda "2025 yil uchun O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti to'g'risida"gi O'RQ-1011-sonli Qonuni.<https://lex.uz/ru/docs/-7277618>
6. O'zbekiston Respublikasining 2024 yil 24 dekabrda "Soliq va byudjet siyosatining 2025 yilga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlari qabul qilinganligi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritish to'g'risida"gi O'RQ-1014-sonli Qonuni. <https://www.lex.uz/uz/docs/-7279923>
7. O'zbekiston Respublikasining 2024 yil 24 dekabrda "O'zbekiston Respublikasining soliq kodeksiga o'zgartirishlar va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi O'RQ-1013-sonli Qonuni. <https://www.lex.uz/uz/docs/-7279803>
8. O'zbekiston Respublikasining 2024 yil 24 dekabrda "2025 yil uchun O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti to'g'risida"gi O'RQ-1011-sonli Qonuni.<https://lex.uz/ru/docs/-7277618>
9. Internet saytlari;
www.lex.uz - O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi
www.imf.uz - O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi sayti
www.gov.uz - O'zbekiston Respublikasi Hukumat portal
www.ach.gov.uz - O'zbekiston Respublikasi hisob palatasi sayti
www.soliq.uz - O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi sayti
www.stat.uz - O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligi sayti
www.customs.uz - O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi sayti
www.cbu.uz - O'zbekiston Respublikasi Markaziy bank sayti

**XUFYONA IQTISODIYOTNING RIVOJLANISHI SABABLARI VA UNING MILLIY
IQTISODIY XAVSIZLIKKA TA’SIRI**

**ПРИЧИНЫ РАЗВИТИЯ ТЕНЕВОЙ ЭКОНОМИКИ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА
НАЦИОНАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ**

**REASONS FOR THE GROWTH OF THE INTELLECTUAL ECONOMY
AND THEIR IMPACT ON NATIONAL ECONOMIC SECURITY**

Qo‘chqarov Isfandiyor Xolbo‘t o‘gli

O‘zMU 3-kurs Talabasi

Abulqosimov Xasan Pirnazarovich

Ilmiy rahbar: i.f.d., prof

Anatatsiya

Ushbu maqolamda xufyona iqtisodiy faoliyatni va uning milliy iqtisodiyotga ta’siri o‘rganilgan. Maqolada xufyona iqtisodiyotning rivojlanishi va uning milliy xavsizlikka ta’siri o‘rganib chiqilgan. Bu fenomenning davlatning soliq daromatlari, aholining ish bilan bandligini ta’minlash va barqaror iqtisodiy rivojlanishiga ham tahdid solishi ko‘rib chiqilgan. Bundan tashqari yashirin iqtisodiyotni davlatning iqtisodiy xavsizligiga tahdid soluvchi omillari tavsiflangan. Shu bilan birga maqolada davlatning korrupsiyaga qarshi kurashi, ijtimoiy himoya tizimining kuchaytirilishi va soliq tizimini soddalashtirish orqali milliy iqtisodiy xavsizlikni ta’minlash bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: xufyona iqtisodiyot, milliy iqtisodiy xavsizlik, soliq tizimi, iqtisodiy tizim, iqtisodiy inqiroz, iqtisodiy barqarorlik, korrupsiya, soliq yig‘imi, ishsizlik, siyosiy beqarorlik.

В данной статье рассмотрено экономическая деятельность теневой экономики и ее влияние на национальную экономику. Эта деятельность в основном осуществляется за пределами официальной экономической системы государства. В данной статье развитие теневой экономики и ее влияние на национальную бедность широко изучаются в глобальном масштабе, поскольку это явление угрожает налоговым поступлениям государства, занятости и устойчивому экономическому развитию. Кроме того, в ней характеризованы факторы развития теневой экономики, угрожающие экономической безопасности государства. В статье разработаны предложения по обеспечению национальной экономической безопасности посредством борьбы с коррупцией, укрепления системы социальной защиты и упрощения налоговой системы.

Ключевые слова: теневая экономика, национальная экономическая безопасность, налоговая система, экономическая система, экономический кризис, экономическая стабильность, коррупция, сбор налогов, безработица, политическая нестабильность.

In this article, I will study the Hidden Economic Activity and its impact on the national economy. This activity is mainly carried out outside the official economic system of the state. In this article, the development of the hidden economy and its impact on national security have been widely studied on a global scale, as we will consider how this phenomenon threatens the state's tax revenues, employment, and sustainable economic development. In addition, we will examine the serious factors that threaten the hidden economy to the economic security of the state. At the same time, we can ensure national economic security by combating corruption, strengthening the social protection system, and simplifying the tax system.

Keywords: Hidden economy, national economic security, tax system, economic system, economic crisis, economic stability, corruption, tax collection, unemployment, political instability.

Mazkur maqola ushbu iqtisodiy muammoga sabab bo‘luvchi asosiy omillarni, uning milliy iqtisodiy xavfsizlikka salbiy ta‘sirini va ushbu faoliyatlarni cheklash bo‘yicha samarali choralarni o‘rganishni maqsad qilgan. Xufyona iqtisodiyotning rivojlanishi nafaqat davlat byudjetining zarar ko‘rishi, balki korrupsiya darajasining oshishi va iqtisodiy barqarorlikka xavf solishi kabi oqibatlarga olib keladi. Xufyona iqtisodiyot, ya‘ni yashirin iqtisodiy faoliyatlar, bugungi kunda ko‘plab davlatlarning iqtisodiy va ijtimoiy barqarorligiga tahdid solayotgan muhim masalalardan biridir. Ushbu tushuncha davlat tomonidan nazorat qilinmaydigan yoki rasmiy iqtisodiy hisob-kitoblarga kiritilmaydigan iqtisodiy operatsiyalarni qamrab oladi. Xufyona iqtisodiyot ko‘lami rivojlanayotgan davlatlarda kengroq bo‘lishi bilan birga, rivojlangan mamlakatlarda ham jiddiy muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Bu mavzuni o‘rganish dolzarb, chunki xufyona iqtisodiyotning kengayishi mamlakatlar o‘rtasidagi iqtisodiy raqobatbardoshlikni pasaytiradi va aholining hayot darajasiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Shu sababli, xufyona iqtisodiyotni qisqartirishga qaratilgan samarali siyosat va islohotlar ishlab chiqilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirgi kunda, xufyona iqtisodiyotning sabablari nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va madaniy omillarga ham bog‘liqdir. Masalan, soliqlar darajasining yuqoriligi yoki tartib-qoidalarining haddan tashqari murakkabligi iqtisodiyotni “soya”ga olib chiqadi. Bundan tashqari, korrupsiya va siyosiy beqarorlik, jamiyatning rasmiy tizimlarga ishonmasligi kabi omillar bu faoliyatni yanada kengaytiradi. Xufyona iqtisodiyot nafaqat iqtisodiy masala, balki davlat boshqaruvi, qonuniylik va ijtimoiy adolat bilan bog‘liq murakkab fenomen sifatida namoyon bo‘ladi.

Bu faoliyatlar ko‘pincha qonun doirasidan chetda bo‘lib, ular davlatning iqtisodiy rivojlanish jarayonlariga samarali ta‘sir ko‘rsatishiga to‘sqinlik qiladi. Aksariyat hollarda bunday iqtisodiyot rasmiy tizimdagi kamchiliklar, ishonchning pastligi va odamlarning o‘z hayotiy ehtiyojlarini qondirishdagi qiynalishlari natijasida rivojlanadi. Xufyona iqtisodiyotning milliy xavfsizlikka ta‘siri esa nihoyatda katta. Davlatning soliq daromadlari kamayadi, byudjet taqchilligi yuzaga keladi, va eng muhimi, iqtisodiy barqarorlik zaiflashadi. Xufyona iqtisodiyot ko‘lami oshgani sayin, iqtisodiy tizimda noaniqlik ortadi, bu esa investitsiyalarni jalb qilishni qiyinlashtiradi. Shu sababli, bu muammoni yechish uchun davlat siyosatida yangi yondashuvlar zarur.

Mazkur maqola xufyona iqtisodiyotning rivojlanish sabablarini aniqlash va uning milliy iqtisodiy xavfsizlikka ta‘sirini chuqur o‘rganish bilan birga, ushbu faoliyatni cheklash uchun zarur choralarni taklif qilishga qaratilgan. Ushbu tahlil nafaqat davlat siyosati uchun, balki tadqiqotchilar va amaliyotchilar uchun ham dolzarbdir.

Tadqiqotning metodlari sifatida ilmiy abstraktsiya, induktsiya va deduktsiya, retrospektiv, miqdoriy, tizimli, qiyosiy tahlillar, statistik guruhlashtirish tahlil usullaridan foydalanilgan.

Iqtisodiy adabiyotlarda xufyona iqtisodiyotning milliy iqtisodiy xavfsizlikka salbiy ta‘siri keng miqyosda o‘rganilgan. O‘zbekistonda xufyona iqtisodiyot mohiyati, rivojlanish sabablari, milliy iqtisodiyotga salbiy ta‘sirrlari A.F.Rasulev, X.P.Abulqosimov, A.K.Xudaynazarov, I.A.Mamatqulov, I.Z.Jamolov va R.R.Ergashevlar [1] tomonidan o‘rganilgan, Bunday iqtisodiy faoliyatlar davlatning iqtisodiy tizimini beqarorlashtiradi, ijtimoiy adolatni buzadi va davlatning byudjetiga jiddiy zarar etkazadi. Xufyona iqtisodiyot, eng avvalo, soliq yig‘imlarini kamaytiradi, bu esa davlatning moliyaviy imkoniyatlarini cheklaydi va ijtimoiy dasturlarni amalga oshirishni qiyinlashtiradi.

Xufyona iqtisodiyotda soliq to‘lashdan chetlashish soliq bazasining kamayishiga olib keladi. Bu esa, o‘z navbatida, davlat byudjeti taqchilligini kuchaytiradi. Xufyona iqtisodiyot orqali o‘tkazilgan operatsiyalar rasmiy iqtisodiy faoliyatdan ajralgan holda qoladi va davlat bu operatsiyalarni nazorat qilishda qiynaladi. Soliqlardan olingan mablag‘larning kamayishi, davlatning ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatish, infratuzilma loyihalarini amalga oshirish va boshqa asosiy sohalarda samarali harakat qilish imkoniyatini cheklaydi. Bu davlatning moliyaviy barqarorligiga to‘sqinlik qiladi. [2]

Xufyona iqtisodiyotning yana bir muhim ta‘siri – bu korrupsiyaning kuchayishi. Soliqni to‘lashdan qochish, noqonuniy faoliyatlarni amalga oshirish va bu bilan bog‘liq bo‘lgan korrupsiya holatlari iqtisodiy tizimda adolatsizlik va tengsizlikni kuchaytiradi. Yashirin iqtisodiy faoliyatlar orqali olib boriladigan ishlar davlatning qonunlariga nisbatan ishonchsizlikni oshiradi va

fuqarolarning davlat institutlariga bo‘lgan ishonchini pasaytiradi. Korrupsiya, o‘z navbatida, iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda jiddiy to‘siqlarga olib keladi [3].

Xufyona iqtisodiyotning milliy iqtisodiy xavfsizlikka ta‘siri, albatta, iqtisodiy barqarorlikka ham salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Davlat iqtisodiy siyosatini amalga oshirganida, rasmiy sektordan tashqarida bo‘layotgan faoliyatlarni nazorat qilish qiyinlashadi. Bu esa, davlatning iqtisodiy rivojlanishiga nisbatan noaniqlikni oshiradi va potentsial investorlarga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Xufyona iqtisodiyotning kengayishi davlatning raqobatbardoshligini pasaytiradi va uning xalqaro iqtisodiy tizimdagi o‘rnini zaiflashtiradi. [4]

Xufyona iqtisodiyot faqatgina davlatga emas, balki aholi farovonligiga ham salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Soliq to‘lamagan tadbirkorlar va ishbilarmonlar ko‘pincha rasmiy sektordan tashqaridagi bozorni yaratadilar, bu esa adolatsiz raqobatni kuchaytiradi. Rasmiy iqtisodiyotdan tashqaridagi ishlarga o‘tilishi ishchilarni himoya qiluvchi mehnat qonunlarini chetlab o‘tish imkoniyatini yaratadi va ish haqi darajasining pasayishiga olib keladi. Bunday holatlar jamiyatda tengsizlikni kuchaytiradi va iqtisodiy farovonlikni pasaytiradi. [5]

Xufyona iqtisodiyotga qarshi kurash O‘zbekiston uchun juda muhim va hozirgi kunda davom etayotgan jarayon hisoblanadi. Bu masala faqat davlat tomonidan emas, balki jamiyatning barcha qatlamlari tomonidan birgalikda hal qilinishi kerak. Xufyona iqtisodiyotning kengayishi nafaqat byudjetni kamaytiradi, balki ijtimoiy adolatsizlikni kuchaytiradi va iqtisodiy barqarorlikni zaiflashtiradi. O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar, jumladan, soliq tizimining soddalashtirilishi va raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi, bu muammoga qarshi samarali choralar ko‘rish uchun zarur vositalarni yaratmoqda. Soliq tizimining yanada shaffof bo‘lishi va korrupsiyaga qarshi kurashishdagi islohotlar ushbu sohada katta o‘zgarishlarni keltirib chiqarmoqda. Shuningdek, kichik va o‘rta biznesni rasmiylashtirishga rag‘batlantirish orqali xufyona iqtisodiyotni kamaytirish mumkin. Biroq, bu borada barcha jabhalarda islohotlar davom ettirilishi zarur, chunki xufyona iqtisodiyotning ta‘siri keng va jiddiy.

Shu bilan birga, raqamli tizimlarni kengaytirish, ayniqsa soliq yig‘ish va monitoring tizimlarini avtomatlashtirish orqali xufyona iqtisodiyotni kamaytirishdagi eng samarali yo‘llardan biridir. Bu esa shaffoflikni oshiradi va davlatning iqtisodiy siyosatini kuchaytiradi. Biroq, ushbu islohotlar faqat davlat tomonidan emas, balki fuqarolar va biznes sub'ektlari tomonidan ham qo‘llab-quvvatlanishi zarur. Aks holda, bunday choralarning samaradorligi kamayadi.

O‘zbekistonda xufyona iqtisodiyotni kamaytirish uchun soliq tizimi isloh qilindi. Bu jarayonning maqsadi – rasmiy iqtisodiyotni kengaytirish, soliq to‘lovchilarni rag‘batlantirish va rasmiy tizimga qaram bo‘lmagan iqtisodiy faoliyatni cheklashdan iborat. Soliq tizimining soddalashtirilishi va raqamlashtirilishi, sohada shaffoflikni ta‘minlashga yordam berdi. Xususan, 2017 yildan boshlab davlat o‘zining raqamli soliq tizimlarini joriy qila boshladi. [6]

Kichik va o‘rta biznesni qo‘llab-quvvatlash O‘zbekistonning iqtisodiy siyosatidagi eng muhim yo‘nalishlardan biridir. Bu maqolada kichik biznesning rivojlanishi va soliq imtiyozlari orqali xufyona iqtisodiyotni kamaytirish yo‘llari tahlil qilinadi. Xufyona iqtisodiyotga qarshi kurashishda kichik va o‘rta biznesni rasmiylashtirishning zarurligi ta‘kidlanadi, chunki ular iqtisodiy o‘sish va yangi ish o‘rinlarini yaratishda muhim omil hisoblanadi. Shuningdek, bu tadbirkorlar soliq tizimiga kiritilishi va shaffof bo‘lishi uchun o‘rnatilgan imtiyozlar jarayonini ko‘rsatadi. [7]

Korrupsiyaning xufyona iqtisodiyotdagi o‘rni yirik iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni keltirib chiqaradi. O‘zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurashishda, davlat boshqaruvi va davlat xizmatlari jarayonlarining raqamlashtirilishi, shuningdek, davlatning shaffofligini oshirishga qaratilgan islohotlar amalga oshirilmoqda. Korrupsiyaga qarshi kurashish xufyona iqtisodiyotga qarshi kurashning eng samarali vositalaridan biridir.[8]

Xufyona iqtisodiyotga qarshi kurashish, shuningdek, korrupsiya, iqtisodiy faoliyatni rasmiylashtirish va soliq tizimi bo‘yicha islohotlarni amalga oshirishning o‘zi milliy iqtisodiy xavfsizlikka ta‘sir qiladigan eng muhim choralardan biridir. Bu birinchi navbatda mamlakatning iqtisodiy barqarorligini, ijtimoiy farovonligini va mustahkam davlat boshqaruvini anglatadi. O‘zbekistonning xufyona iqtisodiyotga qarshi kurashi ko‘plab usullarni o‘z ichiga oladi. Avvalo, raqamli texnologiyalarni qo‘llash orqali soliq tizimini avtomatlashtirish, davlat tomonidan amalga

oshiriladigan soliq to‘lovchilarni monitoring qilish va ularni rasmiylashtirishga alohida e‘tibor qaratilgan. Bu, o‘z navbatida, davlat byudjetini oshirishga yordam beradi va iqtisodiy faoliyatning shaffofligini ta‘minlaydi. Raqamli iqtisodiyot va elektron davlat xizmatlari orqali rasmiylashtirilmagan iqtisodiy faoliyatning qisqarishi mumkin. Shuningdek, kichik va o‘rta biznesni rasmiylashtirishda imtiyozlar yaratish orqali xufyona iqtisodiyotning oldini olish mumkin.

Korrupsiya milliy iqtisodiy xavfsizlikni zaiflashtiradi va xufyona iqtisodiyotning o‘shiga olib keladi. Korrupsiyaga qarshi kurashishda davlat boshqaruvini raqamlashtirish va jarayonlarni shaffoflashtirish juda muhim.

Bu jarayonlarni avtomatlashtirish va davlat xizmatlarining sifatini oshirish orqali korrupsiyaning oldini olish mumkin. O‘zbekistonda soliq siyosatini takomillashtirish, korrupsiyaga qarshi kurashish uchun davlat va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qilish zarur. Milliy xavfsizlikni ta‘minlash uchun iqtisodiy o‘shini qo‘llab-quvvatlash va investitsiya muhiti yaratish zarur. O‘zbekiston hukumati investitsiya muhitini yaxshilash, xorijiy va mahalliy investorlarni jalb etish bo‘yicha ko‘plab islohotlar o‘tkazdi. Ushbu islohotlar biznesni rasmiylashtirishni soddalashtirish, soliq imtiyozlarini kengaytirish va byurokratik to‘siqlarni olib tashlashni o‘z ichiga oladi. Bu barcha tadbirlar iqtisodiy o‘shini ta‘minlash va milliy xavfsizlikni mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi. Milliy iqtisodiy xavfsizlikning muhim jihatlaridan biri ham jamiyatning barqarorligi va fuqarolarning ijtimoiy xavfsizligini ta‘minlashdir.

Ijtimoiy farovonlik va tengsizlikni kamaytirish, sog‘liqni saqlash, ta‘lim tizimi va boshqa ijtimoiy xizmatlarning samaradorligini oshirish iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlashga yordam beradi. Rasmiylashtirilgan ijtimoiy sohalar, shu jumladan sog‘liqni saqlash va ta‘limning takomillashuvi, barqaror iqtisodiy o‘shiga erishishga imkon yaratadi. O‘zbekistonning xalqaro iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishga bo‘lgan intilishi ham milliy iqtisodiy xavfsizlikka ta‘sir qiladi. Jahon bozorida O‘zbekiston o‘z o‘rnini mustahkamlash uchun xalqaro savdo, investitsiyalar va moliyaviy resurslarni jalb qilishda faol ishtirok etishi kerak. Shuningdek, xalqaro tashkilotlar bilan o‘zaro hamkorlikni rivojlantirish va zamonaviy iqtisodiy texnologiyalarni joriy etish milliy xavfsizlikni ta‘minlashga xizmat qiladi. Milliy iqtisodiy xavfsizlikni ta‘minlash uchun keng qamrovli yondashuv zarur. Xufyona iqtisodiyotga qarshi kurashish, korrupsiyaga qarshi kurashish, investitsiya muhiti yaratish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish — bu barcha tadbirlar birgalikda iqtisodiy barqarorlikni saqlashga va milliy xavfsizlikni mustahkamlashga yordam beradi. O‘zbekiston hukumati bu borada yirik islohotlarni amalga oshirib, soliq tizimini takomillashtirish, biznesni rasmiylashtirish va ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlashga katta e‘tibor qaratmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Абулкосимов Х.П. Иқтисодий хавфсизлик: назария ва амалиёт. Ўқув қўлланма. Т., 2019. 206.
2. Abulqosimov H.P., Muminov N.G. Xufyona iqtisodiyot: o‘quv qo‘llanma. – T.: Yangi nashr, 2020. – 304 b.
3. Abulkasimov H.P, Abulkasimov M.H. An‘anaviy va kiber firibgarliklardan himoyalaniş usullari. Uslubiy qo‘llanma – Toshkent: Bookmany print, 2024. – 130 b.;
4. Smith, A. (2017). "The Impact of Shadow Economy on National Economic Security." Journal of Economic Studies.
5. Johnson, P. (2015). "Corruption and Its Effects on Economic Development." International Review of Political Economy.
6. Miller, R. (2019). "Economic Stability and the Role of Shadow Economy." Global Economic Review.
7. Klein, M. (2018). "Labor Market and Informal Economy." Journal of Social Economics.
8. Rasulov, A. (2020). "Xufyona iqtisodiyot va unga qarshi kurashishda soliq siyosatining roli". O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va Boshqaruv.
9. Karimov, F. (2021). "O‘zbekiston Respublikasida kichik va o‘rta biznesni rivojlantirish: Xufyona iqtisodiyotga qarshi kurash choralar". Iqtisodiy Tadqiqotlar Markazi.
10. Qodirov, B. (2019). "Korrupsiyaga qarshi kurash va uning iqtisodiy rivojlanishga ta‘siri: O‘zbekiston tajribasi". Tadqiqotchi jurnalida.

**«OLMALIQ KON-METALLURGIYA KOMBINATI» AJNING INVESTITSION
SALOHİYATINI BAHOLASHNING EKOTIZIMI**

**ЭКОСИСТЕМА ОЦЕНКИ ИНВЕСТИЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА АО
“АЛМАЛЫКСКИЙ ГОРНО-МЕТАЛЛУРГИЧЕСКИЙ КОМБИНАТ”**

**ECOSYSTEM FOR ASSESSING THE INVESTMENT POTENTIAL OF JSC “ALMALYK
MINING AND METALLURGICAL PLANT”**

DSc Muxitdinova Kamola Alisherovna, TDTU prof.v.v.b.

Annotatsiya

Maqolada «Olmalıq kon-metallurgiya kombinati» AJda 2017-2023-yillar kesimidagi ishlab chiqarilgan mahsulotlar nomi va ularning qo‘llanilishi hamda AJga jalb qilingan investitsiyalar hajmi tahlil qilingan bo‘lib, muallif tomonidan xorijiy investor uchun investitsiyaviy mandatni baholashning ekotizimi taklif qilingan. Shuningdek, «Olmalıq kon-metallurgiya kombinati» AJning hozirgi holati va istiqbollari hisob-kitoblar orqali yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: investitsiyalar, klaster, to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar, yo‘l xaritasi, ekologik himoya, raqobatbardosh, diversifikatsiya, iqtisodiy risklar, investitsion mandat, ekotizim, infratuzilma.

В статье проанализированы наименования выпускаемой продукции на АО» Алмалыкский горно-металлургический комбинат " на период 2017-2023 гг. и их применение, а также объем инвестиций, привлеченных в АО, автором предложена экосистема оценки инвестиционного мандата для иностранного инвестора. Также текущее состояние и перспективы АО» Алмалыкский горно-металлургический комбинат " освещены в расчетах.

Ключевые слова: инвестиции, кластер, прямые инвестиции, дорожная карта, защита окружающей среды, конкурентоспособность, диверсификация, экономические риски, инвестиционный мандат, экосистема, инфраструктура.

The article analyzes the names of products manufactured by JSC Almalyk Mining and Metallurgical Plant for the period 2017-2023 and their application, as well as the volume of investments attracted to the JSC, the author proposes an ecosystem for assessing the investment mandate for a foreign investor. Also, the current state and prospects of JSC Almalyk Mining and Metallurgical Plant are covered in the calculations.

Keywords: investments, cluster, direct investment, roadmap, environmental protection, competitiveness, diversification, economic risks, investment mandate, ecosystem, infrastructure.

O‘rta Osiyo davlatlari orasida O‘zbekiston Respublikasi yer osti boyliklarining katta zahiralari mavjudligi bilan ajralib turadi. Mamlakatimizda oltin, mis, neft konlari, tabiiy gaz, ko‘mir, bizmut, volfram zahiralari mavjud. O‘zbekistonda sanoat korxonalarini rivojlantirish va ushbu tarmoqqa yangi texnologiyalarni joriy qilish maqsadida 2022-yilda sanoat korxonalariga 138,9 trln so‘mdan ortiq investitsiya oqimlari yo‘naltirildi.

Sanoat tarmoqlari ichida investitsiyalarning katta hajmi 55 foizi aynan ishlab chiqarishga to‘g‘ri kelmoqda, ya‘ni jami 76,4 trln. so‘m investitsiyalar yo‘naltirilgan. Mamlakatimizda sanoat korxonalarini qo‘llab quvvatlash maqsadida faqatgina 2023-yilda 19 ta erkin iqtisodiy industrial zona tashkil etildi, kichik sanoat zonasi 400 dan ortiq korxonani tashkil etib, 10 trln so‘m miqdorida infratuzilmaga sarf qilindi. Sanoat korxonalariga yo‘naltirilgan investitsiyalar o‘tgan 2021-yilga nisbatan 28,7 foizga oshdi. 21,1 trln. so‘m miqdordagi investitsiyalar tog‘-ko‘n sanoatiga yo‘naltirilgan bo‘lib, o‘tgan yilga nisbatan 8,1%ga o‘sgan. Sanoat korxonalarini xom ashyo bilan

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 2-son 2025 yil

ta'minlash maqsadida geologiya-qidiruv ishlari 3 marotabaga ortib, yangi kon zahiralari 600 tani tashkil etdi. O'zbekistonning turli hil hududlarida 19 ta rangli va qora metallurgiya sanoati korxonalari tashkil etildi.

O'zbekistonda rangli metal sanoatining asosiy ulushi bu - «Olmaliq kon-metallurgiya kombinati» AJ faoliyati bilan bog'liq. Mazkur korxona qo'rg'oshin-rux va mis eritish majmuasidan iborat. «Olmaliq kon-metallurgiya kombinati» AJ 1949 yildan beri faoliyat yuritib kelmoqda. Uning 98,8 foizi Davlat aktivlarini boshqarish agentligi orqali O'zbekiston hukumatiga tegishlidir. O'zbekistonda korxona eng yirik korxonalarning biri hisoblanadi, davlat byudjetining 9 foizi mazkur korxona faoliyatidan olingan daromadlarga to'g'ri keladi.

Olmaliq shahri va tumani O'zbekiston ruda zahirasining aksariyat qismini qamrab olgan va shu yo'nalishda ixtisoslashgan.

Korxonada 30 mingdan ortiq aholi mehnat qiladi, 100 turdagi mahsulot ishlab chiqariladi, kombinatda 2 ta metallurgiya kompleksi, 5 ta qayta ishlash korxonasi, 4 ta kon va 3 ta karer mavjud. «Olmaliq KMK» AJda qimmatbaho metallar, rux, mis va nodir metallardan mahsulotlar ishlab chiqarish va polimetall rudalarni qazib olish yo'lga qo'yilgan. Kombinat O'zbekistondagi yagona mis ishlab chiqaruvchi korxonadir.

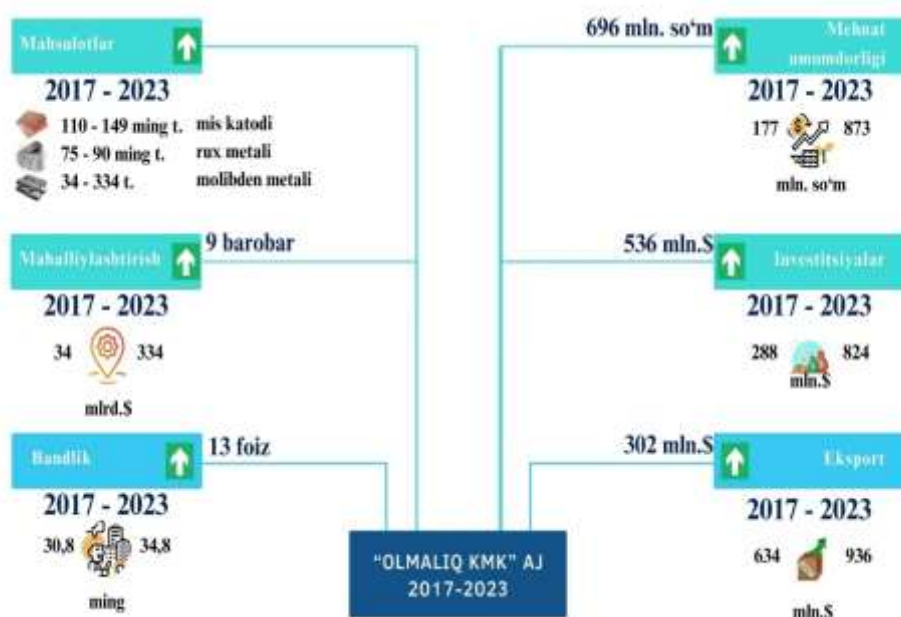
«Olmaliq kon-metallurgiya kombinati» AJda ishlab chiqariladigan mahsulotlar nomi va ularning sanoat korxonalarda qo'llanilishi

Maxsulot nomi	Standart	Markasi	Qo'llanilishi
 EMALLANGAN MIS SIMLARI	Ts 05755737-008	-	Emallangan mis sim kabel mahsulotlariva boshqa elektrotexnik maqsadlar uchun qo'llaniladi.
 MIS KATODI	GOST 546-2001	Marka M0k, Cu - 99.97%dan kam emas, Marka M1k, Cu - 99.95% dan kam emas	Kabellar, mis asosidagi qotishmalar, elektrotexnika, mis trubalar, avtomobilsozlik, qurilish va boshqalar.
 RUX QUYMASI	GOST 3640-94	Marka S0A, Zn - 99.98% Marka S0, Zn - 99.975%	Galvanik qoplamalarda, medisinada, qotishlar ishlab chiqarishda va lak-bo'yoq sanoatida ishlatiladi.
 KADMIY QUYMASI	GOST 1467-93	Kd0A, Kd-99.98%, Kd0A, Cd - kam emas 99.96%	Metallik kadmiy elektrotexnika qotishmalari, mashinalar qurilishi, metallar korroziasiga qarshi qatlamlar, atom sanoati va noorganik bo'yoq sanoati kabi sohalarda ishlatiladi.
 PORTLANDSEMENT	GOST-31108-2003 GOST 30515-97	SEM II/A-I 32,5 N SEM I 32,5 N SEM I 42,5 N SEM II/A-P— 32,5 N	Umumqurilish portlandsementi temirbeton ishlarida, ko'piksimon beton ishlab chiqarishda, beton ishlarida, umumqurilish ishlarida, trotuar va yo'l plitalari ishlab chiqarishda foydalaniladi.
 OQ PORTLANDSEMENT	O'z DSt 761-96	PSB I 1-500/42.5 PSB I-400/32.5	Quruq qurilish aralashmalari va beton mahsulotlari tayyorlash uchun ishlatiladi.

1-rasm. «OKMK» AJda ishlab chiqarilgan mahsulotlar nomi va ularning qo'llanilishi [1]

«Olmaliq KMK» AJning 2022-yildagi eksport ko'rsatkichi 942,1 mln. AQSh dollarini tashkil etdi. 2021-yilda korxonaning daromadi 2,9 mlrd. AQSh dollarini tashkil etgan. Oltin ishlab chiqarish 17 tonna, mis ishlab chiqarish 148 ming tonna, kumush ishlab chiqarish 196 tonna miqdorida qayd etildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 26-maydagi «Olmaliq KMK» AJ konlari negizida rangli va qimmatbaho metallar ishlab chiqarishni kengaytirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PQ-4731-son Qarori mamlakatimiz sanoatini va ishlab chiqarishini oshirish hamda ishlab chiqarilgan mahsulotlar raqobatbardoshligini oshirish bo'yicha qabul qilingan. Uning asosiy maqsadi rangli metal sanoatini rivojlantirish hisoblanadi.

2-rasm. «OKMK» AJda 2017-2023-yillar kesimida iqtisodiy ko‘rsatkichlarning o‘shish sur‘atlari [2].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil «Kon-metallurgiya sanoati va unga bog‘liq sohalarni rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi PQ-5159-son Qarori, mis ishlab chiqarishga va uning hajmini ko‘paytirishga qaratilgan. Mamlakatda mis sanoati klasterini shakllantirish bo‘yicha dastur ishlab chiqilgan bo‘lib, ushbu dasturda mis ishlab chiqarish bo‘yicha ilmiy-texnologik klasterini yaratish ko‘zda tutilgan. Yuqorida taqdim qilingan qarorda mis ishlab chiqarish sanoatini texnik va texnologik yangilash, yuqori samaradorlikka erishish, tog‘-kon sanoatini rivojlantirishning yangi darajasiga olib chiqish kabi yo‘nalishlar ko‘rib chiqilgan [3].

Mis sanoati klasterini shakllantirishning asosiy maqsadi «ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borgan holda tajriba-konstruktorlik ishlarini bajarish, texnologiyalar transferini jozibadorligini oshirish, innovatsion yondashuvlar va raqamli texnologiyalarni ishlab chiqarish jarayonlariga singdirish, rivojlangan xorijiy texnologiyalardan andoza olish, ta‘lim, fan va ishlab chiqarish uyg‘unligini ta‘minlashdan iboratdir» [4].

2023-yilda Ohangaron tumanida mis ishlab chiqarish faoliyatini rivojlantirish maqsadida «Ohangaron Tech Industrial» yangi texnopark foydalanishga topshirildi. Mazkur texnopark «Mis va noyob metallar xom ashyosini qayta ishlashning texnologik zanjirlarini kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-iyunda qabul qilingan PQ-295-son Qarori asosida barpo etildi. Texnopark negizida ilmiy-tadqiqot faoliyati olib boriladi va tajriba-konstruktorlik faoliyati imkoniyatlaridan foydalanib, import xom ashyo materiallarini qisqartirish va eksportbop, yuqori daromadli mahsulotlar ishlab chiqarish ko‘zda tutilgan.

«2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi»da metallurgiya sanoati korxonalariga katta investitsion loyihalarni jalb qilish, iqtisodiyotning ishlab chiqarish potensialidan keng foydalanish ko‘zda tutilgan.

«Yoshlik I» koniga yo‘naltirilayotgan investitsiyalarning umumiy hajmi 2 mlrd. AQSh dollarni tashkil etadi. Stretegiyada ko‘zda tutilgan vazifalarni bajarish maqsadida istiqbolli rejada 2028-yilga kelib kumush – 270 tonna, oltin – 50 tonna va mis ishlab chiqarish yiliga 400 ming tonnani tashkil etishi rejalashtirilgan. Bozor iqtisodiyoti sharoitida yuqori qo‘shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarish maqsadga muvofiq hisoblanadi, rux va misni qayta ishlash, ular asosida simlar, tasma va boshqa mahsulotlar ishlab chiqarish iqtisodiyotga faqat naf keltiradi. Mis kukunining hajmini 2 ming tonnaga va boshqa tayyor mahsulotlar ishlab chaqarish hajmini 10 ming tonnaga ko‘paytirish nazarda tutilgan. Metallurgiya sanoatining YaMMdagi ulushi oxirgi yillarda 11 foizdan 24 foizga oshgani sanoat rivojlanib borayotganidan dalolat bermoqda. Metallurgiya sanoatida 2022-

yil 97,8 trln. so‘mlik ishlab chiqarish hajmiga erishildi, oxirgi olti yilda ushbu ko‘rsatkich 10 baravarga ko‘payganini ko‘rishimiz mumkin.

2022-yilda jami mis ishlab chiqarish o‘tgan yilga nisbatan 3,3 foizga ko‘tarildi va 184 ming tonnaga yetkazildi. Mamlakat eksport salohiyatini rangli metallar eksporti belgilaydi, mis eksporti 2022-yilda 0,4 foizga oshdi va 954 mln. AQSh dollarini tashkil etdi, rux eksporti 30 foiz oshdi va 213 mln. AQSh dollarini tashkil etdi, alyuminiy eksporti esa 10 foizga oshdi va 48,6 mln. AQSh dollarini tashkil etdi. Oltin eksportiga to‘xtaladigan bo‘lsak, ushbu ko‘rsatkich 14,2 foiz kamayib, 3,6 mln. AQSh dollarini tashkil etdi.

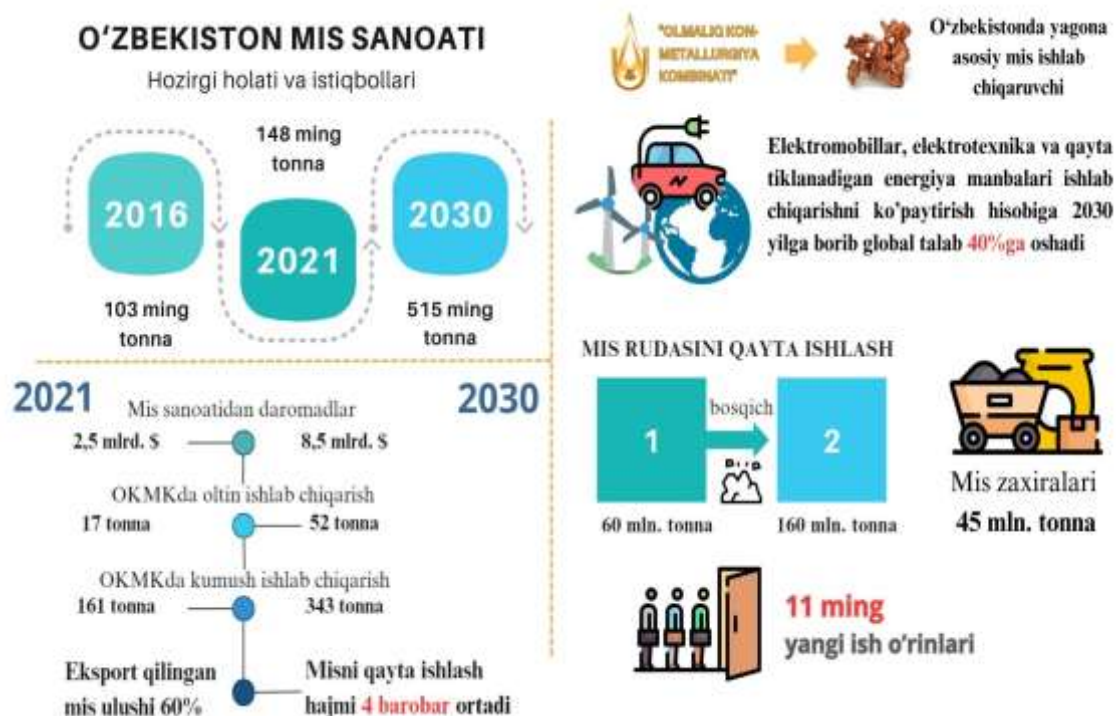
2022-yilda sanoat korxonalariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar hajmi 1,3 mln. AQSh dollarini tashkil etdi, bu ko‘rsatkich 2021-yil 1,2 mln. AQSh dollarini tashkil etgan edi. Barcha sanoat korxonalariga qilingan investitsiyalarning 64 foizi «Olmaliq kon-metallurgiya kombinati» AJga to‘g‘ri keladi.

Bugungi kunda jahon amaliyoti shuni ko‘rsatadiki, xom ashyo qazib olish sanoati istiqbolli rivojlanishga ega. G‘arbda, jumladan, Kanada va AQShda tog‘ - kon metallurgiya sanoati rivojlanish tendensiyasiga ega, uning infratuzilmasini rivojlantirish maqsadida boshqa xorijiy davlatlar salohiyatidan ham foydalanish nazarda tutilgan, masalan ushbu sanoat korxonalari uchun asbob-uskunalarini Finlandiya korxonalaridan yetkazib beriladi. Avstraliya tog‘ - kon metallurgiya sanoati uchun dasturiy ta‘minotlarni yetkazib beruvchi davlat hisoblanadi [5].

Xorijiy mamlakatlar misolida Chilini ham keltirishimiz mumkin, u dunyodagi mis zahirasiining 23 foiziga ega, Chilida aynan mis klasteridan keng foydalaniladi.

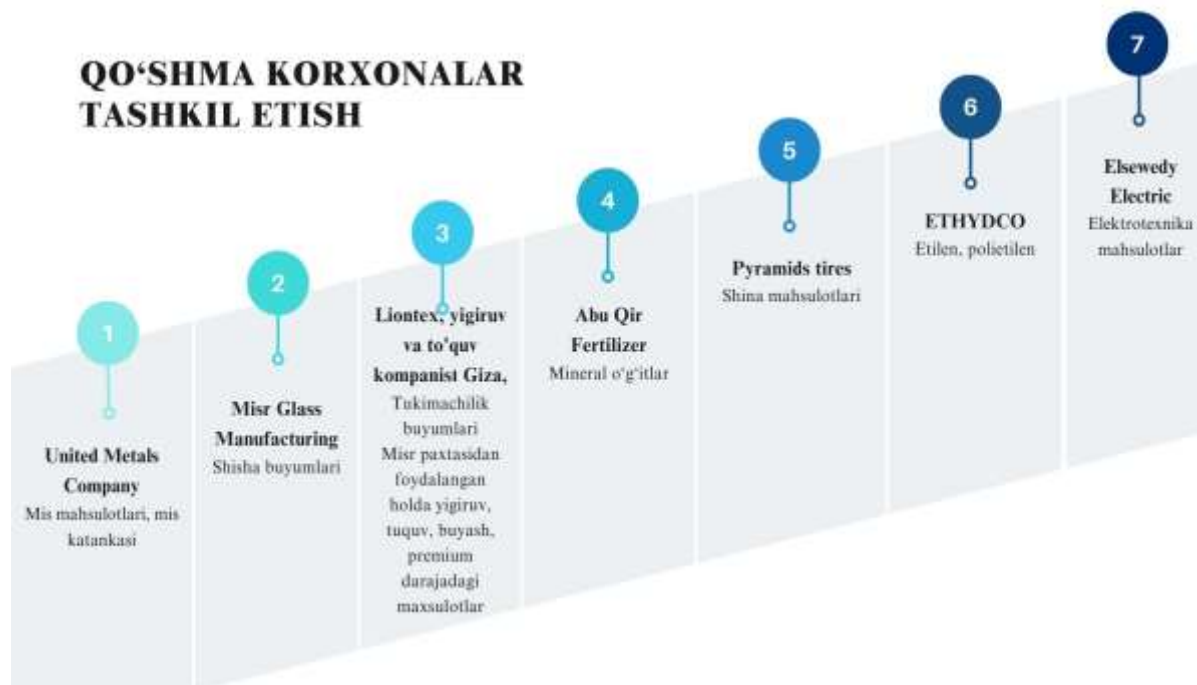
Xorijiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan mis klasteri loyihasi o‘ta samarali loyihadir. Mis klasterini shakllantirish va rivojlantirish bo‘yicha mamlakatda Yo‘l xaritasi ishlab chiqilgan, unda mis klasteri infratuzilmasini yaratish, rivojlangan davlatlardan hamkorlarni jalb qilgan holda, ishlarni tashkil etish va xom ashyo resurslarini mahalliyashtirish, mis klasterining servis xizmatlarini nazarda tutuvchi qo‘shimcha sharoitlar yaratish belgilab qo‘yilgan. Shu bilan birga mis klasterini rivojlantirish qo‘shimcha ko‘plab ish o‘rinlarini yaratilishiga olib keladi, ba‘zi xizmatlar, masalan, qayta ishlash, logistika, IT-texnologiyalardan foydalanish uchun autsrsing kompaniyalar jalb qilinadi.

«Olmaliq kon-metallurgiya kombinati» AJ yiliga 148 ming tonna mis ishlab chiqaradi, bu MDH davlatlari ichida Rossiya va Qozog‘istondan keyin uchinchi o‘rinni egallaydi.

3-rasm. «OKMK» AJ hozirgi holati va istiqbollari [6]

«Olmalıq kon-metallurgiya kombinati» AJ negizida 3-mis boyitish fabrikasi qurilishi amalga oshirilmoqda, loyihaning umumiy hajmi 2 mlrd.AQSh dollarini tashkil etib, Wood (Italiya) kompaniyasi hamkorligida amalga oshirilmoqda. loyihani texnik baholash Technip Energies (Britaniya) kompaniyasi tomonidan amalga oshiriladi. Loyihani muvaffaqiyatli yakunlash uchun qo‘shimcha ohak zavodi, energotizim va shu kabi infratuzilmaviy obyektlar qurilishi boshlab yuborilgan.

4-rasm. «OKMK» AJda qo‘shma korxonalarini tashkil etish [7]

Bugungi kunda jahonda qayta ishlash sohasida inqilobiy o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda, ya’ni bozorda elektromobillar sotuvi keskin o‘sish sur’atini ko‘rsatmoqda. Elektromobillarning batareyalari va elektr motorlarni ishlab chiqarishda misning oddiy avtomobillarga nisbatan 4 marta ko‘p ishlatilishi bugungi kunda misga bo‘lgan talabni oshirib yubordi.

Yuqoridagilardan xulosa qilib aytish mumkinki, mis klasteri yuqori texnologiyalarga ega, zamonaviy yuqori qo‘shilgan qiymatga ega mahsulot ishlab chiqaruvchi bo‘lib xizmat qiladi va boshqa sohalarga ham multiplikator samarasini albatta beradi. Mis klasteri faoliyati yashil investitsiyalar-yashil iqtisodiyot sari degan g‘oyani ilgari surgan holda shakllantrilmoqda.

Yuqorida keltirilgan ma’lumotlarga tayangan holda korxonaning ishlab chiqarish jihatidan ekologik himoyalash hamda mehnat faoliyati, shuningdek zararsiz ishlab chiqarish muhitini kengaytirish, yashil mehnat sharoitini takomillashtirish yuzasidan maxsus ekotizim ishlab chiqishni taqozo etadi. Bu o‘z navbatida milliy hamda xalqaro miqyosda investitsion muhitning yaxshilanishiga turtki bo‘ladi. Negaki, xorijiy investorlarning zamon talabiga binoan barcha ishlab chiqarish jarayonlarini hamda ishlab chiqarish faoliyatini «yashil iqtisodiy tizim» asosida olib borilishiga yuqori darajada qiziqish bilan qarashlari, uning shu yo‘sindagi andozada bo‘lishi talabini loyihalarda ilgari surish ommalashgani sari, xorijiy investorlarning investitsion mandat baholanishi ekotizimini ketma-ket shakllantirishni taqozo etadi. Shunga ko‘ra, xorijiy investor uchun investitsion mandatni baholashning ekotizimini ishlab chiqish va belgilash muallif yondoshuviga ko‘ra ishlab chiqildi. (5-rasmga qarang)

Xorijiy investorlar uchun investitsion mandatni baholashning ekotizimini iqtisodiy boshqaruv infratuzilmasidan kelib chiqqan holda rejalashtirish maqsadida dastlab iqtisodiy rivojlanish hamda samaradorlik ko‘rsatkichlarini baholashni o‘z ichiga qamrab oladi.

5-rasm. Xorijiy investor uchun investitsiyaviy mandatni baholashning ekotizimi [8]

Bunda iqtisodiy rivojlanishda asosiy samaradorlik ko'rsatkichlari, texnik hamda iqtisodiy ko'rsatkichlarning o'zaro nisbat ko'rsatkichlari va uni ishlab chiqarishning kengayishidagi dinamikasini baholash nazarda tutiladi. Mazkur baholashni amaga oshirish natijasida ekotizimda mavjud kamchiliklarni aniqlashdan tashqari, iqtisodiy rivojlanishni oshirish uchun strategik rejalarni tizimlashtirishga xizmat qilishi bilan asoslanadi.

Infratuzilmaning rivojlanishi va hammabopligi ko'rsatkichi asosan mamlakatdagi iqtisodiy infratuzilmada korxonaning «yashil» maqomida olib borayotgan ijtimoiy hamda iqtisodiy faoliyati, uning asosida korxonaning ilmiy hamda amaliy yutuqlari, shuningdek, ekologik himoya va atrof muhitning daxlsizligini ta'minlashga erishish darajasini namoyon etadi. Shuni ham alohida e'tirof etish joizki, mazkur baholash elementida ko'rsatkichlarning umumqo'llanilishi mumkinligi infratuzilmaning asosiy qismini erkin egiluvchan hamda strategik jihatdan himoyalanganligini anglatadi.

Iqtisodiyotning raqobatbardoshligi va diversifikatsiya ko'rsatkichlarini baholash korxonaning barqaror faoliyatini, raqobat bozoridagi turg'un egallagan pozitsiyasi, doimiy bazaviy xizmat qiluvchi iste'molchilar jamoasi hamda mahsulotlarning ustida olib borilayotgan inkrementativ natijalarning samaradorligini tahlil qilishni nazarda tutadi. Bu o'z navbatida korxonaning raqobatchilari va ulardan ustunlikka ega bo'lishning strategik rejasini o'zida namoyon etibgina qolmay, joriy holatning iqtisodiy risklarini nazorat ostida saqlanishi doirasida faoliyat olib borilayotganligini ham tavsiflaydi. Mazkur baholashni keng qo'llanilishi natijasida iqtisodiy infratuzilmada iqtisodiyotning mutanosiblik kategoriyasi asosida mahsulotlarning klassifikatsion o'sish tendensiyasini aniqlash imkoniyati yanada ortib, mahsulotlarning innovatsion avlodlarini bozorga taqdim etishdagi risklarni transformatsiya qilishga yetaklaydi.

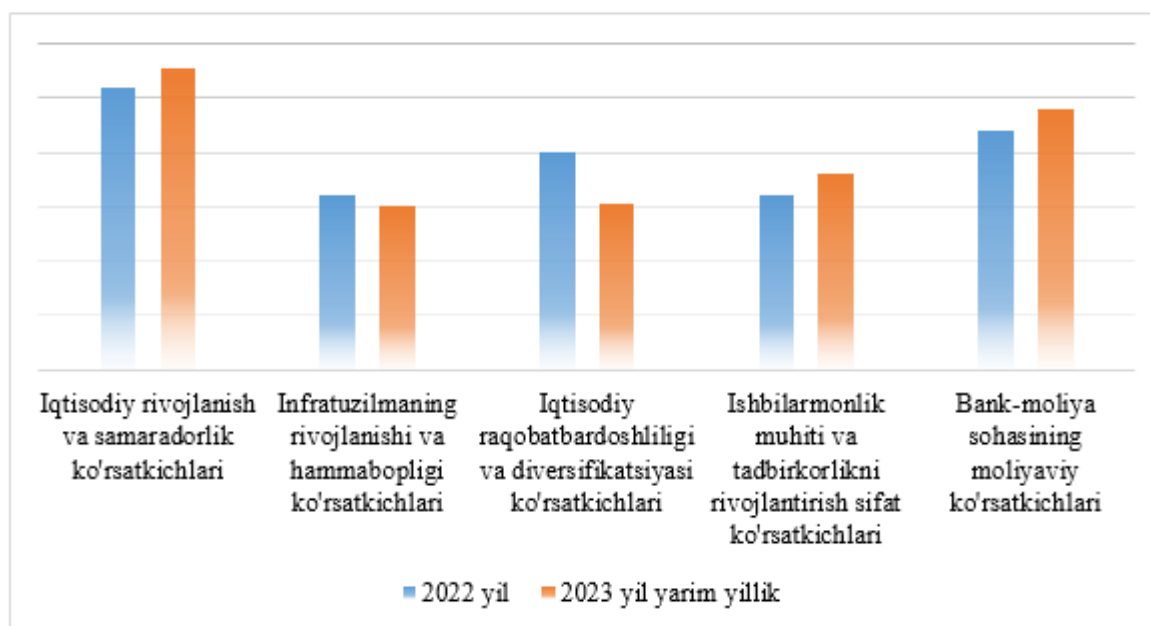
Ishbilarmonlik muhiti va tadbirkorlikni rivojlantirish sifat ko'rsatkichlarini baholash korxonaning raqiblaridan ustun kelishidagi qo'shimcha rejalarning naqd amaliyotda olib borishga tayyorligi, shuningdek ularning muvaffaqiyatli faoliyatiga ishonch doirasining kengayishi bilan asoslanadi. Bunda asosan korxonaning o'zaro tadbirkorlikda klasterizatsiyaning norasmiy faoliyati hamda innovatsion mahsulotlar samaradorligini oshirishdagi imkoniyatlari o'rganilib, xom ashyo yetkazib beruvchi korxonalarni jalb etilishi natijasida yuzaga keluvchi iqtisodiy hamkorlik hamda moliyaviy o'zgaras xarajatlarni nazarda tutadi.

Bank moliya sohasining moliyaviy ko'rsatkichlarini baholash asosan korxona moliyaviy aktivlarining korporativ jihatdan to'g'ri qo'llanilishi, fond birjasida korxonaning samaradorligini

oshirishga xizmat qila olish darajasi va imkoniyatlarining kengayishi, shuningdek, bugungi kunning dolzarb masalalaridan sanalgan bank bilan o‘zaro parallel faoliyat olib borish tizimini nafaqat ichki, balqi xalqaro miqiyosda ham yo‘lga qo‘yilganligini aniqlashga xizmat qilishi bilan tavsiflanadi.

Xorijiy investorlar uchun investitsion mandatni baholash ekotizimi o‘ziga xos tarzda baholash ko‘rsatkichlarini tizimlashtirishni taqozo etib, bunda indikatsion boshqaruv hamda indeksial baholash asoslari bilan hisoblashishga undaydi. Xorijiy investorlar bugungi kunga kelib, o‘zining ekspert komissiyasi yoki ekspert olib boruvchi mutaxassislarni yollashdan ko‘ra korxonaning mavjud baholash natijasida olingan tahlil natijalari bilan tanishib chiqishni ma‘qulroq deb biladilar avvalambor bu holat tahlillarni pog‘onama pog‘ona olib borishda ishning qayta takrorlanishi va unga doir xarajatlarning oshib ketishi oldini olgan holda tejamkorlik asosida samaradorlikka erishish imkonini beradi. Bu o‘z navbatida ekotizimni mustahkamlovchi asosiy parametrlarining samarali ishlashini taxminlaydi, agarda ishlab chiqarishda parametrlarni taqdim etish funktsionallashtirilmagan bo‘lsa, u holda ularni joriy etish orqali sarhisoblarni olib borishning an‘anaviy baholash tizimiga aylantirish tender loyihalarda alohida rezyume sifatida xizmat qilishini ta‘minlashga qaratilgan bo‘ladi. Shunga ko‘ra, yuqorida keltirilgan rasmdagi ketma-ket tizimlashtirilgan baholash tizimini aniq sxematik asos sifatida konsepsiya ko‘rinishida korxonalarda joriy etish va uni baholashni doimiy yo‘lga qo‘yish, uning hisobot natijalarini andozaviy shakl harfi bilan belgilagan holda shakllar katalogida mavjud bo‘lishini ta‘minlashni taqozo etadi. Jumladan, shakl 9 moliyaviy hamda iqtisodiy baholash natijalari uchun ishlab chiqarish faoliyatida xizmat qilishi mumkin bo‘lib, mazkur shakl hali egallanmagan, uni joriy etishda esa statistika agentligining tashabbusi bilan statistik ma‘lumotlarni keltirish shaklda qo‘llanilishi lozim bo‘ladi. Bu korxonalarining har oylik ma‘lumotlarini mazkur shaklda to‘ldirilishi asosida korxonaning doimiy ma‘lumotlar arxivida bo‘lishini ta‘minlabgina qolmay, uning bazasi asosida xorijiy investorlar uchun ma‘lumotlar bazasi sifatida xizmat qilishi mumkinligi bilan alohida e‘tirof etiladi.

Xorijiy investorlar uchun investitsion mandat baholanishining ekotizimi milliy iqtisodiy infratuzilmasida ilgari tadqiq etilmagan bo‘lib, bugungi kunga kelib uning indikatsion ko‘rsatkichlarni qamrab olgan holda baholash tizimi sifatida xizmat qilishi xalqaro miqiyosdagi report post ya‘ni hisobot shakliga aylanishiga olib kelishi mumkin. Mazkur ehtimol xalqaro iqtisodiy arenada xorijiy hamkorlar bilan ishlash, ularning investitsion jozibadorlikka bo‘lgan munosabati ham innovatsion loyihalarni keng joriy qilishni ixtilof etmagani bois, ekotizimning konsepsiya darajasiga qadar takomillashishiga yetaklashi ehtimoli yuzaga keladi va bu korxona baholash tizimining umumfoydalanish namunasi sifatida alohida e‘tirof etilishi mumkin.

6-rasm. Xorijiy investorlar uchun investitsion mandat asosida «Olmaliq KMK» AJning baholanishi (2022, 2023-yilning 6 oyligi, foizda) [9]

2022-yilda «Olmaliq KMK» AJning iqtisodiy rivojlanishi va samaradorlik ko‘rsatkichlari yuzasidan 26 foizni tashkil etgan bo‘lib, sanoat korxonalarining bu kabi yirik natijalarni ko‘rsata olishi mazkur obyektning mamlakat soliq bazasi, investitsion salohiyati hamda yirik ko‘lamdagi ishchi kuchini yollashi bilan tavsiflanadi. Shunga ko‘ra, mazkur natijaviylik xorijiy investorlar uchun investitsion mandatni namoyon etuvchi baholash ekotizimining $\frac{1}{4}$ qismini egallab, yanada yashil investitsiyalarni jalb etishga moyilligi bor investorlarda qiziqish uyg‘otdi. 2023-yilning yarim yilligida mazkur ko‘rsatkich biroz yuqorilagan bo‘lib, «Olmaliq KMK» AJning asosan korxonaning zararlarini kamaytirishga xizmat qiluvchi texnologik vositalarning joriy etilishi natijasi sanaladi. Bu holatning namoyon bo‘lishi korxonaning zararsiz mehnat sharoitini tashkil etishni maksimal darajada qondirilishiga salmoqli ta’sir etgan holda uning qondirilishida masshtab samarasi bo‘la oladi.

Infratuzilmaning rivojlanishi va hammabopligi ko‘rsatkichida «Olmaliq kon-metallurgiya kombinati» AJ 2022-yilda 16 foiz ko‘rsatkich namoyon etgan bo‘lsa, so‘nggi yarim yillikda sodir bo‘layotgan infratuzilmaviy o‘zgarishlar natijasida 2023-yilning yarim yilligida 15 foizga qadar yetgan. Mazkur baholash ekotizim elementi kelgusi yillarda yuqori bo‘lishi kutilmoqda, negaki raqamli texnologik ta’minot asosida infratuzilmaning transformatsion rivojlanishi hamda hammabop bo‘lishini ta’minlashga xizmat qilishi natijasida yuqori natijaviylik bo‘lishi tabiiydir.

Shunga ko‘ra, mazkur baholashning raqamlashtirilayotganligi evaziga yarim yillik ko‘rsatkichi biroz past ko‘rsatkichni tashkil etadi.

Iqtisodiy raqobatbardoshlik va diversifikatsiya ko‘rsatkichlari yuzasidan ekotizimning tavsifini o‘tkazishda 2022-yil ko‘rsatkichiga ko‘ra 20 foizni tashkil etgan bo‘lib, $\frac{1}{5}$ qismini egallashga muvaffaq bo‘lgan. Uning 2023-yilning yarim yilligi hisobida egallagan ko‘rsatkichi 5 foizga kam bo‘lib, bunda asosan infratuzilmaning raqamli transformatsiya qilinishi natijasida mahsulotlarning umum ma’lumot bera olishini biroz chegaralaganligi bilan izohlanadi.

Ishbilarmonlik muhiti va tadbirkorlikni rivojlantirish sifat ko‘rsatkichlari yuzasidan «Olmaliq kon-metallurgiya kombinati» AJ 2022-yilda 16 foiz natijaviylik namoyon etgan bo‘lsa, 2023-yilning yarim yilligida mazkur ko‘rsatkich 18 foizni tashkil etdi. Natijada «Olmaliq KMK» AJning yangi kon va qazilma ob’yektlarining mavjudligi, shuningdek, uning investorlari soni va loyihalarining ko‘pligini anglatadi. Bu umumiy holatda infratuzilmaning rivojlanishiga bevosita ta’sir etuvchi kategorial salmoq bo‘lib, tadbirkorlikni rivojlantirish sifat ko‘rsatkichlarining zamonaviy yondashuvlarini o‘zida aks ettiradi. Bunda asosan yashil iqtisodiy tizimning institutsional asoslarining innovatsion diffuzional holat bilan uyg‘unligini ta’minlash, investitsion oqimlarning yashil iqtisodiy tizim tadbirlariga maqsadli safarbar etilishi, shuningdek izchil ilmiy tadqiqotlarni olib borish doirasida ilmiy klasterizatsiyaning shakllanishi nazarda tutilib, uning samarali olib borilishi davlat hamda ishlab chiqaruvchi tomonidan qo‘llab-quvvatlanish darajasiga chambarchas bog‘liq sanaladi.

Bank moliya sohasining ko‘rsatkichlari «Olmaliq kon-metallurgiya kombinati» AJda 2022-yilda 22 foizni tashkil etgan bo‘lib, 2023-yilning yarim yilligida mazkur ko‘rsatkich 2022-yil ko‘rsatkichiga nisbatan 2 foiz ko‘proq natijaviylik taqdim etgan. Mazkur ko‘rsatkich xorijiy investorlar uchun investitsion mandatni baholash ekotizimi umumiy ko‘rsatkichlarining $\frac{1}{5}$ qismini egallagan bo‘lib, 2023-yilning yarim yilligidagi ko‘rsatkichi $\frac{1}{4}$ qimga to‘g‘ri keladi. Bank moliya sohasining moliyaviy ko‘rsatkichlarini ekotizimli baholash maqsadida investorlar uchun juda muhim ko‘rsatkichlar sarhisobini keltirib, uning natijaviyligi asosida korxonaning iqtisodiy turg‘unligini, raqobat maydonida o‘zining iqtisodiy imkoniyatlari hamda risk darajasi, shuningdek, investitsion oqimning qayta oqimini hosil qilishi uchun zaruriy moliyaviy ko‘rsatkichlarni ifodalaydi. Mazkur holat oldingi baholash elementlari natijaviyligining salmog‘i bilan belgilanadi.

Umumlashtirib shuni ta’kidlash mumkinki, so‘nggi yillarda rangli metallurgiya tarmog‘ida Respublikamizning milliy iqtisodiyotiga yuqori kuchga ega bo‘lgan akselerator samarasini beruvchi islohatlar guvohi bo‘lishimiz mumkin. Kelajakda rangli metallurgiya milliy iqtisodiyot va ishlab chiqarish tarmog‘ida raqobatbardosh mahsulotlar yaratish imkonini bermoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mukhitdinova K.A. Analysis of fixed capital investments// Asian Journal of Multidimensional Research ISSN: 2278-4853 Vol. 12, Issue 5, May 2023 SJIF 2022 =8.179. <https://www.indianjournals.com/ijor.aspx?target=ijor:ajmr&volume=12&issue=5&article=005>
2. Современное образование как открытая система (под ред. Н.Г. Ничкало, Г.Н. Филонова, О.В. Суходольской-Кулешов ой). - "Институт научной и педагогической информации РАО, "Юркомпани", 2012 г. <http://ivo.garant.ru/#/document/58084938>

UDK: 336.71

INNOVATSIYALAR SHAROITIDA TIJORAT BANKLARINING KAPITALLASHUVINI OSHIRISH MASALALARI

ВОПРОСЫ ПОВЫШЕНИЯ КАПИТАЛИЗАЦИИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ В КОНТЕКСТЕ ИННОВАЦИЙ

ISSUES OF INCREASING THE CAPITALIZATION OF COMMERCIAL BANKS IN THE CONTEXT OF INNOVATION

Mamadjonov Shukurillo Ibrohimjon o‘g‘li – KIUT mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya

Maqolada tijorat banklarining kapitallashuvini oshirishning iqtisodiy mohiyati va xususiyatlari masalalari o‘rganiladi. Shuningdek, innovatsiyalarni joriy etish sharoitida tijorat banklari kapitallashuvini oshirishning ayrim masalalari ko‘rib chiqilib, iqtisodiyotga innovatsiyalarni joriy etish va rivojlantirish sharoitida tijorat banklari kapitallashuvini oshirish bo‘yicha ilmiy xulosalar, mualliflarning taklif va tavsiyalari shakllantirildi.

Kalit so‘zlar: tijorat banklarining kapitallashuvi, innovatsiyalar, raqamli texnologiyalar, bank innovatsiyalari, bank aktivlari, bank majburiyatlari, bank operatsiyalari.

В статье рассматриваются экономическая сущность и особенности повышения капитализации коммерческих банков. Также рассмотрены некоторые вопросы повышения капитализации коммерческих банков в условиях внедрения инноваций и сформулированы научные выводы, предложения и рекомендации авторов по повышению капитализации коммерческих банков в условиях внедрения и развития инноваций в экономике.

Ключевые слова: капитализация коммерческих банков, инновации, цифровые технологии, банковские инновации, банковские активы, банковские обязательства, банковские операции.

The article studies the economic essence and features of increasing the capitalization of commercial banks. Also, some issues of increasing the capitalization of commercial banks in the context of the introduction of innovations are considered, and scientific conclusions, proposals and recommendations of the authors on increasing the capitalization of commercial banks in the context of the introduction and development of innovations in the economy are formulated.

Keywords: capitalization of commercial banks, innovations, digital technologies, banking innovations, bank assets, bank liabilities, banking operations.

Bank tizimiga innovatsiyalar va axborot texnologiyalarini joriy etish va rivojlantirish sharoitida tijorat banklari kapitallashuvini oshirish banklarning likvidligi va moliyaviy barqarorligini mustahkamlashda katta amaliy ahamiyatga ega. Aynan kapitallashuv to‘g‘ridan-to‘g‘ri va portfel

investitsiyalarini qo‘shimcha jalb qilish orqali kompaniyaning resurs salohiyatini oshirishga yordam beradi. Shu sababli, moliya bozorining hajmi kapitallashuv darajasi bilan juda chambarchas bog‘liq. Bundan tashqari, kapitallashuv qanchalik yuqori bo‘lsa, kompaniyaning garov qiymati qanchalik baland bo‘lsa, u o‘z biznesini rivojlantirish uchun shunchalik ko‘p kreditlar jalb qila oladi. Alohida muassasa doirasida kapitallashuv darajasi uning rahbarlarining ushbu muassasa faoliyatining istiqbollarini isbotlash qobiliyatini tavsiflaydi.

Qayd etish joizki, rivojlangan mamlakatlarda tijorat banklarining kapitallashuv darajasini oshirish, modellash, prognozlash, tahlil qilish, baholash va moliyaviy barqarorlikni tartibga solish sohasida ko‘p yillik ilg‘or nazariy, uslubiy va amaliy tajriba to‘plangan. Bu boradagi ilg‘or xorijiy tajribani o‘rganish iqtisodiyotga innovatsiyalarni joriy etish sharoitida O‘zbekistonda tijorat banklarining kapitallashuvini yanada oshirish, likvidligi va moliyaviy barqarorligini mustahkamlashda katta amaliy ahamiyatga ega.

Zamonaviy iqtisodiyotda bozor munosabatlarining global rivojlanishi tijorat banklaridan bozor va iqtisodiy oqilonalik tamoyillariga asoslangan kapitallashuv va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash usullarini ishlab chiqish va takomillashtirishni talab qiladi. Xususan, 2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasining iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirish bo‘limida bank tizimini isloh qilishni chuqurlashtirish va barqarorligini, banklarning kapitallashuv darajasi va depozit bazasini ta‘minlashga alohida e‘tibor qaratilgan; ularning moliyaviy barqarorligi va ishonchliligini mustahkamlash; istiqbolli investitsiya loyihalarini kreditlashni yanada kengaytirish [1].

Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarning moliya-bank tizimini o‘rganish natijalari shuni ko‘rsatadiki, tijorat banklarining kapitallashuvi mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishi va barqarorligiga bevosita ta‘sir qiladi. Shuningdek, bank kreditlari kichik va o‘rta biznes, xususiyl tadbirkorlikni rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlab, mamlakatimizda innovatsion va raqamli iqtisodiyot infratuzilmasini rivojlantirishni rag‘batlantirmoqda.

Keyingi yillarda xalqaro bank amaliyotida tijorat banklari faoliyatida tub o‘zgarishlar ro‘y berdi. Iqtisodiyotda, xususan, bank tizimida raqamli texnologiyalarning yanada rivojlanishi axborot texnologiyalari va telekommunikatsiyalar sohasidagi global taraqqiyot tufaylidir.

Tijorat banklarining kapitallashuvini oshirish, aktivlari va passivlarini boshqarishning nazariy, uslubiy va amaliy masalalari E.Gill, T.Koch, E.Rid, X.Gruning, E.Dollan, L.Roger, A.Simanovskiy, O.Lavrushin, G.Simanovskiy, O.Lavrushin, G.Simanovskiy, G.S.Pinki kabi xorijiy olimlar, iqtisodchilarning ilmiy ishlarida o‘rganilgan. R.Kotter, U.Soto [2] Moiseev, E.Jukova, G.Beloglazova, N.Valentseva, A.Gavrilenko, V.Kolesnikov, G.Korobov, L.Batrakova, A.Litvinova, O.Ovchinnikova, G.Panov, V.Rodionov, G.Rikov, I.Ry va boshqalar.

Tijorat banklarining kapitallashuvini oshirish, aktivlari va passivlarini boshqarishga qaratilgan ilmiy yondashuvlar mahalliy olim, iqtisodchi va mutaxassislar Sh.Xolmurodov, Z.Xolmahmadov R.Tojiev, R.Shomurodov, N.Karimov, I.Taymuxamedov, M.Nurmuratov va boshqalarning ishlarida amaliy tatbiq etilgan.

Kapitallashuv ko‘p jihatdan iqtisodiy o‘rta va milliy iqtisodiyotning global raqobatbardoshligi bilan belgilanadi, kapital esa nisbatan doimiy qiymatdir. Shuning uchun Bazel II va Bazel III standartlari tartibga soluvchi kapital kontseptsiyasini amalga oshirish texnikasini sifat jihatidan yangi darajaga: bozorga yo‘naltirilgan baholash darajasiga olib chiqishga harakat qildi, chunki Bazel I standarti tartibga soluvchi kapital kontseptsiyasidan kelib chiqqan va banklarning real ehtiyojini hisobga olmasdan kapitalga qo‘yiladigan talablarni aniqlagan. Tijorat bankining aktivlari tuzilishi va passivlari tarkibi haqidagi tushunchalar bank ishi nazariyasida asosiy tushunchalardan biridir, chunki bankning barcha faoliyati to‘plangan mablag‘larni keyinchalik faol vositalarga investitsiyalash orqali balansning passiv qismini malakali shakllantirishga to‘g‘ri keladi. Biroq, tijorat bankining mustaqil boshqaruv ob‘ekti sifatida aktivlari va passivlari tarkibiga munosabat nisbatan yaqinda paydo bo‘ldi.

Shunday qilib, 2009 yilda taniqli chet el olimi, iqtisodchi Lavrushin O.I. tahriri ostida nashr etilgan “Bank ishi” darsligida aktivlar tarkibining ta‘rifi quyidagicha berilgan: “...bank balansi aktivining turli xil sifatli moddalarining balans summasiga nisbati” [3], passivlar tarkibiga ta‘rif berilmagan.

Keyinchalik bankning aktiv va passiv boshqaruvi tushunchasi paydo bo‘ldi. Turli mualliflar bu masalaga turlicha e‘tibor berishgan. Shunday qilib, "Bank ishi" ning to‘rtinchi nashrida chet ellik olim iqtisodchi Kolesnikov V.I. aktivlar va passivlarni boshqarish tushunchasi mavjud, lekin faqat likvidlikni boshqarish jarayonining bir qismi sifatida: "Bankning likvidligini boshqarish jarayoni aktiv va passivlarni boshqarish bo‘yicha harakatlar va usullar majmuasini o‘z ichiga oladi" [4].

Mashhur chet el olimi P.S. Rose eng konstruktiv hisoblanadi va banklarda aktivlar va passivlarni boshqarishning mohiyati strategiyani shakllantirish va bank balansi tuzilmasini uning strategik dasturlariga muvofiqlashtiradigan tadbirlarni amalga oshirishdan iborat degan taxminga asoslanadi. Uning fikricha, "... aktiv va passivlarni boshqarishning asosiy maqsadi bank marjasini (foiz daromadlari va foiz xarajatlari o‘rtasidagi farq) maqbul darajadagi tavakkalchilik bilan maksimallashtirish yoki hech bo‘lmaganda barqarorlashtirishdan iborat" [5].

Kapitallashtirish jarayonining ma‘nosi mamlakat iqtisodiyotining barcha darajadagi sub'ektlariga tegishli bo‘lgan kapital qiymatini ularning iqtisodiy salohiyati va samaradorligining o‘sishi natijasida oshirishdir. Shunday qilib, kapitallashuv ko‘p jihatdan iqtisodiy o‘shish sur‘atlarini va milliy iqtisodiyotning global raqobatbardoshligini belgilaydi.

Darhaqiqat, xususiylar va davlat kompaniyalari va banklari uchun o‘z mablag‘lari amalda kapitallashuvni oshirishning yagona manbasi hisoblanadi. Aktsiyalari fond birjasida joylashgan kompaniyalar va banklar uchun kapitallashuv darajasini baholashda kapitalning bozor qiymati hal qiluvchi ahamiyatga ega. Xususan, 2020-yil 1-yanvar holatiga ko‘ra, dunyodagi barcha ochiq kompaniyalarning bozor kapitallashuvi 96 trln. AQSH dollari, shundan 5,6 trln. AQSH dollari - tijorat banklarining kapitallashuvi. Ommaviy kompaniyalarning kapitallashuvi 2019 yilda 85,91 trln.ni tashkil etgan jahon yalpi ichki mahsuloti hajmidan oshadi. AQSH dollari [6].

Hozirgacha ilmiy hamjamiyatda ham, bank hamjamiyatida ham kapitallashuv faqat bankning o‘z kapitalining ko‘payishi sifatida tushuniladi. Masalan, Piter S. Rouz ta’kidlaydiki, "biz ko‘pincha "kapitalizatsiya" atamasi bilan ishlaymiz, bu bilan banklarning o‘z mablag‘lari yoki o‘z kapitali va uning risklarni qoplash uchun etarilishini anglatadi" [7].

Albatta, bankning barqaror faoliyat yuritishining muhim shartlaridan biri – ta’sischiylarning badallari, foyda va undan shakllangan mablag‘lar hisobidan shakllanadigan o‘z mablag‘lari miqdorini ortiqcha baholash qiyin. Bankning o‘z kapitali - bu bankning iqtisodiy mustaqilligi, barqarorligi va barqarorligini ta’minlaydigan turli maqsadlardagi to‘liq to‘langan elementlarning yig‘indisidir.

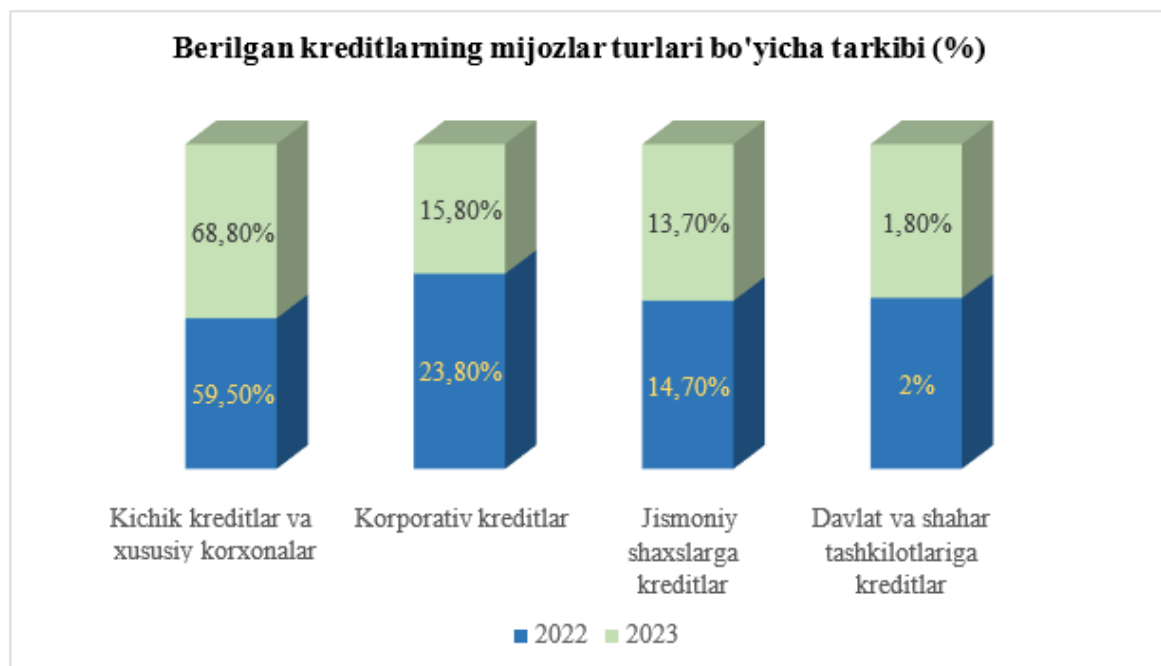
Innovatsiyalar, axborot texnologiyalari va raqamli iqtisodiyot ko‘plab mamlakatlar iqtisodiyotini jadal rivojlantirishning asosiy omillaridan biriga aylandi. Bugungi kunga kelib, raqamli iqtisodiyot yetakchilari Germaniya, Yaponiya, AQSh, Janubiy Koreya va Buyuk Britaniyadir. Ushbu jarayonning teskari tomoni - asosiy zamonaviy bank risklaridan biri bo‘lgan Internet-firibgarlikning o‘shidiri [8].

Bank faoliyatining asosiy yo‘nalishlari O‘zbekiston iqtisodiyotining real sektorini kreditlash, raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni rag‘batlantirish va yangi ish o‘rinlarini yaratish maqsadida texnik va texnologik modernizatsiya qilish loyihalarini moliyalashtirishdan iborat. Bank faoliyatida kichik biznes va xususiylar tadbirkorlikni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash alohida o‘rin tutadi.

1-jadval. O‘zbekiston tijorat banklarining asosiy ko‘rsatkichlari tahlili (milliard so‘m) [9]

№	Ko‘rsatkich nomi	2021	2022	2023	O‘zgarish 2023/2021	
					mlrd. so‘m	%
1	Aktivlar	444,922	556,746	652,157	207 235	46,5
2	Kreditlar	326,386	390,049	471,406	145 020	44,4
3	Kapital	70,917	79,565	97,079	26 162	36,9
4	Depozitlar	156,190	216,738	241,687	85 497	54,7

1-jadvaldan ko‘rinib turibdiki, tijorat banklari aktivlarning barcha ko‘rsatkichlari bo‘yicha yuqori o‘shish sur‘atlariga ega. Shunday qilib, 2021-yilga nisbatan 2023-yilda tijorat banklarining aktivlari 46,5 foizga, kredit portfeli 44,4 foizga, kapitali 36,9 foizga, depozitlari 54,7 foizga o‘tdi.

1-diagramma. Mijozlar turlari bo‘yicha kredit portfeli [10]

Misol tariqasida biz “Ipak yo‘li” AITB kredit portfelini tahlil qilamiz (1-rasm). Kredit portfelining sifatini baholash portfelning sifat tahlilidir. Sifatli tahlilni o‘tkazish jarayonida quyidagi tadbirlarni amalga oshirish kerak: barcha kreditlarni tasniflash, barcha hujjatlar va kredit fayllarini tekshirish, har bir kredit bo‘yicha tavakkalchilik darajasini aniqlash; yirik kreditlarni tadqiq qilish va ularni tahlil qilish; foizlarni to‘lamaydigan kreditlarni aniqlash; insayderlar bilan operatsiyalar hajmi va xarakterini baholash; kredit risklari bo‘yicha yo‘qotishlarni qoplash uchun zaxiraning etarlicligini aniqlash.

2022 va 2023-yillar uchun berilgan kreditlar tarkibiga quyidagilar bo‘linadi: kichik va xususiy tadbirkorlik sub’ektlariga kreditlar. Bu toifaga bankdan qarz oluvchiga aylangan xususiy korxonalar va yakka tartibdagi tadbirkorlar kiradi. Kichik va xususiy tadbirkorlik sub’ektlariga ajratilgan kreditlar ulushi eng katta – 2022-yilda mos ravishda 59,5 foiz va 2023-yilda 68,8 foizni tashkil etadi. Bu fakt kichik va xususiy tadbirkorlik subyektlari bankning faol kreditlash operatsiyalari uchun asosiy mijoz bazasi ekanligidan dalolat beradi.

Biroq, kichik va xususiy tadbirkorlik sub’ektlari ulushining o‘shishi tufayli biz "Ipak yo‘li" AITB kredit portfelida jismoniy shaxslarga berilgan kreditlar ulushining kamayib borayotganini kuzatmoqdamiz.

Innovatsiyalar sharoitida tijorat banklarining kapitallashuvini oshirishning nazariy asoslarini o‘rganish natijalari bo‘yicha quyidagi ilmiy xulosalar, taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Keng ma‘noda kompaniyaning bozor kapitallashuvi uning birjada savdoga qo‘yilgan aktsiyalarining umumiy bozor bahosi, foyda, xayrixohlik va bozor kutishlari hisobiga kompaniya qiymatining oshishi orqali kompaniya qiymatini baholashdir.

2. O‘zbekistonda tijorat banklarining kapitallashuvini oshirish, likvidligi va moliyaviy barqarorligini mustahkamlash uchun zamonaviy ilg‘or bank texnologiyalarini ishlab chiqish, sinovdan o‘tkazish va yanada joriy etish uchun bank ishi, iqtisodiy prognozlash va tahlil qilish sohasida tajribali mahalliy va xorijiy mutaxassislarni, ilmiy xodimlarni, shuningdek, oliy ta‘lim muassasalarini jalb etish zarur.

3. Alohida bankning barqarorligi, bank tizimining likvidligi, ishonchliligi va barqarorligi o‘zaro bog‘liq ko‘rsatkichlardir, chunki ular bank faoliyati amalga oshiriladigan iqtisodiy muhitning holati bilan belgilanadi.

4. Tijorat banklari o‘z faoliyatida turli nuanslarni hisobga olishlari kerak. Xususan, xavflarning tabiati katta ahamiyatga ega. Ularning paydo bo‘lishining tashqi va ichki sabablari mavjud. Birinchi toifaga bank faoliyati bilan bevosita bog‘liq bo‘lmagan risklar kiradi. Bu ba’zi jiddiy hodisalar natijasida etkazilgan yo‘qotishlardir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son Qarori.
2. Rutgaizer V.M. va Buditskiy A.E. Tijorat bankining bozor qiymatini baholash URL manzili: <https://www.livelib.ru/author/208447/latest-v-m-rutgajzer-a-e-buditskiy>
3. Bank ishi. Ekspress - kurs / tahrir. O.I. Lavrushina - M.: "Knorus", 2009.- 128 b.
4. Bank ishi / Ed. V.I. Kolesnikova Ed. 4. - M: “Moliya va statistika” 2009.180 b.
5. Rose P.S. Bank boshqaruvi. Moliyaviy xizmatlar ko‘rsatish: per. ingliz tilidan. – M.: Delo Ltd, 1995 yil.
6. Refinitiv (Thomson Reuters).
7. Rose P.S. Bank boshqaruvi. M: biznes. 2019. P.238.
8. Shcherbakov S.S. Raqamli iqtisodiyotdagi bank innovatsiyalari va Rossiya banklarining innovatsion salohiyatini baholash // Belgorod: MChJ Ilg‘or ilmiy tadqiqotlar agentligi (APNI), 2020. S. 30-34. URL:<https://apni.ru/article/1089-bankovskie-innovatsii-v-tsifrovoj-ekonomike>
9. Jadval muallif tomonidan O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki veb-saytidagi rasmiy ma’lumotlar asosida tuzilgan. - www.cbu.uz
10. “Ipak yo‘li bank” AITB Boshqaruv hisoboti asosida muallif tomonidan tuzilgan.

УДК: 331.1

**МЕХНАТ САЛОҲИЯТИНИНГ МИҚДОРИЙ КОМПОНЕНТЛАРИ ВА УНГА
ДЕМОГРАФИК ДИВИДЕНТНИ ТАЪСИРИ**

**КОЛИЧЕСТВЕННЫЕ КОМПОНЕНТЫ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦИАЛА И ВЛИЯНИЕ
НА НЕГО ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО ДИВИДЕНДА**

**QUANTITATIVE COMPONENTS OF LABOR POTENTIAL AND THE INFLUENCE OF
THE DEMOGRAPHIC DIVIDEND ON IT**

Толаметова Зилола Абдижапаровна, Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети “Иқтисодиёт назарияси” кафедраси доценти, и.ф.д.

Аннотация

Мазкур мақолада меҳнат салоҳиятининг миқдорий компонентларини ва унга демографик жараёнларни таъсирини ёритиб бериш зарурати ёритиб берилган. Шунингдек Ўзбекистон Республикасида демографик дивидент юқори эканлиги сабабли меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланиш ва аҳолини самарали меҳнатда бандлигини таъминлаш учун янги иш жойларини яратиш кераклиги таъкидлангани ҳолда, унинг муҳим йўналишлари бўйича таклиф, тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: демографик дивидент, табиий ҳаракатчанлик, трансформация, глобализация, депопуляция

В статье подчеркивается необходимость изучения количественных компонентов трудового потенциала и влияния на него демографических процессов. Также было подчеркнуто, что в связи с высоким демографическим дивидендом в Республике Узбекистан необходимо создание новых рабочих мест для эффективного использования трудового потенциала и обеспечения продуктивной занятости населения.

Ключевые слова: демографический дивиденд, естественная мобильность, трансформация, глобализация, депопуляция.

The article emphasizes the need to study the quantitative components of labor potential and the impact of demographic processes on it. It was also emphasized that due to the high demographic dividend in the Republic of Uzbekistan, it is necessary to create new jobs for the effective use of labor potential and ensure productive employment of the population.

Key words: demographic dividend, natural mobility, transformation, globalization, depopulation.

Жаҳонда сўнгги йилларда глобализация ва ахборотлашув кенг авж олиб бориши, рақамли иқтисодиётни шаклланиши натижасида меҳнат салоҳиятини ривожланиши, ҳамда трансформациялашувига демографик дивиденд, рақамли технологиялар, инновацион тизимни таъсири кучайиши тенденцияси кузатилмоқда. ХМТ ҳисоботида кўра, “1820-йилда дунё аҳолиси 1 млрд, 1960-йилда 3 млрд, 2023-йилда эса 8,09 млрд кишидан, шундан Ҳиндистон аҳолиси 2023-йилда 1 млрд 425 млн, Хитой аҳолиси 1 млрд 411 млндан иборат бўлди. 2022-йилда дунё миқёсида банд бўлганларнинг ўртача ёши 40 ёшдан иборат бўлган бўлса, 2030-йилга бориб 41 ёшга етади. Глобал миқёсида 2022-йилда ишсизлар сони 207,1 млн кишини ташкил этиб, ишсизлик даражаси 5,5% дан иборат бўлди. Демографик вазият натижасида 2050 йилда дунё аҳолиси 9,3 млрд бўлишини, ҳар бир аёлга 2 тадан фарзанд тўғри келишини, 65 ёшдан катта ёшдагилар 2010-йилга нисбатан 3 баробар кўпайишини, Осиёда аёллар кўпайишини, 15 ёшдан кичик ёшдагиларни ўсишини барқарор бўлиб қолишини кўрсатмоқда” [1].

Глобал миқёсида меҳнат ресурсларининг нотекис тақсимланиши оқибатида меҳнат ресурсларининг баъзи мамлакатларда етишмовчилиги ҳолатини кузатилаётганлиги, муносиб меҳнат турларини етарлича эмаслиги, норасмий бандликни бартараф этиш, меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланиш, янги иш жойларини яратиш ва самарали бандликни таъминлаш каби муаммоларни ҳал этиш учун меҳнат салоҳиятининг миқдорий компонентларини ва унга демографик жараёнларни, жумладан демографик дивидентни таъсирини ёритиб бериш зарурдир.

Демографик дивидент - бу иқтисодий ўсиш салоҳияти бўлиб, мамлакатда меҳнатга лаёқатли аҳолининг улуши меҳнатга лаёқатсиз ёшдаги аҳолининг улушидан (болалар ва қариялар) улушидан юқори бўлган вазиятни ифодалайди. Аҳолининг умумий сонидан иш билан банд бўлганларнинг улуши юқори бўлганида демографик дивиденд юзага келади, меҳнатга лаёқатли аҳолини улушини ошиб бориши натижасида иқтисодий ўсиш имкониятлари кенгаяди. Меҳнатга лаёқатли ёшдан катта ларнинг сони қанчалик тез ўсиб борса, “демографик дивидент” қисқариши кузатилади.

Депопуляция – бу муайян мамлакат ёки минтақада аҳоли сонининг қисқариши яъни демографик ўтиш натижасида юзага келган аҳоли сонининг барқарор равишда қисқариб бориши, (яъни бир марталик фавқулодда ҳолатлар туфайли юзага келмайдиган) унинг якуний босқичида туғилиш даражаси паст бўлади, туғилиш аҳолини такрор ишлаб чиқариш даражасидан пасайиб кетади (аёл бошига 2,1 туғилиш) ва аҳолининг қариши кузатилади. Депопуляция-- аҳолининг табиий ўсиши таркибида демографик қариши туфайли аҳолининг мутлақ камайишига олиб келишини белгилаб беради. Депопуляция жараёни давлатнинг демографик хавфсизлигига хавф туғдиради, чунки бунда меҳнат ресурслари дефицитлиги келиб чиқиши мумкин, натижада мамлакатни меҳнатда бандлик масалаларини ҳал қилишда хорижий мамлакатларга қарамлигини келтириб чиқариши мумкин.

Шунингдек, рақамли иқтисодиёт шароитида меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланишнинг стратегик йўналишларини ишлаб чиқиш, демографик вазиятни прогноз қилиш, меҳнат бозорини механизмларини, деградация ҳолатини меҳнат салоҳиятига таъсирини илмий жиҳатдан асослаш, ошқора ва яширин ишсизликни камайтириш, меҳнат миграциясини тартибга солиш, инновацион ва рақамли бандликни таъминлаш каби муаммоларни ҳал этиш долзарб ҳисобланади

Меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланиш, аҳоли бандлигини тартибга солишнинг рационал усуллари топиш, меҳнат бозорини тез ўзгарувчан бозор ҳолатига келтириб такомиллаштириш, ишчи кучи бандлигини таъминлаш имконини яратади. Моддий неъматлар ва хизматларни узлуксиз кенгайтирилган тарзда такрор ишлаб чиқариш ижтимоий-иқтисодий тараққиёт талабидир. Жамият аъзолари ўзларининг жисмоний, ақлий, маънавий имкониятлари билан меҳнат воситаларига таъсир ўтказиб, моддий ва номоддий бойликларни яратадилар. Ҳар қандай шахс ишлаб чиқариш жараёнига киришар экан, ўзининг меҳнатга бўлган қобилияти, лаёқатини ишга солади, шу боис меҳнат натижаси онгли, ақл-идрокли ҳаракат маҳсули ҳисобланади. Меҳнат жараёнининг асосий шарти жамиятда меҳнат салоҳиятининг мавжуд бўлишидир.

Меҳнат салоҳиятининг миқдор компонентлари кишиларнинг ёши, жинси, ижтимоий гуруҳлари бўйича аниқланади, бунинг учун ишчи кучини такрор яратиш борасидаги давлат томонидан ўрнатилган шартларга мос келадиган меҳнатга лаёқатли аҳоли сони ҳисобга олинади. Улар жамиятнинг меҳнатга бўлган жами қобилиятини ифодалайдилар. Яъни:

$$f(\beta)_m = \beta(\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4, \beta_5, \dots, \beta_n).$$

Бу ерда: $f(\beta)_m$ – меҳнат салоҳиятининг миқдорини ифодаловчи компонентлар;

β_1 – аҳолининг умумий сони;

β_2 – жинсий ёш таркиби;

β_3 – меҳнатга лаёқатли бўлган аҳоли сони;

β_4 – ҳар бир ёш гуруҳи бўйича ишлаётганлар, яъни меҳнатда банд бўлганлар улуши.

β_5 – мамлакатда меҳнат қилаётган иммигрантлар

β_6 – меҳнатда банд бўлган меҳнатга лаёқатли ёшгача бўлганлар яъни ўсмирлар, меҳнатга лаёқатли ёшдан юқори ёшдагилар яъни пенсионерлар

Меҳнатга лаёқатли аҳоли, асосан, меҳнатга лаёқатли ёшда бўлган ўзларининг психофизиологик қобилиятларига кўра меҳнат жараёнида қатнашиши мумкин бўлган жами кишилардир. Меҳнат ресурсларининг ёш чегараси турли мамлакатларда турлича белгиланади. Меҳнатга лаёқатлилик ёшини Ўзбекистонда 16 ёшдан 60 ёшгача бўлган эркеклар, 16 ёшдан 55 ёшгача бўлган аёллар ташкил қилади. Ишчи ёшида бўлган аҳоли сони туғилиш ва ўлимга қараб аниқланади, баъзи алоҳида бир ҳудудлар учун миграцияга ҳам аҳамият берилади.

Жамиятдаги меҳнат салоҳияти шаклланишига, иқтисодиёт ривожланишининг потенциал имкониятлари ва аҳоли турмуш даражаси ўсишини ифодаловчи, аҳолининг ёш жинсий таркиби муҳим таъсир кўрсатади. Иқтисодий ривожланган мамлакатларда меҳнатга лаёқатлилик ёши 14 ёшдан 70 ёшгача ташкил этади. Меҳнат ресурслари меҳнат салоҳиятининг асосини ташкил этади. Меҳнат салоҳияти таркибига аҳолининг қуйидаги гуруҳлари киради: меҳнат салоҳиятини классификациясини ишлаб чиқдики, у 1-расмда ифодаланган.

1) Иқтисодиётда банд бўлганлар.

2) Баъзи сабабларга кўра меҳнатда банд бўлмаганлар: уй бекалари; вақтинча ишсизлар; мавсумий ишловчилар; туғруқ таътилидаги аёллар; ишлаб чиқаришдан ажралган ҳолда олий ва ўрта махсус ўқув юртларида таълим олаётганлар.

3) Уй ва шахсий томорқа хўжалигида бандлар.

4) Ишсизлар: меҳнатга лаёқатли ёшдаги.

5) Меҳнатга лаёқатли ёшдан катта ёшдаги (55-60 ёшдан) меҳнатда банд бўлганлар (пенсия олиб ишлаётганлар).

6) Меҳнатга лаёқатли ёшга етмаган, бироқ меҳнатда банд бўлган ўсмир ёшлар (14-15 ва ҳ.к.). Тадқиқотларга кўра, меҳнат қилувчиларнинг кўпчилиги (пенсия) нафақа ёшига етгандан кейин ҳам 5-10 йил мобайнида, кўпинча ўзларининг умумий ва профессионал (касб-корлик) меҳнатга қобилиятини сақлаб қоладилар. Шунинг учун, меҳнатга лаёқатлилиқ ёшининг юқори чегарасидан ўтган, ўзларининг меҳнат қобилиятини сақлаб қолган нафақахўрларнинг меҳнатга жалб қилиниши объектив ҳолатдир. Меҳнат ресурсларининг жинси, ёши бўйича таркиби ва миқдори динамикаси асосан аҳолининг табиий ҳаракатчанлигини ифодалайди. Аҳолининг табиий ўзгариши (ҳаракатчанлиги) жамиятдаги аҳоли сонини табиий йўл билан ўзгартирувчи жами туғилиш ва ўлимни ифодалайди. Демографик ва миграцион омиллар меҳнат салоҳиятини ривожланишига таъсир этувчи омиллар ҳисобланади.

Аҳолининг табиий ҳаракатланиши, уни такрор яратиш характери кўпгина ҳолатлар – мамлакатнинг индустриал тараққиёти, урбанизация даражаси, ижтимоий шарт-шароитлар, маданият ва маиший турмуш анъаналари, миллий-тарихий омиллар билан белгиланади. Улар бола туғилишига ва аҳоли умрининг узунлигига турлича таъсир кўрсатади, бу эса мамлакатдаги меҳнатга лаёқатли аҳоли миқдоридаги ўзгаришларни вужудга келтиради. Аҳолининг табиий ҳаракатчанлиги ўрганилаётганда, гарчи аҳоли сонини бевосита ўзгартирмасда, туғилиш ва ўлим сингари никоҳ ва ажримлар ҳам ҳисобга олинади. Аҳолининг табиий ўсиши ($\Delta T_{\text{ўсиш}}$) деган тушунча ҳам борки, у маълум вақт оралиғида туғилганлар (N) ва ўлганлар (M) сони ўртасидаги фарқни билдиради:

$$\Delta T_{\text{ўсиш}} = N - M.$$

Ўзбекистон Республикасининг демографик вазиятига назар соладиган бўлсак, давлатимиз нафақат Марказий Осиёда дунёнинг бошқа давлатлари ўртасида ҳам аҳолининг жадал суръатлар билан ўсиб бораётганлиги билан ажралиб туради.

Меҳнат ресурсларининг миқдорий ўзгариши меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланиш масалалари долзарблигини келтириб чиқармоқда.

Демографик дивидент натижасида жахонда аҳоли сонини кескин ошиб борганлигини, бу эса ўз навбатида меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланиш бу билан аҳоли турмуш фаровонлигини ошириш долзарб масалалардан эканлигини кўрсатади. Аҳолини самарали бандлиги таъминланган ҳолатда эса турмуш даражасини ошириш имкониятлари ошиб боради.

Дунё миқёсида баъзи мамлакатларда, жумладан Европа мамлакатларида 2016 йилдан кейин меҳнатга лаёқатли ёшда бўлмаганлар сони ўсиб бориши кузатилмоқда ва 2050 йилда ҳар 4 меҳнатга лаёқатли кишига 6 тадан боқиманда тўғри келади. БМТ прогнозларининг кўрсатишича 2040- 2045 йилларда Африка туғилиш юқори бўлган ягона ҳудуд бўлиб қолади. Меҳнат ресурсларининг ўсиши асосан ривожланаётган мамлакатларда кузатилади [2] БМТ прогнозларига кўра 2050-йилда дунё аҳолисини ярмидан кўпи Осиёда, 25 фоизи – Африкада, 8,2 фоизи – Лотин Америкасида, 7,4 фоизи – Европада, 4,7 фоизи - Шимолий Америкада яшаши кутилмоқда. 21-асрни бошидан буён аҳоли ўсишининг 97 фоизи ривожланаётган мамлакатлар яъни Африка, Осиё ва Лотин Америкаси мамлакатларига тўғри келмоқда.- [4] Ривожланган давлатларда эса меҳнатга лаёқатли ёшдагилар қисқариб боради, мазкур мамлакатлардаги демографик жараёнлар меҳнатга лаёқатли ёшдаги аҳолини қисқариши иқтисодий ўсишга салбий таъсир қилишини, натижада бир қанча ижтимоий иқтисодий муаммоларни келтириб чиқаришини кўрсатмоқда. Ҳозирги кунда дунё миқёсида 600 йирик шаҳарлар мавжуд бўлиб, унда сайёрамиздаги аҳолининг 5/1 қисми яшайди, дунё миқёсида яратилган ЯИМнинг 50 %и яратилади. Прогнозларга кўра, 2030-йилда бу шаҳарларда дунё аҳолисининг 4/1 қисми яшайди, у глобал ЯИМнинг 60 %ини ишлаб чиқара бошлайди.

Ўзбекистон Республикаси доимий аҳолиси сони тўғрисидаги статистик маълумотларнинг тарихига назар ташлайдиган бўлсак, республика аҳолиси 1926 йилда – 4,6 млн. кишини, 1939 йилда – 6,3 млн. кишини, 1959 йилда – 8,1 млн. кишини, 1970 йилда – 11,8 млн. кишини, 1979 йилда – 15,4 млн. кишини, 1989 йилда эса 19,8 млн. кишини ташкил этган. [4] 1990 йилда аҳоли 20,3 млн. кишидан иборат бўлиб, 30,1 промиллини ташкил этган.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 2-son 2025 yil

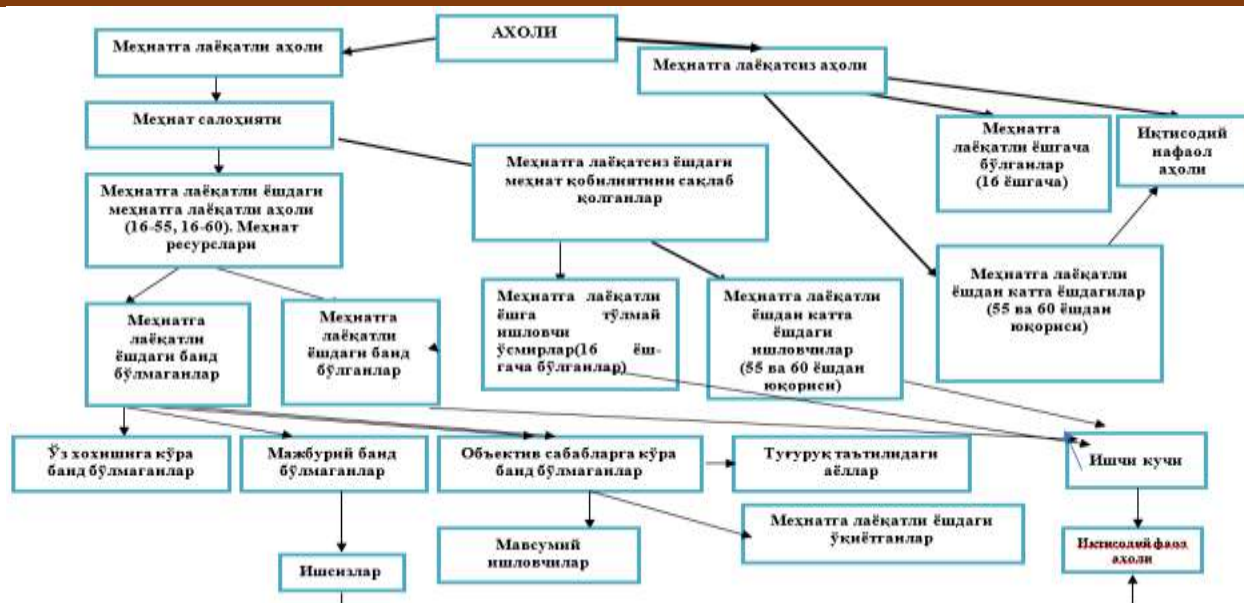
Республика аҳолиси 1960-2000 йиллар мобайнида 8,4 млн. кишидан 24, 0 млн. дан кўпроқ кишигача ёки деярли 3 марта кўпайган, бу ўзгаришлар яъни демографик дивидент асосан, аҳолининг табиий ўсиши ҳисобига бўлиб, 2000 йилда ҳар 1000 кишига 30,1 промиллини, 2022-йилда туғилиш коэффиценти 24,9 промиллини ташкил этган. 2012 йилда аҳоли сони республикада 29555 минг кишини, ундан шаҳар аҳолиси 15143,2 минг кишини, яъни 51,2 %ни, қишлоқ аҳолиси эса 14412,2 минг кишини, яъни 48,8 %ни ташкил этди. Вазирлар Маҳкамасининг 2009 йил 13 мартдаги 68-сонли қарорига биноан, 966 та қишлоқ пунктига шаҳарча мақоми берилгани учун шаҳар аҳолисининг улуши ошганлигини кузатишимиз мумкин.

1-Жадвал

Ўзбекистон Республикасининг доимий аҳолиси тўғрисида маълумот (минг киши) [5]

Кшрсат- кичлар	2000	2005	2010	2016	2020	2021	2022	2022/2000 нисбатан марта (+,-)
Жами	24487,7	26021,3	28001,4	31575,3	33905,2	34558,9	35271,3	1,44
шундан:								
Аёллар	11394,6	12752,7	14110,8	15736,4	16859,9	17180,5	17 527,1	1,54
Эркаклар	12166,0	12960,6	13986,7	15838,9	17045,3	17378,4	17 744,2	1,46
Шаҳар аҳолиси	9165,5	9441,9	14425,9	15963,9	17144,1	17510,4	17935.1	1,96
шундан:								
Аёллар	5968,6	6608,9	7249,3	7987,8	8561,2	8 741,1	8 949,6	1,50
Эркаклар	6262,1	6638,2	7123,7	7976,1	8582,9	8 769,3	8 986,1	1,43
Қишлоқ аҳолиси	15322,2	16579,4	13575,5	15611,4	16761,1	17048,5	137335.6	8,96
шундан:								
Аёллар	5426,0	6143,8	6861,5	7748,6	8298,7	8 439,4	8 577,5	1,58
Эркаклар	5903,8	6322,5	6863,0	7862,8	8462,4	8 609,1	8 758,1	1,48

Ўзбекистон аҳолисининг ўзига хос хусусиятларидан яна бири аҳоли таркибида ёшларнинг улушини юқорилигидир. Ўзбекистон аҳолисини сони 1990- 2020 йилларда 20,5 млн дан 33,9 млн кишигача кўпайган бўлиб, шаҳар аҳолиси сони 17118,4 минг кишини (жами аҳоли сонига нисбатан 50,5 %), қишлоқ аҳолиси сони 16787,4 минг кишини (49,5%) ташкил этди.(1-Жадвал) Республикамиздаги демографик вазият барқарорлашиб, аҳолининг йиллик ўртача ўсиши 1,8 % даражасида қайд этилмоқда. 2022-йилда доимий аҳоли сони 35271,3 минг кишини ташкил этиб, дунё аҳолиси сони бўйича 43-ўринни эгаллаган, туғилганлар 905,2 минг кишини, табиий ўсиш 730,7 минг кишини ташкил этган. 2022-йилда аёллар сони 17537,1 минг (49,7%) , эркаклар 17444,2 минг киши (50,3%), шаҳар аҳолиси 17918,3 минг (50,8%), қишлоқ аҳолиси 17353,0 минг кишини (49,2 %), никоҳлар 305,1 минг кишини ташкил этган. [6] (1-жадвал).

1-рasm Meʼnat salohiyatini tarkibi klassifikatsiyasi [8]

Ўзбекистон Республикасини ҳудудлари бўйича аҳоли сонини тахлили кўрсатадики, аҳоли сонини юқори даражаси Самарқанд вилоятига тўғри келиб 4118,2 минг кишини, энг ками Сирдарё вилоятига тўғри келган бўлиб 896,6 минг кишини ташкил этган. (2 –жадвал) БМТ прогнозларининг кўрсатишича, 2050 йилда Марказий Осиёдаги аҳоли сони 82 млн кишига етгани ҳолда, ундан 55,2 фоизи шаҳар аҳолисидан иборат бўлади. Ўзбекистонда 2012 йилда аҳоли зичлиги 1 квадрат кмга -66,5 кишини ташкил этгани ҳолда, 2022–йилда 78,6 кишини ташкил этди. [7] МДХ мамлакатларидаги аҳоли сонининг таҳлиллари шуни кўрсатадики, 2022-йилда Озарбайжонда 10,1 млн, Қозоқистонда 18,6 млн, Тожикистонда 6,3 млн, Россияда 146,7 млн кишидан иборат бўлган. Аҳолининг меҳнатда бандлик ҳолатига демографик жараёнлар ўз таъсирини кўрсатар экан, республикада аҳолининг табиий ўсиши юқори бўлиб, Ўзбекистон аҳолисининг сони бўйича МДХ мамлакатлари ичида 3-ўринда ва Марказий Осиё мамлакатлари ичида 1-ўринда туради.

2-жадвал

Ҳудудлар бўйича доимий аҳоли сони, минг киши (йил бошига) [9]

Ҳудудлар/йиллар	2000	2005	2010	2016	2020	2021	2022	2000-2022 йй Фарқи
Ўзбекистон Рес.	24487,7	26021,3	28001,4	31575,3	33905,2	34558,9	36024,9	11537,2
шу жумладан:								
Қорақалпоғистон Рес.	1503,0	1569,9	1632,0	1791,1	1898,3	1923,7	1976,2	473,2
Андижон	2186,2	2342,7	2549,1	2910,5	3127,7	3188,1	3322,7	1136,5
Бухоро	1419,3	1507,6	1612,5	1815,2	1923,9	1947,1	2009,7	590,4
Жиззах	974,8	1043,3	1116,8	1276,1	1382,1	1410,5	1475,5	500,7
Қашқадарё	2166,8	2378,5	2616,1	3025,1	3280,4	3335,4	3482,3	1315,5
Навоий	783,3	810,2	851,6	927,9	997,1	1013,6	1055,5	272,2
Наманган	1924,3	2073,2	2258,5	2603,4	2810,8	2867,5	2997,5	1073,2
Самарқанд	2670,3	2867,1	3119,0	3583,9	3877,4	3947,7	4118,2	1447,9
Сурхондарё	1736,7	1894,9	2075,0	2411,5	2629,1	2680,8	2806,5	1069,8
Сирдарё	642,2	672,2	714,4	790,6	846,3	860,9	896,6	254,4
Тошкент	2350,2	2452,3	2585,9	2794,4	2941,9	2975,9	2993,4	643,2
Фарғона	2664,4	2840,9	3074,6	3505,3	3752,0	3820,0	3976,3	1311,9
Хоразм	1323,9	1432,8	1561,6	1746,9	1866,5	1893,3	1958,1	634,2
Тошкент ш.	2142,3	2135,7	2234,3	2393,2	2571,7	2694,4	2956,4	814,1

Туғилиш коэффицентини ҳудудлар кесимида кўриб чиқар эканмиз, туғилиш даражасининг ўсиши 2023-йилда нисбатан Сирдарё вилоятида 22,1 промилледан 26,7 промиллега, Жиззах вилоятида 24,5 промилледан 26,7 промиллега, Наманган вилоятида 23,7 промилледан 27,6 промиллега ўсган, ҳудудлар бўйича 2023-йилда туғилиш коэффиценти Сурхандарё 29,9 промилле, Қашқадарё 28,8 промилле, Самарқанд 27,7, Фарғона 25,7, Андижон 26,3, Навоий 26,0, Сирдарё вилоятларида 26,7 промилле кузатилди. Ҳудудлар бўйича энг кам туғилиш коэффиценти Тошкент шаҳри 22,3 промилле, Бухоро 22,0, Хоразм 22,3 промилле ва Тошкент вилояти 24,9 промилле ҳамда Қорақолпағистон Республикасида 20,8 промилле кузатилди. [10] Меҳнат салоҳиятидан фойдаланиш ҳолатини ёш гуруҳлар бўйиса таҳлил этилганда, 2000-йилдан 2022-йилгача бўлган даврда 16 ёшгача бўлганлар 32,1 % дан 29,8% гача қисқарган, 30-39 ёшдагилар 14,2 % дан 16,7 % фоизгача, 55 ёшдан юқори ёшдагилар 8,8 % дан 13,1 %гача ўсган (3-жадвал).

3-жадвал

Ёш гуруҳлари бўйича доимий аҳоли сонининг таркиби (фоизларда) [11]

Йиллар	Умумий фоиз	16 ёшгача	16-24	25-29	30-39	40-49	50-54	55 дан юқори
Барча аҳоли								
2000	100	32,1	20,2	8,9	14,2	11,4	4,4	8,8
2005	100	31,1	24,5	10,4	14,9	12,4	5,6	10,5
2010	100	30,6	19,5	9,5	14,5	11,5	4,9	9,5
2015	100	30	17,4	9,8	15,3	11,4	5,1	11
2016	100	30,1	16,6	9,8	15,6	11,5	4,9	11,5
2017	100	30,2	15,8	9,8	15,9	11,6	4,8	11,9
2018	100	30,4	15,2	9,6	16,2	11,6	4,8	12,2
2019	100	30,7	14,5	9,5	16,3	11,7	4,7	12,6
2020	100	30,7	14,5	9,5	16,3	11,8	4,7	12,6
2021	100	29,4	15,4	9,3	16,5	11,8	4,7	12,9
2022	100	29,8	14,9	9,0	16,7	11,8	4,7	13,1

Аҳоли туғилиш даражасининг барқарорлашуви 2005 йилгача кузатилди, кейин бу жараён жадаллашди ва натижада 2010-2023-йилларда ёш меҳнатга лаёқатли аҳоли гуруҳлари меҳнат бозорига янада кенгроқ кира бошлайди. Ўзбекистонда пенсия ёши ўртача дунё даражасига кўтарилса, меҳнатга лаёқатли аҳоли сони қўшимча равишда янада ошиши мумкин. Демографик вазиятни барқарорлаштириш ва аҳолининг меҳнатда бандлигини ошириш масаласини ишчи кучининг сифатини юксалтириш ҳамда ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини жадаллаштириш ҳисобига барқарорлаштирилади. Бу вазифани жамият умумий ижтимоий-иқтисодий сиёсатининг таркибий қисми бўлган ва демография жараёнларига бевосита таъсир этадиган ижтимоий-иқтисодий, ҳукукий, маънавий-психологик ва табиий-демографик тадбирларни ўз ичига оладиган демография сиёсати бажаради. Демографик дивидент натижасида меҳнат ресурсларининг ортиши меҳнат салоҳиятидан тўғри ва самарали фойдаланиш заруратини юзага келтиради. 2000 йилдан 2022-йилгача меҳнатга лаёқатли ёшдан кичиклар (0-15 ёшдагилар) улуши 40,6 фоиздан 31,2 фоизгача қисқарган, меҳнатга лаёқатли ёшдагилар (эркаклар 16-59 ёш, аёллар 16-54 ёш) 52,0 фоиздан 57,6 фоизгача ўсган, меҳнатга лаёқатли ёшдан катталар (эркаклар 60 ёш ва ундан катта, аёллар 55 ёш ва ундан катта) 7,4 фоиздан 11,2 фоизгача ўсган [12] (4-жадвал) [13].

Меҳнат ресурслари 2000-йилда 12469,0 минг киши (50,6% доимий аҳолига нисбатан), 2010 йилда 16726,6 минг (доимий аҳолига нисбатан 58,6%), 2022йилда 19517,5 минг кишини

(58,4%) ташкил этгани холда, 2000 йилга нисбатан 7048,5 минг кишига кўпайган, бу вақт оралиғида ўртача йиллик қўшимча ўсиш 250 минг кишидан иборат бўлди. [14] 2010 –йилда меҳнат ресурсларини 53,9 фоизи шаҳар жойларига, 46,1 фоизи қишлоқ жойларига тўғри келди., 2022-йилда меҳнат ресурслари 19517,5 минг кишини, шундан 53,0% шаҳар жойларига, 47,0 фоизи қишлоқ жойларига тўғри келди. (5-жадвал) Ўзбекистон Республикасида 2000-йилда меҳнат ресурсларининг 72,3 фоизи иқтисодий фаол аҳолини, 27,7 фоизи иқтисодий нофаол аҳолини ташкил этган бўлса, [15] 2022-йилда эса иқтисодий фаол аҳоли, 15038,9 минг киши яъни 77,1 фоизни иқтисодий нофаол аҳоли 4354,2 минг киши яъни 22,9 фоизни ташкил этди [16] (2-расм).

4-жадвал

Ўзбекистон Республикасида аҳолининг ёш бўйича гуруҳлар [17]

Йиллар	Меҳнатга лаёқатли ёшгача бўлганлар	Меҳнатга лаёқатли ёшдагилар	Меҳнатга лаёқатли ешдан катталар
2000	40,6	52,0	7,4
2005	34,7	58,2	7,1
2010	32,1	60,5	7,4
2011	31,3	61,1	7,6
2012	30,6	61,5	7,9
2013	29,9	61,7	8,4
2014	29,9	61,4	8,7
2016	30,4	60,5	9,4
2017	30,2	60,1	9,7
2018	30,4	59,5	10,1
2019	30,7	58,8	10,5
2020	30,9	58,3	10,8
2021	31,4	57,5	11,1
2022	31,2	57,6	11,2

2000-йилдан 2022- йилгача бўлган даврда шаҳар жойларидаги меҳнат ресурслари 53,9 фоиздан 55,0 фоизгача ўсган. Демографик дивидент натижасида меҳнат ресурсларининг ошиб боришини, бу эса ўз навбатида аҳоли бандлигини таъминлаш долзарб масалалардан эканлигини кўрсатади.

Меҳнатга лаёқатли ёшдаги меҳнатга лаёқатли аҳоли 2000 йилдан 2022 йилгача 12245,4 минг кишидан 19393,0 минг кишигача ўсганлигини, жумладан доимий аҳолига нисбатан 49,7 %дан 54,4 % гача, меҳнат ресурсларига нисбатан 98,2 % дан 99,4 % гача ўсганлигини кузатиш мумкин. 2023 йилда аҳоли 36,0 миллион кишига етган бўлиб, прогнозларга кўра, 2035 йилга келиб мамлакат аҳолиси 40 миллион кишидан ортиши кутилмоқда [19].

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистон меҳнат салоҳиятининг миқдор ва таркиб жиҳатидан тузилишининг таҳлили кўрсатмоқ-даки, яқин истиқболда аҳолининг меҳнатга лаёқатли қисми юқориликча қолади. Бу меҳнат салоҳиятининг сифат жиҳатларини кучайтириш ва ундан самарали фойдаланиш масаласининг долзарблигини кўрсатади.

Ўзбекистонда пенсия таъминоти тизими айни пайтда 3,3 миллиондан ортик фуқароларни ўз ичига олиб, мамлакат аҳолисининг тахминан 10 фоизини қамраб олади, улардан 103,1 минг киши (яъни 3,2 %) ишлаётган пенсионерлардан иборатдир [20].

Меҳнат ресурслари таркиби (минг киши) [18]

Кўрсаткичлар / йиллар	2000	2005	2010	2016	2020	2021	2022	Фарқи
Меҳнат ресурслари	12469	14453,2	16726	18488,9	19158,2	19334,9	19517,5	7048,5
Доимий аҳолига нисбатан фоизда	50,6	55,2	58,6	58,1	56	55,4	54,8	4,2
Шу жумладан:								
Меҳнатга лаёқатли ёшдаги меҳнатга лаёқатли аҳоли	12245,4	14263,7	16533,9	18371,7	19075,7	19237,7	19393,0	7147,6
Доимий аҳолига нисбатан фоизда	49,7	54,5	57,9	57,7	55,7	55,1	54,4	4,7
Меҳнат ресурсларига нисбатан фоизда	98,2	98,7	98,9	99,4	99,6	99,5	99,4	1,2
Иқтисодиётда банд бўлган ўсмирлар ва катта ёшдаги аҳоли	223,6	189,5	192,1	117,2	82,5	97,3	124,5	-99,1
Доимий аҳолига нисбатан фоизда	0,9	0,7	0,7	0,4	0,2	0,3	0,3	-0,6
Меҳнат ресурсларига нисбатан фоизда	1,8	1,3	1,1	0,6	0,4	0,5	0,6	-1,2

Ўзбекистонда ўртача яшаш ёши 2000 йилдан 2023-йилгача 67 ёшдан 74,0 ёшгача ўсган бўлиб, Марказий Осиё мамлакатлари ичида 1 –ўринга эга бўлган. Айни вақтда умр узунлиги Тожикистонда 73,7 ёшни, Қозоқистонда 72,4, Қирғизистонда 70,9, Туркменистонда эса 70,4 ёшни ташкил этди. Жаҳонда ўртача яшаш ёшини узунлиги бўйича энг юқори кўрсаткич Норвегияга тегишли бўлиб, 82 ёшдан иборат бўлган.

Ўртача умр узунлигини ошириб бориши натижасида 60 ёшдан юқори бўлган аҳолини умумий аҳолидаги улушини ҳам ошириб боришига олиб келади, бу эса меҳнатда банд бўлганлар учун боқимандаларни кўпайтириб боришига олиб келади.

Меҳнат салоҳиятининг шаклланишига, аҳолининг меҳнатда бандлик ҳолатига демографик жараёнлар ўз таъсирини кўрсатар экан, дунё микёсида баъзи мамлакатларда жумладан МДХ ни баъзи давлатларида, жумладан Россия Федерациясида, Ғарбий Европада депопуляция жараёни юзага келган бўлиб, мазкур демографик дефицитлик аҳоли сонини қисқариб бораётганини кўрсатмоқда, бу эса келажакада мазкур мамлакатларда инсон салоҳиятини миқдор жиҳатдан қисқариб бораётганини ишчи кучини етишмовчилигини келтириб чиқаради. Мазкур муаммоларни ҳал қилиш учун экстенсив ривожланишдан воз кечиб, интенсив ривожланишга эришиш меҳнат салоҳиятини сифат жиҳатдан ривожлантириш бунинг учун эса бу борада илмий тадқиқотларни чуқур олиб бориш зарурдир.

Ўзбекистон Республикасида эса демографик дивидент натижасида меҳнатга лаёқатли аҳоли сонининг ўсиши бориши узоқ муддатли истиқболда ишчи кучи таклифининг ўсишини белгилайди.

2-расм. Меҳнат ресурсларининг тақсимланиши (фоизда) [21]

Республикамизда демографик дивидент юқори эканлиги сабабли аҳолини самарали меҳнатда бандлигини таъминлаш учун янги иш жойларини яратиш зарур бўлиб ва бунда қуйидагиларни амалга ошириш керак:

1. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш, шунингдек, хизмат кўрсатиш соҳаларида янги иш жойларини яратилишини такомиллаштириш, оилавий тадбиркорликни, касаначилик фаолиятини кенгайтириш, уларнинг йирик корхоналар билан биргаликда фаолият юритадиган шакллари кўпайтириш, уйда қилинадиган ишларнинг турли кўринишларини ривожлантиришда “Корхона – Маҳалла” иқтисодий ҳамкорлик тизимини ривожлантириш зарур.

Тадбиркорларга ўз ишларини ташкил қилиш ва ривожлан-тиришда ёрдам берувчи, бозордаги вазият, конъюнктура ўзгаришлари тўғрисида ахборот берувчи “Маслаҳат марказлари”ни кўплаб яратиш керак;

3. Хусусий тадбиркорларни микрокредитлар билан таъмин-лаш жараёнларини давом эттириш, бунда республикадаги тижорат банклари ва бюджетдан ташқари фондлар маблағидан кенг фойдаланиш керак.

4. Саноат соҳасида фаолият кўрсатаётган корхоналарни реконструкция қилиш, йирик янги ишлаб чиқариш объектларини ишга тушириш, қайта ишлаш саноатида янги иш жойларини яратишни такомиллаштириб бориш зарур;

5. Миллий ҳунармандчилик ва халқ бадий ишланма маҳсулотларини ишлаб чиқаришни янада ривожлантириш, туризмни фойдаланилмаётган имкониятларини тараққий эттириш керак.

6. Экспорт қилувчи корхоналарнинг рағбатлантирилишини кучайтириш, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларини жалб қилиш асосида янги иш ўринлари яратишни такомиллаштириш. Иш ўринларини аҳоли зич жойлашган Фарғона, Тошкент, Наманган вилоятлари ва Тошкент шаҳрида кўплаб яратилиши керак.

7. Рақамли иқтисодиёт шароити талабларига мос ҳолда корхоналар фаолиятини такомиллаштириш ва улар-нинг самарадорлигини ошириш, республиканинг барча ҳудудларида юқори қўшилган қийматли маҳсулотлар ишлаб чиқаришга ихтисослашган корхоналарни янада кўпайтириб бориш, узоқ қишлоқ туманларида ва меҳнат бозоридаги вазият оғир бўлган ҳудудларда янги иш ўринларини яратувчи лойиҳа-ларни молиялаштириш учун имтиёзли кредит ресурсларини жалб этишни такомиллаштириш.

8. Гўшт-сут ва мева-сабзавот маҳсулотлари бошқа турдаги маҳаллий хомашёни қайта ишлаш терига ишлов бериш халқ истеъмоли молларини ишлаб чиқариш бўйича кичик корхоналарни ташкил этиш бўйича инновация лойиҳаларини рағбатлантиришни давом эттириш, уларни микрокредитлар билан таъминлашни янада такомиллаштириб бориш.

9. Фаолият кўрсатаётган корхоналарни модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш ҳамда замонавий, юқори технологияларга асосланган корхоналарни ташкил этишни тезлаштириш, ўрмон хўжалигини янада кенгроқ ривожлантириш ҳисобидан янги иш жойларини яратиш зарур.

10. Тўқимачилик ва енгил саноатнинг бошқа тармоқларида пахта хомашёсини янада чуқур қайта ишлашни таъминлаш, бўялган ип-калава, трикотаж полотноси ва матолар каби тайёр маҳсулотларни хорижий мамлакатларга экспорт қилиш имкониятини берадиган, замонавий технология ва дизайнни фаол ўзлаштириш асосида, тайёр тўқимачилик маҳсулотлари ишлаб чиқаришга ихтисослашган янги иш жойларини яратиш керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги ““Ўзбекистон 2030” стратегияси тўғрисида”ги 158-сонли Фармони. www.lex.uz.
2. Мирзиёев Ш.М “Янги Ўзбекистон Стратегияси”- Тошкент. О‘zbekiston нашриёти, 2021 йил 464 бет.
3. Рональд Дж. Эренберг., Роберт С. Смит. Современная экономика труда. М.: Изд-во МГУ, 1996. – 800 с.
4. Толаметова З.А. Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси // Т.:Фан ва технология. 2017. 400 б.
5. Толаметова З.А. Рақамли иқтисодиётни шакллантириш шароитида меҳнат салоҳиятини ривожланиши ва ундан самарали фойдаланиш // Т.:Фан ва технология, 2023. 200 б.
6. Толаметова З.А. Янги Ўзбекистоннинг меҳнат салоҳиятини ривожлантириш стратегияси // Т.: Фан ва технология. 2024. 355 б.
7. https://ru.wikipedia.org/wiki/Населения_Земли
8. www.mehnat.uz – Ўзбекистон Республикаси Камбағалликни қискартириш ва бандлик вазирлиги сайти.
9. www.lex.uz–Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлигининг қонунчилик ҳужжатлари сайти.
10. www.stat.uz–Ўзбекистон Республикаси Статистика Агентлигининг сайти.
11. www.stat.uz. “Ўзбекистон ҳудудларинг йиллик сатистик тўплами” Ташкент 2023 стат.тўплами.
12. www.worldbank.org
13. <https://www.spot.uz/ru/2020/06/12/pensia/>
14. Труд и занятость в Узбекистане” стат тўпламлари.Т. 2000-2023 й.

**SIRDARYO VILOYATIDA XIZMATLAR SOHASINI RIVOJLANTIRISHDA TIBBIYOT
TURIZMINING AHAMIYATI**

**ЗНАЧЕНИЕ МЕДИЦИНСКОГО ТУРИЗМА В РАЗВИТИИ СФЕРЫ УСЛУГ В
СЫРДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ**

**THE IMPORTANCE OF MEDICAL TOURISM IN THE DEVELOPMENT OF THE
SERVICE SECTOR IN SIRDARYO REGION**

Gulmuratov Sirojiddin Nuritdin o‘g‘li

“Guliston davlat universiteti” Menejment kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada Sirdaryo viloyatida xizmatlar sohasini rivojlantirishda tibbiyot turizmining o‘rni va ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Maqolada viloyatning tibbiyot turizmi salohiyati, bu sohaning iqtisodiy ta’siri, rivojlanish yo‘lida duch keladigan muammolar va ularning yechimlari tahlil qilinadi.

Shuningdek, tibbiyot turizmini rivojlantirishning istiqbollari va bu sohaning viloyat iqtisodiyoti uchun ahamiyati yoritib beriladi.

Kalit so‘zlar: Sirdaryo viloyati, xizmatlar sohasi, tibbiyot turizmi, rivojlanish, iqtisodiyot, turizm, sog‘liqni saqlash, mintaq, investitsiya, ish o‘rinlari, daromad, infratuzilma, salohiyat, istiqbollar.

В данной статье рассматривается роль и значение медицинского туризма в развитии сферы услуг Сырдарьинской области. В статье анализируется потенциал медицинского туризма региона, экономическое влияние этой отрасли, проблемы, с которыми она сталкивается в своем развитии, и пути их решения. Также отмечены перспективы развития медицинского туризма и значение этой отрасли для экономики региона.

Ключевые слова: Сырдарьинская область, сфера услуг, медицинский туризм, развитие, экономика, туризм, здравоохранение, регион, инвестиции, рабочие места, доход, инфраструктура, потенциал, перспективы.

This article examines the role and importance of medical tourism in the development of the service sector in the Sirdaryo region. The article analyzes the region's medical tourism potential, the economic impact of this sector, the challenges faced in its development, and their solutions. It also highlights the prospects for developing medical tourism and the importance of this sector for the region's economy

Keywords: Syrdarya region, service sector, medical tourism, development, economy, tourism, healthcare, region, investment, jobs, income, infrastructure, potential, prospects.

Bugungi kunda xizmatlar sohasi har bir mamlakat iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, uning rivojlanishi nafaqat iqtisodiy o‘rish, balki aholi turmush darajasining yuksalishida ham muhim rol o‘ynaydi. O‘zbekistonda ham xizmatlar sohasini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, tibbiyot turizmi kabi istiqbolli yo‘nalishlar mintaqalarda xizmatlar sohasini rivojlantirish va iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish imkoniyatini beradi. Ushbu maqola Sirdaryo viloyatida xizmatlar sohasini rivojlantirishda tibbiyot turizmining o‘rni va ahamiyatini tahlil qilishga bag‘ishlangan.

XXI asr globallashuv davrida turizm, xususan, tibbiyot turizmi tez sur’atlar bilan o‘shib bormoqda. Dunyo bo‘ylab millionlab odamlar o‘z sog‘lig‘ini yaxshilash va dam olish uchun turli mamlakatlarga sayohat qilishadi. O‘zbekiston ham o‘zining boy tabiiy resurslari va tibbiy salohiyati bilan tibbiyot turizmi bozorida o‘z o‘rnini egallashga intilmoqda. Ushbu maqolaning maqsadi - Sirdaryo viloyatining xizmatlar sohasini rivojlantirishda tibbiyot turizmining imkoniyatlarini

o‘rganish, shu bilan birga, bu sohani rivojlantirish uchun mavjud muammolar va ularning yechimlarini tahlil qilishdan iborat.

Inson qachon sayohat qiladi degan savolga insonlar o‘z ijtimoiy holati, istaklari va ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda, agar sayohat xarajatlarini daromad jihatdan qoplasa, ya‘ni mablag‘i yetarli bo‘lsa sayohatlar tashkil qilinadi deya javob berish mumkin. Ma‘naviy dam olishga ehtiyoj sezganda odamlar sayohatlar rejalashtirishadi yoki bo‘sh vaqtini mazmunli o‘tkazish, o‘zini va dunyoni qayta kashf qilish istagi paydo bo‘lganda insonlar sayohat qilishni xohlab qolishadi deyish mumkin. Ammo, bu - savolning boshlang‘ich javobi bo‘la olmaydi. Birinchi navbatda, inson sog‘lom bo‘lsa, salomatlik uzoq masofalarga sayohat qilishni ko‘tarsagina sayohat qilishga qaror qabul qilish uchun qolgan sabablarni o‘ylay oladi. Turizm nafaqat rivojlangan, balki rivojlanayotgan, hattoki, nisbatan past rivojlanish darajasidagi mamlakat va hududlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining katalizatori hisoblanadi.

Turizm sohasida yaratilgan bitta yangi ish o‘rni sanoat tarmog‘iga nisbatan 20 barobarga arzonga tushadi, biror-bir mamlakatga tashrif buyuruvchi har 30 ta sayyoh bevosita bitta yoki bilvosita ikkita yangi ish o‘rinlarini barpo qilishga imkoniyat yaratadi. Butunjahon turistik tashkiloti (UNWTO) bosh kotibi Zurab Pololikashvilining ta‘kidlashicha, “Dunyo bo‘ylab, har qanday rivojlanish darajasidagi mamlakatlarda, millionlab ish o‘rinlari va korxonalar kuchli hamda rivojlangan turizm sohasiga bog‘liqdir. Turizm, shuningdek, tabiiy va madaniy merosni himoya qilishda harakatlantiruvchi kuch bo‘lib, ularni kelajak avlodlar bahramand qilishlari uchun saqlab qolmoqda”[1].

Sirdaryo viloyati aholisi va viloyatga tashrif buyuruvchi mehmonlarga yuqori malakali tibbiy xizmat ko‘rsatish hamda davlat tibbiyot tashkilotlari boshqaruvi tizimini muvofiqlashtirish orqali ko‘rsatilayotgan xizmat sifatini yaxshilash hamda tibbiyot turizmini rivojlantirish orqali viloyat iqtisodiyotiga ta‘sir etish maqsadida davlatimiz rahbarining 2018-yil 7-fevraldagi “Ichki turizmni jadal rivojlantirishni ta‘minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, 2020-yil 12-noyabrdagi “Sog‘liqni saqlash tizimini tashkil etishning yangi modeli va davlat tibbiy sug‘urtasi mexanizmlarini Sirdaryo viloyatida joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori ijrosini ta‘minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 20-maydagi “Sirdaryo viloyatida sog‘liqni saqlash tizimini takomillashtirishning yangi modeli — Guliston tibbiyot klasterini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, 2021-yil 26-iyuldagi “Aholiga ko‘rsatilayotgan tibbiy yordam sifatini yanada yaxshilash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi hamda 2022-yil 11-apreldagi “Tibbiyotda xususiy sektor faoliyatiga qo‘shimcha qulayliklar yaratish va soha xodimlarini qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorlari nafaqat sog‘liqni saqlash tizimida aholiga ko‘rsatilayotgan tibbiy xizmat sifatining oshishida, uning ko‘lami kengayishida, sog‘liqni saqlash sohasida davlat va xususiy sektor ulushining ortishida, eng muhimi, tibbiy turizmni yo‘lga qo‘yishda muhim qadamlardan biri bo‘ldi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” to‘g‘risidagi PF-60 sonli farmoni doirasida mamlakatimiz taraqqiyotini belgilovchi 100 ta maqsad ishlab chiqildi[2]. Ushbu strategiyaning 55-maqsadi aynan tibbiy xizmatlarni rivojlantirish orqali turizm sohasi daromadini sezilarli darajada oshirish va 35-maqsadda O‘zbekiston bo‘ylab sayohat qilish dasturi doirasida mahalliy sayyohlar sonini 12 million nafardan oshirish xamda respublikaga tashrif buyuradigan xorijiy turistlar sonini 9 million nafarga etkazish vazifalari qo‘yilgan. Ushbu maqsadlarni amalga oshirishda albatta tibbiy turizm muhim ahamiyat kasb qiladi.

Tibbiyot turizmi o‘zi nima? — bu odamlarning o‘z mamlakatlaridan tashqariga, ya‘ni boshqa davlat yoki mintaqalarga tibbiy xizmatlar olish maqsadida sayohat qilishidir. Bu xizmatlar diagnostika, davolash, jarrohlik amaliyotlari, rehabilitatsiya, sog‘lomlashtirish, SPA va boshqa tibbiy ko‘rsatkichlar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Tibbiyot turizmi, shuningdek, "sog‘liqni saqlash turizmi" yoki "global sog‘liqni saqlash" deb ham ataladi.

Tibbiyot turizmi tushunchasi nisbatan yangi hodisa bo‘lgani sababli, uni aniq bir iqtisodchi olim tomonidan berilgan tarif bilan cheklab bo‘lmaydi. Aksariyat ta‘riflar turli ilmiy adabiyotlar, tadqiqotlar va xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan. Ammo, tibbiyot turizmining iqtisodiy

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” jurnali 2-son 2025 yil

jihatlari o‘rgangan bir qancha taniqli iqtisodchilar va tadqiqotchilar mavjud bo‘lib, ular bu sohani rivojlantirishga katta hissa qo‘shgan.

Bunga misol tariqasida tibbiyot turizmi bo‘yicha tadqiqotlar olib borgan taniqli olim Neil Lunt o‘zining ishlari orqali tibbiyot turizmining motivlari, turlari, xavflari va imkoniyatlarini tahlil qilgan. Lunt va uning hamkasblari tibbiyot turizmini "sog‘liqni saqlash xizmatlarini olish maqsadida chegaralardan o‘tish" deb ta’riflashadi.[3]

Bu borada Sirdaryoda ham muhim qadamlar tashlandi. Kardiologiya, travmatologiya, urologiya, stomatologiya, oftalmologiya kabi tibbiyot yo‘nalishlarining yo‘lga qo‘yilayotgani tibbiy imkoniyatlar ko‘lami kengayishiga, xizmatlar hajmining oshishiga katta yordam bermoqda. Birgina Respublika ixtisoslashtirilgan kardiologiya ilmiy- amaliy tibbiyot markazi Sirdaryo viloyat hududiy filialida rentgenendovakulyar xirurgiya bo‘limi faoliyati yo‘lga qo‘yilishi natijasida nafaqat Sirdaryo, Jizzax va Toshkent viloyati, balki qo‘shni Tojikiston va Qozog‘iston Respublikalaridan ham bemorlar davolash ishlaridan bahramand bo‘lishida qo‘l kelmoqda.

Guliston shahrida tibbiyot klasterini tashkil etilganligi ham aholiga xizmat ko‘rsatish sohasida iqtisodiy tejamkorlikni ta’minlashda juda katta ahamiyat kasb etdi. Bunga misol qilib, jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti tavsiyalari asosida Sirdaryo viloyatida sog‘liqni saqlash tizimini tashkil etishning yangi modeli va davlat tibbiy sug‘urtasi mexanizmlarini joriy etish bo‘yicha:

- har bir tibbiyot muassasasi darajasida davlat tomonidan kafolatlangan bepul tibbiy xizmatlar va dori vositalari paketi (keyingi o‘rinlarda — kafolatlangan paket) ishlab chiqilishi;

- aholining sog‘lig‘i bilan bog‘liq ko‘rsatkichlar monitoringini olib borish, ularni tibbiyot muassasasiga biriktirish, kasallik tarixini yuritish, dori vositalari uchun retsept yozish va kafolatlangan paketga muvofiq tibbiyot muassasalariga yo‘naltirish yagona elektron platforma orqali amalga oshirilishi;

1-jadval

Sirdaryo viloyat sog‘liqni saqlash boshqarmasi tizimidagi davolash-profilaktika muassasalarida 2024 yil 12 oylik chet el fukorolariga ko‘rsatilgan pullik xizmatlar xajmi to‘g‘risida [4]

№	Davlatlar nomi	Davolangan bemorlar soni			Jami tushgan mablag‘ miqdori			O‘rtacha bir bemordan tushgan mablag‘ miqdori (mln.sum)
		jami	stasionar	ambulator	jami	stasionar	ambulator	
1	Qozog‘iston	2334	988	1346	1 618 392 053	834 459 452	783 932 602	693 398
2	Qirg‘iziston	33	11	22	15 230 542	8 808 426	6 422 116	461 532
3	Rossiya	17	1	16	5 617 433,02	1 029 307	4 588 126	330 437
4	Tojikiston	2668	776	1892	1 288 610 919	608 223 038	680 387 881	482 988
5	Turkiya	16		16	4 588 126	0	4 588 126	286 758
6	Xindiston	2	1	1	1 316 064	1 029 307	286 758	658 032
7	Xitoy	19	1	18	6 190 948	1 029 307	5 161 642	325 839
8	Afg‘oniston	8		8	2 294 063	0	2 294 063	286 758
9	Pokiston	3	1	2	1 602 822	1 029 307	573 516	534 274
10	Boshqa davlat	2	1	1	1 316 064	1 029 307	286 758	658 032
Jami		5102	1780	3322	2 945 159 038	1 456 637 449	1 488 521 588	577255,79

- Klaster tarkibida:
- Sirdaryo viloyat Ko‘p tarmoqli tibbiyot markazi;
- Respublika shoshilinch tez tibbiy yordam ilmiy markazi Sirdaryo viloyati filiali;
- Sirdaryo viloyat Endokrinologiya dispanseri;

- Sirdaryo viloyat Ko‘z kasalliklar shifoxonasi;
- Sirdaryo viloyat Tibbiy diagnostika markazi;
- Sirdaryo viloyati Urush va mehnat faxriylari shifoxonalari negizida tashkil etilganligi tashrif

buyurgan bemorlarning vaqtlarini tejash va ortiqcha xarajatlarni kamaytirishga erishilganligini takidlash mumkin.

Sirdaryo viloyatida tibbiy turizmni rivojlantirishda viloyatning mamlakat poytaxtiga yaqin va qulay joylashuvi, nafaqat davlat tibbiyot muassasalari, xususiy sektorlar faoliyatida malakali mutaxassislarini jalb qilishga bo‘lgan imkoniyati yuqoriligi, mehmonxona, oshxona xizmatlarining talab darajasida, sifatli xizmat ko‘rsatilishi va narxlarning arzonligi nafaqat qo‘shni viloyatlar balki, qo‘shni respublikalik sayyohlarni o‘ziga jalb qilayotganligini tibbiyot turizmining viloyat iqtisodiga ijobiy ta‘sirini sonlarda ifodalashimiz mumkin.

Xususiy sektor tibbiyot turizmini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Sirdaryo viloyatida ushbu sektordagi tashkilotlar, tibbiy xizmatlarni ko‘rsatuvchi xususiy klinikalar va shifoxonalarda turistlar uchun yuqori sifatli tibbiy xizmatlarni, zamonaviy texnologiyalarni va malakali mutaxassislarini taklif etadi, ushbu xizmatlardan foydalanishda davlat muassasalariga qaraganda tezkor xizmat ko‘rsatish, individual yondashuv, tibbiy xizmatlarning keng spektri hamda tibbiy muolajalardan keyingi dam olish va rehabilitatsiya uchun qulay sharoitlar yaratilgan.

Davlat sektori bilan hamkorlik qilish orqali xususiy sektorda faoliyat yuritayotgan 10 dan ortiq xususiy klinikalar va shifoxonalar tibbiyot turizmining yanada rivojlanishiga hissa qo‘shishmoqda. 2-jadvalda Sirdaryo viloyatida faoliyat yuritayotgan, tibbiy turizmga mo‘ljallangan yirik klinika va shifoxonalarning 2023-yilda viloyat iqtisodiga qo‘shayotgan hissalari summa ko‘rinishida aks ettirilgan.

2-jadval

Xususiy sektorlar faoliyatining 2023-yildagi pullik xizmatlar xajmi ko‘rsatgichlari [4]

№	Oylar nomi	Murojaat etgan chel el fukorolari soni	kursatkichlari (mln.sumda)		
			Reja buyicha	xaqiqatda	bajarilish %
1	Ravshan dil mexr MCHJ	15	100	15	15,0
2	«Astroneyromed» MCHJ	2628	119	2628	2208,4
3	« SABR SHUKUR» MCHJ	28	100	28	28,0
4	SHIFOBAXSH MCHJ	355	100	355	355,0
5	“JAMSHID” X/K	278	100	278	278,0
6	“Ravshan Davolash Maskani” MCHJ	336	100	336	336,0
7	DARMON KLINIKASI	220	100	220	220,0
8	Sayxun Med Servis” xususiy korxonasi	62	100	62	62,0
9	“Abror Uralogiya klinikasi”x/k	32	100	32	32,0
10	Guliston diagnostika davolash markazi	156	100	156	156,0
	Jami xususiy muassasalarda	4110	1019,00	4110,00	403,3

Sanoatning rivojlanishi xizmat ko‘rsatish sohasida innovatsion yondashuvlarni amalga oshirishni talab qilmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2023-yil aprel oyida Sirdaryo viloyatiga tashrifi chog‘ida xalq deputatlari viloyat kengashi sessiyadagi nutqida Sirdaryoni sanoat, tadbirkorlik, qishloq xo‘jaligi, ta‘lim va tibbiyot bo‘yicha “ilg‘or innovatsiyalar hududi”ga aylantirish zarurligini ta‘kidladi. Buning isboti sifatida so‘ngi olti yilda Xitoy, Afg‘oniston, Xindiston, Pokiston, Rossiya, Turkiya kabi bir nechta mamlakatlar, bilan birgalikda hamkorlik shartnomalari imzolandi va amaliy dasturlar asosida investitsion loyihalar ishga tushurildi. Birgina Xitoy investorlar bilan birgalikda Shirin shahri, Mirzaobod va Sirdaryo tumanlarida 60 dan ortiq yirik sanoat korxonalari ish boshlagan. Viloyatga 2022-yilning o‘zida 250 million dollardan ziyod Xitoy investitsiyalari jalb qilingan. Bu viloyat investitsiyasining deyarli 90 foizi. Buning natijasida bir qancha hamkorlikdagi davlatlar fuqarolarining viloyatga tashrifi soni ortganligini inobatga oladigan bo‘lsak, tibbiyot turizmini Sirdaryo viloyati negizida tashkil etish va uning viloyat iqtisodiyotiga ta‘siri sezilarli darajada oshirishga xizmat qilishini tushunish qiyin emas.

Sirdaryo viloyatida tibbiyot turizmi sohasini rivojlantirish loyihasini amalga oshirishda muammolar mavjud, bu muammolar hal qilinishi doirasida bir qancha davlat tashkilotlari, xususiylar sektorlar hamda ilmiy tadqiqotchilar bosh qotirayotganligi ayni haqiqat. Albatta bu muammolarning eng kattasi viloyatda turizmning asosi bo‘lmish qadimiy obidalarining kamligi yoki mavjudlarining ham taniqli bo‘lmaganligi, viloyatga ichki turizm oqimining qoniqarli darajada emasligini keltirib chiqaradi. Sirdaryo viloyatining turizm salohiyatini oshirish, turistlarni jalb qilish va viloyatning mavjud xizmat ko‘rsatish salohiyatini keng targ‘ib qilish, respublika va qo‘shni davlatlar fuqarolarini jalb qilish maqsadida raqamli texnologiyalardan keng foydalanishni yo‘lga qo‘yish orqali Sirdaryo viloyatining turistik brendini yaratish:

- Viloyatning o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi logotip, slogan va boshqa atributlarni ishlab chiqish.

- Zamonaviy marketing vositalaridan foydalanish:
- Internet saytlari, ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar orqali reklama qilish.
- Turistik ko‘rgazmalarda ishtirok etish.
- Press-turlar tashkil qilish.
- Xalqaro hamkorlikni rivojlantirish:
- Xorijiy turistik kompaniyalar va tibbiy muassasalar bilan hamkorlik qilish.
- Xalqaro turizm tashkilotlariga a‘zo bo‘lish.

Ushbu usullarni qo‘llash orqali Sirdaryo viloyatida mavjud tibbiyot muassasalari, xususiylar klinikalar va shifoxonalarning ta‘rif va xizmatlari, mijozlar uchun yaratilgan sharoitlarini keng targ‘ib qilish tibbiyot turizm sohasini rivojlantirish va xizmatlar sohasining o‘rinishiga erishish mumkin.

Sirdaryo viloyatida tibbiyot turizmini rivojlantirish viloyatning turizm salohiyatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Bu nafaqat iqtisodiy o‘rinishni ta‘minlaydi, balki aholi salomatligini yaxshilash va mintaqaning ijobiy imijini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Asosiy xulosalar:

1. Sirdaryo viloyati qulay geografik joylashuvi, tabiiy resurslari va mehmondo‘st aholisi bilan tibbiyot turizmi uchun katta salohiyatga ega.

2. Tibbiyot turizmining rivojlanishi viloyat byudjetiga tushumlarni ko‘paytiradi, yangi ish o‘rinlari yaratadi va xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantiradi.

3. Tibbiyot turizmini rivojlantirish uchun zamonaviy tibbiy muassasalar, transport va turistik infratuzilmani yaratish zarur.

4. Malakali tibbiy xodimlar, til biladigan tarjimonlar va turizm sohasi mutaxassislarini tayyorlash muhim ahamiyatga ega.

5. Viloyatning tibbiyot turizmi imkoniyatlarini xorijiy bozorlarda faol targ‘ib qilish kerak.

6. Tibbiyot turizmi loyihalarini qo‘llab-quvvatlash uchun davlat tomonidan imtiyozlar va subsidiyalar berish lozim.

7. Tibbiyot, turizm, transport va boshqa sohalaridagi tashkilotlar o‘rtasida hamkorlikni mustahkamlash kerak.

Tavsiyalar:

- Tibbiyot turizmi uchun ixtisoslashgan hududlar yaratish.

- Zamonaviy tibbiy texnologiyalarni joriy etish.
- Tibbiy xizmatlar sifatini xalqaro standartlarga moslashtirish.
- Ekologik va madaniy turizmni tibbiyot turizmi bilan integratsiyalash.
- Mahalliy aholining tibbiyot turizmiga bo‘lgan munosabatini yaxshilash.

Xulosa qilib aytganda, Sirdaryo viloyatida tibbiyot turizmini rivojlantirish viloyatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga katta hissa qo‘shishi mumkin. Buning uchun kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish, barcha manfaatdor tomonlarning sa’y-harakatlarini birlashtirish va uzoq muddatli strategiyani ishlab chiqish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Xasanova Nargiza Athamovna Toshkent Xalqaro Kimyo universiteti "Turizm kafedrası" katta o‘qituvchisi “Pedagogs” international research journal, O‘zbekistonda tibbiy turizm, issn: 2181-4027_SJIF: 4.995
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” to‘g‘risidagi PF-60 sonli farmoni.
3. Ioxanna Hanefeld, Richard Smit, Daniel Horsfol, Neil Lunt, Journal of Travel Medicine, 21-jild, 6-son, 2014-yil, 1-noyabr, 410–417-betlar.
4. Sirdaryo viloyati hokimligi yoshlar siyosati, ijtimoiy rivojlantirish va ma’naviy-ma’rifiy ishlar kotibiyatining rasmiy ma’lumotlari.
5. Safaeva S. R. et al. Organizational and economic aspects of the development of the international tourism and hospitality industry //Journal of Environmental Management and Tourism. – 2020. – T. 11. – №. 4. – C. 913-919.
6. Yu J., Lee T. J., Noh H. Characteristics of a medical tourism industry: The case of South Korea //Journal of Travel & Tourism Marketing. – 2011. – T. 28. – №. 8. – C. 856-872.

УДК: 336.64

МҲХСга ЎТИШ ШАРОИТИДА КИЧИК ВА ЎРТА БИЗНЕС КОРХОНАЛАРИДА АУДИТНИ ЎТКАЗИШ УСЛУБИЁТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕТОДИКИ АУДИТА В МАЛОМ И СРЕДНЕМ БИЗНЕСЕ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА НА МСФО

ISSUES OF IMPROVING AUDIT METHODOLOGY IN SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESS ENTERPRISES DURING TRANSITION TO MHSS

Муйдинов Эркин Джамалдинович
Тошкент давлат иқтисодиёт университети
докторанти, и.ф.н, доцент

Аннотация

Мақолада республика иқтисодиётида йилдан йилга ўз ўрнига эга бўлиб бораётган кичик ва ўрта корхоналарда молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига(МҲХС) ўтиш шароитида аудиторлик текширувларини ўтказиш хусусиятлари масалалари кўриб чиқилган. Бунда кичик ва ўрта бизнес корхоналарида аудиторлик текширувларини махсус шу мақсадда ишлаб чиқилган аудитнинг халқаро стандартларидан фойдаланиш услубиёти очиб берилган. Мақолада муаллиф томонидан иқтисодиётни рақамлаштиришни бухгалтерия ҳисобини юритиш ва аудиторлик хизматларини кўрсатишга таъсири бўйича фикрлар билдирилган.

Калит сўзлар: кичик ва ўрта корхоналар, йирик бизнес, молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари, ялпи ижтимоий маҳсулот, аутсорсинг хизматлари, рақамлаштириш, аудитнинг халқаро стандартлари, аудит risks, омиллар

В статье рассматриваются особенности проведения аудиторских проверок в субъектах малого и среднего предпринимательства, которые из года в год набирают все большую популярность в экономике республики, в условиях перехода на международные стандарты финансовой отчетности. В нем описывается методология проведения аудита в субъектах малого и среднего предпринимательства с использованием международных стандартов аудита, разработанных специально для этих целей. В статье изложены взгляды автора на влияние цифровизации экономики на оказание бухгалтерских и аудиторских услуг.

Ключевые слова: малые и средние предприятия, крупный бизнес, международные стандарты финансовой отчетности, валовой общественный продукт, услуги аутсорсинга, цифровизация, международные стандарты аудита, аудиторский риск, факторы

The article examines the features of conducting audits in small and medium-sized enterprises, which are gaining their place in the republic's economy year by year, in the context of transition to international standards of financial reporting. In this, the methodology of using the international audit standards specially developed for the purpose of auditing audits in small and medium-sized enterprises is revealed. In the article, the author expressed his views on the effect of digitization of the economy on accounting and auditing services.

Key words: small and medium-sized enterprises, large business, international standards of financial reporting, gross social product, outsourcing services, digitization, international standards of auditing, audit risk, factors

Кичик ва ўрта бизнес корхоналари дунёнинг аксарият мамлакатларида жами фаолият кўрсатаётган корхоналар сонига нисбатан ва ялпи ижтимоий маҳсулотини яратиш борасида сезиларли улушга эга. АҚШда кичик корхоналар жами корхоналар сонининг 91,6 фоизини, Францияда – 98,4 фоизини, Японияда эса 77 фоизини ташкил этади. АҚШда саноат маҳсулотлари ҳажмининг 36,6 фоизи, Францияда 38,8 фоизи, Японияда эса 35,4 фоизи кичик корхоналар ҳиссасига тўғри келади. Ҳозирги вақтда кичик ва ўрта тадбиркорлик (КЎБ) сектори Хитой ялпи ички маҳсулотининг 60% дан ортиғини, давлат бюджетига солиқ тушумларининг қарийб 50% ини, асосий капиталга (деҳқон хўжаликлари бундан мустасно) инвестицияларнинг 62% ни, ички савдо айланмасининг 90% ни, экспортнинг 48% ни, инновацион маҳсулотлар, ихтиролар ва техник янгиликларнинг 70% дан ортиғини ташкил қилади.

Хусусан, 2024-йил 1-апрел ҳолатига республикада фаолият юритаётган корхона ва ташкилотлар сони (деҳқон хўжаликлари ва фермер хўжаликлари бундан мустасно) 469,1 минг бирликни, шундан 401,3 минг бирликни кичик корхоналар ва микрофирмалар ташкил этади.

2024 йилнинг январь-июнь ойларида иқтисодийнинг асосий тармоқларида кичик тадбиркорлик (бизнес)нинг улуши: қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигида – 96,7 фоиз, қурилишда – 74,8 фоиз, хизмат кўрсатишда – 40,1 фоиз ва саноатда – 21,9 фоизни ташкил етди.

Аксарият мамлакатларда кичик ва ўрта бизнес корхоналарини фарқлаш ва тизимлаштиришда - ходимлар сони, савдо айланмаси ва ёки асосий воситаларнинг баланс қиймати каби кўрсаткичлардан фойдаланилади.

Мақолани ёзиш жараёнида эмпирик тадқиқод усулларида бўлган кузатиш, қиёслаш ва назорат тадқиқод усулларида ҳисобланган таҳлил, синтезлаш ва дедукция усулларида фойдаланилди.

Ўзбекистон Республикасида микрофирмаларга жисмоний шахслар томонидан таъсис этилган, жами даромади 1 календарь йил давомида 1 млрд сўмгача бўлган тадбиркорлик субъектлари, кичик корхоналарга эса жами даромади 1 календарь йил давомида 1 млрд сўмдан 10 млрд сўмгача бўлган субъектлар ҳамда юридик шахслар томонидан таъсис этилган корхоналар киритилади. Йиллик даромади 10 млрд сўмдан 100 млрд сўмгача бўлган тадбиркорлик субъектлари ўрта корхоналар сифатида таснифланади.

Ҳозирги босқичда кичик ва ўрта бизнесни мувоффақиятли ривожлан-тиришнинг асосий омилларидан бири - бу халқаро талабларга мувофиқ молиявий ҳисоботларни тайёрлаш

усулларини қўллашдир. Бу масала жуда муҳим аҳамиятга эга, чунки, кичик корхоналар нафақат мамлакат иқтисодиёти, балки алоҳида ҳудудлар ва тармоқлар ривожланишида ҳам катта аҳамият касб этади.

Кичик ва ўрта бизнес учун молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартини ишлаб чиқиш Халқаро Бухгалтерлар Федерацияси томонидан 2003 йил июнь ойидан бошланган. 2004 йилда биринчи марта муҳокама учун унинг тайёр бўлган ишланмалари чоп этилди.

МХХС Кенгаши томонидан тадбиркорлик субъектини ушбу стандартдан фойдаланиши мумкинлигини аниқлашда қўлланиладиган асосий мезон, бу компанияда молиявий ҳисоботларни ташқи фойдаланувчиларга эълон қилиш мажбуриятининг йўқлиги ҳисобланади.

МХХС Кенгашининг фикрига кўра, стандартнинг қабул қилиниши ҳам Европада, ҳам бутун дунёда молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларини янада кенгрок жорий этилишига ёрдам беради.

Ўзбекистон республикаси 2022 йили Молия вазирлиги бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартларини (БХМС) халқаро талабларга мувофиқ-лаштириш соҳасида келгусида ҳамкорлик қилиш мақсадида Халқаро молиявий ҳисобот стандартлари жамғармаси (МХХС жамғармаси) билан шартнома тузди. Осиё тараққиёт банки (ОТБ) Молия Вазирлиги билан ҳамкорликда Ўзбекистон-нинг кичик ва ўрта корхоналар учун халқаро молиявий ҳисобот стандартлари асосидаги салоҳиятини ва молиявий ҳисоботини кучайтириш мақсадида амалга оширилаётган Кичик ва ўрта корхоналарни ривожлантириш дастурини ишлаб чиқдилар. Юқоридаги расмий ҳужжатларга кўра Ўзбекистон Республикасида КЎК учун МХХСни қўллаш 2 та босқичда амалга оширилиши назарда тутилган.

- биринчи босқичда мутахассисларининг махсус гуруҳи томонидан КЎК учун мўлжалланган МХХСга мослаштирилган Молиявий ҳисоботнинг миллий стандартлари (МХМС)ни ишлаб чиқирилиши лозим бўлади;

Бу бўйича Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан 2022 йили 2024 йилнинг 1 январидан амалга киритилиши назарда тутилган Молиявий ҳисоботнинг миллий стандарти (МХМС) нинг лойиҳаси ишлаб чиқилди⁷ ва муҳокамага қўйилди.

Бироқ, ҳозирги кунга қадар ҳукумат қарори билан мазкур стандарт кучга киритилгани йўқ.

Ўзбекистон республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлигининг хабар беришича 2024 йилнинг охирига қадар бундан 25 йил аввал қабул қилинган бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари амалдаги қонунчилик ва халқаро стандартлар талабларига мослаштириш мақсадида қайта кўриб чиқилди, бирлаштириш ва тизимлаштириш орқали жами 20 та бухгалтерия ҳисобига оид ҳужжатлар янги таҳрирда ишлаб чиқилди. Шулардан 4 таси МХХСга уйғунлаштирилди.

- иккинчи босқичда КЎБ корхоналарига КЎК МХХСни қўллашга ўтиш тавсия этилади.

2022 йили Молиявий ҳисоботнинг миллий стандартлари лойиҳаси Ўзбекистон Республикаси молия вазирлиги томонидан унинг Республика ҳудудида қўлланилиши учун ишлаб чиқилган. Мазкур МХМС умумий мақсаддаги молиявий ҳисоботларни тайёрлаш учун асосий талабларни ва молиявий ҳисобот элементларини тан олиш, баҳолаш, тан олишни бекор қилиш ва тақдим этиш ҳамда улар тўғрисидаги маълумотларни ёритиб бериш учун муайян тамойиллар, қоидалар, тартиблар ва мулоҳазаларни ўз ичига олади.

Миллий стандартларга максимал даражада мослаштириш орқали маълум давр мобайнида КЎК учун МХХСни қўллашга ўтиш халқаро стандартлар талаб қиладиган етарли сифатли молиявий ахборотни босқичма-босқич шаклланти-ришни ифодалайди.

КЎК учун МХХСни Ўзбекистон республикасида қўллаш зарурати борасида бир тўхтамга келиш учун соҳа мутахассисларидан энг камида қуйидаги саволларга жавоб олиш лозим:

- мамлакатимиздаги кичик ва ўрта бизнес корхоналарининг мулк эгалари, менежменти ва бошқа ташқи фойдаланувчиларига ўзи қандай молиявий ахборотлар керак?

- КЎК учун МХХС асосида қайта ишлаб чиқиладиган МХМС фойдаланувчиларни зарурий ахборотлар билан таъминлай оладими?

- жорий қилиниши дастлаб жиддий молиявий маблағлар сарфини талаб этувчи КЎК учун МХХС маҳаллий кичик ва ўрта бизнес корхоналарига ўзи нима беради?

- КЎК учун МХХС ни қўллаш халқаро молия бозори капиталига йўл очгани билан биринчидан, ҳамма кичик ва ўрта бизнес корхоналарида халқаро молиявий ресурсларни жалб қилиш иштиёқи мавжудми, иккинчидан, маҳаллий кичик ва ўрта бизнес корхоналарини мулк эгалари, менежменти улар билан бир хил бизнес тилида гаплашишга ва самарали ҳамкорлик қилишга тайёрами?

- КЎК учун МХХС босқичма-босқич жорий қилинадиган бўлса қандай меъзонларга эга бўлган корхоналар биринчи навбатда уни қўллашлари керак бўлади?

- КЎК учун МХХС қўллаш учун ҳуқуқий ва услубий базани яратиш ҳамда мутахассисларни тайёрлаш қанча вақт талаб қилади? вхк.

Ёш олимлар учун бу борада тадқиқодларни амалга ошириш борасида илмий ишлар олиб бориш соҳага қизиқувчилар учун қимматли маълумотларга эга бўлиш имконини берар эди деб ўйлайман.

Ўзбекистон республикасида кичик ва ўрта бизнес корхоналари учун ишлаб чиқилган МХХС ни қўллашга босқичма-босқич ўтиш режалаштирилган экан уни жорий қилишдан қутилган натижасини олиш учун бу борадаги халқаро амалиётни ўрганиб чиққан ҳолда ҳозирда қуйидаги ҳаракатларни амалга ошириш лозим деб ҳисоблаймиз. Мазкур ҳолатлар Ўзбекистон Республикасида бухгалтерия ҳисоби ва аудитни 2025-2030 йилларда ривожлантириш концепциясига киритилса яна ҳам яхши бўлар эди.

■ КЎК учун МХХСни қўллашга рухсат берган дунёнинг 22 та давлатида кичик ва ўрта бизнес корхоналарига бу борада танлов ҳуқуқи берилган. Улар МХХС ларини тўлиқ версиясини ёки КЎК учун МХХС ни ёки мамлакатнинг кичик ва ўрта бизнесга мўлжаллаб ишлаб чиқилган ва амалиётга киритилган бухгалтерия ҳисоби (молиявий ҳисобот) нинг миллий стандартларини қўллаш-лари мумкин. Бизнинг фикримизча ҳам Ўзбекистон республикасида фаолият кўрсатаётган кичик ва ўрта бизнес корхоналарига шундай имкониятни бериш лозим.

Мазкур ҳолатда давлат идоралари олдида кичик ва ўрта бизнес корхоналарида бухгалтерия ҳисоби тизимини ривожлантириш соҳасида маълум вазифалар қўйилади. Жумладан, биринчи навбатда, жаҳон амалиётига таянган ҳолда мамлакатимизда кичик ва ўрта бизнес учун бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи тизимини ривожлантириш бўйича давлат стратегиясини ишлаб чиқиш. Иккинчидан, кичик ва ўрта корхоналар учун МХХСга асосланган МХМС ларини яратишни жадаллаштириш. Бунинг учун қонунчилик базасини шунга мос тарзда модификация қилиб бориш лозим бўлади.

Стандартда уни амалга киритилишининг аниқ санаси кўрсатилмаганлиги сабабли давлатлар уни ўзларида иқтисодий вазият ва ҳуқуқий база юзага келган ва эҳтиёжни пайдо бўлган вақтидан бошлаб қўллашлари мумкин. Шундай экан, ҳукумат келажакда КЎК учун МХХСни қўллашни давлат стратегияси сифатида тан олганлиги учун “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикаси қонуни “Бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботини тартибга солиш” номли 9-моддасига қуйидаги жумлани киритиш лозим деб ҳисоблаймиз:

- кичик ва ўрта бизнес субъектлари ҳисоб сиёсатларида белгилаган ҳолда молиявий ҳисоботларни Молиявий ҳисоботнинг миллий стандартлари (МХМС) ёки кичик ва ўрта бизнес учун ишлаб чиқилган МХХС ёки МХХС нинг тўлиқ талқини асосида тузадилар.

■ КЎК учун МХХС талаблари асосида ишлаб чиқилган МХМС ва Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодексида акс этирилган даромадлар ва харажатлар таркибини қатъий тарзда бир бирига мослаштириш;

■ КЎК учун МХХС ни нафақат мамлакатимизда халқаро бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи назарияси билан шуғулланувчи олимлар балки шу соҳада фаолият юритаётган амалиётчилар, илмий иш олиб бораётган тадқиқодчилар, магистрлар ва талабалар ўрганишлари учун тегишли халқаро идоралар билан келишган ҳолда ўзбек тилига таржима қилиш лозим.

■ “Бухгалтерия ҳисоби”, “Аудит” ва “Солиқлар ва солиққа тортиш”, “Иқтисодиёт” ва “Менежмент” йўналишларида мутахассислар тайёрлаётган олий таълим муассасалари ўқув режаларига КЎК учун МҲХС ўрганишни асосий ёки танлов фани сифатида киритиш.

■ КЎК учун МҲХСни таълим муассалари ва ўқув марказларида ўқитиш бўйича дарслик, ўқув ва услубий қўлланмалар яратиш борасида қилинаётган ишларни давлат ёки халқаро жамғармалар грантлари орқали рағбатлантири-лишини йўлга қўйиш.

■ мазкур стандартни тушунадиган ва амалиётга қўллай оладиган профессионал бухгалтерларни тайёрлаш жараёнини жадаллаштириш. Бунинг учун шу йўналишда тадбиркорларга хизмат кўрсатаётган ўқув марказларининг харажатларини бир қисmini давлат ва хорижий грантлар ҳисобидан қоплаб бериш бўйича лойиҳалар ишлаб чиқиш.

■ Иқтисодиёт ва Молия вазирлиги томонидан кичик ва ўрта бизнес ва айниқса уларни янги пайдо бўлган соҳалари бўйича КЎК учун МҲХСни амалиётга жорий қилиш бўйича дастурий таъминотни ишлаб чиқишни рағбатлантириш назарда тутилган кўрик эълон қилиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

“Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги Ўзбекистон республикаси қонунига кўра кичик ва ўрта корхоналар ҳисобот йили яқунларига кўра қуйидаги шартлардан бир вақтнинг ўзида иккитасига жавоб берса мажбурий аудиторлик текширувидан ўтказиладилар: активларининг баланс қиймати базавий ҳисоблаш миқдорининг юз минг баравари миқдоридан ортиқ, маҳсулотларни (ишларни, хизматларни) сотишдан олинган тушуми базавий ҳисоблаш миқдорининг икки юз минг баравари миқдоридан ортиқ, ходимларининг ўртача йиллик сони юз нафардан ортиқ бўлса⁸. Агар ўрта корхоналар фаолияти юқоридаги талабларга мос тушмаса мажбурий аудиторлик текширувига тортилмайди.

Хозирда, миллий аудиторлик ташкилотлари КЎКларига аудиторлик текширувларини ўтказиш ва турдош хизматлар кўрсатишдан ташқари, ҳамкор-ларни жалб қилиш, ташқи бозорларга чиқиш, тендерларда иштирок этиш, йирик компаниялар билан иқтисодий алоқаларга киришиш борасида ва мулк эгаларини эҳтиёжларига қараб бошқа хизматларни тавсия этиб келмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19 сентябрдаги «Ўзбекистон Республикасида аудиторлик фаолиятини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3946-сон қарорининг 5-банди “б” кичик бандига кўра 2020 йилнинг 01 январидан аудиторлик ташкилотлари қонун-чилик бўйича аудиторлик текширувига тортиладиган объектлар фаолиятини фақат Халқаро бухгалтерлар федерацияси томонидан тасдиқланган аудиторлик фаолияти соҳасидаги ваколатли давлат органининг расмий веб-сайтида жойлаштирилган халқаро аудит стандартлари асосида амалга ошира бошлади.

Бу борада шуни таъкидлаб ўтиш лозимки, Ўзбекистон Республикасида кичик ва ўрта корхоналар фаолиятини аудиторлик текширувидан ўтказиш бўйича махсус ишлаб чиқилган стандартлар мавжуд эмас.

Шундай экан маҳаллий аудиторлик ташкилотлари микро ва кичик корхоналар фаолиятини аудиторлик текширувидан ўтказиш зарурати юзага келганда бу борада ҳам жаҳон амалиётидан фойдаланишлари мумкин.

Халқаро амалиётда шу мақсадда фойдаланиш мумкин бўлган “Кичик корхоналар аудитининг хусусиятлари” деб номланган 1005-сонли Халқаро аудит амалиёти тўғрисидаги Низом мавжуд.

Унда кичик бизнеснинг хусусиятлари ва уларнинг халқаро аудит стандартларини қўллашга қанчалик таъсир этиши батафсил ёритилган.

Аудитнинг халқаро стандартларида аудиторлик бир кишидан иборат бўлган корхонага ҳам, минглаб ходими бўлган йирик корпорацияга ҳам текширувларини ўтказишга бир хил мақсадни кўзлаган ёндашув мавжуд. Шу билан бирга кичик корхоналар фаолиятини текширишнинг ўзига хос хусусиятларини бир қатор халқаро стандартларнинг алоҳида бўлимларида топиш мумкин.

Аудиторлик фаолиятига рақамли технологияларни жорий қилишга интилиш ва уларни қўллаш бир томондан ишни самарадорлиги ва сифатини ошириш, вақтни тежаш ҳамда

мунтазам ёки вертуал аудит билан шуғулланишга имкон яратса, иккинчи томондан аудит рискинни ошишига олиб келувчи янги омилларни юзага келишига сабаб бўлмоқда.

Аудит рисқи масалалари кўриб чиқилган кўплаб китоб ва мақолаларни ўрганиб чиқиш ҳамда амалий аудит билан узоқ йиллардан бери фаолият кўрсатиш натижасидан олинган маълумотларни таҳлил қилиш тадқиқодчига ҳозирда кичик ва ўрта бизнес корхоналари аудитини ўтказишда аудит рисқи таъсир қилувчи омилларни гурухлаштириш имконини бери.

Бизнинг фикримизча улар қуйидагилардан иборат:

- Қонунчиликдаги ўзгаришлар
- Рақамли иқтисодиётга ўтиш
- Тармоқ хусусиятлари (ички, ажралмас таваккалчилик)
- Бизнес юритишнинг мутлақо янги соҳаларини пайдо бўлиши
- Аутсорсинг хизматлари бозорининг ривожланиши
- Ички назорати тизими
- Мулк эгалари
- Аудиторнинг профессионал компетентлик даражаси

Мамлакатимизда аудитни ҳуқуқий асосини ташкил қилувчи қонунчилик базаси халқаро миқёсда аудит амалиётини тартибга солишчи ўзгартирилган ва (ёки) янги қабул қилинган меъёрий ҳамда услубий ҳужжатлардаги тавсияларига мос тарзда ўзгариб боради. Бу эса “аудит” тушунчаси доирасини ўзгартириш, янги атамаларни тан олиш, аввал мавжуд бўлмаган хизмат турларини қайд этиш, аудит текшируви ёки турдош хизматлар кўрсатиш жараёнида замонавий технологияларни қўллашга йўналтириш ва аудиторлар тайёрлашга бўлган анъанавий ёндашувга тузатишлар киритиб боришга сабаб бўлади.

Иқтисодиётни рақамлаштириш сиёсатини кучайиши бизнес жараёнларга мураккаб технологиялар ва сунъий интеллектни қўллашни тақозо қилади. Бу эса аудиторлик фаолияти билан шуғулланишни мақсад қилиб олган мутахассислардан нафақат илғор ахборот технологияларини моҳияти ва ишлаш принципларини тафаккур қилишни балки катта ахборотлар базаси билан ишлаш жараёнида улардан фойдаланишни билишни ҳамда уларни самарадор-лигини қиёсий таҳлил қила олишни талаб этади.

Ҳозирда жаҳон аудит амалиётида йирик аудиторлик ташкилотлари томонидан қўлланилаётган XBRL, block chain – каби мураккаб ахборот технологияларини миллий аудит амалиётида қўллаш учун бизнинг фикримизча

1) аввал мазкур атамаларни аудит қонунчилиги ҳужжатларида тан олиниши лозим. Бунинг учун “Аудиторлик фаолияти тўғрисида” ги қонундаги асосий тушунчаларга XBRL, block chain атамаларни киритиш лозим.

2) Республика Иқтисодиёт ва молия вазирлиги аудит назарияси ва амалиёти билан шуғулланаётган олимларни тажрибали аудиторлар билан ҳамкорликда жаҳон тажрибасига таянган ҳолда юқорида айтиб ўтилган ахборот технология-ларини маҳаллий аудит амалиётида қўллаш бўйича услубий қўлланмалар яратиш билан шуғулланишлари учун манфаатли муҳитни яратиб беришлари лозим

3) Аудиторларни тайёрлаш, сертификатлаш ва малакасини ошириш курслари дастурларига жаҳон амалиётида аудит жараёнида кенг қўлланилаётган илғор ахборот технологияларини ўрганиш масаласи киритилиши лозим.

Ўртача статистик аудиторлик ташкилоти 4-6 та аудитордан иборат бўлади. Ўзбекистон республикасида аудиторлик текширувлари туридаги хизматлар кўрсатилиши мумкин бўлган кичик ва ўрта бизнес фаолият юритадиган 50 дан ортиқ анъанавий тармоқлар мавжуд. Уларнинг ҳар бири ўзининг хусусият-ларига эга бўлиб аудит жараёнини режалаштириш ва ўтказишга бевосита таъсир кўрсатади.

Ходимлар сонини кўпайтириш бўйича молиявий имкониятнинг чекланганлиги аудиторлик ташкилотларини маълум бир тармоққа ихтисослашган ҳолда фаолият юритишга тўсқинлик қилади. Аудиторлик ташкилоти бир мавсумда ўнлаб тармоқ корхоналарига хизмат

кўрсатиши мумкин. Бу ҳолат эса умумий аудит рискин аниқлашда ажралмас таваккалчилик даражасини юқори баҳолашни талаб қилади.

Мамлакатимизда rischi юқори бўлган ва фаолият юритишда мураккаб технологияларни қўллашни тақазо этадиган кичик ва ўрта бизнеснинг мутлақо янги соҳалари юзага келиб, улар сезиларли суръатлар билан ўсиб бормоқдалар. Юзага келаётган ва хуфёна фаолиятга мойиллиги юқори бўлган, эртами-кеч мамлакат иқтисодиётида сезиларли ўринни эгаллаши мумкин бўлган бу янги тармоқларни ҳукумат томонидан аудиторлик ташкилотларини хизмат кўрсатиш доирасига киритилиши эҳтимоли жуда юқори.

Шундай экан, бу борада ҳозирданок қуйидаги ҳаракатларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

■ аудиторлар малакасини ошириш дастурига иқтисодиётда янги пайдо бўлган тармоқлар фаолияти хусусиятларини ёритишни назарда тутган “Тармоқлар технологияси” курсини киритиш;

■ Ўзбекистон аудиторлар палатаси томонилан мазкур янги тармоқ ва хизмат кўрсатиш соҳаларида аудитни ўтказиш услугиёти тавсия этилган қўлланма яратиш ва ёки тадқиқодлар ўтказишни рағбатлантиришга қаратилган чоралар ишлаб чиқиш, халқаро конференция ва семинарлар ташкил этиш.

Замонавий техника ва технологиялар воситасида масофада туриб хизмат кўрсатиш имкониятининг пайдо бўлиши жумладан бухгалтерия хизматлари аутсорсингини кескин суръатлар билан ривожланишига сабаб бўлмоқда.

Бундай хизматлардан фойдаланиш кичик ва ўрта бизнес корхоналарига дастлабки ҳисобни юритиш, молиявий ва солиқ ҳисоботларини тузиш, уларни тегишли идораларга тақдим қилиш, иш ҳақи ҳисоблаш муомалаларини амалга ошириш каби яна бир қатор йўналишларда молиявий маблағларни тежаш ҳамда бу борадаги рискларни аутсорсинг компанияси билан бўлишиш имкони беради.

Бироқ, мижознинг аутсорсинг ташкилоти томонидан тайёрланган молиявий ҳисоботини аудиторлик текширувидан ўтказиш rischi хўжалик юритиш субъект бухгалтерия хизмати томонидан тайёрланган ҳисоботни текшириш борасида юзага келадиган рискдан юқорироқ бўлади. Чунки, аудиторлик текшируви жараёнида анъанавий қилинадиган ишлардан ташқари аудитор қўшимча тарзда қуйидагиларни ҳам ўрганиб чиқиши лозим бўлади:

- Бухгалтерия хизмати кўрсатувчи аутсорсинг компаниясини мижоз қандай тарзда танлаб олган?

- Аутсорсер масофада туриб хизмат кўрсатишнинг қандай технология-ларини таклиф қилган?

- Аутсорсер мижозимизнинг бухгалтерия ҳисобини юритиш учун қандай дастурдан фойдаланади?

- Аутсорсинг компаниясининг бизнинг мижозга хизмат кўрсатиш учун масъул сифатида тайинланган ходимининг назарий билим ва амалий иш тажрибаси ҳамда унинг бизнес жараёнлари хусусиятларидан хабардор-лиги қандай даражада ?

- Аутсорсер томонидан кўрсатилаётган бухгалтерия хизматларининг таркиби ва нархига нималар қиради.

- Масофавий бухгалтерия хизматлари кўрсатиш тўғрисида тузилган шартномада томонларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари қандай шартлар асосида кўрсатилган?

- Мижозимизга тегишли маълумотлар аутсорсерда қандай сақланади, мазкур маълумотларга ўзга шахсларни киришини чеклаш, уларни резерв қилиб бориш масаласи қандай ҳал қилинган?

- Мижознинг маълумотларига ташқаридан таъсир қилиш хавфини камайитириш учун аутсорсер томонидан қандай чоралар кўрилган?

- Муаммоли ҳолатлар юз берганда мижозга хизмат кўрсатиш учун масъул қилиб тайинланган ходимга амалий ёрдам бериш аутсорсинг компаниясида кимга юклатилган. Ушбу шахс чиндан ҳам соҳада мутахассис сифатида танилганми?

- Сифатсиз кўрсатилган хизмат натижасида мижозга етказилган зарарни қоплаб бериш шартлари шартномада қандай акс эттирилган вхк.

Буларнинг ҳар бири ҳам алоҳида, ҳам биргаликда аудит рискига таъсир қилиш имкониятига эга.

Кичик ва ўрта бизнесда ички назоратни жорий етишдан асосий мақсад кескин, тарқоқ ва бир бирига зид бўлган бошқарув қарорлари қабул қилиш амалиётини бартараф етиш ҳисобланади. Ички назоратнинг муҳим вазифаси бошқарув таъсирининг тизимлилиги ва мақсадга мувофиқлигини таъминлаш-дан иборат. Аудитор аудитнинг умумий риск даражасига бевосита таъсир кўрсатувчи “назорат рисқи ” кўрсаткичини баҳолаш учун КЎКларида ички назорат тизими-нинг ишончлилиги ва самарадорлиги даражасини имкон даражасида мукамал ўрганиб чиқади. Чунки тўғри ташкил қилинган ва самарали фаолият юритаёт-ган ички назорат тизими

- хатолар ва фирибгарликнинг олдини олиш орқали молиявий ҳисоботда акс эттириладиган маълумотларнинг тўғрилиги ва ишончлилигини таъминлайди;

- корхонага тегишли активларни йўқотилиши, ўғирланиши, унга зарар еткази-лиши ва улардан нотўғри фойдаланишнинг олдини олишга ёрдам беради.

Ўзбекистон республикаси ҳукумати кичик ва ўрта корхоналарини қўллаб қувватлаш мақсадида уларга преференция ва солиқ имтиёзлари бераётган, миллий ва хорижий валютада грантлар кўринишидаги молиявий маблағлар ҳамда имтиёзли кредитлар ажратаётган ҳозирги пайтда жойларда улардан қонуний, мақсадли ва самарали фойдаланишни назорат қилиш масаласи муҳим аҳамият касб этмоқда.

Чунки аксарият КЎК, айниқса кичик бизнес корхоналари бундай катта ҳажмдаги маблағларни қабул қилиш ва уларни сарфлаш ҳисобини тўғри юритиш ҳамда ҳисоботини мукамал қилиб бориш борасида етарли тажрибага эга эмас. Бу ҳолат эса мижоз корхонанинг ҳисобот йилида тан олган тушум-лари, қилган харажатлари ва молиявий ҳисобот кўрсаткичларини тўғрилигига шубҳа туғдиради. “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунининг 11-моддасига кўра хўжалик юритувчи субъект, жумладан КЎК раҳбари- аксарият ҳолда мулк эгаси, бухгалтерия ҳисобини мустақил юритиши ва ички назорат тартибини ўзи белгилаши мумкин⁹. Шу моддани ўзида бундай ҳуқуқни ортида қанча масъулият белгиланганлигини ўқимаган ёки ўқиса ҳам етарли эътибор бермаган мулк эгалари аксарият ҳолатларда бухгалтерия ҳисобини юритиш деганда касса ва ҳисоб рақамидаги пулларни ҳаракатини ҳисобга олишликни, ички назорат деганда эса мулк эгаларининг активларини ўғирланиши ёки уларга зиён етказилишига йўл қўймасликнигина тушунадилар. Шунинг учун улар бу ишларни шахсан ўзлари бажаришга ёки махсус билим ва тажрибаси бўлмаса ҳам ўзининг яқинларига топширишга ҳаракат қиладилар. Мазкур соҳада етарли билим ва тажрибага эга бўлмаган мулк эгаси вакили томонидан бухгалтерия ҳисоби тартибсиз, расмий талабларга изчил риоя қилмасдан юритилиши компания фаолиятини ҳақиқий ҳолатини акс эттирмаслиги мумкин. Бу эса молиявий ҳисоботларни бузиб кўрсатиши хавфини оширади;

Жамият аъзолари замонавий аудитор деганда бизнесга оид бир қатор фанларни мукамал ўзлаштирган, ишбилармонлар тилида мулоқот қила оладиган, бухгалтерия ҳисоби ва аудит ҳамда таҳлилий масалалардан ташқари ҳар қандай ҳаётий вазиятда кенг қўламли вазифаларни ҳал эта олиш салоҳиятига эга бўлган, ахлоқий меъёрларга қатъиян риоя қиладиган мутахассисни кўз олдида келтирадилар. Ҳақиқатан ҳам аудиторнинг назарий билими қанчалик мукамал бўлса, амалий иш тажрибаси ва вазиятга баҳо бера олиш қобилияти қанчалик юқори бўлса, аудит рискининг ажралмас қисми бўлган “аниқлай олмаслик риск” даражаси шунчалик паст бўлади ёки аксинча. Иқтисодиётни рақамлаштириш сиёсати олиб борилаётган ҳозирги даврда республикамізда кичик ва ўрта корхоналар фаолият юритиши мумкин бўлган мураккаб технологияларга асосланган ҳамда кейинчалик аудитнинг таъсир доирасига киритилиши мумкин бўлган янги тармоқ ва соҳалар юзага келмоқда.

Катта ҳажмдаги маълумотларни таҳлил қиладиган янги ахборот технологиялари ва сунъий интелектни аудит амалиётида қўллаш қўлда бажариладиган ҳамда кўп вақт талаб

киладиган ишларни кескин камайтиришга имкон беради. Лекин, бир вақтнинг ўзида бу ҳолат аудит рискининг таркибий қисми бўлган ажралмас (ички) ва аниқлай олмаслик рисklarини ошишига олиб келади

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Малый и средний бизнес как фактор экономического роста России / Ин-т экон. политики им. Е.Т. Гайдара. – М.: (Научные труды / Ин-т экон. политики имени Е.Т. Гайдара; № 178Р)
2. Г.В. Турбан, Малый и средний бизнес в экономике и внешней стратегии Китая. Белорусский ГЭУ, г Минск, <http://edoc.bseu.by/>
3. <https://www.uzdaily.uz/ru/statagenstvo-chislo-deistvuiushchikh-predpriyatii-i-organizatsii-v-uzbekistane-sostavilo-4691-tys/>
4. <https://www.stat.uz/ru/press-tsentr/novosti-goskomstata/56298-2024-yilning-yanvar-iyun-oylarida-kichik-tadbirkorlik-biznes-ning-yalpi-ichki-mahsulotdagi-ulushi-qancha>
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 10 февральдаги “Тадбиркорлик субъектларини тоифаларга ажратиш мезонлари ҳамда солиқ сиёсати ва солиқ маъмуриятчилигини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-21-сон Фармони.
6. «Кичик тадбиркорлик субъектлари томонидан бухгалтерия ҳисобини юритишнинг соддалаштирилган тартиби» номли Бухгалтерия ҳисобининг 20-сонли миллий стандарти
7. Молиявий ҳисоботнинг миллий стандарти. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги, Тошкент 2022 й.
8. Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 25 февральдаги “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги ЎРҚ-677-сонли Қонуни.
9. Ўзбекистон Республикасининг 2023 йил 29 ноябрьдаги “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Қонуни.

UDK: 334.021

KORXONALARNING TASHQI BOZORDAGI FAOLLIGINI TAHLIL QILISHDA STRATEGIK MENEJMENT YONDASHUVLARIDAN FOYDALANISH USLUBIYOTI

МЕТОДОЛОГИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПОДХОДОВ СТРАТЕГИЧЕСКОГО МЕНЕДЖМЕНТА ПРИ АНАЛИЗЕ АКТИВНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ НА ВНЕШНЕМ РЫНКЕ

METHODOLOGY FOR USING STRATEGIC MANAGEMENT APPROACHES TO ANALYZE THE ACTIVITY OF ENTERPRISES IN FOREIGN MARKETS

Shadieva Madina Djaloliddin qizi

Buxoro davlat universiteti Iqtisodiyot va turizm fakulteti
3-kurs Iqtisodiyot (tarmoqlar va sohalar bo'yicha)
yo'nalishi talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada korxonalarning tashqi bozorlardagi faolligini tahlil qilishda strategik menejment yondashuvlaridan foydalanish uslubiyoti ko'rib chiqilgan. Xususan, Bukhara Cotton Textile (BCT) kompaniyasi misolida xalqaro bozordagi raqobatbardoshlikni oshirish uchun Porter modeli, SWOT tahlil va boshqa strategik yondashuvlar asosida tahlil olib borildi. Maqolada kompaniyaning kuchli va zaif tomonlari, tashqi muhitdagi imkoniyat va tahdidlar o'rganilib, eksportni rivojlantirish uchun takomillashtiruvchi takliflar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: strategik menejment, tashqi bozor, Porter modeli, SWOT tahlil, xalqaro savdo, raqobatbardoshlik, eksport faoliyati, Bukhara Cotton Textile.

В данной статье рассматривается методология использования подходов стратегического менеджмента для анализа активности предприятий на внешних рынках. В частности, на примере компании Bukhara Cotton Textile (BCT) проведен анализ на основе модели Портера, SWOT-анализа и других стратегических подходов для повышения конкурентоспособности на международных рынках. В статье изучены сильные и слабые стороны компании, а также возможности и угрозы внешней среды, разработаны рекомендации по развитию экспортной деятельности.

Ключевые слова. стратегический менеджмент, внешний рынок, модель Портера, SWOT-анализ, международная торговля, конкурентоспособность, экспортная деятельность, Bukhara Cotton Textile.

This article examines the methodology of using strategic management approaches to analyze the activity of enterprises in foreign markets. Specifically, the case of Bukhara Cotton Textile (BCT) is analyzed based on the Porter model, SWOT analysis, and other strategic approaches to enhance competitiveness in international markets. The article studies the company's strengths and weaknesses, as well as external opportunities and threats, and develops recommendations for the development of export activities.

Keywords: strategic management, foreign market, Porter model, SWOT analysis, international trade, competitiveness, export activity, Bukhara Cotton Textile

Hozirgi globallashuv jarayoni va keskin raqobat sharoitida korxonalarning tashqi bozordagi faolligini oshirish dolzarb masalalardan biriga aylangan. Tashqi bozor sharoitlari doimiy o‘zgarib borayotganligi sababli, korxonalar samarali strategiyalarni ishlab chiqishi va qo‘llashi muhim ahamiyatga ega. Aynan strategik menejment bu jarayonda asosiy vosita sifatida maydonga chiqadi. Strategik menejment yondashuvlari korxonalarga tashqi muhitni to‘g‘ri tahlil qilish, raqobatchilarni o‘rganish, o‘z imkoniyatlarini baholash va bozorga muvaffaqiyatli kirish strategiyalarini ishlab chiqishda yordam beradi. Korxonalarning xalqaro bozorlarga chiqishi nafaqat yangi mijozlar va daromad manbalarini jalb qilishni anglatadi, balki ular oldida yangi xatarlar va muammolarni ham keltirib chiqaradi. Shu sababli, tashqi bozorda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun puxta rejalashtirilgan va tizimli yondashuvga yehtiyoj seziladi. Strategik menejmentning zamonaviy tamoyillari va tahlil usullari korxonalarga bozor talablarini chuqur tushunish, resurslarni samarali boshqarish va raqobatda barqaror ustunlikni ta‘minlash imkonini beradi. Ushbu maqola doirasida korxonalarning tashqi bozordagi faolligini tahlil qilishda strategik menejment yondashuvlaridan foydalanish uslubiyoti ko‘rib chiqiladi. Jumladan, SWOT tahlil, PESTEL tahlil, Porterning raqobat kuchlari modeli, va BCG matritsasi kabi vositalar asosida tashqi bozor sharoitlarini baholash va samarali strategiyalar ishlab chiqish jarayonlari yoritilgan.

Korxonalarning tashqi bozordagi faolligini tahlil qilish masalasida strategik menejment tamoyillari va yondashuvlari muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb yetadi. Ushbu mavzuga oid ilmiy manbalar va adabiyotlarda korxonalarning global raqobat sharoitida faoliyat yuritishi, tashqi bozor talablarini o‘rganish, strategik rejalashtirish va menejment yondashuvlarining samaradorligi keng yoritilgan.

Strategik menejmentning nazariy asoslari G. Mintzberg [1], M. Porter, I. Ansoff kabi olimlarning asarlarida chuqur tahlil qilingan. G. Mintzbergning “Strategiyalarni rejalashtirish jarayoni” (“The Strategy Process”) asarida strategik menejmentning rejalashtirish va nazorat tamoyillari, korxonalarning tashqi muhitni o‘rganish metodologiyasi yoritilgan.

M. Porterning “Raqobat strategiyasi” (“Competitive Strategy”) nomli asarida yesa korxonalarning tashqi bozordagi raqobatbardoshligini oshirish uchun bevosita Porterning beshta kuch omili modeli asosida raqobat strategiyalari ishlab chiqish usullari tavsiya qilingan. I. Ansoff yesa o‘zining mashhur “Korxonaning strategik boshqaruvi” asarida korxonaning o‘sish strategiyalari, jumladan, bozorga kirish va diversifikatsiyaga qaratilgan yondashuvlarni taklif qiladi. Uning tavsiyalari milliy korxonalar uchun ham dolzarb bo‘lib, xalqaro bozorga chiqish strategiyalarining asosiy yo‘nalishlarini belgilaydi.

Tashqi bozor sharoitlarini tahlil qilishda PESTEL tahlil, SWOT tahlil, va Porterning beshta kuch omili modeli kabi yondashuvlar asosiy ahamiyatga yega. J. Johnson va K. Scholes [2] tomonidan ishlab chiqilgan strategik tahlil usullari, jumladan PESTEL modeli, tashqi muhitni siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va texnologik omillar asosida o‘rganishni taklif yetadi. Bu usul xalqaro bozor sharoitlariga moslashishda korxonalarga samarali qaror qabul qilish imkonini beradi.

Hozirgi globallashuv jarayonida korxonalarning tashqi bozorlarda samarali faoliyat olib borishi ularning barqaror rivojlanishi va raqobatbardoshligini ta’minlash uchun muhim ahamiyat kasb yetadi.

Tashqi bozordagi muvaffaqiyat asosan strategik menejmentning samarali qo‘llanishiga bog‘liq bo‘lib, u tashkilotning uzoq muddatli maqsadlarini belgilash va ushbu maqsadlarga yerishish uchun zarur strategiyalarni ishlab chiqishni nazarda tutadi.

Ushbu maqola korxonalarning tashqi bozordagi faolligini tahlil qilishda strategik menejment yondashuvlarining ahamiyatini ko‘rsatib, ularning amaliy uslublarini ochib beradi. Strategik menejment – bu tashkilotning uzoq muddatli maqsadlarini belgilash, ichki va tashqi muhitni tahlil qilish va bu jarayonlar asosida samarali qarorlar qabul qilishdan iborat bo‘lgan boshqaruv jarayoni bo‘lib hisoblanadi.

Strategik menejmentning samaradorligi ko‘p jihatdan korxona tashqi muhitining aniq tahliliga asoslangan. Shu sababli, strategik tahlil uslublari muhim ahamiyat kasb yetadi.

1-rasm. Strategik menejmentning asosiy bosqichlari [3]

Tashqi bozor tahlilida strategik menejment uslublari mavjud bo‘lib, ularga PESTEL tahlili, SWOT tahlili, Porterning beshta kuch omili modeli va BCG matritsasi kabi tahlil yelementlari kiradi. PESTEL tahlil (Political, Yeconomic, Social, Technological, Yenvironmental, Legal) korxonaning tashqi muhitini o‘rganish uchun qo‘llaniladigan asosiy vositalardan biridir. SWOT tahlil korxonaning ichki va tashqi sharoitlarini baholash uchun keng qo‘llaniladi. M. Porter tomonidan ishlab chiqilgan ushbu model korxonaning raqobatbardoshligini aniqlashda muhim o‘rin tutadi.

Boston Consulting Group matritsasi korxonaning mahsulot portfelini boshqarishda qo‘llaniladi. Biz ilmiy maqolada Buxoro viloyatida joylashgan Bukhara Cotton Textile (BCT) kompaniyasining tashqi bozordagi faolligini baholash uchun yuqorida berilgan strategik menejment uslublari bo‘yicha tahlillarni amalga oshirdik.

Tashqi bozorga chiqayotgan korxonalarning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan ularning strategik qarorlariga bog‘liq. Masalan, tashqi muhitni aniqlash, raqobatbardosh strategiyalar ishlab chiqish, innovatsiyalarni joriy yetish shunday strategik qarorlarga kiradi. Ushbu jarayonda O‘zbekistondagi

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” jurnali 2-son 2025 yil

korxonalar xalqaro bozorlarda, ayniqsa MDH davlatlari yoki Osiyo mintaqasidagi davlatlar bilan savdo faoliyatida PESTEL tahlildan keng foydalanishi kerak. SWOT tahlil va Porter modeli yordamida milliy korxonalar o‘zlarining kuchli tomonlarini mustahkamlab, zaif tomonlarini minimallashtirishlari mumkin. Innovatsiyalar korxonalarning tashqi bozorda barqaror rivojlanishini ta’minlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

1-jadval

Bukhara Cotton Textile (BCT) kompaniyasining PESTEL tahlili [4]

Omil	Tavsif	Ta’sir darajasi
Siyosiy (P)	- O‘zbekiston hukumati tomonidan paxta xomashyosini qayta ishlashni rivojlantirish bo‘yicha davlat dasturlari va yeksportni qo‘llab-quvvatlash siyosatining mavjudligi. - Xalqaro savdo siyosati va bojxona to‘lovlari bo‘yicha imtiyozla.	Yuqori
Iqtisodiy (E)	- O‘zbekistonning iqtisodiy o‘sishi va barqarorligi BCT uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. - Milliy valyutaning o‘zgaruvchanligi yeksport narxlariga ta’sir qiladi. - Xalqaro bozor ushu korxona mahsulotlariga talabning oshishi.	Yuqori
Ijtimoiy (S)	- To‘qimachilik mahsulotlariga bo‘lgan xalqaro talabning o‘sishi. - Mahalliy va xalqaro mijozlarning yekologik toza mahsulotlarga ye’tibori ortmoqda. - Ijtimoiy mas’uliyatni ta’minlash zaruriyatining mavjudligi.	O‘rta
Texnologik (T)	- Yangi to‘qimachilik texnologiyalarini joriy yetish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish. - Innovatsion texnologiyalar yordamida yekologik standartlarga mos mahsulot ishlab chiqarish.	Yuqori
Ekologik (E)	- BCT kompaniyasining yekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarishga qaratilgan strategiyasi. - Xalqaro yekologik sertifikatlar va standartlarga muvofiq ishlash majburiyati. - Suv resurslarini tejashga yehtiyoj.	Yuqori
Huquqiy (L)	- Yeksport faoliyatiga tegishli qonunchilik. - Intellektual mulkni himoya qilish va xalqaro shartnomalarga rioya qilish. - Ishchilar huquqlarini himoya qilishga qaratilgan qonunchilik talablariga muvofiqlik.	O‘rta

Prezident to‘qimachilik sanoatini rivojlantirishga doir chora-tadbirlarni belgiladi. Jumladan, ayrim import xomashyolar 2027-yilgacha bojxona bojidan ozod yetiladi. Yuqori toifadagi tadbirkorlarda soliq tekshiruvlari o‘tkazilmaydi. Made in Uzbekistan brendi ostida milliy mahsulotlar do‘konlari tashkil yetiladi [5]. Farmonga muvofiq, to‘qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish uchun zarur bo‘lgan va respublikada ishlab chiqarilmaydigan, belgilangan ro‘yxat bo‘yicha import qilinadigan xomashyo va boshqa materiallar, butlovchilar va yehtiyot qismlar 2027-yil 1-yanvargacha bojxona bojidan ozod qilinadi. 2024-yil 1-maydan 2026-yil 1-maygacha “A” va undan yuqori toifadagi to‘qimachilik va tikuv-trikotaj yo‘nalishidagi tadbirkorlarda soliq tekshiruvlari o‘tkazilmaydi (jinoiy ishlar doirasida o‘tkaziladigan tekshiruvlar bundan mustasno), shuningdek, QQS summasi o‘rnini qoplash (qaytarish) 1 kun muddatda tekshiruvlarsiz amalga oshiriladi. 2024-yil 1-maydan “A” va undan yuqori toifadagi to‘qimachilik va tikuv-trikotaj yo‘nalishidagi yeksportchi korxonalarga akkreditivni garovga olgan holda uning 70 foizi miqdorida ajratiladigan kreditlar uchun banklarga “Savdoni rivojlantirish kompaniyasi” AJ tomonidan mablag‘ taqdim qilish tizimi joriy qilinadi. Toshkent shahrida va bosqichma-bosqich hudud markazlaridagi yirik savdo komplekslarida “O‘zbekistonda ishlab chiqarilgan” (Made in Uzbekistan) brendi ostida milliy mahsulotlar do‘konlari tashkil qilinadi [6]. Yuqorida berilgan qarorlar va farmonlardan kelib chiqib

shuni mulohaza qilish mumkinki, Bukhara Cotton Textile (BCT) kompaniyasining PESTEL tahlili bo'yicha kompaniyaga mamlakatimiz tomonidan bir qator imtiyozlar hamda afzalliklar berilgan. "Bukhara Cotton Textile" yuqori sifatli mahsulotlar ishlab chiqarishga ixtisoslashgan vertikal integratsiyalashgan to'liq tsiklli to'qimachilik korxonasi hisoblanadi. U 2000-yillarning boshidan buyon Markaziy Osiyo va Yevropada faoliyat yuritib kelayotgan Petromaruz kompaniyalar guruhi tarkibiga kiradi va jami 14 000 dan ortiq xodimga yega [7].

Porterning beshta kuch modeli kompaniyaning xalqaro savdodagi holatini tahlil qilish uchun samarali vosita hisoblanadi. Bu model kompaniyaning sanoatdagi raqobatbardoshligini va kuchli tomonlarini tahlil qilishga yordam beradi. Biz Bukhara Cotton Textile (BCT) kompaniyasining xalqaro savdodagi holatini Porterning beshta kuch modeli asosida baholash jadvalini o'rganib chiqdik.

2-jadval

Porterning 5 kuch modeli bo'yicha BCT kompaniyasining xalqaro savdodagi holatini tahlil qilish

Porterning kuchlari	Tavsif	BCT uchun baho
1. Yangi kiruvchilar tahdidi	Yangi raqobatchilarning kirishi qanchalik oson? Yangi kiruvchilar bozor ulushiga ta'sir qiladi.	Paxta mahsulotlari bozoriga kirish uchun katta miqdorda sarmoya talab qilinadi, lekin xalqaro bozorda ishlab chiqarish oson bo'lgan raqobatchilar mavjud.
2. Raqobatchilar orasidagi raqobat	Bozor ishtirokchilari o'rtasidagi raqobat darajasi.	Xalqaro bozorda raqobatchilar ko'p va arzon ishlab chiqaruvchilar (masalan, Bangladesh va Hindiston) kuchli raqobatni keltirib chiqaradi.
3. Yetkazib beruvchilar kuchi	Yetkazib beruvchilar qanchalik ta'sirli va muhim?	Paxta yetkazib beruvchilarning mahalliy va xalqaro darajadagi roli katta, ammo BCT o'z yetkazib beruvchilarini o'zgartirishda muammoga duch kelishi mumkin.
4. Xaridorlar kuchi	Xaridorlarning talab va savdolashish imkoniyatlari qanchalik kuchli?	Xaridorlar arzon narx va yuqori sifat talab qiladi. Xalqaro xaridorlar BCTni boshqa arzon ishlab chiqaruvchilar bilan solishtiradi, bu yesa narxga bosim keltiradi.
5. O'rinbosar mahsulotlar tahdidi	Boshqa mahsulotlar yoki xizmatlarning BCT mahsulotlariga o'rni bosish yehtimoli qanchalik?	Sun'iy matolar va boshqa arzon matolar xalqaro bozorda paxta mahsulotlariga o'rinbosar sifatida kuchli tahdid solmoqda.

Xulosa o'rnida shuni aytilish mumkinki, BCT kompaniyasi o'z mahsulotlarini premium segmentga yo'naltirib, yuqori sifatli paxta mahsulotlarini targ'ib qilish orqali bozorda o'z ulushini oshirish imkoniyatiga yega. Xalqaro bozorda narxga asoslangan raqobat, yangi ishlab chiqaruvchilar va o'rinbosar mahsulotlar (masalan, sun'iy matolar) tahdidni oshiradi. Bu jadval BCT kompaniyasining xalqaro savdodagi pozitsiyasini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Tashqi bozordagi faollikni tahlil qilishda strategik menejment yondashuvlaridan foydalanish korxonalar uchun o'z biznes strategiyasini aniq shakllantirish, bozor ulushini oshirish va raqobatbardoshlikni ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi. Ushbu maqola doirasida Bukhara Cotton Textile (BCT) kompaniyasining xalqaro savdodagi faolligini tahlil qilish orqali, kompaniyaning tashqi bozorlardagi imkoniyatlari va tahdidlarini aniqlashga urinish qilindi. Strategik menejmentning asosiy yondashuvlari (Porter modeli, SWOT tahlil, PESTEL tahlil) yordamida BCT xalqaro savdo faoliyati tahlil qilindi. BCT kompaniyasining xalqaro savdodagi faolligini oshirish uchun quyidagi strategik takliflarni amalga oshirish taklif qilindi:

1. Diversifikatsiya va yangi bozorlar o'zlashtirish. Bu jarayonda Yevropa va Amerika bozorlariga yeksportni kengaytirish uchun mahsulotlarning xalqaro standartlarga mosligini

ta'minlash hamda yangi bozorlarda BCT brendini tanishtirish uchun zamonaviy marketing va digital reklama strategiyalaridan foydalanish muhim hisoblanadi.

2. Innovatsion mahsulot ishlab chiqarish. Yuqori sifatli va yekologik toza paxta mahsulotlariga talab ortib borayotganini inobatga olib, yekologik sertifikatlar olish hamda innovatsion dizayn va sifatli mahsulot ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish orqali premium segmentga yo'naltirilgan mahsulotlarni taklif yetish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

3. Raqobatbardosh narx strategiyasini ishlab chiqish. Ishlab chiqarish jarayonlarida samaradorlikni oshirish orqali tannarxni kamaytirish hamda xaridorlarga moslashuvchan narx strategiyasini taklif qilish (masalan, katta miqdorda buyurtmalar uchun chegirmalar) muhim hisoblanadi.

4. Ta'minot zanjiri va logistika yaxshilanishi. Logistika tizimini takomillashtirish orqali yeksport jarayonlaridagi xarajatlarni kamaytirish va mahsulot yetkazib berish vaqtini qisqartirish hamda global yetkazib beruvchilar bilan hamkorlikni kengaytirish alohida ahamiyat kasb yetadi.

BCT kompaniyasining tashqi bozordagi faolligini oshirish uchun strategik menejment yondashuvlaridan tizimli foydalanish zarur. Bu yondashuvlar korxonaning kuchli tomonlarini maksimal darajada ishga solish va imkoniyatlardan unumli foydalanishga imkon beradi. Shu bilan birga, xalqaro bozorlardagi raqobat tahdidlariga qarshi samarali strategiyalarni ishlab chiqish uchun doimiy monitoring va tahlillar olib borish muhim ahamiyatga ega. Takliflarni amalga oshirish BCTning xalqaro bozordagi pozitsiyasini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Schumpeter, J. A. (1934). The Theory of Economic Development.
2. Drucker, P. (1985). Innovation and Entrepreneurship.
3. Tidd, J., Bessant, J., & Pavitt, K. (2005). Managing Innovation: Integrating Technological, Market and Organizational Change.
4. Tairova M. M., Narzullayeva G. S., Odinayeva N. F. Foreign Experience in Ensuring High Competitiveness of Economists in Higher Education. – 2021.
5. Gulchehra N. The importance of sustainable and educational tourism in the international pandemic period (on the example of uwto and uzbekistan) //Центр Научных Публикаций (Buxdu. Uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.
6. Narzullayeva G. Theoretical and methodological basis of attracting foreign investment to the national economy //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №. 3. – С. 2540-2544.
7. Gulchehra N. Reforms In New Uzbekistan: Their Economic And Financial Significance //Центр Научных Публикаций (Buxdu. Uz). – 2023. – Т. 33. – №. 33.
8. Narzullayeva G. S. et al. New Technologies and the Revolution in the Tourism Sector //Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance. – 2023. – Т. 4. – №. 2. – С. 97-101.
9. Gulchehra N. Trends And Prospective Directions Of Global Economic Development //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2023. – Т. 44. – №. 44.
10. Narzullayeva G. Foreign Experience in Ensuring High Competitiveness of Economists in Higher Education //Центр Научных Публикаций (Buxdu. Uz). – 2021. – Т. 7. – №. 7.
11. Narzullayeva G. S., Bakayeva M. A. Creative Management: Creative Opportunities In Business Process Management //American Journal Of Social And Humanitarian Research. – 2022. – Т. 3. – №. 12. – С. 58-63.
12. Giasova N. B., Davlatov S. S., Narzullayeva G. S. Role Of Marketing Strategies in Increasing Company Competitiveness //International Journal of Academic Management Science Research. – 2021. – Т. 5. – №. 3. – С. 99-102.
13. Tairova M. M., Giazova N. B., Dustova A. K. Goal and objectives of integrated marketing communications //Economics. – 2020. – Т. 2. – С. 5-7.

14. Ahrorovna B. M. Management and implementation of technological innovations in industrial enterprises of our country //Innovative achievements in science 2024. – 2024. – Т. 3. – №. 34. – С. 18-22.
15. Bakayeva M. The Role of Islamic Finance in the Capital Market in Uzbekistan //Центр Научных Публикаций (Buxdu. Uz). – 2022. – Т. 11. – №. 11.
16. Ходжаева Д. Directions of using marketing sector in producing innovative products //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.
17. Ходжаева Д. Characteristics of increasing the efficiency of light industrial enterprises in the conditions of innovative development //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 7. – №. 7.
18. Ходжаева Д. The potential of the tourism sphere in the development of an environmentally developed society //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2023. – Т. 35. – №. 35.
19. Jurayeva Z. Economic efficiency of attraction and use of investments in Uzbekistan //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2022. – Т. 20. – №. 20.
20. Jurayeva Z. Innovative ways to invest in human capital investments //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2022. – Т. 20. – №. 20.

УДК: 336.647

**КОРХОНАЛАРНИНГ ИЖТИМОЙ МАСЪУЛИЯТЛИ ФАОЛИЯТИ БЮДЖЕТИНИ
ШАКЛЛАНТИРИШ ТАМОЙИЛЛАРИ**

**ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ БЮДЖЕТА СОЦИАЛЬНО ОТВЕТСТВЕННОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ**

**PRINCIPLES FOR THE FORMATION OF A BUDGET OF SOCIALLY RESPONSIBLE
ACTIVITIES OF ENTERPRISES**

**Махсудов Б.-ТДИУ доценти
Касимова М. – ТДИУ тадқиқотчиси**

Аннотация

Мақолада корхоналарда ижтимоий масъулиятли фаолияти бюджетини тузиш масалалари ёритилган. Ушбу соҳани самарали бюджетлаштириш учун илмий асосланган таклиф ва тавсиялар шакллантирилган.

Ключевое слова: бюджет, бюджетлаштириш, ижтимоий масъулият, бюджет моддалари, бюджетлаштириш тамойиллари, бюджетлаштириш босқичлари, ижтимоий ривожланиш дастури.

В статье освещены вопросы бюджетирования социально ответственной деятельности на предприятиях. Сформулированы научно обоснованные предложения и рекомендации по эффективному бюджетированию в этой сфере.

Ключевые слова: бюджет, бюджетирование, социальная ответственность, статьи бюджета, принципы бюджетирования, этапы бюджетирования, программа социального развития.

The article covers the issues of budgeting for socially responsible activities in enterprises. Scientifically based proposals and recommendations have been formulated for effective budgeting in this area.

Key words: budget, budgeting, social responsibility, budget items, budgeting principles, budgeting stages, social development program.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон – 2030» стратегиясини «Атроф-муҳитни асраш ва «яшил иқтисодиёт» йилида амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида»ги фармонида мамлакат ривожланишининг бир қатор устувор ёндашувлари белгилаб берилган. Фармонда ушбу ёндашувлар “....ресурслардан тежамкорлик билан фойдаланишни кўзда тутувчи иқтисодий ривожланиш моделига ўтиш орқали 2030 йилгача ялпи ички маҳсулотнинг йиллик ўсишини камида 6 фоиз ва унинг ҳажмини 200 миллиард АҚШ доллариға етказиш, инфляцияни 5 фоиз, бюджет тақчиллигини ялпи ички маҳсулотга нисбатан 3 фоиз даражасида сақлаш, камбағалликни қисқартириш ва аҳоли фаровонлиги-ни ошириш мақсадларига эришишга асос бўлади”[1] - деб таъкидланган. Ушбу вазифаларни амалга оширишда ҳозирги кунда бутун дунёда кенг тарқалган хўжалик юритувчи субъектларни ижтимоий масъулиятли фаолият юритиши катта аҳамият касб этади.

Корхонанинг ижтимоий масъулиятли фаолияти ходим ва иш берувчи, шунингдек манфаатдор томонлар ўртасидаги муносабатларнинг ажралмас қисми эканлиги инкор этиб бўлмайдиган ҳақиқатдир. Ушбу масала бўйича кўплаб маълумотларни мавжудлиги корхона эгалари ва менежерларининг ўз олдига қўйган мақсадларига нисбатан дунёқарашини фаолиятининг барча иштирокчилари манфаатлари нуқтаи назаридан тубдан ўзгартириш ҳақидаги фикрни тасдиқлайди. Ҳатто кичик бир гуруҳ скептикларнинг ижтимоий масъулиятли фаолият (ИМФ) соҳасидаги дунё ва миллий лидерларнинг ниятлари яъни, ўз ходимларини нафақат минимал ижтимоий кафолатлар билан таъминлаш, экологик тоза ишлаб чиқариш усуллари жорий этиш, корхона жойлашган ҳудудда атроф-муҳит муҳофазасига эътибор қаратиш ва бошқалар бўйича самимийлиги ҳақидаги фикрларини назардан четда қолдирмаган тақдиримизда ҳам замон ўзгармокда, ижтимоий масъулиятли фаолият мавжуд, у амал қилмокда ва энг муҳими керакли натижалар бермокда.

ИМФ харажатлари корхона бюджетининг харажат қисмида акс эттирилади ва бюджетлаштириш жараёнида белгиланади ҳамда бюджетни бажарилиши даврида ўзгартирилиши мумкин. Корхонанинг ижтимоий масъулияти ишлаб чиқариш жараёнининг экологик тозаллигини таъминлаш учун киритиладиган инвестициялар, корхона ва у жойлашган ҳудуддаги маҳаллий ҳамжамиятнинг ижтимоий инфратузилмасини сақлаш, ходимлар ва бошқа манфаатдор томонлар билан ишлаш каби бир қатор масалаларни қамраб олиши сабабли ИМФ бюджети энг охирида тузилиши керак. Чунки, ижтимоий масъулиятнинг йиғма бюджети инвестиция бюджети, ишлаб чиқариш бюджети ва уларнинг кўрсаткичлари асосида тузиладиган бюджетлар харажатлар моддаларидан келиб чиқиб шакллантирилади.

Шуни ҳам таъкидлаш керакки, ижтимоий масъулият билан боғлиқ пул оқимлари ҳам бошқа соҳалардаги каби бошқарилиши шарт. Ва ушбу вазифаларни бажариш учун бюджет тизимининг воситаларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Гарчи ҳозирги шароитда бюджетлаштириш тизимидан фақатгина алоҳида бир бўлим ёки фаолият йўналиши даражасида фойдаланишни имконияти йўқ. Компанияда ижтимоий масъулият учун масъул бўлган алоҳида бўлим фаолият кўрсатганда ҳам ИМФ менежерларига ижтимоий йўналтирилган харажатларни режалаштиришда фаол рол беришга қаратилган барча уринишлар муваффақиятсизликка учрайди. Бироқ, бу компания раҳбариятидан КИМ бўлинмаларидан деярли ҳар доим компаниянинг бошқа бўлинмаларининг бюджет моддаларини такрорлайдиган тахминий миқдорий баҳога эга бўлган даврий тадбирлар режасини талаб қилишига тўсқинлик қилмайди. Бунинг сабаби шундаки, ижтимоий масъулият бюджетлари ҳар доим корхонанинг бошқа бўлинмалари томонидан аллақачон режалаштирилган харажат моддалари бўлиб ҳисобланади. Масалан, PR департаментлари бюджетида ходимлар учун сарфланиши кўзда тутилган турли хил харажатлар, янги ишлаб чиқариш ва бошқарув тизимларининг харажатлари ривожланиш ёки инвестиция департаментлари бюджетида, анъанавий равишда ижтимоий масъулият билан боғлиқ бошқа фаолият (мол етказиб берувчилар-харидорлар) билан боғлиқ харажатлар савдо ва логистика департаментлари бюджетида ўз аксини топади.

Шу билан бирга, ИМФ-менежментининг асосий вазифаси фаолиятни ижтимоий масъулиятли юритиш харажатларини доимий равишда оширишга қаратилган корхона

сиёсатини шакллантиришдир. Бунда уларнинг асосий роли барча даражадаги бошқарувни барқарор ривожланишга доимий равишда йўналтиришга қаратилади. Фақат шу тарздагина ИМФ менежери (керак бўлса, ИМФ бўлими) корхонанинг умумий бюджетини шакллантиришга таъсир кўрсатиши мумкин. Чунки ҳар бир бўлим бошлиғи ўз бўлинмаси манфаатларини илгари суради яъни дастлабки режалаштирилган ҳаражатлар тасдиқлаш жараёнида барибир қисқаришини инобатга олиб, зарур миқдорда маблағ олиш учун режалаштирилган ҳаражатлар атайлаб керагидан ортиқ режалаштирилади.

Корхоналарнинг ижтимоий масъулиятли фаолияти учун бюджетни шакллантириш бюджетлаштиришни умумий тамойилларига асосланиши керак. Бюджетлаштиришнинг изчиллиги ва хусусиятлари 1-жадвалда келтирилган.

1-жадвал

Бюджетлаштириш босқичларининг изчиллиги ва характерли хусусиятлари

№	Босқични амалга ошириш хусусиятлари	Босқичнинг ўзига хос хусусияти
1.	Мақсадларга мослаштириш. Бу бюджетлар тузиш жараёнини “пастдан юқорига” бошлашни талаб қилади, чунки қуйи даражадаги менежерлар бозор ҳолатини яхшироқ тушунади ва бюджет мақсадларига эришилишини яхшироқ таъминлаши мумкин.	бюджетлар корхонани ўз олдига қўйган мақсадларига жавоб беришини таъминлайдиган юқори бўғин менежерлари билан келишилгандан сўнг бюджетлаштириш жараёни йўналишини ўзгартиради ва "юқоридан пастга" схемаси бўйича амалга оширилади
2.	Бюджетлаштириш босқичларини мувофиқлаштириш вазифасини биринчи ўринга қўйиш	камёб ресурслардан биринчи навбатда энг самарали дастурлар учун фойдаланилишини таъминлайди
3.	Бўйсунуш	корхонанинг ҳар бир бўлими фақат таъсир қиладиган иқтисодий кўрсаткичларни режалаштиради ва улар учун масъулдир
4.	Масъулият	ҳар бир бўлимга бюджетнинг унга тегишли қисмини бажарилишини назорат қилиш функциясини, зарурат бўлганда мувофиқлаштирувчи фаолиятни амалга ошириш ваколатини беришни ўз ичига олади.
5.	Мақсадларнинг изчиллиги	белгиланган базавий қийматлар режалаштирилган даврда тубдан ўзгармайди деб тахмин қилинади.
6.	Кетма-кетлик	бюджет бир ҳисобот давридан иккинчисига изчил қўлланиладиган компаниянинг ҳисоб сиёсатига мувофиқ шакллантирилади деб тахмин қилинади
7.	Молиявий ҳисобга мувофиқлиги	Бу бюджет жадвалларини шундай шакллантиришни ўз ичига оладики, прогноз маълумотлари бухгалтерия операцияларида акс эттирилган маълумотлар билан бир хил бўлади, бу нафақат бюджетлаштириш жараёнини сезиларли даражада осонлаштиради, балки қўшимча ахборот оқимларини яратмасдан унинг бажарилишини тезда таҳлил қилиш имкониятини яратади
8.	Техник-иқтисодий кўрсаткичларнинг ўзаро боғлиқлиги	Улар турли даражадаги бюджетларда амалга оширилади, бу эса корхонанинг кириш ва чиқиш параметрларининг кетма кетлиги ва изчиллигини таъминлайди

Энг муҳими ички корпоратив режалаштириш ва бошқарувнинг замонавий тизими ижтимоий масъулиятли фаолиятни комплекс бошқаришга ёрдам бериши керак. Бунинг учун асосий бюджетларда ҳўжалик юритувчи субъектнинг барча бўлинмаларининг ижтимоий масъулиятли фаолиятини тавсифловчи кодлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир,

шундагина корхона микёсида "ижтимоий масъулият" умумий индексига эга бўлиш мумкин. Бюджетлаштиришнинг йўналтирилганлиги, мунтазамлиги, узлуксизлиги, шунингдек, хўжалик юритувчи субъект фаолиятини бизнеснинг барча соҳаларини қамраб олувчи "расмийлаштириш" каби тамойилларидан фойдаланиш бюджетлаштириш жараёнида нафақат корхона эгаларининг, балки корхона билан узоқ муддатли ҳамкорликдан манфаатдор бўлган бошқа ижтимоий шерикларнинг (масалан, ходимлар, давлат, атроф-муҳит) ҳам манфаатларини таъминлайди.

Иқтисодий адабиётларни ўрганиш бюджет ва бюджетлаштиришга оид ягона фикрга келинмаганлиги ва турли ёндашувлар мавжудлигини кўрсатди.

Масалан, иқтисодчи олимлар А.Х.Пардаев ва З.А.Пардаеваларнинг фикрича, “бюджет – бу режалаштирилган фаолиятни амалга оширишдан олдин тузиладиган молиявий ҳужжат ҳисобланади” [2].

Республикамизнинг етук иқтисодчи олимлари Б.А.Хасанов ва А.А.Хашимовларнинг фикрича, “бюджетлаштириш – корхонанинг маълум даврга мўлжалланган молиявий-хўжалик фаолиятини режалаштириш ҳисобланади” [3].

Профессор А.Авлоқуловга кўра, “...бюджетлаштириш ўз мантиғига кўра молиявий натижаларни башорат қилиш, молиявий самарадорликнинг мақсадли кўрсаткичларини белгилаш, харажатларни минималлаштириш чора-тадбирларини белгилаш, фаолиятнинг молиявий барқарорлигини асослаш ва амалга ошириладиган лойиҳалар устидан назорат қилиш мақсадида корхона фаолиятини тартибга солишга қаратилган режалаштириш, ҳисоб, назоратнинг умумлашган технологиясини ўзида мужассам қилади” [4].

Профессор Н.Абдусаломова ўз тадқиқотларида қора металлургия саноати корхонаси фаолиятини бюджетлаштириш ўрганган. Олима “.....бюджетлаштириш умумий ҳолатда фаолият турлари ҳамда жавобгарлик марказлари бўйича шакллантирилган жорий бюджетларни ишлаб чиқишга асосланиб, улар корхонани ривожлантириш дастурининг асосини ташкил қилади”[5], - деб ёзган.

Шундай қилиб, олимларнинг бюджетлаштиришга оид ёндашувларини таҳлил қилиш бизга куйидаги муаллифлик таърифини шакллантириш имконини берди. “Корхонада бюджетлаштириш нафақат тизим ва технология, балки давлат даражасидаги бюджет тузиш жараёнига ўхшаш жараён бўлиб, корхона бюджетларини тайёрлаш, тасдиқлаш, ижросини таъминлаш ва бажарилишини назорат қилиш изчиллиги тамойиллари асосида амалга оширилади”.

Бюджетлаштириш молиявий бошқарувнинг энг самарали воситаларидан биридир. Корхонадаги бюджетлаштиришни корхонанинг молиявий ресурсларини стратегик бошқаришнинг асосий элементи сифатида кўриб чиқиш керак. Шу билан бирга корхонанинг молиявий-хўжалик фаолиятини ривожлантириш стратегияси бюджетлаштириш методологияси ва воситалари билан чамбарчас боғлиқдир.

Ҳар қандай замонавий корхона фаолиятига албатта ташқи омиллар таъсир қилади. Шунинг боисдан у тақдим этадиган ахборотлар шаффоф ва фаолияти ижтимоий масъулиятли бўлиши керак. Ўз навбатида, бу ҳолат корхонага рақобатчиларига нисбатан сезиларли афзалликларни беради, яъни мулкдорлар талаб қиладиган молиявий кўрсаткичларни яхшиланишига олиб келади. Бу ерда ўзига хос иқтисодий манфаатлар сотиш ҳажмини ошириш ва меҳнат унумдорлигини оширишдан тортиб бозордаги мавқеини оширишга, обрў-эътиборни баҳолаш ҳисобига корхона қийматини оширишга, инвестициялардан фойдаланишни осонлаштиришга ва давлат органлари томонидан назоратни камайитиришига бўлиши мумкин.

Хўжалик юритувчи субъектларни ташқи муҳит ва уни фаолиятидан манфаатдор томонлар гуруҳлари билан боғлиқ бўлган ижтимоий-иқтисодий тизим сифатида кўриб чиқиш керак. Бунда корхонани бошқарув механизминини танлашда, биринчи навбатда, унинг харажатлари ўрнини иқтисодий, экологик ва ижтимоий кўрсаткичларни ҳисобга оладиган кўп қиррали координаталар тизимида жойлаштириш керак.

Амалиёт ўрганиш шуни кўрсатдики, ижтимоий масъулиятли фаолият харажатларини самарали бошқариш бизнес жараёнларини оптималлаштириш мумкин бўлган юқори иқтисодий самарага эришиш мумкин бўлган режалаштириш босқичида содир бўлади.

Ижтимоий масъулиятли фаолиятни режалаштириш қуйидаги асосий босқичларни ўз ичига олади: асосий манфаатдор томонларнинг манфаатларини ҳисобга олган ҳолда ижтимоий масъулиятни баҳолаш кўрсаткичларини танлаш; танланган кўрсаткичлар бўйича ИМФ даражасини ҳисоблаш; ИМФдаги ўзгаришларни омилли таҳлилни ўтказиш; ижтимоий дастурлар ва ижтимоий инвестицияларни танлаш.

Асосий манфаатдор томонларнинг манфаатларини ҳисобга олган ҳолда ИМФни баҳолаш учун бундай кўрсаткичларни танлашнинг асосий тамойиллари қуйидагилардан иборат: ҳамкорларнинг прогнозлари; факторларни тўғри таҳлил қилиш учун зарур бўлган кўрсаткичларнинг бир-бирига боғлиқлиги, статистик ва тармоқ манбаларидан олинган маълумотларнинг мавжудлиги; танланган кўрсаткичларнинг вақт параметрларига нисбатан барқарорлиги, ижтимоий шериклар билан муносабатларни тартибга солиш бўйича бошқарув қарорларини қабул қилиш учун ушбу кўрсаткичлардан фойдаланиш имконияти.

ИМФ бошқарув органлари фаолиятини таҳлил қилиш унинг меъёрий-ҳуқуқий таъминоти даражаси, бошқарув тузилмаси, ўқув дастурларининг мавжудлиги ва баҳоси, амалга оширилган ижтимоий дастурларнинг сони ва турлари, шунингдек манфаатдор томонларни ижтимоий дастурларни амалга ошириш натижалари тўғрисида хабардор қилиш механизмларини ўз ичига олади. Ушбу йўналиш бўйича баҳолаш турлари 2-жадвалда келтирилган.

2-жадвал

Ижтимоий масъулиятли фаолиятни бошқариш тизимини таҳлил қилиш ва баҳолаш йўналишлари

Баҳолаш параметрлари	Таҳлил йўналишлари
ИМФ бошқарув жараёнини меъёрий таъминоти	компаниянинг ижтимоий сиёсатини устувор йўналишлари, ахлоқ кодекси
Корхонани ИМФ бошқарув сруктураси	Директорлар кенгаши ҳузуридаги ИМФ масалалари бўлими, ИМФ гуруҳи, ИМФ-менежери
ИМФ бўйича ўқув дастурлари	ИМФ бўйича ўқув ва танишув дастурларининг мавжудлиги; ўқитиш жараёни ва усуллари
Амалга оширилган ижтимоий дастурлар	амалга оширилаётган ижтимоий дастурларнинг турлари, уларнинг воситалари, ижтимоий дастурларни бошқариш цикли, ижтимоий дастурларни бошқаришни ташкил этиш, ташқи ижтимоий дастурларни бошқариш механизмларини қўллаш
Ижтимоий дастурларни амалга ошириш натижалари тўғрисида манфаатдор томонларни хабардор қилиш механизмлари	ижтимоий дастурларнинг самарадорлигини баҳолаш, ижтимоий дастурлар билан танишиш даражасини баҳолаш

Корхона томонидан амалга оширилган ижтимоий инвестицияларни баҳолаш учун ижтимоий инвестицияларнинг миқдорий ва сифат кўрсаткичларидан фойдаланиш керак. Ушбу тадбирлар компаниянинг ижтимоий масъулиятга оид сиёсатининг кўлами ва мураккаблик даражасини акс эттириш ва баҳолашга ёрдам беради (3-жадвал).

Ижтимоий ривожланиш дастурини режалаштириш алгоритми асосий ижтимоий стандартлардан фойдаланган ҳолда шакллантирилади. Режалаштириш тизимининг кириш маълумотлари - бу асосий фаолиятнинг жисмоний ва қиймат кўрсаткичлари (масалан, иш ҳақи фондининг маҳсулот сотиш ҳажмига нисбати) ҳисобланади. Кейин ижтимоий бюджетнинг ҳажми корхона ходимлари учун жамланган ижтимоий пакет сифатида белгиланади.

Ижтимоий инвестициялар даражасини таҳлил қилиш ва баҳолаш йўналишлари

Баҳолаш параметрлари	Таҳлил йўналишлари
Микдорий индекслар	Бир ходимга тўғри келадиган ижтимоий инвестициялар микдори, сотилган маҳсулотларнинг умумий ҳажмидаги ижтимоий инвестицияларнинг улуши, баланс фойдаси таркибидаги ижтимоий инвестицияларнинг улуши
Сифат индекслари	Ижтимоий сиёсатни институционал қўллаб-қувватлаш; ижтимоий тадбирларни ҳисобга олиш тизими; ижтимоий инвестицияларнинг комплекслиги

Иккинчисининг якка тартибдаги тадбиркорга нисбати энг муҳим ижтимоий стандартлардан биридир. Ижтимоий бюджетни тақсимлаш тамойиллари корхонанинг ижтимоий сиёсати ва унинг ушбу соҳадаги устувор йўналишларига боғлиқ. Худди шундай муҳим стандарт ички ва ташқи ижтимоий сиёсатга харажатларни тақсимлашдир. Ушбу муаммони ўрганиш жараёнида биз оптимал нисбат 85% дан 15% гача бўлиши мумкин, - деган хулосага келдик.

Бундан ташқари, ижтимоий бюджетни режалаштиришда энг катта маълумот мажмуаси жамоавий битимдир. ИМФнинг асосий бошқичларини амалга ошириш учун зарур бўлган харажатлар 4-жадвалда кўрсатилган.

ИМФнинг асосий бошқичларни амалга ошириш учун харажатларни шакллантириш

ИМФ компонентлари	Керакли харажатлар	Харажатларнинг тавсифи ва микдори
ИМФ сиёсати бўйича хужжатли базани шакллантириш, уни тарқатиш ва сақлаш	Хужжатларни тайёрлаш учун ходимлар вақти, маслаҳатчиларнинг тўловлари, материалларни нашр этиш харажатлари	Харажатлар кичик микдорни ташкил қилади. Маркетинг бюджетига харажатларни киритиш имконияти мавжуд.
Ходимларни хабардор қилиш ва ўқитиш	Ходимлар вақти (биринчи навбатда, юқори ва ўрта бошқарувни хабардор қилиш)	Харажатлар кичик микдорни ташкил қилади. Корхонада ишлаб чиқилган дастурлар асосида ўқитиш орқали харажатларни камайтириш, кичик бизнес учун ўтказиладиган семинарларда иштирок этиш
Экологик стандартларга риоя қилиш мақсадида бизнес-жараёнлар ва процедураларни ўзгартириш	Технологик модернизациялаш билан боғлиқ харажатлар	Технологик модернизация билан боғлиқ энг катта харажатлар йирик қазиб олувчи саноат корхоналари томонидан қопланади. Хизмат кўрсатувчи корхоналар иш жойидаги тозаликка эътибор қаратиши, чиқиндиларни алоҳида йўқ қилиш сиёсатини амалга ошириши мумкин, бу кўп харажатлар сарфланишини талаб қилмайди.
Ходимлар ижтимоий ҳимоясини таъминлаш	Ходимларнинг юқори ижтимоий таъминотини сақлаш харажатлари	Қоида тарикасида, бу харажат моддаси энг катта модда ҳисобланади.
Фаолият кўрсатаётган худуд учун ижтимоий дастурлар ёки хайрия дастурлари	Алоҳида ижтимоий дастурлар бўйича харажатлар	Ижтимоий дастурларга харажатларни камайтириш тасодифий сўровларга жавоб эмас, балки яхлит қўллаб-қувватлаш стратегиясидир. Харажатларни камайтиришнинг бошқа самарали усуллари орасида маблағларнинг танлов асосида ажратиш механизми, шунингдек, маҳаллий ҳамжамиятга ёрдам бериш учун ходимлар ва мижозларни жалб қилиш киради.

Корхонанинг ижтимоий масъулиятли фаолияти учун (шу жумладан таркибий бўлинмалар томонидан) бюджетларни шакллантиришни режалаштириш, ҳисобга олиш ва таҳлил қилиш жараёнларининг информативлигини таъминлаш учун қуйидаги кетма-кетликда амалга ошириш тавсия этилади: корхонанинг ташқи ва ички муҳитининг ҳақиқий ҳолатини баҳолаш, унинг ижтимоий ресурсларини ривожлантириш; ижтимоий масъулиятли фаолият учун даромадлар ва харажатларни тизимлаштириш; асосий иқтисодий кўрсаткичлар прогнози (маҳсулотни ишлаб чиқариш ва сотиш ҳажмини натурал ва қиймат кўринишидаги, ресурсларнинг энг муҳим турларига бўлган талаб ва уларнинг таннари, самарадорлик кўрсаткичлари ва бошқалар) ва уларга нисбатан экологик ва ижтимоий кўрсаткичларни ҳисоблаш; индивидуал ресурслар (моддий, меҳнат, пул) бўйича харажатлар сметасини шакллантириш; корхонанинг алоҳида бўлинмалари (асосий ва ёрдамчи цехлар, ижтимоий объектлар) харажатларини аниқлаш; молиявий натижани аниқлаш ва саноат корхонасининг ижтимоий масъулиятли фаолиятини турли манбалардан молиялаштириш чегараларини белгилаш; корхонанинг экологик ва ижтимоий ривожланиш дастурини "ресурсларни чеклаш" концепциясига ва манфаатдор томонларнинг кутишларига мувофиқ оптималлаштириш.

Бизнинг фикримизча, режалаштирилган ва ҳақиқий маълумотларни солиштириш, шунингдек, узоқ муддатли бюджетларни кам меҳнат сарфлаб ўрта муддатли ва қисқа муддатли бюджетларга айлантириш учун корхонанинг ижтимоий масъулиятли фаолиятини бюджетлаштириш методологияси режалаштириш давридан қатъи назар, ягона бўлиши керак. Узоқ муддатли ва қисқа муддатли прогнозларни ишлаб чиқишда қўлланиладиган услубий ёндашувлардаги фарқ ишлатилган маълумотлар базасида, шунингдек, батафсил маълумот даражасида бўлиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон – 2030» стратегиясини «Атроф-муҳитни асраш ва «яшил иқтисодиёт» йилида амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида»ги фармони. www.xs.uz. 2025 йил 8 февраль, № 28(8923)
2. Pardayev A.X., Pardayeva Z.A. Boshqaruv hisobi. –Toshkent, G`G`ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2014. 318 bet.
3. Xasanov B.A., Xashimov B.A. Boshqaruv hisobi. Darslik. –T.: Cho`lpon nomidagi NMIU, 2013. -312 bet.
4. А.Авлоқулов. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 3, май-июнь, 2017 йил. [j/https://iqtisodiyot.tsue.uz](https://iqtisodiyot.tsue.uz)
5. Абдусаломова Н.Б. Қора металлургия саноати корхоналарида харажатларни бошқариш ва бухгалтерия ҳисобини такомиллаштириш: и.ф.ф.д. ... дис. Автореф.- Т. ТМИ, 2017.

THE NEXUS OF MAQASID AL SHARIA AND CAPITAL STRUCTURE THEORY IN ISLAMIC FINANCE IMPLEMENTATION IN A NON-ISLAMIC ECONOMIC.

MAQASID AL-SHARIA VA KAPITAL TUZILMASI NAZARIYASINING ISLOMIY MOLİYALASHTIRISHNI NOISLOMIY IQTISODIYOTDA AMALGA OSHIRISH BILAN BOG‘LIQLIGI

СВЯЗЬ МЕЖДУ MAQASID AL-SHARIA И ТЕОРИЕЙ СТРУКТУРЫ КАПИТАЛА В РЕАЛИЗАЦИИ ИСЛАМСКОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ В НЕИСЛАМСКОЙ ЭКОНОМИКЕ

Abdul Jalil Mahama National university of Uzbekistan named after Mirzo Ulug‘bek
faculty of Economics independent researcher of finance and credit department

Abstract

The evolution of Islamic finance in recent decades has had enormous positive impacts on individuals, firms and economies at large. This study seeks to explore the interplay of Maqasid Al-Shariah, Capital Structure theories and Islamic finance and how these concepts could guide entities in making significant business decisions in non-Islamic economies. Implications from the study has shown that, firms regardless of their doctrines could incorporate Maqasid Al Shariah by choosing equity based strategies to make investment decisions in capital markets through the integration of both perking order and traditional theories based on the principles of Shariah, financial decisions should be guided by assets backed equities in their investment portfolios since this helps to reduce risk of losses compared to the collateral or debt backed conventional system. This study therefore guides policymakers and stakeholders to consider Maqasid Al Shariah in every aspect of investment decisions.

Keywords: Investment, Islamic finance, Maqasid Al Shariah, Capital Structure Theory, Stakeholders, Conventional system.

So‘nggi o‘n yilliklarda islomiy moliyalashtirishning rivojlanishi shaxslar, korxonalar va iqtisodiyotlarga katta ijobiy ta’sir ko‘rsatdi. Ushbu tadqiqot Maqasid al-Shariah, kapital tuzilmasi nazariyalari va islomiy moliyalashtirish o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni o‘rganadi hamda ushbu tushunchalar noislomiy iqtisodiyotda faoliyat yurituvchi tashkilotlarga muhim biznes qarorlarini qabul qilishda qanday yordam berishi mumkinligini tahlil qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, har qanday tamoyillarga rioya qiluvchi kompaniyalar Maqasid al-Shariah’ni o‘z investitsiya qarorlarida qo‘llash uchun kapital bozorlarida ustuvor ravishda kapitalga asoslangan strategiyalarni tanlashi mumkin. Islomiy moliya tamoyillariga ko‘ra, investitsiya portfellarida aktivlar bilan ta’minlangan kapitalga asoslangan qarorlar qabul qilish maqsadga muvofiq bo‘lib, bu garov yoki qarz asosidagi an’anaviy tizimga nisbatan yo‘qotishlar xavfini kamaytirishga yordam beradi. Shunday qilib, ushbu tadqiqot siyosatchilar va manfaatdor tomonlarga investitsiya qarorlarini qabul qilishda Maqasid al-Shariah tamoyillarini hisobga olish zarurligini ko‘rsatib beradi.

Kalit so‘zlar: Investitsiya, islomiy moliya, Maqasid al-Shariah, kapital tuzilmasi nazariyasi, manfaatdor tomonlar, an’anaviy tizim.

Развитие исламского финансирования в последние десятилетия оказало значительное положительное влияние на отдельных лиц, компании и экономику в целом. В данном исследовании рассматривается взаимосвязь между Maqasid Al-Sharia, теориями структуры капитала и исламскими финансами, а также анализируется, как эти концепции могут помочь организациям принимать важные бизнес-решения в условиях неисламской экономики. Результаты исследования показывают, что компании, независимо от их убеждений, могут

применять принципы Maqasid Al-Sharia, отдавая предпочтение стратегиям, основанным на акционерном капитале, при принятии инвестиционных решений на финансовых рынках. Исходя из принципов шариата, финансовые решения должны быть ориентированы на акции, обеспеченные активами, поскольку это помогает снизить риск убытков по сравнению с традиционной системой, основанной на залоге или долге. Таким образом, данное исследование направлено на то, чтобы рекомендовать политикам и заинтересованным сторонам учитывать принципы Maqasid Al-Sharia при принятии инвестиционных решений.

Ключевые слова: инвестиции, исламские финансы, Maqasid Al-Sharia, теория структуры капитала, заинтересованные стороны, традиционная система

In recent decades, the rise of Islamic finance across different geographical jurisdictions has taken the global financial system by storm, partly due to its growth potential. Studies has shown that, the Islamic finance sector has annual CARG of 15% [1]. This shows that, with its current potential, when the internationalization of the sector becomes rampant in many non-Islamic economies, its growth rate might exceed 20%. Islamic finance refers to a system of financial practices that forbids all forms of *riba* (interest), avoidance of *gharar* (excessive uncertain contracts), and *Maysir* (speculative activities), whiles promoting the ideology of profit and risk sharing, legitimate business practices backed by assets, contribution of *zakat* realized from revenues generated from the business as well as the adoption of ethical practices in the course of trade. The adoption of the Islamic finance may arise from the Muslim sect however, it's a financial practice that is deemed fair in resolving both the business and individual finance needs. In early years of its adoption, the sector had more than US\$800 Billion of deposits across different portfolios such *Takaful*, mutual fund as well as other investment deposits across its network of commercial banks. Whiles studies by Mckinsey & Co. (2008) forecasted the sectors value to exceed US\$1Trillion in 2010. However, LSEG findings showed an increment of the previous amount to US\$1.3Trilion in 2012 as well as its tremendous rise to US\$3.24trillion during the end of 2022. The drivers of this growth could be associated to the increase in Islamic windows in the conventional sector by 36% thereby increasing the number of wholly functional Islamic banks to 336 banks by the end of 2022. Recent reports has pegged the global Islamic finance assets performance by the Islamic finance standards boards (IFSB) in 2024 at 4.5 trillion with 11% growth rate has been further projected to achieve US\$6.7 Trillion by 2027 [2]. Research has shown that, more than 75 countries practices Islamic finance in their financial system, whiles Iran has totally structured their banking sector to fully operate on Shariah Principles, other Muslim dominated economies have amended their regulations to accommodate both conventional and Islamic banking, therefore given individuals and businesses an opportunity to a variety of financial products. Among the regions where Islamic finance is more rampant is the Gulf Cooperation Council members, countries in South East Asia and the Pacific's, the Mena region and Sub-Saharan Africa. Notwithstanding the successes choked by the Islamic finance sector, there exist internal and external challenges, notable among which include the limited formation of the right Shariah governance structures to manage the development of Islamic banking and finance products to suit the preference of individuals and business. Regulations of existing state financial sectors laws, although external requires governments influence in making this alternative finance concept operational. The implementation of the Islamic finance in most renowned financial centres across the globe like London, Singapore and Malaysia provides a template that most governments could learn from in order to ensure that existence of dual models of financial system in their respective economies. The realization and unification of laws globally could help in the concepts integration into international trade and financial systems.

Studies by Dusuki and Abdullah posited the significance of Islamic finance theories in financial systems. Notably among which include Maqasid Al Shariah and its relevance in guiding individuals and businesses in trade. This paper seeks to explore the application and integration of *Maqasid al-Sharia* (the higher objectives of Islamic law) into modern economic theories, especially in the case of capital structure, which presents a unique challenge in non-Islamic economies efforts to adopt the framework in its financial systems. Previous studies asserts how *Maqasid al-Sharia* emphasizes

principles such as justice, equity, and the preservation of wealth, which further aims to ensure the ethical and equitable distribution of resources [3]. In contrast, Islamic finance, guided by these principles, diverges significantly from conventional finance since the concepts hinges on prohibition of *riba* (interest), *gharar* (excessive uncertainty), and investments in unethical industries such as pork, alcohol, gambling and adult film production sectors. Capital structure theory is known to emphasize on the optimal mix of debt and equities to minimize the cost of capital, which had emerged and predominantly shaped by Western economic paradigms that often rely on interest-bearing debt as a cornerstone in its business transactions. While there has been extensive research on Islamic finance in Muslim-majority countries, there is a dearth of studies exploring how *Maqasid al-Sharia* could be operationalized in capital structuring within non-Islamic economies, where conventional financial systems seems to have dominated with its rival Islamic financial instruments facing unique challenges in the financial markets.

This research therefore seeks to address a critical gap in understanding the interplay between *Maqasid al-Sharia* and capital structure theory in non-Islamic economic environments. Existing literature predominantly examines Islamic finance within Islamic jurisdictions or focuses its theoretical foundations without sufficiently exploring its practical implementation in secular regimes. Notably among studies in this field include those conducted by Dusuki and Abdullah which emphasized the importance of aligning Islamic financial practices with *Maqasid al-Sharia* and its apparent application by firms in conducting business activities. Furthermore, based their studies on how Islamic banks *Maqasid Al Shariah* role could help them to fulfill corporate social responsibilities or achieve sustainable development. However both studies overlook how these principles interact with non-Islamic regulatory frameworks and market dynamics. This has led to the examination of this nexus. This paper therefore aims to contribute to the broader discourse on Islamic finance especially at the intersection of *Maqasid Al Shariah* and capital structure theory, hence providing new findings that could guide stakeholders seeking to implement Sharia-compliant financial practices in diverse economic landscapes, thus bridging a significant gap in the literature.

Numerous scholars have contributed to the concept of *Maqasid Al Shariah* due to its significance in guiding socio-economic order in the business environment. *Maqasid al-Shariah*, or the objectives of *Shariah*, refers to a set of principles that guide Islamic finance and business practices. These principles are based on the idea that all financial dealings should be beneficial to individuals and businesses and inadvertently prevent harm on others or society at large. Additionally, the guiding principles must align with Islamic morals and ethical values. Notably among which include the preservation of wealth, prevention of monopolies, circulation of wealth, ensuring contracts serve their utmost objectives while ensuring the effects of decisions in business [4]. Other studies stressed on the significance of business disclosures. As a result of transparency and the need for clients or parties to a contract to know the nature of business their funds have been invested in, reemphasizes the need for disclosures and monitoring to help ensure ethics in business contracts. In fulfillment of *Maqasid Al Shariah* as part of Islamic finance principles requires the combination of concepts that could lead to mutual benefits of all parties in business obligations. Hence, the application of an appropriate mechanisms in ensuring an effective realization of profits in business calls for an intellectual inquiry involving the application of capital structure theory, a concept in Islamic finance which seeks to emphasize on the right combination of financing sources to maximize the wealth of shareholders [5]. The Islamic finance framework is based on equity backed assets, allowing all parties involved in a transaction or business obligation to make informed decisions. Thus, the selection of the most profitable market segment that is capable of yielding the highest profits to be deemed applicable. In non-Islamic context where conventional banks prevail with Islamic finance windows, parties to a contract (Individuals or corporate) could decide to choose fully fledged equity options or combination of both collateral (debt) and equity based. It is therefore important to consider both trade-off theory and the traditional framework aimed at reducing the risk of Weighted Average Cost of Capital (WACC) while maximizing value.

Due to the recent developments in the global financial markets, the growth of Islamic finance over its conventional counterparts has been pivotal, leading to its adoption across various non-Islamic

jurisdictions. Many studies posited about the devastating impacts of the global financial crisis on major world economies which had relied on debt led conventional system, however, the systemic developments of the Islamic finance management of capital markets with its subsequent reduction of liquidity problems by most Islamic banks during the crisis led to massive support from many individuals, corporate institutions and governments’ to focus on embracing this concept.

The relevance of Maqasid al-Sharia (objectives of Islamic law) to capital structure theory in non-Islamic economies lies in its emphasis on justice, welfare, and economic balance, which provide an ethical framework for financial decision-making. In non-Islamic economies, the integration of Maqasid al-Sharia offers enough data on sustainable and equitable capital allocation, minimizing exploitation and excessive risk-taking. This approach complements modern capital structure theories, such as Modigliani and Miller’s propositions, by emphasizing social welfare alongside traditional financial practice. Therefore the concept aligns with stakeholder theory, thus promoting broader economic equity and ethical considerations, even in systems primarily driven by profit maximization.

In Islam, the application and integration of Maqasid Al Shariah is considered as a major duty to all people that believes in the Islamic faith due to its significance in guiding human order. Most scholars have explored this concept and various definitions have been given. Maqasid al-Shariah therefore refers to the overarching objectives and goals of Islamic law, which aims to ensuring human well-being and societal harmony by protecting essential elements of life thus faith (deen), life (nafs), intellect (aql), lineage (nasl), and wealth (maal). According to various scholars, these objectives are designed to promote justice, welfare (maslahah), and the prevention of harm (mafsadah) across individual and societal domains [6]. Al-Ghazali and later scholars like Al-Shatibi formalized these principles, thus emphasizing their centrality in interpreting Islamic law and applying it to diverse settings. Additional, Kamali asserts the dynamic nature of Maqasid, allowing the law to adapt to changing circumstances while upholding its core ethical foundations. Dusuki and Abdullah, Ibrahim further argue that Maqasid al-Shariah provides a framework for addressing contemporary issues, such as economic justice and sustainable development, ensuring that Islamic law remains relevant and transformative in modern societies.

Conventional capital structure theories often explore how firms optimize their mix of debt and equity to maximize value and minimize costs based on Weighted Average Cost of Capital (WACC) [7]. Consequently, the Modigliani-Miller theorem formed this foundation, asserting its original proposition that under perfect market conditions, a firm’s value is independent of its capital structure. However, the theory involves incorporating taxes, showing that debt creates a tax shield that can increase firm value. In addition to this initial position, further findings by Modigliani-Miller theorem (1958), with its insights on the irrelevance of capital structure in idealized markets, emphasizes the importance of market imperfections, such as taxes and bankruptcy costs, in shaping funding alternatives in financial markets. Furthermore, the trade-off theory asserts that, firms balance the tax benefits of debt against bankruptcy costs to find an optimal leverage level [8]. In contrast to the above theories is the pecking order theory which posits that firms prioritize financing sources based on the cost of asymmetric information, preferring internal funds, than debt, and finally equity. The combination of the above theories therefore provide frameworks capable of guiding the understanding of capital structure decisions that most firms consider in making investment related decisions, especially in the area of capital budgeting, risk management, and the strategic allocation of financial resources. Empirical studies has shown that, in the midst of conflicted decisions making process, real-world abnormalities often occur in the course of doing business. This therefore indicates the existence of market imperfections, regulatory environments, and behavioral factors influence in every business environment [9].

The development of Islamic finance instruments based on Shariah compliance aligns with the principles of Islam, which often hinges on ensuring ethical business transaction. Therefore, studies reveal that Islamic finance structures such as *Sukuk*, *Mudarabah*, and *Musharakah* exemplify the principles of *Maqasid al-Shariah* since they promote ethical financial practices, risk-sharing, and equitable wealth distribution, aligning with the objectives of justice (*adl*), welfare (*maslahah*), and harm prevention (*mafsadah*) [10]. *Sukuk* (Islamic bonds) avoids interest (*riba*) by linking returns to

asset performance, ensuring transparency and fairness in transactions. *Mudarabah* (profit-sharing) and *Musharakah* (partnership) emphasize risk-sharing between parties to a business contract, thereby reducing financial exploitation and fostering mutual benefit. This therefore mirrors the trade-off theory's emphasis on balancing risks and benefits in capital structures. Furthermore, these instruments, when implemented in non-Islamic economies, could demonstrate the adaptability of Islamic finance in addressing modern economic challenges like SDGs led poverty alleviation and environmental conservation while adhering to ethical principles. According to Dusuki and Abdullah and Norchaevna in their studies argue that such structures operationalize *Maqasid al-Shariah* concept which is aimed towards fostering sustainable and inclusive financial systems with its associated impacts in reducing poverty in non-Islamic economies. Furthermore, scholars like Chapra and Obaidullah have posited how these models encourage social justice and economic equity, making them integral to the nexus between Islamic finance and conventional capital structure theory [11].

The study explored the interplay between Maqasid Al Shariah and Capital structure theory and how the concepts reveals the extent to which the employment of sound decision making techniques in the firm's investment strategies based on the fundamental principles of Islamic finance in non-Islamic economies could help reduce risk of loss faced by parties in a contract. Based on the theories employed, we discovered that, firms could actually use capital structures based on the combination of different financing mechanisms such fully fledged equity financing, or the combination of debt and equity. However, the principles of Shariah hinges on the application of strategies that is exclusive of debt or interest.

Therefore, the amendment of existing legal and regulatory financial structures in non-Islamic economies could enable the opening of Islamic windows in conventional banking sectors creating avenues for Islamic finance instruments to be fully operational, hence giving opportunities for diverse clients to choose between the two systems that best favors their ethical values. Furthermore, the application of Musharakah (partnerships) and Ijarah (leasing) strategies as fixed income instruments which excludes the interest could be employed as alternatives to the conventional based bonds in the capital markets. Additionally, the recent rise in Sukuk as an alternative to conventional bonds reemphasizes the importance of assets backed transactions which aligns with Maqasid Al Shariah. This could potentially influence numerous international investors across different jurisdictions. Notably among them may include investors from Gulf Cooperation Council member countries and Middle East and North Africa couple with other corporate investors from International financial capitals in Asia and Europe. Furthermore, its integration creates real economic value with its associated positive impacts in reducing risk in capital markets whiles bridging gaps in income disparities aimed at resolving most SDGs in non-Islamic economies.

List of references:

1. Abdeljawad, I., Mat-Nor, F., Ibrahim, I., & Abdul-Rahim, R. (2013). Dynamic capital structure trade-off theory: Evidence from Malaysia. *International Review of Business Research Papers*, 9(6), 102-110.
2. Abozaid, A. (2016). The internal challenges facing Islamic finance industry. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 9(2), 222-235. Retrieved from <https://doi.org/10.1108/IMEFM-05-2015-0056>
3. Ahmadimousaabad, A., Bajuri, N., Jahanzeb, A., Karami, M., & Rehman, S. (2013). Trade-off theory, pecking order theory and market timing theory: a comprehensive review of capital structure theories. *International Journal of Management and Commerce Innovations*, 11-18.
4. Ai, H., Frank, M. Z., & Sanati, A. (2020). The trade-off theory of corporate capital structure. *Oxford Research Encyclopedia of Economics and Finance*.
5. Akeem, L. B., Terer, E. K., Kiyanjui, M. W., & Kayode, A. M. (2014). Effects of capital structure on firm's performance: Empirical study of manufacturing companies in Nigeria. *Journal of Finance and Investment analysis*, 39-57.

6. Abdeljawad, I., Mat-Nor, F., Ibrahim, I., & Abdul-Rahim, R. (2013). Dynamic capital structure trade-off theory: Evidence from Malaysia. *International Review of Business Research Papers*, 9(6), 102-110.
7. Abozaid, A. (2016). The internal challenges facing Islamic finance industry. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 9(2), 222-235. Retrieved from <https://doi.org/10.1108/IMEFM-05-2015-0056>
8. Ahmadimousaab, A., Bajuri, N., Jahanzeb, A., Karami, M., & Rehman, S. (2013). Trade-off theory, pecking order theory and market timing theory: a comprehensive review of capital structure theories. *International Journal of Management and Commerce Innovations*, 11-18.
9. Ai, H., Frank, M. Z., & Sanati, A. (2020). The trade-off theory of corporate capital structure. *Oxford Research Encyclopedia of Economics and Finance*.
10. Akeem, L. B., Terer, E. K., Kiyanjui, M. W., & Kayode, A. M. (2014). Effects of capital structure on firm's performance: Empirical study of manufacturing companies in Nigeria. *Journal of Finance and Investment analysis*, 39-57.
11. Al-Ayubi, S. &. (2021). Maqasid Al-Sharia in Islamic Finance. *Jurnal Al-Dustur*, 4(2).
12. Al-Syatibi. (1996). *Al-Muwafaqat Fi Usul al-Syariah* (Vol. 2). Beirut: Dar al-Ma'rifah.
13. Auda, J. (2008). Maqasid al-shariah: A beginner's guide . *International Institute of Islamic Thought (IIIT)*.
14. Bajaj, Y., Kashiramka, S., & Singh, S. (2021). Application of capital structure theories: a systematic review. *Journal of Advances in Management Research*, 18(2), 173-199.
15. Belouafi, A., Bourakba, C. A., & Saci, K. (2015). Islamic finance and financial stability: A review of the literature. *Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics*, 28(2).
16. Billah, M. S. (2024). How Does Maqasid Shari'ah Contribute Significantly to Sustainability? *Journal of Islamic Banking & Finance*, 41(3).
17. Brusov, P., & Filatova, T. (2023). Capital structure theory: Past, present, future. *Mathematics*, 11(3), 616.
18. Chapra, M. U. (2000). Is it necessary to have Islamic economics? *The Journal of Socio-Economics*, 29(1), 21-37.
19. Dusuki, A. W., & Abdullah, N. I. (2007). Maqasid al-Shariah, Maslahah, and corporate social responsibility. *American Journal of Islamic Social Sciences*, 24(1), 25.
20. Ercanbrack, J. (2019). The standardization of Islamic financial law: lawmaking in modern financial markets. *The American Journal of Comparative Law*, 67(4), 825-860.
21. Eskandar, M., Uddin, A., & Chowdhury, M. A. (2019). *Islamic corporate finance: Capital structure*. Routledge.
22. Frank, M. Z., & Goyal, V. K. (2003). Testing the pecking order theory of capital structure. *Journal of financial economics*, 67(2), 217-248.
23. Ghazali, I., & Hammad, A. Z. (2017). *Al Mustasfa Min Ilm Al Usul - Imam Ghazali; On legal theory of Muslim Jurisprudence* (Vol. 1). Dar Ul Thaqafah.
24. Chapra, U. (2007). International financial stability: the role of Islamic finance. *Policy Perspectives*, 91-113.
25. Güney, N. (2024). Maqāsid al-Sharī'a in Islamic Finance: A Critical Analysis of Modern Discourses. *Religions*, 15(1), 114. Retrieved from <https://doi.org/10.3390/rel15010114>

**BIZNES MUHITINI YAXSHILASHDA INSTITUTSIONAL ISLOHOTLARNING O‘RNI
(ANDIJON VILOYATI MISOLIDA)**

**РОЛЬ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ РЕФОРМ В ФОРМИРОВАНИИ БИЗНЕС-СРЕДЫ
(НА ПРИМЕРЕ АНДИЖАНСКОЙ ОБЛАСТИ)**

**THE ROLE OF INSTITUTIONAL REFORMS IN SHAPING THE BUSINESS
ENVIRONMENT (A CASE STUDY OF ANDIJAN REGION)**

Saidova Mavluda Jumaboevna - Andijon mashinasozlik instituti
“Iqtisodiyot” kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Biznes muhitini yaxshilash iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish, tadbirkorlikni rag‘batlantirish va investitsiyaviy jozibadorlikni oshirishning muhim omili hisoblanadi. Institutsional islohotlar esa bu jarayonda asosiy o‘rin tutib, bozor mexanizmlarining samarali ishlashi va tadbirkorlik sub’ektlari uchun qulay sharoitlar yaratishga qaratilgan. Maqolada Andijon viloyatida tadbirkorlikning hududiy rivojlanish holati tahlil qilingan va mavjud muammolar ustida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, oilaviy tadbirkorlik, hududiy tadbirkorlik, strategiya, ijtimoiy – iqtisodiy samaradorlik.

Улучшение бизнес среды является важным фактором стабильного развития экономики, стимулирование предпринимательства и повышения инвестиционной привлекательности. Институциональные реформы играют ключевую роль в этом процессе, обеспечивая эффективное функционирование рыночных механизмов и создание благоприятных условий для субъектов предпринимательства. В статье рассматриваются территориальные аспекты развития частного предпринимательства, анализируется состояние развития частного предпринимательства в Андижанской области и рассматриваются существующие проблемы.

Ключевые слова: малый бизнес и частное предпринимательство, семейный бизнес, региональное предпринимательство, маркетинг, стратегия, социально-экономическая эффективность.

Improving the business environment is a crucial factor in ensuring the stable development of the economy, stimulating entrepreneurship, and enhancing investment attractiveness. Institutional reforms play a key role in this process by ensuring the effective functioning of market mechanisms and creating favorable conditions for business entities. The article discusses the territorial aspects of the development of small business and private entrepreneurship, analyzes the state of development of small business and private entrepreneurship in the Andijan region and examines the existing problems.

Key words: small business and private entrepreneurship, family business, regional entrepreneurship, marketing, strategy, socio-economic efficiency.

Institutsional iqtisodiyot iqtisodiy jarayonlarni muayyan institutlar – qonunlar, an‘analar, tartiblar va tashkilotlar orqali shakllantirish jarayonini o‘rganuvchi fan sohasidir. Bu yondoshuv bozor iqtisodiyotining faoliyatini tushunish va takomillashtirishda muhim o‘rin tutadi.

Institutsional iqtisodiyot XIX asr oxiri va XX asr boshlarida shakllangan bo‘lib, uning asoschilaridan T. Veblen, Dj. Kommons va D. Nort kabi olimlarni ko‘rsatish mumkin. Bu nazariyaga ko‘ra, iqtisodiy munosabatlar faqat bozor mexanizmlari orqali emas, balki ijtimoiy institutlar orqali ham tartibga solinadi. Institutlar iqtisodiy qarorlar qabul qilish jarayoniga ta’sir ko‘rsatadi.

Qonunlar va tartiblar bozorning samarali ishlashi uchun zarurdir. Tarixiy rivojlanish va ijtimoiy faktorlar iqtisodiy jarayonlarga ta’sir qiladi[1].

Institutsional iqtisodiyot real iqtisodiy muammolarni hal qilishda muhim o‘rin tutadi. Ushbu yondoshuv quyidagi sohalarida keng qo‘llaniladi:

1. Davlat boshqaruvida.
2. Tadbirkorlik va bozor munosabatlarida:
 - biznes muhitini yaxshilash uchun institutsional islohotlar o‘tkazish;
 - xususiy mulk huquqlarini himoya qilish.
3. Investitsiya va moliya bozorlarida:
 - investorlar uchun huquqiy kafolatlar yaratish.

Institutsional iqtisodiyot iqtisodiy jarayonlarni tushunish va rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi.

Institutsional islohotlar bozor iqtisodiyotini yanada samarali qilishga qaratilgan bo‘lib, ularni to‘g‘ri shakllantirish iqtisodiy o‘sishni ta’minlaydi. Uzoq muddatli iqtisodiy o‘sish uchun samarali institutlar tashkil etish zarur.

Biznes muhitini yaxshilash iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish, tadbirkorlikni rag‘batlantirish va investitsiyaviy jozibadorlikni oshirishning muhim omili hisoblanadi. Institutsional islohotlar esa bu jarayonda asosiy o‘rin tutib, bozor mexanizmlarining samarali ishlashi va tadbirkorlik sub’ektlari uchun qulay sharoitlar yaratishga qaratilgan.

Institutsional iqtisodiyot nazariyasiga ko‘ra, bozor mexanizmlari faqat iqtisodiy resurslar bilan emas, balki siyosiy, huquqiy va ijtimoiy institutlar orqali shakllanadi.

1. Rasmiy institutlar va ularning roli.

Qonunchilik va me’yoriy-huquqiy bazani takomillashtirish – Prezident farmonlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari va mahalliy hokimiyat organlarining tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan hujjatlari tadbirkorlik muhitini shakllantiruvchi asosiy omillardir. Masalan, litsenziyalash va ruxsat berish jarayonlarini soddalashtirish orqali byurokratik to‘siqlarni kamaytirish mumkin.

Sud-huquq tizimi va mulk huquqining kafolatlanishi – tadbirkorlar uchun mulk huquqining himoyalanganligi va huquqiy tizimning ishonchliligi iqtisodiy faoliyatning uzluksiz bo‘lishiga xizmat qiladi.

Investitsiya muhitini yaxshilash – Davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlik mexanizmlarini takomillashtirish orqali xorijiy va mahalliy sarmoyalarni jalb qilish mumkin.

Ishbilarmonlik muhitini shakllantirishda urf-odat va ijtimoiy tarmoqlarning o‘rni – korrupsiya va byurokratik cheklovlarning mavjudligi norasmiy institutlarning rivojlanishiga sabab bo‘lishi mumkin. Bu esa iqtisodiy o‘sish jarayonlariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Mahalliy va xalqaro biznes klublar, kasaba uyushmalari va tadbirkorlar uyushmalarini jamiyatda ko‘payishi bilan tadbirkorlar o‘rtasida ishonch va hamkorlik muhitini shakllantirish tezlashadi.

Tadbirkorlik madaniyati va innovatsiyalarga moyillikni rivojlanishi esa – jamiyatda tadbirkorlikni ijobiy qabul qilish va innovatsion g‘oyalarni qo‘llab-quvvatlashni keltirib chiqaradi.

Institutsional iqtisodiyot nazariyasiga ko‘ra, samarali institutlarsiz iqtisodiy rivojlanish imkonsiz. Shunday ekan, biznes muhitini yaxshilash uchun institutsional islohotlar quyidagi vazifalarni bajaradi:

- 1.Byurokratik to‘siqlarni kamaytirish.
- 2.Xususiy mulk huquqlarini kafolatlash.
- 3.Tadbirkorlar uchun teng va oshkora imkoniyatlar yaratish.
- 4.Sud-huquq tizimini isloh qilish.

Rasmiy institutlarning samaradorligi litsenziyalash jarayonlarini yanada soddalashtirish, huquqiy kafolatlarni mustahkamlash va raqamli hukumat mexanizmlarini joriy etish orqali amalga oshiriladi.

Institutsional o‘zgarishlar orqali tadbirkorlik muhitini yaxshilash esa ochiq va raqobatbardosh bozor iqtisodiyotini shakllantirishni talab etadi. Bunda norasmiy institutlarni tadbirkorlikni rivojlantirishga yo‘naltirish ham alohida yo‘nalish sifatida jamoatchilik nazoratini kuchaytirish, tadbirkorlik madaniyatini rivojlantirish va hamkorlik tarmoqlarini kengaytirishni ta’minlab beradi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda tadbirkorlik muhitini yaxshilash maqsadida qator institutsional islohotlar amalga oshirildi[2]. Jumladan:

- litsenziya va ruxsat berish jarayonlari qisqartirildi;
- elektron davlat xizmatlari kengaytirildi;
- xususiy mulk himoyasi kuchaytirildi;
- tadbirkorlarga davlat tomonidan kafolatlar berildi;
- kichik biznes uchun soliq yuki kamaytirildi va boshqalar.

Tadbirkorlik munosabatlarining shakllanishi turli sharoitlarda turlicha yuz berganligi sababli, uning tarmoq va mintaqa xususiyatlari tobora yaqqolroq ko‘zga tashlanadi. Tadbirkorlikning ana shu jarayonlarini o‘rganish, tadbirkorlik munosabatlari shakllanishining o‘ziga xos mintaqaviy xususiyatlarini tadqiq etish zarur. Bizning nazarimizda, tadbirkorlikning ana shu shartlari bazasida shakllanish xususiyatlarini ochib berish, korxonalarga bozor sharoitida samarali ishlash yo‘riqlarini ko‘rsatib berish alohida ilmiy izlanishlarni taqozo etadi. Ayni paytda milliy iqtisodiyotimizda tadbirkorlikni yo‘lga qo‘yishning dastlabki tajribalarini o‘rganish va umumlashtirish ham talab etilmoqda.

Mintaqa darajasida tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish, shakllantirish va tartibga solish mexanizmi aniq bir xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar hatti – harakatlarining xususiyatlari majmuasidan iborat bo‘lib nihoyatda o‘ziga hosdir.

1-jadval

O‘zbekistonda institutsional islohotlarning asosiy yo‘nalishlari va natijalari

Yo‘nalish	Islohotlar	Natijalar
Davlat boshqaruvi	Elektron hukumat, korruptsiyaga qarshi kurash	Biznes yuritish osonlashdi
Biznes muhiti	Tadbirkorlikni rivojlantirishga qaratilgan Davlat Dasturlari	Tadbirkorlar faolligi oshdi
Investitsiya siyosati	Xorijiy investitsiyalarni jalb qilish	Investitsiyalar oqimi oshdi

Manba. Muallif ishlanmasi.

Xo‘jalik yurituvchi sub’ektning bozorda tutgan o‘rni, uning potentsiallari, ko‘rsatayotgan xizmat turlari xususiyatlari va boshqalar shular jumlasiga kiradi. Shunga muvofiq hamma uchun bir xil rivojlanish strategiyasi amal qilmaydi. Shu bilan birgalikda strategik rivojlanishni tashkil etishda bir qator umumiy tamoyillarni belgilash, amalga oshirish mumkin va shartdir. Hozirgi sharoitda mintaqada oilaviy tadbirkorlik shakllanishiga asos bo‘luvchi nazariy muammolarning o‘z yechimlarini topishi muhimligi aniq yo‘nalishda ilmiy mavzuni belgilab beradi.

Andijon viloyatida ham biznes muhitini yaxshilash maqsadida, tadbirkorlikni rivojlantirish uchun moliyaviy, ma‘muriy va infratuzilmaviy muammolarni bartaraf etish bo‘yicha islohotlar olib borilmoqda. SHu bilan birga, davlat tomonidan imtiyozlar berish, raqobat muhitini yaxshilash va malakali kadrlar tayyorlash orqali tadbirkorlar uchun qulay sharoit yaratish maqsad qilingan.

2022 yil 8 aprelda qabul qilingan PF-101-sonli Farmonga muvofiq, tadbirkorlik faoliyatini litsenziyalash va ruxsat berish tartib-taomillari yanada takomillashtirildi.

"Open Andijan" xalqaro investitsiya forumi natijasida xorijiy investorlar uchun yaratilgan sharoitlar va investitsiya muhitini yaxshilash bo‘yicha olib borilgan islohotlar samara berdi.

Tadbirkorlik sub’ektlarini qo‘llab-quvvatlash maqsadida 2023 yilda tadbirkorlik sub’ektlari ixtiyorida 1 300,0 mlrd so‘m qoldirildi, bu esa ularning moliyaviy barqarorligini oshirishga xizmat qildi[3].

Ushbu islohotlar natijasida Andijon viloyatida tadbirkorlik sub’ektlarining soni yil sayin ortib bormoqda, bu esa hududdagi biznes muhitining yaxshilanishidan dalolat beradi. Shu bilan birgalikda bajarilishi zarur bo‘lgan vazifalar ham juda ko‘p.

Andijon viloyatining 2023 yil yanvar-dekabr oylarida tashqi iqtisodiy faoliyati dinamikasi tahliliga ko‘ra 2024 yilning 1 yanvar holatiga kichik korxona va mikrofirmalar soni (fermer va dehqon xo‘jaliklarisiz) 24381 tani tashkil etib, o‘tgan yilga nisbatan 14657 taga

yoki 38%ga kamaygan. 2023 yilning yanvar-dekabr oylarida 4185 ta yangi kichik korxona va mikrofirmalar tashkil qilindi, bu o‘tgan yilning shu davriga nisbatan 22,5% kam.

2-jadval

Andijon viloyatining 2023 yil yanvar-dekabr oylarida iqtisodiy faoliyati dinamikasi tahlili[4].

Andijon viloyatining 2023 yilning yanvar-dekabr holatiga ko‘ra yalpi hududiy mahsuloti tarkibida kichik tadbirkorlik sub’ektlarining ulushi 66,0% tashkil qilgan va 2022 yilning tegishli davriga nisbatan 1,1 punktga kamaygan. Ushbu davrda kichik tadbirkorlikning eng yuqori ulushlari qurilishda 96,0%ni, qishloq xo‘jaligida 96,1%ni va yo‘lovchi tashishda 98,0%ni tashkil etdi[4].

Kichik tadbirkorlik sub’ektlarining soni har 1000 aholiga 7,2 birlikni tashkil etib bu ko‘rsatkich 2022 yilga nisbatan 4,5 birlikka kamaygan.

2024 yilning 1 yanvar holatiga ko‘ra kichik tadbirkorlik subektlarining soni har 1000 aholiga hududlar bo‘yicha eng yuqori ko‘rsatkich Andijon shahrida 13,8 birlik, Bo‘ston tumanida 10,8 birlik, Xo‘jaobod tumanida 10,0 birlik va Xonobod shahrida 9,6 birlikni tashkil etadi.

2023 yil yanvar-dekabr oylari yakunlari bo‘yicha yangi tashkil etilgan kichik korxona va mikrofirmalar sohalar kesimida tahlil qilinganda, eng ko‘p yangi sub’ektlar savdo sohasida (43%), sanoat sohasida (20%), qishloq xo‘jaligida (7%) va qurilish sohasida (7%) tashkil etilgan [5].

Kichik biznes sub’ektlari sonini ko‘paytirishga muntazam ravishda chora-tadbirlar qo‘llanilishi kerak. Kichik korxonalar ko‘payishi, faoliyat olib borishlari uchun avvalo Hukumat tomonidan amalga oshiriladigan chora-tadbirlarning o‘rni muhimdir. Ular faoliyat boshlashlari uchun mikrokreditlar ajratiladi. Ular uchun soliq stavkalari foizlari ham kamaytirilgan tartibda belgilanadi.

Davlat tomonidan berilgan ko‘mak va yordamlar bilan birgalikda, odamlarning o‘zida ishbilarmonlik ko‘nikmalarini shakllantirish, ularning iqtisodiy – huquqiy bilimlarini oshirib borishlari talab etiladi.

Xususiy tadbirkorlikni yanada jadal rivojlantirish uchun ularni rag‘batlantirish, qo‘llab-quvvatlash tizimni takomillashtirib borish, bu boradagi to‘siq va g‘ovlarni bartaraf etib borish zarur bo‘ladi. Mamlakatimizda ishbilarmonlik muhiti va biznes yuritish sharoitini muttasil zamon talablarini hisobga olgan holda yaxshilab borish bo‘yicha chora-tadbirlarini amalga oshirib borish zarur.

Bizning fikrimizcha, tadbirkorlikda moliyaviy muammolar va kredit resurslariga ega bo‘lishdagi qiyinchiliklar, dollar kursining o‘zgaruvchanligi ham ta’sir ko‘rsatmoqda. Bundan tashqari, infrastruktura muammolari sanalgan industrial zonalarining yetishmovchiligi, investitsiya muhitiga ta’sir qiluvchi infratuzilma kamchiliklari, yo‘llar, elektr energiyasi va gaz ta’minoti bilan bog‘liq muammolar ham o‘z ta’sirini ko‘rsatmoqda[6,7].

Shuningdek, kadrlar yetishmovchiligi va malaka muammolari, malakali mutaxassislarning yetishmasligi, zamonaviy tadbirkorlik ko‘nikmalarini o‘zlashtirishdagi qiyinchiliklar ham to‘siq bo‘lmoqda.

Muammolarni hal qilish bo‘yicha chora-tadbirlar:

-infratuzilmani rivojlantirish, yangi industrial zonalar tashkil etish va tadbirkorlarga imtiyozli yer ajratish.

-yo‘l va transport tarmoqlarini kengaytirish.

-monopoliyaga qarshi siyosatni kuchaytirish va ochiq bozor muhitini yaratish.

-davlat xaridlarida mahalliy tadbirkorlarga ustuvorlik berish.

-malakali kadrlar tayyorlash va tadbirkorlik ko‘nikmalarini oshirish.

-biznes maktablar va trening markazlarini yanada rivojlantirish.

-hunarmandchilik va startaplarni qo‘llab-quvvatlash.

Andijon viloyatida tadbirkorlikni rivojlantirish uchun rasmiy institutlar (hukumat qarorlari, qonunchilik, mulk huquqi kafolati) va norasmiy institutlar (ijtimoiy munosabatlar, tadbirkorlik madaniyati, hamkorlik tarmoqlari) o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni kuchaytirish zarur. SHu orqali tadbirkorlar uchun barqaror va samarali biznes muhiti yaratiladi, iqtisodiy rivojlanish sur’ati tezlashadi va investitsiyaviy jozibadorlik oshadi.

Ushbu islohotlar natijasida Andijon viloyatida tadbirkorlikning rivojlanishi tezlashib, yangi ish o‘rinlari yaratiladi va hududning salohiyati ortadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Nort D. “Institutlar, institutsional o‘zgarish va iqtisodiy natijalar” 1990 y
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60 – sonli Farmoni. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 28.01.2022 y., 01/28/60/547-son)
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 8 apreldagi “Tadbirkorlik faoliyati sohasidagi litsenziyalash va ruxsat berish tartib-taomillarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-101 – sonli Farmoni. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 8.04.2022 y., 04/08/101-son).
4. Andijon viloyatining 2023 yil yanvar-dekabr yakunlari bo‘yicha kichik tadbirkorlik ko‘rsatkichlari tahlili / <https://review.uz/oz/x5z>
5. Andijon viloyat 2023 yil statistik xabarnomasi. //www.andstat.uz.
6. Saidova M. J., Olimova N.O. Effective personnel planning in industrial enterprises is the key to success // Colloquium-journal. 2021. №34 (121). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/effektinoe-planirovanie-kadrov-na-promyshlennyh-predpriyatiyah-zalog-uspeha>
7. Саидова, М. (2022). Развитие инновационной деятельности предприятий Wydawca “Interdruk” Poland, Warshaw <https://doi.org/10.24412/2520-6990-2022-15138-79-81>

**O‘ZBEKISTONDA OZIQ-OVQAT SANOATI KORXONALARIDA ISHLAB CHIQUARISH
HOLATI TAHLILI**

**АНАЛИЗ РАБОЧЕЙ СИТУАЦИИ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ПИЩЕВОЙ
ПРОМЫШЛЕННОСТИ В УЗБЕКИСТАНЕ**

**ANALYSIS OF THE PRODUCTION STATUS IN FOOD INDUSTRY ENTERPRISES IN
UZBEKISTAN**

Shukurov Rustam Ergash o‘g‘li Jizzax SAMBHRAM Universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘zbekiston oziq-ovqat sanoati korxonalarida ishlab chiqarish holati o‘rganilgan. 2022-2024-yillar bo‘yicha statistik, regression, korrelyatsion va ekspert tahlillar asosida sanoatning rivojlanish dinamikasi tahlil qilindi. Shuningdek, maqolada O‘zbekiston oziq-ovqat sanoati korxonalarida ishlab chiqarish holatini tahlil qilish uchun statistik tahlil, korrelyatsion va regressiya tahlili, shuningdek, ekspert baholash usuli kabi turli tadqiqot metodlaridan foydalanish orqali muhim xulosalar chiqarilgan. Maqolada ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish, eksport salohiyatini oshirish va oziq-ovqat sanoatining barqaror rivojlanishini ta‘minlash bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: oziq-ovqat sanoati, ishlab chiqarish hajmi, investitsiyalar, regression tahlil, ekspert baholash, eksport salohiyati, iqtisodiy tahlil.

В статье рассматривается состояние производства на предприятиях пищевой промышленности Узбекистана. Проведен анализ динамики развития отрасли на основе статистического, регрессионного, корреляционного и экспертного анализа за 2022-2024 годы. В статье также сделаны важные выводы по использованию различных методов исследования, таких как статистический анализ, корреляционно-регрессионный анализ, а также методов экспертной оценки для анализа состояния производства на предприятиях пищевой промышленности Узбекистана. В статье разработаны рекомендации по модернизации производственных процессов, повышению экспортного потенциала и обеспечению устойчивого развития пищевой промышленности.

Ключевые слова: пищевая промышленность, объем производства, инвестиции, регрессионный анализ, экспертная оценка, экспортный потенциал, экономический анализ.

This article studies the state of production at the enterprises of the food industry of Uzbekistan. The dynamics of the development of the industry for 2022-2024 were analyzed based on statistical, regression, correlation and expert analysis. The article also draws important conclusions using various research methods, such as statistical analysis, correlation and regression analysis, as well as expert assessment methods, to analyze the state of production at the enterprises of the food industry of Uzbekistan. The article develops recommendations for modernizing production processes, increasing export potential and ensuring sustainable development of the food industry.

Key words: food industry, production volume, investments, regression analysis, expert assessment, export potential, economic analysis.

O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining asosiy tarmoqlaridan biri bo‘lgan oziq-ovqat sanoati aholini sifatli va xavfsiz mahsulotlar bilan ta‘minlash, ichki bozorni barqarorlashtirish hamda eksport salohiyatini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Mamlakatda oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishni rivojlantirish milliy oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, bu sohaning strategik ahamiyatini oshiradi. Shu sababli, so‘nggi yillarda davlat tomonidan ishlab chiqarish

texnologiyalarini modernizatsiya qilish, mahalliy xomashyo bazasidan samarali foydalanish hamda chet el investitsiyalarini jalb etish bo'yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda.

Bugungi kunda O'zbekistonda oziq-ovqat sanoati tarmog'ining rivojlanishi milliy iqtisodiyotning diversifikatsiyalashuvi, ish o'rinlarini yaratish, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlash va eksport hajmini oshirish kabi omillar bilan chambarchas bog'liq. Davlat rahbari tomonidan oziq-ovqat sanoatini rivojlantirishga oid qator farmon va qarorlar qabul qilingan bo'lib, ushbu hujjatlar sohaga yangi texnologiyalarni joriy etish, mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlash va global bozorda raqobatbardosh mahsulotlar yetkazib berish maqsadida ishlab chiqilgan.

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining muhim tarmoqlaridan biri bo'lgan oziq-ovqat sanoati mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, aholini sifatli va arzon mahsulotlar bilan ta'minlash hamda eksport salohiyatini oshirishda katta ahamiyatga ega. So'nggi yillarda ushbu sohada amalga oshirilayotgan islohotlar va investitsiyalar natijasida ishlab chiqarish hajmi sezilarli darajada oshdi. Xususan, 2024-yilning yanvar-oktabr oylarida oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 4 350,9 mlrd. so'mni tashkil etdi va o'tgan yilning mos davriga nisbatan fizik hajm indeksi 112,4% ga o'sdi [1].

Mazkur tadqiqotda O'zbekiston oziq-ovqat sanoati korxonalarining ishlab chiqarish holati, mavjud muammolar va ularni hal etish strategiyalari tahlil qilinadi.

Shuningdek, sohaga oid investitsiyalar, innovatsion texnologiyalar va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish yo'nalishlari bo'yicha takliflar ham ko'rib chiqiladi.

O'zbekiston oziq-ovqat sanoati korxonalarida ishlab chiqarish holatini tahlil qilish bo'yicha so'nggi yillarda bir qator tadqiqotlar amalga oshirildi. Ushbu tadqiqotlar sohaning rivojlanishi, muammolar va ularni hal etish yo'llarini o'rganishga qaratilgan. O'zbekiston Respublikasida oziq-ovqat sanoatini rivojlantirish va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash bo'yicha qator muhim me'yoriy hujjatlar qabul qilingan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 16.02.2024 yildagi "Respublikada oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-36-son farmoni [2], O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 01.08.2024 yildagi "Oziq-ovqat sanoati mahsulotlarini ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlashning samarali mexanizmlarini joriy etish to'g'risida"gi 476-son qarori [3] sohaning barqaror rivojlanishi, mahsulot sifati va xavfsizligini oshirishga qaratilgan.

M.Turg'unovning tadqiqotida oziq-ovqat sanoati korxonalarida klasterli boshqaruv mexanizmlarini rivojlantirish va unga ta'sir etuvchi omillar o'rganilgan. Maqolada ushbu sanoat tarmoqlarini modernizatsiya qilish va oziq-ovqat ishlab chiqaruvchi korxonalarni qo'llab-quvvatlash muhimligi o'rganilgan [4].

Yana bir olim, N.Xamrayevning tadqiqotida oziq-ovqat sanoati korxonalarining investitsiya salohiyati tushunchasi ochib berilgan va uni tashkil etuvchi omillar shakllantirilgan. Maqolada investitsiya faoliyatini amalga oshiruvchi oziq-ovqat sanoati korxonalari nuqtai nazaridan masalalar har tomonlama ko'rib chiqilgan [5].

N.Umarovanning tadqiqotida oziq-ovqat sanoati korxonalarida raqobatbardoshlikni oshirishning zamonaviy yo'llari, mamlakatimizda olib borilayotgan yangi islohotlar, oziq-ovqat sanoati korxonalaridagi muammolar va innovatsion yechimlarni amaliyotga tatbiq etishga qaratilgan masalalar ilmiy jihatdan bayon etilgan [6].

Ushbu tadqiqotlar O'zbekiston oziq-ovqat sanoati korxonalarida ishlab chiqarish holatini yaxshilash, samaradorlikni oshirish va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash bo'yicha muhim ilmiy asoslarni taqdim etadi.

O'zbekiston oziq-ovqat sanoati korxonalarida ishlab chiqarish holatini tahlil qilish uchun turli tadqiqot metodlaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada statistik tahlil, korrelyatsion va regressiya tahlili, shuningdek, ekspert baholash usuli qo'llaniladi. Bu metodlar orqali sanoatdagi asosiy omillarni tahlil qilish, ularning ishlab chiqarish jarayonlariga ta'sirini baholash va kelajakda sohaga oid strategik qarorlarni shakllantirish mumkin bo'ladi.

Birinchi navbatda, statistik tahlil metodi oziq-ovqat sanoati korxonalarida ishlab chiqarish ko'rsatkichlarining o'zgarish dinamikasini o'rganishga imkon beradi [7]. Ushbu usul yordamida

ishlab chiqarish hajmi, tannarx, mahsulot eksport va importi, ishchi kuchi va ishlab chiqarish samaradorligi kabi muhim ko‘rsatkichlar tahlil qilinadi. Ma’lumotlar asosida sanoatning o‘rish sur’ati va tendensiyalari aniqlanadi. Masalan, 2024-yilda oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining 112,4% ga o‘rishi statistik ma’lumotlar orqali tahlil qilinib, bu natijaga qanday omillar ta’sir qilgani aniqlanadi.

Ikkinchi muhim usul — korrelyatsion va regressiya tahlili bo‘lib, u oziq-ovqat sanoati ishlab chiqarish hajmiga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash uchun qo‘llaniladi [8]. Ushbu metod yordamida ishlab chiqarish hajmi va asosiy iqtisodiy omillar (xomashyo narxi, energetik resurslar xarajatlari, investitsiya hajmi, soliqlar va subsidiya siyosati) o‘rtasidagi bog‘liqlik darajasi tahlil qilinadi. Masalan, investitsiya hajmi va ishlab chiqarish hajmi o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash uchun regressiya modeli tuzilishi mumkin. Agar investitsiyalarning oshishi ishlab chiqarish hajmiga sezilarli darajada ijobiy ta’sir etsa, bu iqtisodiy siyosatda investitsiyalarni ko‘paytirish zarurligini ko‘rsatishi mumkin.

Uchinchi usul — ekspert baholash metodi, oziq-ovqat sanoati sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning samaradorligini o‘rganish va tahlil qilish uchun qo‘llaniladi. Bu metod bo‘yicha sohaga oid mutaxassislar, ishlab chiqaruvchilar, iqtisodchilar va tahlilchilar fikrlari yig‘ilib, sanoatning rivojlanishiga to‘sqinlik qilayotgan muammolar hamda ularning yechimlari haqida takliflar ishlab chiqiladi [9]. Misol uchun, ekspertlar tomonidan taqdim etilgan baholash natijalari asosida oziq-ovqat sanoatini modernizatsiya qilish strategiyalari shakllantirilishi mumkin.

Ushbu metodlarni qo‘llash natijasida:

- O‘zbekiston oziq-ovqat sanoati korxonalarining ishlab chiqarish hajmi, samaradorligi va iqtisodiy ta’sirchanligi o‘rganiladi;

- Asosiy iqtisodiy omillar va ularning ishlab chiqarish jarayoniga ta’siri aniqlanadi;

- Davlat tomonidan qabul qilingan me’yoriy hujjatlarning ishlab chiqarish sohasiga ta’siri baholanadi;

- Rivojlantirish strategiyalari shakllantiriladi va optimal iqtisodiy modellar taklif etiladi.

Shunday qilib, statistik tahlil, korrelyatsion va regressiya tahlili hamda ekspert baholash usuli oziq-ovqat sanoati tahlilini chuqur o‘rganish va aniq xulosalar chiqarish uchun eng samarali tadqiqot metodlari hisoblanadi.

So‘nggi yillarda respublikada oziq-ovqat sanoatini rivojlantirish, sohaga investitsiya mablag‘larini jalb qilish va eksport faoliyatini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasida oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmi 6,1 milliard AQSh dollaridan va ularning yillik eksporti hajmi 510 million AQSh dollaridan oshdi.

Shuningdek, oxirgi uch yilda import o‘rnini bosuvchi 75 turdagi 289,9 million AQSh dollari miqdoridagi oziq-ovqat sanoati mahsulotlari ishlab chiqarilishi ta’minlanib, import hajmi 7,4 foizga kamaydi. Respublika sanoatida oziq-ovqat sanoati ulushi 14 foizdan 16,6 foizga oshdi.

Keyingi besh yilda sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish faoliyatini qo‘llab-quvvatlashning samarali mexanizmlarini joriy etish, mavjud quvvatlarni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik qayta jihozlash, yangi loyihalarga investitsiyalarni jalb qilish, bozorda raqobatbardosh mahsulotlar turini yanada kengaytirish, import o‘rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish hisobiga yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarish hajmini 1,5 baravarga va eksport ko‘rsatkichlarini 2 baravarga oshirish maqsad qilingan.

Ma’lumki, qishloq xo‘jaligini rivojlantirish – oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash, mazkur sohani rivojlantirishning eng asosiy omili hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti raisligida 2020-yil 14-aprel kuni qishloq xo‘jaligi tarmoqlarini yanada rivojlantirish, oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini oshirish masalalari bo‘yicha o‘tkazilgan videoselektor yig‘ilishida meva-sabzavotchilik va chorvachilik tarmoqlarida mahsulot yetishtirish hajmini ikki barobar oshirish masalasi qo‘yildi va ushbu maqsadga erishishda meva-sabzavotchilikka ixtisoslashgan 55 ta tuman, 86 ta klaster va 125 ta kooperativ bu borada yetakchi bo‘lishi kerakligi ta’kidlandi.

O‘zbekistonda oziq-ovqat sanoati korxonalari ishlab chiqarishni tizimli va samarali amalga oshirish maqsadida bir qancha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilishi belgilangan. Jumladan,

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 2-son 2025 yil

Meva-sabzavotchilikni rivojlantirish – 136 ming gektarda hosil berayotgan maydonlar, 63 ming gektardagi yangi bog‘ va tokzorlarning har qator oralari, shuningdek, 600 ming gektar takroriy ekin maydonlaridan samarali foydalanishni taqozo etishini hisobga olgan holda, 2-3 marta hosil olishni yo‘lga qo‘yish barobarida foydalanishdan chiqqan, 124 ming gektar yerni to‘liq va 155 ming gektar lalmi yerni suv chiqarish orqali o‘zlashtirish.

Bog‘dorchilik va issiqxona xo‘jaligini rivojlantirish agentligi hamda Uzumchilik va vinochilikni rivojlantirish agentligi jamg‘armalariga 300 mlrd. so‘m ajratish.

Bundan tashqari, meva-sabzavot va issiqxona yo‘nalishida yangi loyihalarni amalga oshirish uchun xalqaro moliyaviy institutlarning 700 million dollar kredit liniyalarini jalb qilish va tijorat banklarining to‘xtatilayotgan loyihalar hisobidan bo‘shagan mablag‘larini qishloq xo‘jaligiga yo‘naltirish vazifasi qo‘yilib, meva-sabzavotni eksport qiluvchilarga ham imtiyozlar berilishi, xususan, ularning avtotransportda yuk tashish xarajatining 50 foizi Eksportga ko‘maklashish jamg‘arasi hisobidan qoplanishi, buning uchun jamg‘armaga qo‘shimcha 50 milliard so‘m mablag‘ ajratilishi belgilangan.

Mazkur qarorlar mamlakatimizni modernizatsiyalash sharoitida oziq-ovqat sanoati va Qishloq xo‘jaligini isloh qilish, fermer xo‘jaliklariga birlashtirilgan yer uchastkalarini optimallashtirishda muhim ahamiyatga ega bo‘ldi. Ammo yuqorida ta’kidlangan ishlar ijrosini amaliyotda to‘liq realizatsiya qilishda bir qancha masalalar yuzaga keladi.

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, mamlakatimizda yiliga o‘rtacha 16 million tonnadan ortiq meva-sabzavot, poliz va dukkakli mahsulotlar, 1,5 million tonnaga yaqin go’sht, 10 million tonnaga yaqin sut ishlab chiqarilmoqda. Biroq ularni sanoat usulida qayta ishlash darajasi o‘rtacha 15-20 foizni tashkil qilmoqda. Bu o‘z-o‘zidan respublikada agrologistika tizimi yaxshi rivojlanmaganligi va mazkur yo‘nalishda tizimli ishlarning amalga oshirilishi lozimligini tasdiqlaydi. Qolaversa, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini saqlash va saralash xizmatlari talab darajasida emasligi yetishtirilgan hosilning kamida 30 foizdan ziyodining isrof bo‘lishiga olib kelmoqda. Ushbu vaziyatdagi asosiy va aktual masalalardan biri qishloq xo‘jaligi sohasiga doir ma’lumotlar almashinuv va to‘planuvining yagona bazasi yo‘qligida bo‘ldi. Qishloq xo‘jaligining boshlang‘ich negizida faoliyat yurituvchi shaxslar: dehqonlar, bog‘bonlar va fermerlardir.

1-jadval

Sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi (yillik)

mlrd.so‘m

Hududlar	Yillar			
	2021	2022	2023	2024
Qoraqalpog‘iston Respublikasi	16630.4	17624.7	17791.1	18858.5
Andijon viloyati	35935.3	54352.5	73767.1	79668.4
Buxoro viloyati	20772.1	27202.4	31860.4	34090.6
Jizzax viloyati	8731.8	11402	19197.3	21117.03
Qashqadaryo viloyati	18771.9	22624.4	28767.7	31356.7
Navoiy viloyati	73633.5	84393.7	101841.9	108970.8
Namangan viloyati	14695.1	18120.5	21906.8	23659.3
Samarqand viloyati	22834.3	29188.6	32955.7	35921.7
Surxondaryo viloyati	6675.3	7229.8	8848.6	9468.0
Sirdaryo viloyati	9813.3	12011.2	15348.1	16575.9
Toshkent viloyati	83433.9	93935.1	106915.3	113330.2
Farg‘ona viloyati	27761.5	30303.5	35794.9	38300.5
Xorazm viloyati	13658.1	18323.3	21589.1	23532.1
Toshkent shahri	90211.9	108807.7	124116.4	132804.5

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligi.
(<https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/industry-2>)

Ularga o‘simliklarni sifatli yetishtirish uchun foydali vositalar, urug‘ va ko‘chatlarni qanday qilib to‘g‘ri tanlash mumkinligi, xaridor bilan oldindan to‘lov borasida qanday qilib kelishib olish lozimligi, o‘simliklar himoyasi uchun zarur vositalarni qayerdan topish mumkinligi haqidagi ma‘lumotlar doimo qiziq va kerakli bo‘lib kelgan. Aynan shunday ma‘lumotlarni yetkazib turuvchi yagona bir platforma bo‘lmagan. Oziq-ovqat sanoati sohasida ham, qishloq xo‘jaligi sohasida ham ma‘lumotlar bazasining qay darajada muhim ahamiyatga ega ekanligini yuqoridagi ma‘lumotlar yaqqol tasdiqlab turibdi.

2024- yil yanvar-iyul oylarida yashash va ovqatlanish xizmatlari hajmi 12,4 trln so‘mni tashkil etgan. Undan oziq-ovqat va ichimliklar bilan ta‘minlash bo‘yicha bozor xizmatlari hajmi 9,9 trln so‘m yoki 79,3 foizini tashkil etgan.

Yuqoridagi jadvalga asosan, 2024-yil uchun sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini iqtisodiy o‘rish tendensiyalariga mos ravishda 6-10% o‘rish sur‘atiga erishilgan. Ushbu natijalar sanoat tarmog‘ining barqaror o‘rishi va iqtisodiy rivojlanish bilan bog‘liq omillarni ko‘rsatadi.

Andijon viloyati sanoat ishlab chiqarish hajmi 2023-yilda 73,767.1 mlrd so‘m bo‘lgan bo‘lsa, 2024-yilda 79,668.5 mlrd so‘mga oshishi kutilmoqda. Bu viloyat O‘zbekiston sanoat ishlab chiqarishining yetakchilaridan biri bo‘lib, eng yuqori o‘rish sur‘atiga ega hududlardan biri hisoblanadi.

Qoraqalpog‘iston Respublikasi sanoat ishlab chiqarish hajmi 2024-yilda 6% o‘rishi kutilmoqda, bu esa yangi investitsiya loyihalari va ishlab chiqarish jarayonlarining modernizatsiyasi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Buxoro viloyatida sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 2024-yilda 7% o‘rish, 34,090.6 mlrd so‘mga yetishi prognoz qilinmoqda. Ushbu o‘rish neft-kimyo va qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash sanoatining rivojlanishi bilan bog‘liq.

Jizzax viloyati 10% o‘rish bilan 21,117 mlrd so‘m sanoat ishlab chiqarish hajmiga erishishi kutilmoqda. Bu viloyatda yangi ishlab chiqarish zavodlari ochilishi va davlat tomonidan subsidiya ajratilishi natijasida yuz berishi mumkin.

Samarqand viloyati sanoat ishlab chiqarish hajmi 9% o‘rishi kutilmoqda, bu esa eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarish korxonalarining faoliyati va oziq-ovqat sanoatining rivojlanishi bilan izohlanadi.

So‘nggi yillarda mamlakatimizning barcha hududlarda sanoat ishlab chiqarish hajmining oldingi yillarga qaraganda o‘rish tendensiyasiga erishildi. Bu asosan iqtisodiy barqarorlik, investitsiya hajmining oshishi va ishlab chiqarish texnologiyalarining modernizatsiyasi bilan bog‘liq.

Viloyatlar o‘rtasidagi o‘rish sur‘ati farqlanadi, masalan, Andijon va Toshkent viloyatlari eng yuqori sanoat ishlab chiqarish hajmiga ega bo‘lsa, Surxondaryo va Sirdaryo viloyatlari ishlab chiqarish hajmi bo‘yicha boshqa hududlardan ortda qolmoqda.

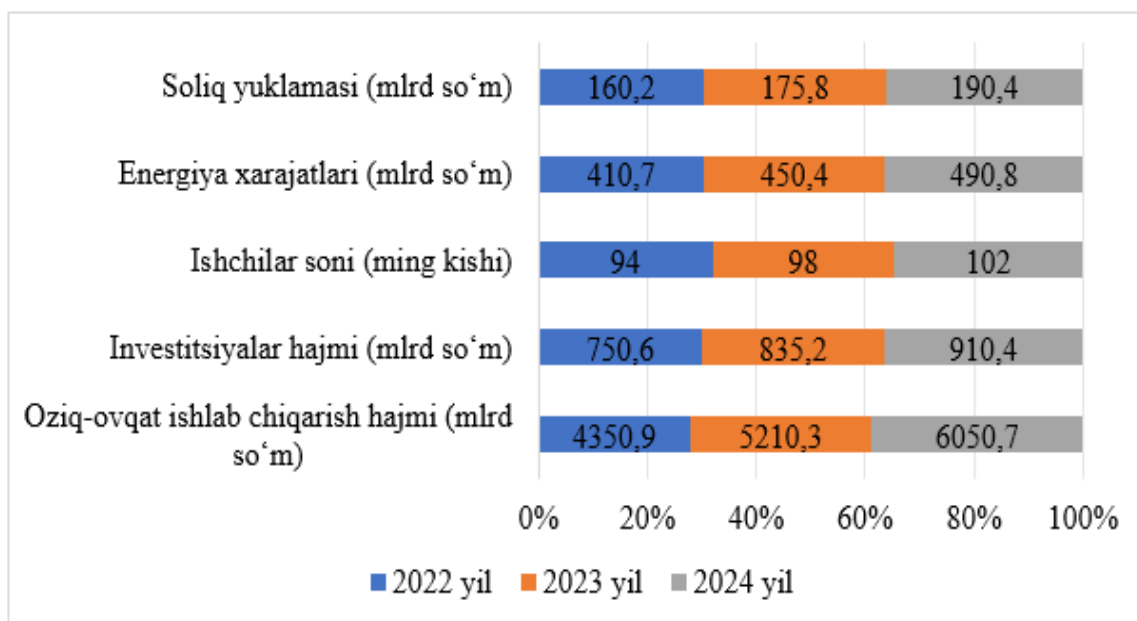
Aholi soni izchil o‘sayotgan bugungi kunda oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash dolzarb bo‘lib bormoqda. Buning ustiga, global iqlim o‘zgarishlari, yer va suv taqchilligi qishloq xo‘jaligida qiyinchiliklarni keltirib chiqarmoqda.

Shunday sharoitga qaramasdan, 2024 – yil yurtimizda 9 million tonna don, 3 million tonnadan ortiq paxta, 16 million tonnadan ziyod sabzavot va poliz, 5 million tonna meva va uzum, 4 million tonna kartoshka, 15 million tonnadan ko‘p go‘sht va sut yetishtirildi. Oziq-ovqat sanoati bo‘yicha 343 ta loyiha ishga tushirildi [10].

Shu bilan birga, mahalliyashtirish bo‘yicha hali imkoniyatlar ko‘p. Ayniqsa, non, sut, go‘sht, o‘simlik yog‘i, qandolat va salqin ichimliklar ishlab chiqarishni oshirish kerak.

So‘nggi yillarda qandolat mahsulotlari eksporti 4 karra oshib, 13 million dollarga yetgan. Xomashyo, qadoqlash va etiketkalash mahsulotlari to‘g‘ridan to‘g‘ri olib kelinib, tannarx 20 foizga kamaygani tufayli raqobatdoshlik ancha oshgan.

Yog‘-moy sanoatida 408 ta korxona ochilgan. Lekin yurtimizda xomashyo kamligi uchun ular har doim ham to‘la quvvatda ishlamayapti. Yog‘-moy eksportiga ruxsat berilsa, ishlab chiqarish 120 ming tonnaga oshib, 240 ming tonna ozuqa yem tayyorlanishi hisob-kitob qilingan.

1-rasm. Oziq-ovqat sanoati ishlab chiqarish holati (2022-2024 yillar) [11]

Regression modeli orqali O‘zbekiston oziq-ovqat sanoati ishlab chiqarish hajmi va quyidagi omillar o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlil qilindi:

1. Investitsiyalar hajmi. Regression natijalari shuni ko‘rsatadiki, investitsiyalarning oshishi oziq-ovqat ishlab chiqarish hajmini ijobiy ta’sir bilan oshiradi. Regression koeffitsienti 5.375, ya’ni investitsiyalar hajmi 1 mlrd. so‘mga oshganda, ishlab chiqarish hajmi 5.375 mlrd. so‘mga oshishi mumkin.

2. Ishchilar soni. Ishchilar sonining oshishi ishlab chiqarish hajmiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda (-73.8575). Bu ishchilar sonining ko‘payishi ishlab chiqarish samaradorligini oshirish uchun yetarli emasligini yoki yangi texnologiyalar yetarlicha joriy qilinmaganligini ko‘rsatishi mumkin.

3. Energiya xarajatlari. Energiya xarajatlarining oshishi ishlab chiqarish hajmini 23.55 mlrd. so‘mga oshirishi mumkin. Bu esa, energiya ta’minoti yaxshilangan sari ishlab chiqarish jarayonlari tezlashayotganini bildiradi.

4. Soliq yuklamasi. Soliq yuklamasi oshgan sari ishlab chiqarish hajmi 15.04 mlrd. so‘mga pasayishi kuzatilgan. Bu ortib borayotgan soliqlar ishlab chiqarish faoliyatiga salbiy ta’sir o‘tkazayotganligini bildiradi.

Regression tenglamasi:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \beta_4 X_4$$

Bu yerda:

Y - Oziq-ovqat ishlab chiqarish hajmi

X₁ - Investitsiyalar hajmi

X₂ - Ishchilar soni

X₃ - Energiya xarajatlari

X₄ - Soliq yuklamasi

Natijalar asosida tenglama quyidagicha bo‘ladi:

$$Y = -1.4214 + 5.375X_1 - 73.8575X_2 + 23.5459X_3 - 15.0427X_4$$

Korrelyatsion tahlil jadvali [12]

Ko‘rsatkichlar	Oziq-ovqat ishlab chiqarish hajmi (mlrd so‘m)	Investitsiyalar hajmi (mlrd so‘m)	Ishchilar soni (ming kishi)	Energiya xarajatlari (mlrd so‘m)	Soliq yuklamasi (mlrd so‘m)
Oziq-ovqat ishlab chiqarish hajmi (mlrd so‘m)	1	0.9	0.99997917683519	0.9999338886871175	0.9999198402013962
Investitsiyalar hajmi (mlrd so‘m)	0.9	1	0.9994237971287663	0.9992398226108564	0.9998899856218623
Ishchilar soni (ming kishi)	0.9	0.9994237971287663	1	0.9999872716676799	0.9998173095528204
Energiya xarajatlari (mlrd so‘m)	0.9	0.9992398226108564	0.9999872716676799	1	0.9997081446010819
Soliq yuklamasi (mlrd so‘m)	0.9	0.9998899856218623	0.9998173095528204	0.9997081446010819	1

Korrelyatsion tahlil orqali o‘zgaruvchilar o‘rtasidagi bog‘liqlik darajasi baholandi:

- Oziq-ovqat ishlab chiqarish hajmi va investitsiyalar o‘rtasida kuchli ijobiy bog‘liqlik mavjud (ya’ni, investitsiyalar oshgani sari ishlab chiqarish ham oshmoqda).
- Ishchilar soni va ishlab chiqarish hajmi o‘rtasida salbiy bog‘liqlik bor, ya’ni mehnat resurslari ko‘payotgan bo‘lsa ham, ishlab chiqarish samaradorligi oshmayapti.
- Energiya xarajatlari va ishlab chiqarish hajmi o‘rtasida ijobiy bog‘liqlik bor, bu esa sanoat ishlab chiqarishida energiya ning muhimligini tasdiqlaydi.
- Soliq yuklamasi va ishlab chiqarish hajmi o‘rtasidagi bog‘liqlik salbiy, ya’ni soliqlar oshishi ishlab chiqarish hajmini pasaytiradi.

Korrelyatsion koeffitsient quyidagi formula asosida hisoblandi:

$$r = \frac{\sum(X - \bar{X})(Y - \bar{Y})}{\sqrt{\sum(X - \bar{X})^2 \sum(Y - \bar{Y})^2}}$$

Bu yerda:

r – Bog‘liqlik koeffitsienti

X – Eksport hajmi (mlrd so‘m)

Y – Oziq-ovqat ishlab chiqarish hajmi (mlrd so‘m)

$\bar{X}$ – Eksport hajmining o‘rtacha qiymati

$\bar{Y}$ – Oziq-ovqat ishlab chiqarish hajmining o‘rtacha qiymati

O‘rtacha qiymatlarni hisoblaymiz:

$\bar{X}$ (Eksport hajmi) = 1041.73 mlrd so‘m

$\bar{Y}$ (Oziq-ovqat ishlab chiqarish hajmi) = 5203.97 mlrd so‘m

Formulaning yuqori qismini hisoblaymiz:

$$\sqrt{\sum(X - \bar{X})^2 \sum(Y - \bar{Y})^2} = 254277.44$$

Formulaning pastki qismini hisoblaymiz:

$$\sqrt{\sum(X - \bar{X})^2 \sum(Y - \bar{Y})^2} = 254277.44$$

Korrelyatsion koeffitsientni hisoblaymiz:

$$r = \frac{254242.77}{254277.44} = 0.9999$$

Korrelyatsiya koeffitsienti $r = 0.9999$, bu esa eksport hajmi va oziq-ovqat ishlab chiqarish hajmi o‘rtasida juda kuchli ijobiy bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatadi.

Eksport hajmi oshgan sari oziq-ovqat ishlab chiqarish hajmi ham ortib bormoqda, bu esa eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarish modelining samaradorligini tasdiqlaydi.

Ekspert tahlil usuli orqali O‘zbekiston oziq-ovqat sanoati ishlab chiqarish holati bo‘yicha mutaxassislar fikrlariga asoslangan baholash o‘tkaziladi. Bu usulda ishlab chiqarish hajmi, investitsiyalar, ishchilar soni, energiya xarajatlari va soliq yuklamasi kabi muhim ko‘rsatkichlar tahlil qilinib, ularning rivojlanish tendensiyalari baholanadi.

O‘zbekiston oziq-ovqat sanoati so‘nggi yillarda jadal rivojlanmoqda va mamlakat iqtisodiyotining muhim tarmoqlaridan biri hisoblanadi. 2022-2024-yillar bo‘yicha tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ishlab chiqarish hajmi barqaror o‘sib bormoqda, lekin sohada hali ham muayyan muammolar mavjud. Ushbu maqolada statistik, regression, korrelyatsion va ekspert tahlil usullari asosida ishlab chiqarish jarayonlari chuqur o‘rganildi va quyidagi asosiy xulosalar chiqarildi:

1. Ishlab chiqarish hajmining o‘shishi va asosiy omillar. 2022-yilda oziq-ovqat ishlab chiqarish hajmi 4,350.9 mlrd so‘m bo‘lgan bo‘lsa, 2024-yilda 6,050.7 mlrd so‘mga yetishi kutilmoqda. Bu 16.1% o‘shish sanoat rivojlanishining barqarorligini ko‘rsatadi. Investitsiyalar hajmi 2022-yildan 2024-yilgacha 21% ga oshdi, bu esa yangi loyihalar va ishlab chiqarish quvvatlarining kengayishi bilan bog‘liq. Energiya xarajatlari va soliq yuklamasi ham oshib bormoqda, bu esa ishlab chiqarish tannarxiga bevosita ta‘sir qilmoqda. Eksport hajmi oshishi ishlab chiqarish hajmini orttiruvchi muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda, bu esa oziq-ovqat sanoatini global bozorga yo‘naltirish zarurligini ko‘rsatadi.

2. Regression va korrelyatsion tahlil natijalari. Regression tahlil natijalariga ko‘ra:

A. Investitsiyalarning oshishi ishlab chiqarish hajmiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatmoqda, ya‘ni investitsiyalar ko‘paygan sari ishlab chiqarish hajmi ham ortmoqda.

B. Ishchilar sonining oshishi ishlab chiqarish hajmiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatmayapti, bu esa ishlab chiqarishda avtomatlashtirish va texnologik modernizatsiya yetarli emasligini bildiradi.

C. Energiya xarajatlarining oshishi ishlab chiqarish hajmiga teskari ta‘sir qilmoqda, bu esa energiya samaradorligini oshirish zarurligini ko‘rsatadi.

D. Soliq yuklamasining oshishi ishlab chiqarish hajmini pasaytirayotgan omil sifatida qayd etilgan, bu esa davlat tomonidan soliqlarning maqbullashtirilishini talab qiladi.

Korrelyatsion tahlil natijalariga ko‘ra:

A. Eksport hajmi va ishlab chiqarish hajmi o‘rtasida juda kuchli ijobiy bog‘liqlik mavjud, bu esa eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarish modelining samaradorligini tasdiqlaydi.

B. Xomashyo importining oshishi ishlab chiqarish hajmiga ijobiy ta‘sir qilmoqda, bu esa mahalliy ishlab chiqarishning xomashyo tanqisligi bilan bog‘liq ekanligini bildiradi.

C. Mahsulot tannarxi oshgan sari ishlab chiqarish hajmi pasaymoqda, bu esa ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va tannarxni kamaytirish strategiyalarini ishlab chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

3. Ekspert tahlili asosida ishlab chiqarish strategiyalari:

A. Ishlab chiqarish hajmi barqaror o‘smoqda, lekin investitsiyalar yetarli darajada oshmayapti. Bu esa ishlab chiqarish va innovatsion texnologiyalarga ko‘proq mablag‘ yo‘naltirishni talab qiladi.

B. Soliq yuklamasi oshib borayotgani sababli, ishlab chiqaruvchilar uchun yengilliklar berish yoki subsidiya ajratish zarur.

C. Texnologik modernizatsiya va avtomatlashtirishni tezlashtirish kerak, chunki ishchilar sonining o‘shishi ishlab chiqarish hajmiga sezilarli ta‘sir qilmayapti.

D. Eksport hajmini oshirish va ichki ishlab chiqarishni qo‘llab-quvvatlash muhim, chunki eksportga yo‘naltirilgan mahsulotlar sanoatni barqaror rivojlantirish imkonini beradi.

E. Energiya samaradorligini oshirish bo‘yicha yangi texnologiyalarni joriy qilish zarur, chunki energiya xarajatlarining o‘sishi ishlab chiqarish jarayonlarini qimmatlashtiradi.

O‘zbekiston oziq-ovqat sanoati ishlab chiqarish hajmi yildan-yilga oshmoqda, lekin investitsiyalar, soliqlar, energiya xarajatlari va texnologik modernizatsiya kabi omillar sanoatni barqaror rivojlantirishga ta‘sir qilmoqda. Regression, korrelyatsion va ekspert tahlillar asosida ishlab chiqarish hajmini oshirish uchun quyidagi asosiy yo‘nalishlarni rivojlantirish tavsiya etiladi:

- Investitsiyalarni oshirish va texnologik modernizatsiyani jadallashtirish
- Soliq yuklamasini pasaytirish va subsidiyalar ajratish
- Mahalliy ishlab chiqarish ulushini oshirish va tannarxni kamaytirish
- Energiya samaradorligini oshirish va muqobil energiyadan foydalanish
- Eksport hajmini oshirish va global bozorga yo‘naltirish

Shunday qilib, oziq-ovqat sanoatini strategik rivojlantirish bo‘yicha kompleks yondashuv ishlab chiqarish jarayonlarini samarali tashkil qilish, iqtisodiy o‘sish va xalqaro bozordagi raqobatbardoshlikni oshirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 16 fevraldagi “Respublikada oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlashning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-36-son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024 yil 1 avgustdagi “Oziq-ovqat sanoati mahsulotlarini ishlab chiqarishni qo‘llab-quvvatlashning samarali mexanizmlarini joriy etish to‘g‘risida”gi 476-son Qarori.
3. Sajad Ahmad Wani, Sahar Ahmad Wani, Reyaz Ahmad Wani. “Functional Foods: Technological Challenges and Advancement in Health Promotion”. ResearchGate. 2023.p.1-15.
4. Yunhan Jia, Kai Kunze, Koichi Kise. “Digital Food Sensing and Ingredient Analysis Techniques to Facilitate Human-Food Interaction”. Association for Computing Machinery (ACM). 2024. p.1-10.
5. Chen Wei, Olga Petrova, David Johnson. “Advancements in Food Processing Technologies: Innovations and Future Directions”. 2023.
6. Turg‘unov M. Oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatida klasterli boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish. 2023/09. Qo‘qon universiteti xabarnomasi. 8:20-24. 20-24-b. DOI:10.54613/ku.v8i8.794.
7. Xamrayev N. Oziq-ovqat sanoati korxonalarida investitsion salohiyatni shakllantirishning mazmuni va ahamiyati. Vol. 1 No. 2 (2024): «Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot» jurnali.865-871-b.
8. Umarova N. Oziq-ovqat sanoati korxonalari raqobatbardoshligini oshirish yo‘llari. Vol. 1 No. 1 (2024): «Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot» jurnali. DOI: https://doi.org/10.55439/GED/vol1_iss1/a793. 203-207-b.
9. www.stat.uz
- 10.<https://lex.uz/ru/docs/-6802687?ONDATE=16.02.2024+00&utm>
- 11.<https://www.lex.uz/uz/docs/-7045142?utm>
- 12.<https://president.uz/oz/lists/view/7757>

**ЦИФРОВИЗАЦИЯ КАК ДРАЙВЕР ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
УЗБЕКИСТАНА**

**TASHQI IQTISODIY FAOLIYATNI RAQAMLASHTIRISH O‘ZBEKISTON TASHQI
IQTISODIY FAOLIYATINING DRAYVER SIFATIDA.**

**DIGITALIZATION OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY AS A DRIVER OF
UZBEKISTAN'S FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY.**

Амбарцумян Анастас Алексеевич, доцент Национального
университета Узбекистана имени Мирзо Улугбек, к.э.н.
Ульмасова Насибахон Расулжон кизи студентка 4 курса

Аннотация

В статье рассматриваются цифровые технологии, используемые во внешнеторговой деятельности и специализирующиеся на исключении необходимости личного присутствия декларанта при совершении внешнеторговых операций. Раскрываются автоматическая регистрация и автоматический выпуск товаров, удалённое представление документов, автоматическое категорирование, Единый лицевой счёт участников внешнеэкономической деятельности, обеспечение уплаты таможенных платежей посредством электронной банковской гарантии, электронные таможенные расписки, технология блокчейн, смарт-контракты. Приведены результаты деятельности таможенных органов при практическом внедрении информационных систем, преимущества и недостатки использования цифровых площадок.

Ключевое слова: цифровизация, цифровые технологии, автоматизированные системы, внешнеторговая деятельность, электронная коммерция, цифровые платформы, блокчейн, автоматизация процессов, аналитика данных, кибербезопасность, торговые барьеры, партнерство.

Maqolada tashqi savdo faoliyatida ishlatiladigan va tashqi savdo operatsiyalarini amalga oshirishda deklarantning shaxsiy ishtiroki zarurligini istisno qilishga ixtisoslashgan raqamli texnologiyalar ko‘rib chiqiladi. Tovarlarni avtomatik ro‘yxatdan o‘tkazish va avtomatik ravishda chiqarish, hujjatlarni masofadan taqdim etish, avtomatik toifalash, tashqi iqtisodiy faoliyat ishtirokchilarining yagona shaxsiy hisobvarag‘i, elektron bank kafolati, elektron bojxona tushumlari, blokcheyn texnologiyasi, aqlli shartnomalar orqali bojxona to‘lovlarini to‘lashni ta‘minlash ko‘rib chiqiladi. Axborot tizimlarini amaliy joriy etishda bojxona organlari faoliyati natijalari, raqamli platformalardan foydalanishning afzalliklari va kamchiliklari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: raqamlashtirish, raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirilgan tizimlar, tashqi savdo, elektron tijorat, raqamli platformalar, blokcheyn, jarayonlarni avtomatlashtirish, ma’lumotlar tahlili, kiberxavfsizlik, savdo to‘siqlari, hamkorlik.

The article discusses digital technologies used in foreign trade activities and specializing in eliminating the need for the personal presence of the declarant when performing foreign trade operations. Automatic registration and automatic release of goods, remote submission of documents, automatic categorization, a single personal account of participants in foreign economic activity, ensuring payment of customs payments through an electronic bank guarantee, electronic customs receipts, blockchain technology, smart contracts are considered. The results of the activities of customs authorities in the practical implementation of information systems, advantages and disadvantages of using digital platforms are presented.

Key words: digitalization, digital technologies, automated systems, foreign trade, e-commerce, digital platforms, blockchain, process automation, data analytics, cybersecurity, trade barriers, partnership.

В настоящее время цифровизация стала одним из основных трендов развития экономики, в том числе внешнеэкономических связей.

Цифровизация — это процесс перехода от традиционных, часто бумажных методов работы к цифровым технологиям. Это включает в себя использование компьютерных систем, программного обеспечения, интернета и других цифровых инструментов для улучшения, автоматизации и оптимизации процессов в различных сферах жизни: в бизнесе, государственном управлении, различных сферах жизнедеятельности государства и общества.

В условиях глобализации, прогресса информационных технологий цифровизация становится обязательным условием повышения конкурентоспособности национальных экономик. Узбекистан, стремясь интегрироваться в мировую экономику, адаптируется к современным мирохозяйственным связям, используя возможности цифровых технологий для укрепления своих позиций на международной арене.

Цифровизация во внешнеэкономической деятельности страны — это процесс интеграции цифровых технологий в международную торговлю, инвестиционные отношения и взаимодействие с зарубежными партнерами. Она охватывает использование новых технологий и инноваций для улучшения процессов экспортно-импортных операций, оптимизации логистики, снижения издержек и повышения прозрачности внешней торговли.

Цифровизация оказывает значительное влияние на внешнеэкономическую деятельность страны, поскольку она помогает улучшить эффективность и прозрачность взаимодействия с международными партнерами, а также открывает новые возможности для участия в глобальной экономике. Таким образом, цифровизация играет важную роль в совершенствовании внешнеэкономической деятельности, открывая новые возможности для расширения международной торговли, упрощения логистики и финансовых операций, повышения конкурентоспособности и улучшения взаимодействия с партнерами на глобальном уровне.

Особая роль цифровизации определяется активным использованием её возможностей в деятельности государственных органов, взаимодействующих с участниками внешнеэкономической деятельности (ВЭД), в частности Государственного таможенного комитета Республики Узбекистан.

Исследованиями цифровизации экономики занимается ряд учёных. К зарубежным авторам относятся Верхузен П., Негропonte Н., Тапскотт Д., Шиллер Д., Шмидт И. сформулировавшие теоретические положения цифровой экономики; Аданамах И.С., Калужский М.Л., Куприяновский И.Г., Матюшок В.М., Сторожева Е.В. и другие исследователи. Среди отечественных ученых следует отметить Джураеву Т., Курбанову М., Махмудову Г., Ташматову А., Якубову Ш.

Объектом данного исследования выступает внешнеэкономическая деятельность Узбекистана.

Предметом исследования является процесс цифровизации внешнеэкономической деятельности.

Целью исследования является выявление ключевых проблем в рамках цифровизации внешнеэкономической деятельности, обоснование возможных направлений для дальнейшего совершенствования данной работы.

В статье применялись различные методы и подходы научного исследования, составляющие методологическую основу. В дополнение к общим методам, использовались специальные методы: синтез и анализ теоретической информации, статистические и аналитические подходы, а также другие методы.

Цифровизация в широком понимании охватывает сведения из разнообразных областей и источников, содержащие необходимые и полезные данные для практического применения.

Ключевой особенностью такой информации является то, что пользователям не требуется наличия специальных знаний для ее восприятия. В более узком смысле цифровизация подразумевает создание цифровой информации путем преобразования как практических, так и теоретических сведений в цифровые данные. Эта информация доступна для обычных пользователей и ориентирована на потенциальный экономический и социальный рост.

В целом одной из ключевых задач дальнейшего развития цифровой экономики является диверсификация различных форм инвестиционно-хозяйственной деятельности в области обращения криптоактивов, что включает майнинг, смарт-контракты, консалтинг, эмиссию, обмен, хранение, распространение, менеджмент, страхование, краудфандинг, а также внедрение и развитие технологий блокчейн. Технология блокчейн постепенно внедряется во многие сферы экономики, а также в государственное управление и другие системы общественных отношений. Блокчейн означает цепочку блоков. Однако эта цепочка не проста и имеет определённый порядок. Блоки - это информация о транзакциях и контрактах в системе, выраженная в виде шифра [1]. С самого начала и по сей день блокчейн является основой криптовалюты Bitcoin (рис.1).

Рис.1. Рынок капитализации криптовалюты в 2023 г.

Рынок криптовалют в 2022 году после ряда неудач снизился на 64%, с 2,31 трлн долларов в начале года - до 829 млрд долларов к концу года. Общая капитализация рынка криптовалют завершилась в плюсе на уровне \$ 1,07 трлн в январе 2023 года, что на 30% больше по сравнению с предыдущим годом и впервые за 2 месяца превысила отметку в \$ 1 трлн. На фоне роста цен на криптовалюту, объем спотовых торгов на крипторынке также значительно вырос. Общий объем спотовых торгов криптовалютой в январе 2023 года достиг \$ 1,88 трлн, что на 50% выше, чем в декабре 2022 года на \$ 1,25 трлн [2].

Цифровизация внешнеэкономической деятельности включает такие аспекты, как: инструменты и технологии — использование электронных торговых платформ, систем управления цепочками поставок, технологий блокчейн, электронных платежей и других цифровых решений; влияние цифровизации на оперативность, прозрачность и безопасность внешнеэкономических операций; государственные меры, принимаемые правительством Узбекистана для поддержки цифровизации в данной сфере; барьеры и препятствия, с которыми сталкиваются компании при внедрении цифровых технологий в международной торговле; а также сравнение уровня цифровизации внешнеэкономической деятельности Узбекистана с аналогичными показателями других стран региона и мира.

Цифровизация непосредственно связана с внедрением во внешнеэкономические отношения элементов искусственного интеллекта. Современный искусственный интеллект

представляет собой совокупность алгоритмов и программных комплексов, предназначенных для выполнения различных задач, аналогичных тем, что может выполнять человеческий разум, основываясь на данных, хранящихся в информационной базе. Искусственный интеллект также можно рассматривать как "умную" технологию, способную формировать логически последовательные суждения и рекомендации, включая сложные программы для аналитики и обработки больших объёмов данных.

Краудсорсинг, происходящий от английского слова «crowdsourcing», - это добровольное использование широкого круга людей, их творческого потенциала, знаний и опыта в форме субподрядных работ для решения конкретных задач, связанных с инновационной производственной деятельностью с использованием информационно-коммуникационных технологий [3]. Задача краудсорсинга - аккумулировать идеи, предложения и опыт людей для принятия эффективных решений по развитию городской среды. С помощью этого инструмента жители получают возможность влиять на развитие городов, внедрять альтернативные варианты и реализовывать собственные инициативы. Краудсорсинг позволяет местным компаниям понять, что нужно людям и какие услуги требуются. Обсуждаемые проекты становятся более продуманными, что позволяет избежать градостроительных конфликтов и повысить доверие между всеми заинтересованными сторонами проекта.

При этом, помимо положительных сторон развития цифровой экономики, существуют и минусы, в частности, при разработке и внедрении системы электронного правительства,

Первый минус - это высокий риск киберугроз, связанных с проблемой защиты персональных данных. Киберугрозы - это распространение в сети вредоносной информации или спама, которые угрожают безопасности персональных данных частных лиц, компаний или государств. Наиболее важными источниками вредоносной информации считаются вирусы, шпионские и вредоносные программы.

Второй распространённый риск - это мошенничество. Известный пример - мошенник получает данные человека, а затем звонит ему, представляясь сотрудником банка, и просит подтвердить, что по его карте была проведена операция. Сбитый с толку человек следует инструкциям мошенника и предоставляет данные своей карты, полный доступ к операциям по карте.

Третьим негативным аспектом является «цифровое рабство» - использование данных тысяч людей для контроля над их поведением. Цифровое рабство тесно связано с биометрическими данными человека. Биометрические данные начали собирать сравнительно недавно.

В настоящее время искусственный интеллект продолжает развиваться в направлении увеличения баз биометрических данных. Увеличение базы данных искусственного интеллекта возможно только благодаря его обучению, которое напрямую связано с пополнением биометрических данных, таких как голос, поведение и отпечатки пальцев. Тогда машина сможет безошибочно отличить ваш голос от сотен похожих голосов.

Четвёртый недостаток - рост безработицы на рынке труда. С развитием информационных технологий некоторые профессии начнут исчезать. Например, кассиров заменят электронные кассы самообслуживания, водителей - беспилотные автомобили, а банковских работников - роботы.

Учитывая вышеизложенное, - зарубежные страны начали внедрять цифровые технологии во внешнеэкономическую деятельность. Эти страны по степени цифровизации можно разделить на четыре группы:

➤ Первая группа - Великобритания, Япония, Сингапур и Гонконг, которые имеют самый высокий уровень цифровизации и самые высокие темпы роста;

➤ Вторая группа - Австралия, Республика Корея, Западная Европа и Скандинавия - в этих странах сохраняется быстрый рост, но в настоящее время наблюдается более низкий уровень инноваций;

➤ Третья группа - Россия, Китай и Индия - потенциальные лидеры;

➤ Четвертая группа - страны Африки и Южной Америки - характеризуются низким уровнем развития.

Уровень развития цифровой экономики в Узбекистане напрямую связан с развитием информационно-коммуникационных технологий, включая долю цифровой экономики в валовом внутреннем продукте, объем иностранных инвестиций в сектор информационно-коммуникационных технологий, скорость, охват и доступность интернета, степень развития электронной коммерции, общественность в системе электронного правительства. В качестве показателей следует оценивать уровень обеспеченности организаций и учреждений специалистами в этой области, а также уровень развития цифровой экономики. За последние годы в Республике Узбекистан предпринимаются комплексные меры по цифровизации различных отраслей экономики. 28 апреля 2020 года вышло Постановление Президента Республики Узбекистан «О мерах по широкому внедрению цифровой экономики и электронного правительства» [4].

В соответствии с ним ставилась задача удвоить долю цифровой экономики в валовом внутреннем продукте к 2023 году (рис.2).

Рис.2. Рост доли цифровой экономики в ВВП Узбекистана в 2015-2022 гг.

По мнению исследователей, расширение сети базовых станций мобильной связи происходит за счет установки новых базовых станций, обеспечивающих работу сети по стандартам 3G/4G, также в Ташкенте реализуется проект по установке 15 базовых станций пятого поколения (5G). Для создания собственной производственной инфраструктуры и замещения импорта в свободной экономической зоне «Зияк» при содействии Южной Кореи был построен завод стоимостью 11 млн долларов США, выпускающий 50 000 км волоконно-оптических кабелей в год.

Согласно Индексу телекоммуникационной инфраструктуры (ТИИ), Узбекистан входит в список стран с высоким уровнем ТИИ, занимая 19-е место из 220 стран по показателю широкополосного доступа в Интернет. К концу 2022 года объем ИКТ-услуг в Узбекистане вырос на 125,5% и составила 22,9 трлн сум, из которых 4,2 трлн сум - услуги программирования, предоставляемые узбекскими компаниями и специалистами. В начале 2023 года в Узбекистане действовало более 12 000 ИКТ-компаний. В отрасли было занято более 100 000 человек.

Согласно данным ЦЭИР существует несколько ключевых показателей цифровой экономики в Узбекистане: доля цифровой экономики в ВВП, объем инвестиций в ИКТ-индустрию, скорость интернета, размер страны, доступность населения, степень развития электронной коммерции, доля государственных услуг в системе электронного правительства, количество ИКТ-специалистов в организации и так далее. Кроме того, важны и показатели

международных рейтингов, оценивающие уровень развития информационных технологий в стране.

По итогам января-июня 2024 года валовая добавленная стоимость, созданная в сфере информации и связи, составила 14 трлн сум. По сравнению с январем-июнем 2023 года он увеличился на 19,7%. Положительный вклад сферы информации и связи в прирост ВВП составил 0,4%. Доля сферы информации и связи в ВВП достигла 2,6 %. Наибольшей долей сферы информации и связи в отраслевой структуре валового регионального продукта обладает город Ташкент (10,1%) [5].

В 2024 году в республике утверждена Стратегия развития технологий искусственного интеллекта до 2030 года [6]. При Минцифры создается Центр развития ИИ и цифровой экономики. Он будет проводить экспертизу программ и систем с использованием ИИ, а финансировать его работу предполагается в том числе за счет долевого участия в стартапах и предоставления инфраструктуры. Фонд реконструкции и развития предоставит Минцифры на развитие ИИ \$50 млн. Деньги будут выделены в виде беспроцентного кредита на 5 лет. ИИ в банковской сфере предполагается использовать для предотвращения мошенничества, оценки платежеспособности (скоринг) и рыночных прогнозов. Кроме того, в число приоритетных направлений для ИИ вошли налоговая и таможенная сферы с целью сокращения теневой экономики, прогнозирование подозрительных таможенных операций [7].

Электронное таможенное декларирование в Республике Узбекистан представляет собой процесс подачи таможенной декларации через информационные системы и электронные платформы, что упрощает и ускоряет процесс оформления товаров, пересекающих таможенную границу. Данная система была внедрена в целях повышения эффективности работы таможенных органов, улучшения прозрачности и снижения административных барьеров при осуществлении внешнеэкономической деятельности. Для подачи электронной декларации используется специализированная система, называемая Automated Customs Declaration System (ACDS). Эта система предоставляет предприятиям возможность подать декларации через интернет, что исключает необходимость личного обращения в таможенные органы. Процесс подачи электронной декларации включает регистрацию участников в системе ACDS, заполнение декларации с необходимыми данными, подачу её для предварительного рассмотрения, возможные запросы на корректировку информации, принятие решения о расчёте пошлин и сборов, а также выдачу разрешений или отказов. Для завершения процесса используется электронная подпись, что придаёт документам юридическую силу [8].

Электронное декларирование значительно ускоряет процессы оформления, сокращает сроки прохождения таможни и минимизирует риски ошибок при вводе данных. Система электронного декларирования в Узбекистане интегрирована с другими государственными сервисами, такими как Министерство экономики и финансов, налоговые органы и пограничная служба, что позволяет повысить уровень контроля и автоматизировать многие процессы, связанные с внешней торговлей. Электронное таможенное декларирование в Узбекистане — это важная мера, направленная на улучшение инфраструктуры внешней торговли, упрощение процедур и повышение прозрачности. Ожидается, что с развитием технологий эта система будет становиться все более доступной и эффективной для участников внешней торговли.

В результате цифровизации в стране упростился процесс оформления 80% импорта и 89% экспорта, время таможенного оформления сократилось вдвое — до 30 минут. Также с помощью ИИ повысилась автоматическая обработка грузовых таможенных деклараций. Об этом стало известно в ходе посещения Президентом Узбекистана Шавкатом Мирзиёевым Центра таможенного оформления [9].

В Узбекистане система единого лицевого счета (ЕЛС) участников внешнеэкономической деятельности (ВЭД) предназначена для учёта и контроля за движением финансовых и товарных потоков, связанных с внешней торговлей. Система была внедрена для упрощения административных процедур и повышения прозрачности в области внешней торговли.

Единый лицевой счёт позволяет централизованно отслеживать все операции участников ВЭД, включая платежи, налоговые обязательства, таможенные пошлины и другие сборы, связанные с внешней торговлей.

Это упрощает процесс мониторинга и контролирования расчётов и обязательств. В Узбекистане система ЕЛС функционирует в электронном виде через специализированные платформы, в частности, такую как Система автоматического учёта внешней торговли (ACDS). Участники внешней торговли могут получить доступ к своему лицевому счёту через интернет, что позволяет оперативно контролировать все финансовые операции, связанные с внешней торговлей в режиме реального времени. Через единый лицевой счёт участники внешней торговли могут проверять баланс расчётов по пошлинам, налогам и сборам, получать информацию о платежах и задолженностях, оплачивать обязательства онлайн, подавать отчётность и получать подтверждения, контролировать таможенные операции и внешнюю торговлю. Предоставление единого лицевого счета в электронном формате в Узбекистане значительно улучшает процесс управления внешней торговлей, упрощает взаимодействие между участниками рынка и государственными органами, а также способствует повышению прозрачности и эффективности всех операций, связанных с внешнеэкономической деятельностью.

Выводы: по результатам проведенного исследования в целях ускорения цифровизации внешнеэкономической деятельности Узбекистана представляются целесообразными рекомендации по следующим направлениям:

- увеличение конкурентоспособности - цифровизация позволяет Узбекистану повысить свою конкурентоспособность на международной арене, улучшая доступ к зарубежным рынкам и облегчая торговые операции;

- расширение возможностей для экспорта - цифровизация открывает новые возможности для узбекских компаний в области экспорта, позволяя им выходить на новые рынки и находить партнеров по всему миру через электронные платформы;

- привлечение иностранных инвестиций - развитие цифровой инфраструктуры и создание благоприятного инвестиционного климата способствуют привлечению иностранных инвесторов, заинтересованных в развитии бизнеса в Узбекистане;

- перспективы дальнейшего развития - цифровизация является динамичным процессом, и Узбекистану необходимо постоянно адаптироваться к новым технологиям и трендам, чтобы оставаться конкурентоспособным на международной арене.

Таким образом, цифровая экономика становится мощным драйвером инноваций, экономического роста и социального благополучия. Ее развитие в Узбекистане становится не только актуальной необходимостью, но и стратегическим требованием, отвечающим вызовам современной эпохи. Углубление и расширение процессов цифровизации в различных секторах экономики страны позволит значительно повысить конкурентоспособность национальной экономики на мировой арене. В условиях глобализации и стремительного технологического прогресса, интеграция цифровых технологий в бизнес-процессы и государственное управление является ключевым направлением обеспечения устойчивого экономического роста. Это создаст условия для поэтапного перехода к модели инновационной экономики, основанной на знаниях и высоких технологиях. В результате, внешнеэкономическая деятельность сможет адаптироваться к быстро меняющимся условиям рынка, эффективнее внедрять инновационные решения и предлагать конкурентоспособные продукты и услуги.

Список использованной литературы:

1. Постановление Президента Республики Узбекистан от 14.10.2024 г., №ПП-358 «Об утверждении Стратегии развития технологий искусственного интеллекта до 2030 года» // Национальная база данных законодательства, 17.10.2024 г., № 07/24/358/0825
2. Постановление Президента Республики Узбекистан от 28.04.2020 г., № ПП-4699 «О мерах по широкому внедрению цифровой экономики и электронного правительства» // Национальная база данных законодательства, 21.11.2024 г., № 06/24/185/0944

3. «Президент утвердил Стратегию развития ИИ до 2030 года» // <https://spot.uz>
4. Ким Е. «Узбекистан автоматизировал обработку грузовых таможенных деклараций с помощью ИИ», 29.08.2023 // <https://uz.kursiv.media>
5. Клечиков А.В., Пряников М.М., Чугунов А. В. Блокчейн-технологии и их использование в государственной сфере // International Journal of Open Information Technologies. — 2017. — № 12. — С. 123–127
6. Дж.Хау. Краудсорсинг. Коллективный разум как инструмент развития бизнеса, 2012 г. - С.288
7. «Цифровизация таможенной деятельности Узбекистана» // <https://uza.uz>
8. The total cryptocurrency market capitalization in 2023, Shaun Paul Lee, 23.10.2023y// <https://www.coingecko.com>
9. Данные Агентства статистики при Президенте Республики Узбекистан // <https://stat.uz>

UDK: 336.71

TIJORAT BANKLARIDA QIMMATLI QOG‘OZLARNING O‘RNI

МЕСТО ЦЕННЫХ БУМАГ В КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ

THE PLACE OF SECURITIES IN COMMERCIAL BANKS

G‘aybullaeva Zilola Raxmatullo qizi

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston milliy universiteti
Iqtisodiyot fakulteti moliya va kredit kafedrasi o‘qituvchisi

Annotasiya

Maqolada banklarning qimmatli qog‘ozlari asosida amalga oshilayotgan emission operatsiyalar yoritilgan bo‘lib, unda oddiy va imtiyozli aksiyalar, obligatsiyalar ularning turlari yoritilgan va shu bilan birga jahon tajribasiga tayangan holda taxlilar keltirilgan, Unda tashqari aksiya va obligatsiyalarni bir biridan farqli va yutuqli tomonlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Tijorat banki, kredit, aksiya, obligasiya, oddiy aksiya, imtiyozli aksiya, regulyativ kapital, dividend.

В статье рассматриваются эмиссионные операции, осуществляемые на основе банковских ценных бумаг, охватывая обыкновенные и привилегированные акции, облигации, их виды, а также дается анализ на основе мирового опыта. Также выделяются отличия и преимущества акций и облигаций.

Ключевые слова: Коммерческий банк, кредит, акция, облигация, обыкновенная акция, привилегированная акция, нормативный капитал, дивиденд.

The article covers the issuance operations carried out on the basis of bank securities, covering common and preferred shares, bonds, their types, and at the same time providing analysis based on world experience. It also highlights the differences and advantages of shares and bonds.

Key words: Commercial bank, credit, stock, bond, common stock, preferred stock, regulatory capital, dividend.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 12 maydagi PF-5992-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan 2020-2025 yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasida tijorat banklari passivlarining barqarorligini ta‘minlashga bevosita daxldor bo‘lgan quyidagi jihatlar o‘z aksini topdi: tijorat banklarining resurs bazasini mustahkamlash; banklarning kapitallashish darajasini oshirish; tijorat banklarining emission operatsiyalarini

rivojlantirish; banklar faoliyatiga xos bo‘lmagan funksiyalarni bosqichma-bosqich bekor qilish; banklarda korporativ boshqaruvni takomillashtirish va xalqaro amaliy tajribaga ega bo‘lgan menejerlarni jalb qilish; moliyaviy risklarni boshqarish tizimini ilg‘or xorij tajdribasi asosida takomillashtirish[1].

Taraqqiy etgan mamlakatlar bank amaliyotida tijorat banklarining qimmatli qog‘ozlar bilan amalga oshiriladigan operatsiyalari rivojlangan bo‘lib, bank qimmatli qog‘ozlarini sotishdan olingan pul mablag‘lari majburiyatlarning umumiy hajmida yuqori salmoqni egallaydi.

F.Mishkin tadqiqotlariga tayangan holda xulosa qiladiki, “banklarning depozitlari va boshqa passivlari yuzasidan berilgan hukumatning kafolatlari korporativ qimmatli qog‘ozlarga nisbatan tatbiq etilmaydi va ular uchun kapital muhim ta‘minot vazifasini bajaradi. Biroq, oddiy aksiyalar banklar faoliyatini moliyalashtirishning nisbatan qimmat shakli bo‘lganligi sababli, banklar, xarajatlarni qisqartirish maqsadida. qarz instrumentlaridan ko‘proq foydalanishga harakat qilishadi”[2].

E.Meshkovaning xulosasicha “tijorat banklari o‘zlarining resurs bazasini shakllantirish uchun muomalaga aksiya, obligasiya, ipoteka bondlari, depozit sertifikatlari va jamg‘arma sertifikatlarini chiqaradilar va mazkur qimmatli qog‘ozlarni sotishdan olingan pul mablag‘larining bir qismi bankning regulativ kapitali tarkibida, ikkinchi qismi esa, majburiyatlar tarkibida aks etadi; aksiya va sertifikatlarining bozor bahosi banklarning ushbu bozordagi faoliyatini baholovchi iqtisodiy ko‘rsatkich hisoblanadi”[3].

Taraqqiy etgan mamlakatlar amaliyotida korporativ qimmatli qog‘ozlarning, shu jumladan, tijorat banklari qimmatli qog‘ozlarining investision jozibadorligini baholashda G. Markovisning Portfel nazariyasidan keng foydalanilmoqda.

G. Markovisning Portfel nazariyasiga ko‘ra:

- qimmatli qog‘ozlarning amaldagi kotirovkalarini tahlil qilish asosida har bir aksiya bo‘yicha kelgusidagi daromadlilik va risk aniqlanadi;

- qimmatli qog‘ozlar portfeli uchun nisbatan yaxshi daromadlilikka va kam riskka ega bo‘lgan qimmatli qog‘ozlar tanlanadi;

- portfelni optimallashtirish risklarni mavjud, yo‘l qo‘yish mumkin bo‘lgan darajalari sharoitida yaxshi daromadlilik va daromadlilikni biz uchun maqbul bo‘lgan sharoitida minimal risk prinsipi asosida amalga oshiriladi;

- kelgusidagi daromadlilik tasodifiy miqdor bo‘lib, uning aniq miqdori ma‘lum emas[4].

M. Chekulaevning fikriga ko‘ra, jalb qilingan mablag‘larning qiymati, ya‘ni ularga to‘lanadigan foizlarning stavkalari “koll” opsionlarning premiyasi miqdoriga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Ammo, bunda ushbu omilning ta‘sirini cheklanganligini hisobga olish zarur, ya‘ni portfelda opsion pozitsiyasining uncha katta bo‘lmagan ulushi ham foiz stavkalari darajasini o‘zgartira oladi[5].

V. Aksenovning xulosasiga ko‘ra, qimmatli qog‘ozlar portfelini boshqarishning aktiv strategiyasining muhim o‘ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- portfelni shakllantirish uchun zarur bo‘lgan qimmatli qog‘ozlarni tanlash;

- moliyaviy aktivlarni sotib olish yoki sotish muddatlarini aniqlash[6].

Tadqiqotning uslubiy asosini banklardagi qimmatli qog‘ozlar tashkil etib, u bankning daromadini oshishiga, mamlakat banklarining emissiyon operatsiyalarining barqarorligini ta‘minlashdan iborat.

Ilmiy tadqiqotni bajarishda statistik guruhlash, induksiya va deduksiya, ekspert baholash, qiyosiy va trendli tahlil usullaridan foydalanildi.

Tijorat banklarining qimmatli qog‘ozlar bozoridagi ishtiroki:

1. Emitent sifatida

2. Investor sifatida

3. Vositachi sifatida

1.Emissiya (lot. — chiqarmoq, ishlab chiqarmoq) — muomalaga bank biletleri, barcha shakllardagi pul belgilari va qimmatli qog‘ozlar chiqarish. Pul Emissiyasini davlatning markaziy (emissiya) banklari amalga oshiradi. Pul E.si pul belgilarini bosib chiqarishnigina emas, muomaladagi naqd va naqd bo‘lmagan pul massasining ko‘payishini ham bildiradi. Qimmatli

qog‘ozlarni davlat, banklar, aksiyadorlik jamiyatlari chiqaradi. Muomalaga pul va qimmatli qog‘ozlar chiqargan har qanday organ yoki tashkilot (davlat banki, moliyakredit muassasasi, korxona, kompaniya) emitent deb nomlanadi[7].

Emitent — emissiyaviy qimmatli qog‘ozlar chiqaruvchi va ular yuzasidan qimmatli qog‘ozlarning egalari oldida majburiyatlari bo‘lgan yuridik shaxs.

Emissiyaviy qimmatli qog‘ozlar — bitta chiqarilishi doirasida bir xil belgilar va rekvizitlarga ega bo‘lgan, mazkur chiqarilish uchun yagona shartlar asosida joylashtiriladigan hamda muomalada bo‘ladigan qimmatli qog‘ozlar.

Emitentning boshqaruv organi — aksiyadorlarning umumiy yig‘ilishi yoki aksiyadorlik jamiyatining kuzatuv kengashi, shuningdek, mas’uliyati cheklangan va qo‘shimcha mas’uliyatli jamiyat ishtirokchilarining umumiy yig‘ilishi yoki kuzatuv kengashi.

2. Tijorat banki investor sifatida qimmatli qog‘ozlarni sotib oladi.

Bank qimmatli qog‘ozlarni ikki maqsadda sotib oladi:

1. Likvidililigini ta’minlash maqsadida

2. Daromad olish maqsadida

Tijorat banklari emitent sifatida quyidagi qimmatli qog‘ozlarni muomalaga chiqaradi:

1. Emission qimmatli qog‘ozlar (aksiyalar, obligasiyalar, opsionlar)

2. Noemission qimmatli qog‘ozlar (depozit sertifikatlar, jamg‘arma sertifikatlar)

Korporativ qimmatli qog‘ozlar bilan amalga oshiriladigan operatsiyalar yuqori riskli bo‘lganligi sababli tijorat banklari qimmatli qog‘ozlar portfelini diversifikasiyalashga katta e’tibor beradilar.

Shuningdek, Markaziy banklar tijorat banklarining qimmatli qog‘ozlar bilan amalga oshiriladigan operatsiyalariga nisbatan cheklovlar o‘rnatadi.

O‘zbekiston Markaziy banki tomonidan o‘rnatilgan cheklovlar:

1. Tijorat bankining bir emitentning qimmatli qog‘ozlariga qilgan investisiyalari uning birinchi darajali kapitalining 15 foizidan oshib ketmasligi kerak.

2. Tijorat bankining oldi-sotdi qilish uchun mo‘ljallangan qimmatli qog‘ozlarga qilgan investisiyalari uning birinchi darajali kapitalining 25 foizidan oshib ketmasligi kerak.

3. Tijorat bankining barcha emitentlarning qimmatli qog‘ozlariga qilgan investisiyalari uning birinchi darajali kapitalining 50 foizidan oshib ketmasligi kerak.

Tijorat banklari ustav kapitalini shakllantirish uchun oddiy va imtiyozli aksiyalarni muomalaga chiqaradi.

Bankning barcha aksiyalari tartib raqami va chiqarilgan vaqtidan qat’iy nazar bir xil nominal qiymatga ga bo‘lishi shart.

Muomalaga chiqarilgan aksiyalar to‘liq sotib bo‘linmagunga qadar yangi aksiyalarni muomalaga chiqarishga ruxsat etilmaydi.

Aksiya bu-uning egasi aksiyadorlik jamiyati kapitaliga o‘zining ma’lum hissasini qo‘shganligiga qarab jamiyatning foydasidan dividend shaklida daromad olish huquqi borligiga guvohlik beruvchi qimmatbaho qog‘oz. Aksiyalarning ikki turi bor oddiy va imtiyozli bular bir biridan asosiy farq mavjuddir.

1-jadval

Oddiy va imtiyozli aksiyalarning farqli jihatlari[8]

	Oddiy	Imtiyozli
Dividend to‘lash	Aksiyadorlar dividendlarni barcha majburiyatlar to‘langandan keyin oladi.	Imtiyozli aksiyalarga dividend birinchi taqsimlanadi.
Dividend stavkasi	Daromad stavkasi daromadga qarab o‘zgaradi.	Dividendlar stavkasi barqarorligicha qoladi.
Ovoz berish huquqi	Aksiya egasi ovoz berish huquqiga ega.	Imtiyozli aksiya egalari ovoz berish huquqiga ega emas.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 2-son 2025 yil

Boshqaruvdagi roli	Oddiy aksiya kompaniyani boshqarishda ishtirok etish huquqi ega.	Imtiyozli aksiya boshqaruv huquqini bermaydi.
Risklilik darajasi	Yuqori	Past
Dividentni daromadga bog‘likliligi	Aksiyadorlarga dividend to‘lash majburiy emas va bu kompaniya foydasiga bog‘liq.	Kompaniya imtiyozli aksiya egalariga dividend to‘lash shart.

1-jadvalda asosiy farqi etib oddiy aksiya ovoz berish huquqiga ega bo‘ladi, imtiyozli aksiya ovoz berish huquqiga ega emas. Bu oddiy aksiyani yutug‘i bo‘lsa imtiyozli aksiyani ijobiy tomoni esa kompaniya imtiyozli aksiya egalariga dividend to‘lash shartdir oddiy aksiyada esa dividend to‘lash majburiy emas va bu kompaniya foydasiga bog‘liq.

2-jadval

Obligatsiya turi [9]

Obligatsiya turi	Afzalliklari		Kamchiliklari	
	Emitent uchun	Investor uchun	Emitent uchun	Investor uchun
Ta‘minlangan obligatsiyalar	Obligatsiyani joylashtirish bo‘yicha muammoning deyarli yo‘qligi	Qarz majburiyatni qaytarish kafolati yuqori darajada	Moddiy aktivlarning garov riski	Boshqa obligatsiyalarga nisbatan foizli daromadning pastligi
Ta‘minlanmagan obligatsiyalar	Mablag‘larni moddiy aktivlar garovsiz jalb qilish imkoniyati	Ta‘minlangan obligatsiyaga nisbatan yuqori foizli daromad olish	Qarz zayomi hajmi kompaniyaning ishbilarmonlik nufuzi va moliyaviy holatga bog‘liqligi	Qarz majburiyati qoplanmasligi vaziyati yuzaga kelganda talab qilish imkoniyati pastligi
Qayta chaqirib olinadigan obligatsiyalar	Qoplash muddatidan avval qaytarib olish va qoplash muddatlarini tanlash imko-niyati mavjud	Qaytarib olish va nominal narxlar tafovutidan foyda olish imkoniyati	Qoplash muddatidan avval qaytarib olinganlik uchun to‘lov	Obligatsiyaga egalik qilish huquqi cheklanganligi
Konvertatsiyal anuvchi obligatsiyalar	Qarz majburiyati qiymati pasayishi imkoniyati	Qo‘yilmalar xavfsizligining yuqori darajasi	Aksiyadorlar tarkibining kengayishi natijasida g‘arazli aksiyadorlar paydo bo‘lishi	Boshqa obligatsiyalarga nisbatan daromad pastroq bo‘lishi mumkin

Obligatsiya deb davlat yoki korxona tomonidan ichki kredit berilganda va uning egasiga nominal qiymatining belgilangan foiz ko‘rinishida daromadni taqdim etishda ma‘lum shartlar asosida berilgan qarz majburiyati bo‘lib, u ham qimmatli qog‘ozlardir.

Obligatsiya turlari: maqsadli va foizli, oddiy va yutuqli, egasi yozilgan, korxona obligatsiyalari, erkin va cheklangan obligatsiyalari.

Tijorat banklari Markaziy bank bilan to‘g‘ri REPO va teskari REPO operatsiyalarini amalga oshiradilar.

Tijorat banklari mijozlarning topshirig‘iga ko‘ra anderrayting operatsiyalarini amalga oshiradilar.

Qimmatli qog‘ozlar prospektida quyidagi ma‘lumotlarning bo‘lishi shart:

1. Emitent to‘g‘risidagi ma‘lumotlar
2. Emitentning moliyaviy holati to‘g‘risidagi ma‘lumotlar
3. Qimmatli qog‘ozlarni oldingi emissiyasi to‘g‘risidagi ma‘lumotlar

Banklarning qimmatli qog‘ozlar bilan amalga oshiriladigan emission operatsiyalarini rivojlantirish yo‘llarini ishlab chiqishni imkonini beradi.

Ushbu muammolarni hal qilish quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. Xalqaro bank amaliyotida tijorat banklari qimmatli qog‘ozlar portfelini boshqarishning passiv va aktiv strategiyasidan keng foydalanilgani holda, passiv strategiya ikki turdagi qimmatli qog‘ozga – risksiz davlat aksiyalariga va oddiy aksiyalarga investisiya qilishni ko‘zda tutsa, tijorat banklar qimmatli qog‘ozlar portfelini boshqarishning aktiv strategiyasida banklar qimmatli qog‘ozlarni, qayta sotib foyda olish maqsadida, qisqa muddatga sotib oladi va qimmatli qog‘ozlar portfeli tarkibini doimiy ravishda o‘zgartirib turishni talab etadi.

2. Pul shaklidagi daromad keltirmaydigan aktivlarni kreditlar va likvidli qimmatli qog‘ozlarga joylashtirsak, u holda, birinchidan, tijorat banklarining joriy likvidlilik darajasi oshadi. Chunki, likvidli aktivlar va yaqin 30 kun ichida qaytariladigan aktivlar miqdori oshadi. Ikkinchidan, aktivlarning daromadlilik darajasi ko‘tariladi, uchinchidan, balanslashmagan likvidlilik muammosining yuzaga kelish ehtimoli kamayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 12 maydagi “2020-2025 yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-5992-sonli Farmoni. QHMMB:06/205992/0581-son. 13.05.2020 y.
2. Синки Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг. Пер. с англ. – М.: Альпина Паблишер, 2017. – С. 396.
3. Мешкова Е.И. Оценка деятельности и финансовой устойчивости коммерческого банка. Банковский менеджмент. Учебник. Под ред. проф. О.И. Лаврушина. – М.: КНОРУС, 2016. – С. 141-148.
4. Markowitz, H. Portfolio Selection/ The Journal of Finance, 1952 – №7. – P. 77-91.
5. Чекулаев М. Загадки и тайны опционной торговли. М.: ИК Аналитика, 2001. – С. 10.
6. Аксенов В.С., Зубов Я.О. Формирование и управление инвестиционным портфелем в условиях финансового кризиса//Финансы и кредит. – 2010. – №7 – с. 22-28.
7. <https://uz.wikipedia.org>
8. Abdullaeva Sh.Z. Bank ishi. Darslik. - T.: Iqtisod-moliya, 2017. 732 b.
9. Abdullaev Yo.A., Qoraliev T.M., va boshqalar “Bank ishi”. O‘quv qo‘llanma - B.M.: T.: “Iqtisod-Moliya”, 2009. - 576 b.

**SANOAT KORXONALARIDA RESURS SALOHİYATI XUSUSIYATLARI VA
TAMOYILLARI**

**ОСОБЕННОСТИ И ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА
ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ**

**FEATURES AND PRINCIPLES OF RESOURCE CAPACITY IN INDUSTRIAL
ENTERPRISES**

Sonayev Sanjar Nurmamatovich – Toshkent davlat texnika universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada hozirgi kunda iqtisodiyotimizni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik yangilash, uning raqabatdoshligini keskin oshirish, eksport salohiyatini yuksaltirishga qaratilgan muhim ustuvor loyihalarni samarali amalga oshirishda korxona miqyosida, mikro va makro ko‘lamda resurs salohiyatini boshqarishni amalga oshirishning muhim yo‘nalishlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar. Resurs salohiyati, korxona, sanoat ishlab chiqarish, rejalashtirish, uzoq muddatli maqsadlar, strategiya, raqabatdosh resurs salohiyati.

В статье освещаются важные направления управления ресурсным потенциалом на уровне предприятий, микро- и макромасштабах в эффективной реализации важнейших приоритетных проектов, направленных на модернизацию нашей экономики, техническое и технологическое обновление, резкое повышение ее конкурентоспособности, увеличение экспортного потенциала.

Ключевые слова: Ресурсный потенциал, предприятие, промышленное производство, планирование, долгосрочные цели, стратегия, конкурентоспособный ресурсный потенциал.

This article highlights important areas of resource capacity management at the enterprise level, micro and macro scales, in the effective implementation of important priority projects aimed at modernizing our economy, technical and technological renewal, sharply increasing its competitiveness, and increasing export potential.

Keywords: Resource potential, enterprise, industrial production, planning, long-term goals, strategy, competitive resource potential.

Resurs salohiyati korxonaning o‘ziga xos tashkiliy va tarkibiy xususiyatlarini, uning obro‘cini, boshqa tashkilotlar orasidagi o‘rnini aks ettiradi. Resurs salohiyatini mavqe – bu yuqori ehtimolga ega imkoniyat. Uning real qudrati tashkilot rahbariyati va yuqori darajadagi mutaxassislarning resurs salohiyatini faoliyatini aniqlashda yuzaga keladi. Aytish mumkinki, aynan resurs salohiyatini mavqeini (Mav) resurs salohiyatini faollikka (Faol) keltirish resurs salohiyatini kuchni keltirib chiqaradi (yohud resurs salohiyatini muvaffaqiyatni aniqlash). Buni ko‘p hollarda raqobatdagi ustunlik (Rust) ham deyishadi.

Asosan o‘tgan asrning ikkinchi yarmida jahon mamlakatlari iqtisodiyotning shiddat bilan rivojlanishi yirik sanoat ishlab chiqarish va moliya tizimlarining paydo bo‘lishiga, mavjudlarining yanada yiriklashuviga olib keldi. Bu o‘z navbatida boshqarish nazariyasi va amaliyotida o‘zgarishlar va yangiliklarni joriy etish zaruriyatini keltirib chiqardi. Olib borilgan tadqiqotlarning ko‘rsatishicha, “resurs salohiyatini boshqarish” iborasi 1960-79 yillar oralig‘ida yuqori darajalarda va ishlab chiqarish darajasidagi amalga oshiriladigan joriy boshqaruv orasidagi farqni aniqlash uchun muamola kiritilgan.

Bunday farqni amalga oshirish zaruriyati o‘zgaruvchan muhitda tashkilot rivojlanishining yangi modeliga o‘tishi bilan namoyon bo‘ldi. Resurs salohiyatini rejalashtirish va boshqarishni ishlab

chiqish g‘oyalari xorijiy olimlardan Frankenhofs i Grager (1971), Ansoff (1972), Shcendel i Hathen (1972), Irwin (1974) va MDH iqtisodchi olimlaridan Azoyev, Vixanskiy, Gradova va boshqalarning ishlarida o‘z aksini topdi. Operativ boshqarishdan resurs salohiyatini boshqarishga o‘tishning mohiyatini aks ettiruvchi ilg‘or g‘oyalar bo‘lib, oliy boshqaruv rahbariyatining diqqat-e‘tibori markazini o‘zgarishlarga, o‘z vaqtida mos ravishda moslashishi uchun atrof-muhitga qaratish hisoblanadi.

Resurs salohiyatini rejalashtirishga bo‘lgan qiziqishning eng avj olgan pallasiga chiqishi 1970 yillarning oxiri va 1980 yillarning boshiga to‘g‘ri keldi. Ammo 1980 yillarda resurs salohiyatini rejalashtirishning rasmiy usullari yangi sharoitlarda o‘zining chegaralanganligi ko‘rsatdi. Bunga ishbilarmonlik muhiti noaniqligining oshishi asosiy sabablardan biri hisoblanadi. Shu sababli aynan o‘sha vaqtda resurs salohiyatini boshqarish o‘zida egiluvchan favqulodda qarorlar asosida boshqarish dastaklari va usullarini ham namoyon etdi. Natijada umumiy boshqarish nazariyasida yangi yo‘nalish resurs salohiyatini boshqarish va rejalashtirish deb nomlanuvchi alohida boshqarish paradigmasi paydo bo‘ldi(1.1-jadval). Tashqi muhitdagi oshib borayotgan o‘zgaruvchanlik va ushbu noaniqliqlar bilan bog‘liq sharoitda tashkilot rivojlanishini boshqarishning zamonaviy dastagi bo‘lib resurs salohiyatini boshqaruv metodologiyasi hisoblanadi. Resurs salohiyatini boshqaruv metodologiyasi - resurs salohiyatini boshqaruvning asosiy uslublari, usullari va shakllarining yagona dinamik tizimidir.

Umuman olganda, "resurs salohiyati" iborasi to‘g‘risidagi fanning mustaqil bo‘limi sifatida o‘tgan asrning 60-70 yillarda paydo bo‘ldi. Resurs salohiyatini boshqarishning asosini tashkil etuvchi strategiya tushunchasining mohiyatiga keladigan bo‘lsak, “strategiya” tushunchasi boshqaruv nazariyasida muhim ahamiyat kasb etadi. Strategiya yunoncha (“strategos”) so‘z bo‘lib, “general san’ati” degan ma’noni bildiradi. Hozirgi paytda amaliyotda strategiya tushunchasi insonlar dunyoqarashining ajralmas elementi bo‘lib hisoblanadi.

1-jadval

Boshqarish tizimidagi shakllanish va rivojlanishning taqqoslama tavsifi va ularning bosqichlari [1]

Ko‘rsatkichlar	Nazorat asosida boshqarish	Ekstrapolyasiya asosida boshqarish	O‘zgarishlarni oldindan ko‘rish asosida boshqarish	Resurs salohiyatini boshqarish
Faraz	O‘tmish takrorlanadi	An‘analar saqlanadi	Yangi hodisalar/ an‘analarni oldindan aytish mumkin	Ojiz signallar bo‘yicha qisman oldindan aytish
O‘zgarishlar turi	Korxonaning sekin reaksiyasi	Korxona reaksiyasi bilan tenglashtirilgan		Korxonaning tez reaksiyasi
Boshqaruv asosi	Chetlashishlarni nazorat qilish, kompleks boshqarish	Maqsadli boshqarish	Resurs salohiyatini tahlili	Bozor va tashqi muhit rivojlanishini hisobga olish
Boshqaruvga urg‘u berish	Barqarorlik reaktivlik	Oldindan ko‘rish	Tadqiqot	Ijod
Davr	1900 yillardan boshlab	1950 yillardan boshlab	1960 yillardan boshlab	1980 yillarning oxiridan hozirgacha

“Resurs salohiyati” tushunchasiga bir xil ma’noni anglatuvchi ta’rifni berish juda qiyin, sababi u ko‘p ma’noli, hatto ozgina nuqtai nazarining o‘zgarishi natijasida ham mohiyati sezilarli darajada o‘zgarib ketishi mumkin. Resurs salohiyati atamasi bo‘yicha ko‘pgina xorijiy va vatanimizning olimlari o‘zlarining nuqtai nazarlarini bildirishgan. Masalan, M.Lourenslar o‘zlarining “Resurs salohiyati to‘g‘risida amaliy rahbarlik qilish” kitoblarida resurs salohiyatini ma’lum natijani olishga yo‘naltirilgan reja sifatida ta’riflashsa, A.Chendler resurs salohiyatini tashkilotning asosiy uzoq

muddatli maqsadlarini va vazifalarini ishlab chiqish va ushbu maqsadlarga erishish uchun zarur bo‘lgan harakatlarni qo‘llash va resurslarni taqsimlash sifatida izohlaydi [2].

Resurs salohiyatini boshqarish bo‘yicha maxsus adabiyotlarda va ilmiy ishlarda boshqarishga har xil ta’riflar berilgan. Lekin har xil variantlar orasida qarama-qarshilik yo‘q. Ular bir-birini to‘ldiradi va bir – birini aniqlashtiradi. Bu resurs salohiyatini boshqarishning mohiyatini va ma’nosini chuqurroq anglashni, uning iqtisodiy zaruriyatini va jamiyatdagi ahamiyatini o‘rganish bo‘yicha to‘g‘ri xulosa chiqarishga imkon beradi. Aslida "resurs salohiyatini boshqaruv" iborasi boshqaruv to‘g‘risidagi fanning mustaqil bo‘limi sifatida o‘tgan asrning 60-70 yillarda paydo bo‘ldi. Resurs salohiyatini boshqaruv modeliga muvofiq Resurs salohiyati rejalarni ishlab chiqish, amalga oshirish va qiymatda ifodalanuvchi byudjet tizimi, shuningdek, maxsus dasturlar hamda tartiblar orqali amalga oshiradi. Resurs salohiyatini boshqarishda resurslarni rejalashtirish davrida qo‘llanilgan usullardan ham foydalaniladi. Ammo rejalashtirishda katta miqdordagi ekspertlarning qatnashishi ishonchliroq yakuniy qarorlar qabul qilish uchun bir muncha axborotlarning kengroq bazasini yaratishni va o‘qitish jarayonlari(tajribalarni o‘zlashtirish)ni osonlashtirishni kafolatlaydi [3].

Resurs salohiyatini menejment-o‘z ichiga ham ishlanmani ham Resurs salohiyatini amalga oshirishni qamraydigan tashkilotlar barcha vazifalarini qamraydi. Bundan ko‘rinib turibdiki, resurs salohiyatini rejalashtirish va resurs salohiyatini menejment bir-biridan farq qiladi. Birinchisi o‘zida vazifalarni shakllantirish jarayonini, ustuvorliklar va resurs salohiyatini namoyon etsa, ikkinchisi Resurs salohiyatini ishlab chiqish va uni amalga oshirishni boshqarishni anglatadi. Resurs salohiyati menejmentning asosiy tavsiflaridan biri-uning nafaqat asosiy operasion sharoitlardan balki, tashkilot darajasidagi noaniq nostandart vaziyatlardan kelib chiqadigan yuqori darajadagi murakkabligidir. Har qanday tashkilotning, shu jumladan kichik biznes bilan shug‘ullanuvchi qurilish tashkilotining uzoq muddat mobaynida barqaror faoliyat yuritishi uchun optimal resurs salohiyatini rejalarni ishlab chiqish va ularni amalga oshirish bo‘yicha erishilgan natijalarni baholash va kelajakdagi ishlarini rejalashtirib, bashoratlab borishi muhim ahamiyatga ega.

Resurs salohiyatini boshqarishni amalga oshirishda umumiy boshqarish tizimidagi siyosat ham muhim ahamiyat kasb etadi. Boshqarish jarayonidagi siyosat-umumiy rahbarlik uchun harakat va qaror qabul qilishdagi yo‘llanma bo‘lib, maqsadga erishishni yengillashtiradi. Boshqacha qilib aytganda, «qonunlar kodeksi», yoki xarakatlar qanday yo‘sinda bo‘lishini belgilaydi. Resurs salohiyatini boshqarishni amalga oshirishda maqsadlar aniq va tushunarli bo‘lishi lozim. Maqsadlar bo‘yicha boshqarish - (management by objectives) xodimlarga belgilangan maqsadlarni amalga oshirish va nazorat etishda samarali tizimni yaratishga qaratilgan boshqaruv hisoblanib, xodimlar motivatsiyasini o‘z ichiga oluvchi «natijaga yo‘naltirilgan» boshqaruv falsafasidir.

Umuman olganda, resurs salohiyatini boshqarishda foydalanilgan texnologiyalarning o‘ta murakkabligini ta’kidlab o‘tish kerak. Resurs salohiyatini qarorlarni qabul qilishda professional yondashuvga bo‘lgan talab o‘sib borishi natijasida, zamonaviy tashkilot rahbarlari uning asosiy maqsadlari va rivojlanish yo‘nalishlarini belgilovchi resurs salohiyatini qarorlarni ishlab chiqish va qabul qilish jarayonlarini boshqarish uchun Resurs salohiyatini boshqaruvning asoslari to‘g‘risida tasavvurga ega bo‘lishlari zarur. Shunday qilib, zamonaviy resurs salohiyatini boshqarishning mohiyati va vazifalariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- ishbilarmonlar resurs salohiyatisi;
- tashkilot resurs salohiyatilari tizimi va ularning shartlari;
- resurs salohiyatini aniqlaydigan omillar;
- resurs salohiyatilarni ishlab chiqishga yondashish;
- resurs salohiyatini ma’lumotlar bazasi.

Yuqorida keltirilgan vazifalarni odatda bir zumda hal qilib bo‘lmaydi yoki ular o‘z-o‘zidan bajarilib qolmaydi. Bunday vazifalar rejalashtirishda xatolar, kamchiliklar va boshqa salbiy holatlar yo‘l qo‘yilgan hollarda ham bajarilmay qoladi. Shuning uchun, nafaqat qurilishni balki, umuman iqtisodiyotni boshqarish va rivojlantirish vazifalarini belgilashda resurs salohiyatini rejalarni ishlab chiqishning ilmiy asoslangan usullaridan kelib chiqish muhimdir.

Olib borilgan tahlillar natijasida ma’lum bo‘ldiki, xozirgi bozor iqtisodiyotida 3 ta

yo‘nalishdagi ilmiy asoslangan resurs salohiyati mavjud.

Birinchisi, ishlab chiqarish xarajatlarini minimallashtirish bilan bog‘liq. Natijada korxona eng past baho hisobiga bozorning ma‘lum qismini egallaydi. Korxona bunday turdagi Resurs salohiyatlarini amalga oshirishi uchun ishlab chiqarishi texnologik jihatdan yaxshi tashkil etilgan muxandislik – konstruktorlik bazasiga, mahsulotni iste‘molchilarga yetkazib beruvchi tizimga ega bo‘lishi kerak. Bu holda marketing yuqori darajada rivojlangan bo‘lmasa ham bo‘ladi.

Ikkinchi, yo‘nalish mahsulot ishlab chiqarishning takomillashganlik darajasi bilan bog‘liq. Korxona ushbu sinf mahsulotlarini ishlab chiqarishda eng yuqori mavqega ega bo‘lishi kerak. Bu shunga olib keladiki, xaridorlar ushbu markadagi mahsulotning narxi yuqori darajada bo‘lsa ham, albatta, xuddi shu mahsulotni tanlaydilar. Ushbu turdagi Resurs salohiyatini amalga oshirayotgan korxonalar yuqori ilmiy-texnologik salohiyatga ishlab chiqarishning ixtisoslashganligiga, yaxshi marketing tizimiga, mahsulot sifatini yuqori darajada ta‘minlash tizimiga ega bo‘lishi lozim.

Uchinchi, yo‘nalish aniq bozor segmentini o‘rganish bilan bog‘liq va korxonalar o‘z e‘tiborini mana shu segmentga jalb etadi. Bu holda korxona bozorning barcha qismida faoliyat yuritishga harakat qilmaydi, balki aniq belgilangan reja bo‘yicha faoliyat olib boradi. U o‘z faoliyatini amalga oshirishda bozor talabidan emas, balki aniq va konkret mijozlar, iste‘molchilar talabidan kelib chiqadi.

Bunda korxona quydagilarni tanlashi mumkin:

- ishlab chiqarish harajatlarini kamaytirishga harakat qiladi;
- mahsulot ishlab chiqarishda tabaqalashtirish siyosatini olib boradi.

Resurs salohiyati variantlari turli xil bo‘lishiga qaramasdan muqobil Resurs salohiyatlarini ajratish, raqobatdosh resurs salohiyatlar foydaliroq bo‘lishi mumkin. Ushbu to‘rt muqobil variantga quyidagilar kiradi:

Bunga shunday Resurs salohiyatlar kiradiki, ular ikkita element – mahsulot va bozor elementlarining o‘zgarishi bilan bog‘liq. Qolgan uch elementga tegishli bo‘lmaydigan sohaga, korxonaning soha ichidagi mavqeiga bog‘liq. Ushbu Resurs salohiyatlarga asosan korxona o‘z mahsuloti sifatini yaxshilashga yoki yangi mahsulot ishlab chiqarishni boshlashga harakat qiladi. Bir vaqtning o‘zida u mavjud bozorda o‘z mavqeini yaxshilashgagina emas, balki yangi bozorga o‘tishga ham intiladi. Konsentratsiyalashgan o‘shish Resurs salohiyatlari muvaffaqiyatga erishgan sanoat va qurilish korxonalari tarmog‘ida qo‘llaniladi. Bu Resurs salohiyati ancha qulayligi va kam tavakkalchiligi bilan o‘ziga jalb qiladi.

Har yili ilgari qaraganda ma‘lum darajada o‘shish bilan tavsiflanadi va amalga oshiriladi. Integratsiyalashgan o‘shish Resurs salohiyatisini o‘z korxonasini har tomonlama rivojlantirish uchun stagnatsiya holatidagi bozorlarni tark etish maqsadidagi rahbarlar qo‘llab – quvvatlaydilar. O‘shish tashqi va ichki bo‘lishi, masalan ichki o‘shish tovarlar assortimentini ko‘paytirish yuli bilan tashqi o‘shish esa bir tarmoq gorizontal va vertikal o‘shish shaklida bo‘lishi, boshqa korxonani birlashishi va boshqa ko‘rinishlarda amalga oshishi mumkin.

Agar korxonalar faoliyat yuritayotgan tarmoqda, bozorda o‘zi ishlab chiqargan mahsulot bilan rivojlana olmasa, bu Resurs salohiyatini amalga oshirishi mumkin. Ushbu ryesurs salohiyatini tanlashning asosiy omillari quyidagilarga olib keladi:

- bozorlar ushbu mahsulot bo‘yicha to‘yingan yoki mahsulotning hayotiylik sikli tugashi natijasida unga bo‘lgan talab tezlik bilan qisqaradi;
- korxonaning bo‘sh pul mablag‘lari foydaliroq bo‘lishi mumkin;
- jahon bozoriga chiqishni kengaytirish;
- kadrlar potensialidan unumli foydalanish.

Ushbu ryesurs salohiyatiga korxonalar pasayish davrida, ma‘lum o‘shish davridan keyin qayta tarkibiy tuzish yoki samaradorlikni oshirish zarurati bilan bog‘liq holda, murojat etadi. Bu holda ishlab chiqarishni maqsadli va rejali qisqartirish zarurati paydo bo‘ldi.

Korxonadagi vaziyatdan kelib chiqib, kompaniya resurs salohiyatisini ishlab chiqish vazifalariga aniq ta‘rif berish mumkin.

Buning uchun quyidagilarni amalga oshirish zarur: aksiyadorlarni va menejerlarni kompaniya ahvolini baholash va uning Resurs salohiyatisining asosiy holatlarini tavsiflashning umume’tirof etilgan tartib-qoidalari va usullariga o‘rgatish

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, xulosa qilgan holda fikrimizcha, resurs salohiyatini boshqaruv – bu nafaqat boshqarish tizimining kelgusidagi mo‘ljallangan holatini belgilash, balki hammadan ham ko‘ra kelgusida boshqaruv faoliyatining mo‘ljallangan maqsadlarga erishish uchun amaliyotda samarali resurs salohiyatini qarorlar qabul qilish imkoniyatini ta’minlash demakdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28-yanvardagi “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” PF-60-sonli Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 11-sentabrdagi ““O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-sonli Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 12-oktabrdagi “Sanoat va uning bazaviy tarmoqlarini jadal rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-169-sonli. <https://lex.uz/docs/6633676.10>.
4. Sonayev S.N. (2025). “Neft va gaz sanoati korxonalari resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish”. Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil.
5. Сонаев С.Н. (2025). Повышение потенциала добычи верхнеюрских карбонатных коллекторов бухаро-хивинского региона на основе изучения гис и сейсмических данных. Interpretation and researches, 1(25).
6. Набиева, С. (2023). Современные методы инвестиционной деятельности в развитии промышленных предприятий. Экономическое развитие и анализ, 1(6), 33-39.
7. Набиева, С. А. (2024). Развитие предприятий промышленности в условиях активизации инновационной среды. Interpretation and researches, 2 (24).

UDK: 338.001.36

KAMBAG‘ALLIK VA TENGSIKLIK MAUAMMOLARI

ПРОБЛЕМЫ БЕДНОСТИ И НЕРАВЕНСТВА

POVERTY AND INEQUALITY ISSUES

Zufarova Gulmira Abduxalilovna

Andijon davlat texnika instituti “Iqtisodiyot” kafedrası

Annotatsiya

Ushbu maqola kambag‘allik va tengsizlikning turli xil tushunchalari nazariy tahlil qilingan. Maqola xorijiy va mahalliy mualliflarning asarlari asosida tayyorlangan. Muammoni ochib berish uchun tengsizlik va qashshoqlik mezoni tahlil qilindi.

Kalit so‘zlar. Kambag‘allik, tengsizlik, daromad, kam ta’minlangan, ehtiyojlar, yashash minimumi, ish haqi, iste’mol, turmush daraja.

В статье рассмотрено теоретический анализ различных концепций бедности и неравенства. Статья подготовлена на основе работ зарубежных и отечественных авторов. Для раскрытия вопроса проанализирована критерий неравенство и бедности.

Ключевые слова. Бедность, неравенство, доход, малообеспеченные, прожиточный минимум, заработная плата, уровень жизни.

The article examines the theoretical analysis of various concepts of poverty and inequality. The article is based on the works of foreign and domestic authors. To reveal the issue, the criterion of inequality and poverty is analyzed.

Key words: Poverty, inequality, income, low-income, subsistence minimum, wages, standard of living.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida O‘zbekiston tarixida birinchi marta kambag‘allik muammosi ko‘tarildi. Bu mavzu ijtimoiy-iqtisodiy siyosat kun tartibining birinchi o‘rinda edi.

2021 yilda O‘zbekistonda ilk marta kambag‘allik darajasi hisoblab chiqildi va u 17 foizga teng ekani ma‘lum bo‘ldi bu 2021 yilda deyarli 6 million o‘zbekistonlik kambag‘allik chegarasidan pastda yashaganini anglatadi. Bu nima uchun muhim ekani hamda kambag‘allik va iqtisodiy tengsizlikka nimalar ta’sir ko‘rsatishini interfaol vizuallashimizdan ko‘rib bilib oling[12]. Jahon banki ma‘lumotlariga ko‘ra, 736 million kishi o‘ta kambag‘allik sharoitida kun kechirmoqda [14]. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 23 sentyabrdagi «Kambag‘allikni qisqartirish va aholi turmush farovonligini oshirish borasidagi chora-tadbirlarni yangi bosqichga olib chiqish to‘g‘risida»gi PF-143-son Farmoni [1] ga muvofiq “Kambag‘allikdan farovonlik sari” dasturi qabul qilingan bo‘lib, har bir viloyatning xususiyatidan kelib chiqib amaliy ishlar hamda viloyatning ijtimoiy-iqtisodiy dasturlari ishlab chiqilgan. Mavzuni ilmiy asosda o‘rganish bilan ushbu muammoga manqiy kirish uning bartaraf etish bo‘yicha tavsiya va takliflar ishlab chiqish uchun qulay imkon bo‘ladi. Ayni paytda ushbu mavzuni ilmiy va amaliy jihatdan o‘rganish dolzarb hisoblanadi.

Olimlarning kambag‘allik va tengsizlik nazariyalari qiysiy tahlil usulidan foydalangan holda o‘rganilgan.

Kambag‘allik - bu moddiy resurslarni tejashga asoslangan kamtarona turmush darajasi bilan tavsiflangan shaxs va uning oilasining psixologik va ijtimoiy holati. Qashshoqlik - bu umumiy qabul qilingan me‘yorlarga asoslanib, kambag‘allik darajasidan past bo‘lgan holat bo‘lib, u biologik jihatdan maqbul me‘yorlardan imkon doirasida past bo‘ladi. Mutlaq kambag‘allikda kun kechiruvchi odamlar biologik tirik qolishni ta‘minlaydigan minimal ehtiyojlarnigina qondirishlari mumkin.

Bugungi kunda ham rivojlangan, ham rivojlanayotgan mamlakatlarda eng keng tarqalgan va keng tarqalgan ijtimoiy muammolardan biri qashshoqlikdir. Masalan, Qo‘shma Shtatlarda ko‘p odamlar qashshoqlik sharoitida yoki qashshoqlikka yaqin yashaydilar. Rank ma‘lumotlariga ko‘ra, 2002 yilda Qo‘shma Shtatlardagi barcha odamlarning taxminan 12,1 foizi kambag‘al deb hisoblangan. Afrikada, ayniqsa Sahroi Kabirdan janubda, bu voqea bundan ham battarroq, chunki Jahon ma‘lumotlariga ko‘ra, kambag‘allar soni ortib bormoqda. JRF va Devis va Sanches-Martines tomonidan keltirilgan qashshoqlik ma‘lumotlariga ko‘ra, bir kishi yoki bir guruh odamlarning resurslari, xususan moddiy resurslar ularning minimal ehtiyojlarini qondirish uchun etarli bo‘lmagan vaziyatdir. Jahon banki va Devis va Sanches-Martines tomonidan keltirilgan ta‘rifni yanada kengaytirib, qashshoqlik ko‘plab o‘lchovlarni o‘z ichiga olgan farovonlikning aniq mahrumligi sifatida ta‘riflanishini ko‘rsatdi. Bu o‘lchovlar past daromadlar, munosib hayot kechirish uchun zarur bo‘lgan asosiy tovarlar va xizmatlarni sotib olmaslik, yaxshi sog‘liq va ta‘limning past darajasi, toza suv va kanalizatsiyadan foydalanishning yomonligi, shuningdek, o‘z hayotini yaxshilash uchun etarli imkoniyatlar va imkoniyatlarni o‘z ichiga oladi[4].

Qashshoqlikning asosiy omillarini yoki sabablarini aniqlashga harakat qiladigan bir qancha qashshoqlik nazariyalari mavjud. Shaffer [5] tomonidan ta‘kidlanganidek, bu nazariyalar shaxsning imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish uchun rag‘batlantirish tizimining yo‘qligi yoki etarli emasligi, iqtisodiy rivojlanishning pastligi tabiati, inson kapitalining shakllanishi, mamlakatdagi tarkibiy elementlar, kapitalizmdagi qarama-qarshiliklar, jamiyatdagi madaniy elementlar bilan bog‘liq, va geografik joylashuvi. Blank [6] shuningdek, qashshoqlik nazariyalarini iqtisodiy nazariyalar, sotsiologik nazariyalar, psixologik nazariyalar, antropologik nazariyalar va siyosiy istiqbollar nazariyalari sifatida tasniflash mumkin degan fikrda. Blank va Jung va Smithga ko‘ra, kambag‘allikning iqtisodiy nazariyalari iqtisodiy rivojlanmaganlik, inson kapitali rivojlanishining etishmasligi, kapitalizm / disfunktsional bozor, ijtimoiy va siyosiy kuchlar, individual xatti-harakatlar

va tanlovlar va farovonlikka bog‘liqlik bilan bog‘liq. yoki qashshoqlik tuzoqlari. Sotsiologik nazariyalar orasida ijtimoiy tabaqalanish nazariyalari, uy-joylarni ajratish va irqchilikning davom etishi, ijtimoiy kapital shaklida qo‘llab-quvvatlash, ijtimoiy siyosatning ta’siri, qadriyatlar va xatti-harakatlarning ta’siri. Turner va Amanda psixologik nazariyalar til rivojlanishi va atrof-muhitning to‘plangan kamchiliklari tufayli yuzaga keladi, bu zaif akademik yutuqlarga, aqlga asoslangan psixologik nazariyalarga, axloqiy kamchiliklarning namoyon bo‘lishiga va tabiiylik nuqtai nazaridan kelib chiqadi. Mualliflarning ta’kidlashicha, psixiatrik kasalliklar (depressiya, alkogolizm, anti-ijtimoiy shaxsiy buzilishlar va shizofreniya) va hatto globallashuvning tarqalishi va tarqalishi qashshoqlikning ta’siriga oid psixologik nazariyalarning bir qismidir. Qisqasi, Turner va Amanda[7] psixologik nazariyalarni ikki toifaga bo‘lish mumkinligini ta’kidlaydilar; shaxsning rolini ta’kidlaydiganlar va jamiyat rolini ta’kidlaydiganlar mavjud. Antropologlarning fikricha, qashshoqlik madaniyat, globallashuv, materializm va feminizm tufayli yuzaga keladi. Siyosatshunoslik nuqtai nazarini ham ta’kidlaydigan qashshoqlikning sabablari bor.

Kambag‘allik - bu shaxs yoki odamlar guruhining asosiy ehtiyojlarini qondirish uchun etarli mablag‘ga ega bo‘lmagan holat: oziq-ovqat, kiyim-kechak, uy-joy, sog‘liqni saqlash, ta’lim va boshqalar. Kambag‘allikni turli yo‘llar bilan o‘lchash mumkin, masalan, daromad, iste’mol, boyluk yoki inson rivojlanishi. Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, 2020 yilda dunyo aholisining qariyb 9,2 foizi yoki 689 [14] million kishi kuniga 1,9 dollar etib belgilangan xalqaro qashshoqlik chegarasidan pastda yashagan. Eng boylar va eng kambag‘allar o‘rtasidagi "daromadlar farqi" dunyoda kvintillar ortib bormoqda. 1960 yilda 30:1 bo‘lgan bo‘lsa, 2020 yilga kelib bu farq 84:1 gacha ko‘tarildi. Qashshoqlik - bu barcha jamiyatlarda mavjud bo‘lgan global hodisa. Hatto eng rivojlangan 20 ta davlatda ham aholining 15% dan ortig‘i qashshoqlik chegarasida yashaydi va o‘rtacha daromadning 50% dan kamini oladi.[7]

Tengsizlik - bu jamiyatdagi turli guruhlar o‘rtasida daromad, boyluk, imkoniyatlar, huquq va hokimiyat taqsimotidagi farq. Ushbu muammoning tarqalishi turli ko‘rsatkichlar yordamida o‘lchanadi, masalan, Jini koeffitsienti, Palma indeksi, aholining yuqori va pastki o‘nliklariga tushadigan daromad ulushi va boshqalar. Shunday qilib, Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, 2017 yilda dunyoda o‘rtacha Jini koeffitsienti 38,5 dan oshdi, bu daromad odamlar o‘rtasida notekis taqsimlanganligini anglatadi.

Rowntree kambag‘allikni pul chegarasidan foydalangan holda aniqladi - uning ostida daromad sog‘lom va samarali hayotning minimal talablariga javob berish uchun etarli emas. U o‘rtacha jismoniy mehnat uchun zarur bo‘lgan minimal kaloriya miqdorini aniqlash uchun ozuqaviy ma’lumotlardan foydalangan, uni eng past mahalliy narxlarda baholagan va kiyim-kechak, yoqilg‘i, ijara va boshqa uy-ro‘zg‘or buyumlari uchun xarajatlarni qo‘shgan. Ushbu chegaradan past ish haqiga ega bo‘lgan uy xo‘jaliklari birlamchi yoki mutlaq qashshoqlikda deb aniqlanadi. Shuning uchun mutlaq qashshoqlik tushunchasi minimal asosiy ehtiyojlar to‘plamini qondirish qobiliyati bilan bog‘liq va "o‘ta" qashshoqlik g‘oyasi bilan ham bog‘langan. Oxirgi atama Evropa Komissiyasi tomonidan qo‘llanilgan, masalan, "mutlaq qashshoqlik" boshqa Evropa Ittifoqi tillariga juda yaxshi tarjima qilinmaydi. Shunga qaramay, printsiplial jihatdan yuqori mutlaq qashshoqlik chegarasiga ega bo‘lish mumkinligini unutmang[8].

Oziq-ovqat xavfsizligi muammosi alohida mintaqalar va shtatlarda oziq-ovqat sanoati rivojlanishidagi nomutanosiblik, narxlarning ko‘tarilishi va ochlik va to‘yib ovqatlanmaslikdan aziyat chekayotgan aholining muhim guruhlari mavjudligi, oziq-ovqat sifati va xavfsizligi pastligi bilan bog‘liq ko‘p jihatlariga ega. , va oziq-ovqat sohasida importga bog‘liqligi yuqori. Oziq-ovqat xavfsizligining ba’zi salbiy oqibatlar quyidagilardan iborat: Aholining jismoniy va ruhiy salomatligining pasayishi, ayniqsa, bolalar va yoshlar o‘rtasida o‘lim va kasallanishning ko‘payishi.

Aholini ijtimoiy muhofaza qilish aholida boqimandalik, dangasalik hissini uyg‘otishi kerak emas. SHuning uchun ijtimoiy himoyaga muhtoj bo‘lgan aholini manzilli ravishda qo‘llab-quvvatlash[2].

Bundan tashqari, ma’lum darajadagi tengsizlik uchun kambag‘al va o‘rta sinfnining farovonlik darajasining oshishi 1 foiz punkti YaIM o‘sish sur‘atlarining 0,38 foiz punktiga oshishiga olib kelishi

mumkin[10], boshqa hisob-kitoblarga ko‘ra, Rossiya sharoitida tengsizlikning 1 punktga pasayishi (Jini koeffitsienti bo‘yicha) yalpi iqtisodiy o‘shishga olib keladi. 0,8 foiz punktga o‘sdi [11].

Kambag‘allik qisqarganining asosiy omili sifatida uy xo‘jaliklari daromadlarining o‘shishi qayd etilgan bo‘lib, bu asosan (60 foiz) ish haqining oshishi hisobiga yuz bergan. Keyingi muhim omil — aholining ayrim guruhlarini qo‘llab-quvvatlashning asosiy dasturlarini modernizatsiya qilish va kengaytirish hisobiga ijtimoiy to‘lovlar bo‘ldi. Blogda qayd etilishicha, pensiya ta‘minotidagi yaxshilanish uy xo‘jaliklari oladigan turli ijtimoiy to‘lovlar orasida eng katta ijobiy ta‘sirni ko‘rsatgan[13].

Xulosa qilib aytganda, aholining kambag‘al qatlami mamlakatga xos bo‘lgan tezkor iqtisodiy o‘shishdan foyda ko‘rish imkoniyatidan mahrum bo‘libgina qolmay, jamiyatning turli sohalarida ishtirok etish imkoniyati cheklanganligi tufayli rivojlanishga ham hissa qo‘sha olmaydi. Davlat bepul o‘rta ta‘limni ta‘minlaydi, tibbiy xizmatlarning asosiy paketini kafolatlaydi, «ijtimoiy ahamiyatli va xavfli» sharoitlar uchun parvarish zaif deb tasniflangan guruhlariga ixtisoslashgan yordam va kam ta‘minlangan oilalarga imtiyozlar beradi.

Oilalarni kambag‘allik holatiga tushish sabablarini o‘rganib, “mahalla yettiligi” tomonidan oilani kambag‘allikdan chiqarish bo‘yicha individual reja ishlab chiqilishini ta‘minlaydi. “Mahalla yettiligi”, tijorat banklari, O‘zbekiston fermer, dehqon xo‘jaliklari va tomarqa yer egalari kengashi hamda yetakchi tadbirkorlarni jalb qilgan holda oilalarning o‘z tomarqasi imkoniyatlaridan samarali foydalanishiga, ishtiyoqi bor shaxslarning o‘zini o‘zi band qilishiga va tadbirkorlikni yo‘lga qo‘yishiga hamda oila a‘zolarining, ayollarning kasb-hunar va xorijiy tilni o‘rganishiga, ularga bo‘sh ish o‘rinlarini topishga va ishga joylashishga ko‘maklashishini yanada kuchaytirish zarur.

Oilalarni kambag‘allikdan chiqarish individual rejalarining to‘g‘ri, maqsadli, manzilli tuzilganligi va natijadorligini hamda eng og‘ir ahvoldagi mahallalarning infratuzilmasini yaxshilash bo‘yicha ishlarning o‘z vaqtida va sifatli amalga oshirilishini dimo tahlil qilib borishni ta‘mitnlash.

Ishsiz va ish qidirayotgan shaxslarga ro‘yxatda belgilangan kasb va xorijiy tillarni hamda ularni o‘qitadigan ta‘lim tashkilotlari yoki ish beruvchilarni mustaqil tanlash huquqini belgilab berish. Shundan kelib chiqib;

- ish beruvchilar bilan ishchi kasblarga bo‘lgan ehtiyojlari va malaka talablarini o‘rganish hamda kasb-hunarga tayyorlashda hamkorlik qilish;
- ishchi kasblarni rivojlantirish va ommalashtirish;
- ish beruvchilarga mehnat unumdorligini oshirish uchun kerakli kasblarni aniqlashda hamda xodimlarining malakasini oshirishda ko‘maklashish;
- ishchi kasblar bo‘yicha kasbiy malakani baholash va tasdiqlash;
- ishsiz va ish qidirayotgan fuqarolarni kasbga yo‘naltirish, maslahatlar berish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 4 oktyabr “Kambag‘allikni qisqartirish va bandlik sohasida davlat siyosatini takomillashtirish va samaradorlikni oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-347 – sonli Qarori.
2. Rasulova D.V. Kambag‘allikning mohiyati, sabablari, ko‘rsatkichlari va O‘zbekistonda kambag‘allikni qisqartirishga qaratilgan chora-tadbirlar // “XXI asr: fan va ta‘lim masalalari” ilmiy elektron jurnali. №2, 2020 yil.
3. Иванов Н., Гоффе Н., Монусова Г. Глобализация и бедность // Мировая экономика и международные отношения. 2010. №9. С. 29-42.
4. Abdulai, A.M., and E. Shamshiry Theory and Practice on the Nexus between Poverty, Natural Resources and Governance. Springer Link. 2014
5. Shaffer, P. “New Thinking on Poverty: Implications for Globalisation and Poverty Reduction Strategies”. Real World Economic Review; Issue 47. 2008
6. Blank, R “Selecting among anti-poverty measures, can an economist be both critical and caring?”, Review of Social Economy, 61, 447-469. 2010

7. Bradshaw, T.K. (2006) Theories of Poverty and Anti-Poverty Programs in Community Development. Rural Poverty Research Centre (RPRC) Working Series No.06-05 Oregon State University and University of Missouri.
8. Rowntree, B.S. (1902), Poverty: A Study of Town Life, Policy Press.
9. Hutto N., J. Waldfogel N. Kaushal and I. Garfinkel (2011), “Improving the measurement of poverty”, Social Service Review, 85:1, pp. 39–74.
10. Григорьев Л.М. Социальное неравенство как проблема экономической стратегии России // Мир новой экономики. 2017. №3. С. 58- 71.
11. Поппер К. Что такое диалектика? //Вопросы философии. 1995. № 1. С. 118-138.
12. <https://www.uzanalytics.com/jamiyat/10587/>
13. <https://www.gazeta.uz/uz/2024/05/13/poverty/>
14. <https://cbu.uz/uz/about/in>

УДК: 336.76

**ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИ ТРАНСФОРМАЦИЯСИ ЖАРАЁНИДА
ШАКЛЛАНГАН ФОНД БОЗОРИ ИНФРАТУЗИЛМАСИ ТАЪРИФЛАНИШНИНГ
НАЗАРИЙ ЖИҲАТЛАРИ**

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ИНФРАСТРУКТУРЫ
ФОНДОВОГО РЫНКА, СФОРМИРОВАННОЙ В ПРОЦЕССЕ ТРАНСФОРМАЦИИ
ЭКОНОМИКИ УЗБЕКИСТАНА**

**THEORETICAL ASPECTS OF DETERMINING THE STOCK MARKET
INFRASTRUCTURE FORMED IN THE PROCESS OF TRANSFORMATION OF THE
ECONOMY OF UZBEKISTAN**

Хўжамуродов Асқаржон Жалолович Тошкент кимё-технология институти
“Саноат иқтисодиёти ва менежменти” кафедраси мудири,
иқтисод фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент

Мақолада фонд бозори инфратузилмасини ривожлантиришнинг илмий-назарий жиҳатлари жараёнларининг ривожланиши ва такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари, иқтисодиётнинг муҳим таркибий қисмига айланиш қонуниятлари ва унинг ўрни ва роли кўриб чиқилган, уларнинг вазифаси товарларни ишлаб чиқарувчидан истеъмолчига етказиш жараёнидаги хизматлардан иборатлиги эътибор қаратилган, фонд бозори инфратузилмасини асосий воситаларидан фойдаланишнинг муаммоли томонлари кўрсатилган ҳолда, Ўзбекистон иқтисодиёти трансформацияси ҳолатининг ҳозирги босқичига хос бўлган фонд бозори инфратузилмаси ресурсларини жалб қилиш ўрганилиб, уларни такомиллаштириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: фонд бозори, фонд бозори инфратузилмаси, барқарор ривожланиш, бозор тузилмасини тартибга солиш, асосий воситалар, бозори механизми, қимматли қоғозлар.

В статье рассматриваются основные направления развития и совершенствования процессов научно-теоретических аспектов развития инфраструктуры фондового рынка, его место и роль в экономике, закономерности его превращения в важную составную часть экономики. Обращено внимание на тот факт, что их функция заключается в предоставлении услуг в процессе доставки товаров от производителя к потребителю, проблемным аспектам использования основных средств фондовой инфраструктуры, а также привлечение ресурсов фондовой инфраструктуры, что характерно особенностям изучения современного этапа

трансформации экономики Узбекистана, а также разработаны рекомендации по совершенствованию привлечения ресурсов фондовой инфраструктуры.

Ключевые слова: фондовый рынок, инфраструктура фондового рынка, устойчивое развитие, регулирование структуры рынка, основные средства, рыночный механизм, ценные бумаги.

The article examines the main directions of development and improvement of the processes of scientific and theoretical aspects of the development of the stock market infrastructure, the laws of its transformation into an important component of the economy, and its place and role. It draws attention to the fact that their function consists of providing services in the process of delivering goods from the producer to the consumer. It also indicates the problematic aspects of using the main means of the stock market infrastructure, studies the attraction of resources of the stock market infrastructure, which are characteristic of the current stage of the transformation of the economy of Uzbekistan, and develops recommendations for their improvement.

Key words: stock market, stock market infrastructure, sustainable development, market structure regulation, fixed assets, market mechanism, securities.

Ўзбекистон фонд бозори шаклланган ва ўзини ўзи ташкил этадиган, ҳар қандай бозор сингари давлат томонидан тартибга солинишга, рақобат курашида қўллаб-қувватланишга ва амалга оширилаётган операцияларнинг қонунийлиги таъминланишига муҳтож бўлган мураккаб тизим сифатида намоён бўлиб, замонавий иқтисодий адабиётларда, умуман, бозор инфратузилмаси ва, хусусан, фонд инфратузилмаси тушунчаси турлича талқин қилинади. Таърифларнинг ва турлича талқинларнинг қўплиги мазкур тушунчаларга таъриф беришга ёндашувлар қўплиги билан боғлиқ ва у унинг хусусиятларидан келиб чиқади. Ўзбекистон фонд бозорига хос хусусиятлар ичида қуйидагиларни алоҳида қайд этиш мумкин: акциядорлик капиталлари йирик ва назорат пакетларида унинг асосий қисмини жамланиши, назорат қилувчи акциядорларнинг улушини ўсиши, акциялар бозорида талаб ва таклиф улгуржи тузилмага эгаллиги, аҳолини ташкиллаштирилган акциялар бозоридан узилиб қолганлиги ва шу кабилар. Ўзбекистон қонунчилиги ҳали майда инвесторларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва бозор қатнашчилари нопок хатти-ҳаракат қилган тақдирда уларнинг маблағлари қайтирилишини кафолатлашга қодир эмас. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев: “...Қимматли қоғозлар бозорини мувофиқлаштириш ва ривожлантириш маркази ишини тубдан қайта ташкил этиш лозим”[1] деб, бу масалага жиддий эътибор билан қарайди.

Замонавий иқтисодий адабиётда, умуман, бозор инфратузилмаси ва, хусусан, фонд инфратузилмаси тушунчаси турлича талқин қилиниб, фонд бозори инфратузилмасини ривожлантиришнинг илмий-назарий жиҳатлари жараёнларининг ривожланиши ва такомиллашишининг асосий йўналишлари, иқтисодиётнинг муҳим таркибий қисмига айланиш қонуниятлари ва унинг ривожланиш диалектикаси жаҳоннинг йирик иқтисодчи олимлари томонидан мунтазам равишда ўрганилиб, унинг истиқболига катта ҳисса қўшишган. Бозор иқтисодиётига ўтиш муносабати билан унинг мослашувчанлиги ва иқтисодий ислохотлар ўтказиш ва уларни чуқурлаштириш муаммолари бўйича Ҳамдўстлик мамлакатлари иқтисодчи олимлари, хусусан, мазкур ёндашув доирасида Р.С.Каренов[2], С.А.Филин[3], Е.Б.Муханова[4], М.А.Горский, И.В.Ликанэ[5], Г.Г.Муфтиев[6], В.А.Новиков[7], И.К. Белявский[8], Я.Миркин[9], В.А.Галанов, А.И.Басов[10] томонидан турли хусусиятларга эга бўлган бозорларга хизмат кўрсатувчи сегментлардан иборат ягона тизим эканлиги ва бозор инфратузилмасини шундай талқин қилиш тарафдорлари ҳисобланади. Республикамиз иқтисодиётининг барқарор ривожланишида фонд бозори инфратузилмасини ривожлантиришнинг илмий-назарий жиҳатлари жараёнларининг ривожланиши ва такомиллашишининг асосий йўналишлари, шунингдек, мавжуд бозорлар имкониятларидан фойдаланишни янада яхшилаш йўллари ва кенгайтириш муҳим аҳамиятга эга бўлиб, у ижтимоий, иқтисодий, маданий ва бошқа фаолият соҳаларига таъсир қилади.

Ўзбекистон шароитида фонд бозори инфратузилмасини ривожлантиришнинг илмий-назарий жиҳатлари ва улар бозорини ташкил қилиш масалаларининг маълум бир томонлари олимлардан Ш.Ш.Шоҳъазамий [11], Н.Каримов, ва бошқалар ишларида кўрилган. Аммо фонд бозорини ривожлантиришнинг илмий-назарий жиҳатлари, ижтимоий-иқтисодий самарадорлиги ва самарали ишлашнинг таъмин этиш муҳим масалалардан ҳисобланади.

Аммо бажарилган илмий тадқиқот ва таҳлиллар фонд бозори инфратузилмаси фаолиятининг айрим муҳим жиҳатларини таҳлил этиш билан чекланган бўлиб, унинг салоҳиятини оширишга ижобий таъсир этувчи янги ижтимоий-иқтисодий муносабатларнинг юзага келиши, унинг барча қирраларини яхлит, узвий, ўзаро боғланган ҳолда таҳлил этиш ва асосланган илмий-амалий ҳулосалар киритишни тақозо этади.

Илмий мақола тадқиқотининг назарий ва услубий асосини замонавий иқтисодий назария, билишнинг диалектик усули, фонд бозори хизматларини бошқариш, ташкил этиш ва самарадорлигини ошириш муаммолари бўйича хорижий ва маҳаллий тадқиқотчиларнинг илмий ишлари, тадқиқот методологиясининг асосини доимий ривожланиш ва ўзаро боғлиқликдаги ҳодисаларни ўрганишни олдиндан белгилаб берувчи диалектика ташкил этади. Илмий мақола тадқиқоти иқтисодиётни модернизациялаш шароитида фонд бозоридаги йирик тизимлар, синергетика ва прогнозлаш назариялари қоидалари ва концепцияларидан фойдаланган ҳолда амалга оширилди.

Тадқиқот натижасини ифодалашда учун ахборот базаси қонунчилик, меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар тўплами, дастурий ҳужжатлар ва Ўзбекистон Республикаси Қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари ва асарлари, республикада фонд бозори инфратузилмасини ривожлантириш тамойиллари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, тегишли вазирликларнинг меъёрий ҳуқуқий ҳужжатлари ва кўрсатмалари, шунингдек диссертация муаллифининг амалий ва тадқиқот фаолияти давомида олинган материаллардан фойдаланилди..

Дунё мамлакаларида фонд бозори инфратузилмасининг асосий таркибий қисмлари ҳисобланган ахборот берувчи фонд индексларини такомиллаштириш, биржалар ва муқобил савдо тизимларининг ролини ошириш, янги молиявий инструментларни жорий этиш, фонд бозорида ўз-ўзини бошқариш органларини ташкил этиш, қимматли қўғозларни онлайн сотиб олиш ва электрон савдоларни ташкил этиш масалаларига жуда катта эътибор билан қараш объектив заруратдир. Бу ҳолат ўз навбатида, ҳозирги Ўзбекистоннинг иқтисодиётини модернизация қилиш жараёнида фонд бозори инфратузилмасини такомиллаштиришда фонд бозори инфратузилмаси сифатидаги фаолиятини кенгайтириш, бозорни ривожлантиришда инфратузилма фаолиятини самарадорлигини ошириш, рискларни бошқариш, давлат томонидан тартибга солиш механизмларини такомиллаштириш, институционал инвесторларнинг ролини ошириш масалаларини ҳам етарлича тадқиқ этиш лозимлигидан далолат беради.

Фонд бозори инфратузилмаси, бу фонд бозорининг самарали фаолият юритиши ва мавжуд бўлиш шarti ҳисобланган, фонд бозори қонун қоидаларига асосан фаолият юритадиган, алоҳида ҳамда мустақил бўлган тизим ва тузилмалар мажмуаси сифатида талқин этилади. Шу нуқтаи назардан, фонд бозори инфратузилмаси инвестицион фаолиятга боғлиқ бўлиб, шу орқали иқтисодиётни барқарор ривожланиши, аҳоли турмуш даражасини оширишдаги ўрни муҳим эканлигини инобатга олиб, фонд бозори инфратузилмасини такомиллаштириш лозим деб ҳисоблайди.

Замонавий иқтисодий адабиётда, умуман, бозор инфратузилмаси ва, хусусан, фонд инфратузилмаси тушунчаси турлича талқин қилинади. Таърифларнинг ва турлича талқинларнинг кўплиги мазкур тушунчаларга таъриф беришга ёндашувлар кўплиги билан боғлиқ. Тадқиқот предмети бўйича замонавий фанда бозор инфратузилмасига берилган таърифларни ўрта асосий гуруҳга бўлиш мумкин:

Бозор инфратузилмаси – фаолият соҳалари ва тармоқлари мажмуаси бўлиб, унинг функционал вазифаси ишлаб чиқариш ва бозор самарали ривожланишини таъминлаш учун умумий шарт-шароит яратишдан иборат. Хусусан, мазкур ёндашув доирасида

Р.Каренов[2,133] фонд бозори инфратузилмасини тармоқлар, кичик тармоқлар ва фаолият соҳалари комплекси бўлиб, уларнинг вазифаси товарларни ишлаб чиқарувчидан истеъмолчига етказиш жараёнидаги хизматлардан иборатлиги эътироф этилади. Е.Муханова [4,5] томонидан турли хусусиятларга эга бўлган бозорларга хизмат кўрсатувчи сегментлардан иборат ягона тизим эканлиги ва бозор инфратузилмасини шундай талқин қилиш тарафдорлари ҳисобланади.

“Инфратузилма” тушунчаси турлича талқин қилинишига қарамай, бу талқинларда умумийлик ҳам бор – бозор шаклланиши, ривожланиши ва самарали ишлаши учун шарт-шароит яратиш. Қайта ишлаб чиқариш жараёни доирасидаги иқтисодий муносабатларнинг бутун тизими билан ўзаро боғлиқ бўлган ҳолда, фонд бозори инфратузилмаси бозор муносабатларига жалб қилинган барча хўжалик юритувчи субъектлар яхши ривожланишининг зарурий шартидир.

Фонд бозори инфратузилмаси бозор инфратузилмасининг таркибий қисми ҳисобланади, шу боис бозор инфратузилмасининг моҳиятини таърифлашга ёндашувлардан фонд бозорининг инфратузилмасини таърифлашда ҳам фойдаланиш мумкин. Қуйида мавжуд ёндашувлар доирасида фонд бозори инфратузилмасига берилган айрим таърифлар келтирилади.

В.Галанов ва А.Басов[10,68] томонидан фонд бозори инфратузилмасига институционал ёндашувга хос таъриф берилган. Улар берган таърифга кўра, инфратузилма – бу “... фонд бозорига хизмат кўрсатадиган ва унинг барча қатнашчиларига хизмат кўрсатишга ихтисослашган жами ташкилотлар” деб таъриф беради.

Келтириб ўтилган таърифларни умумлаштирилган ҳолда фикримизча “қимматли қоғозлар бозори инфратузилмаси деганда - бозорда битимларни тузиш ва бажариш учун фойдаланиладиган, турли техник воситалар, институтлар (ташкилотлар), норма ва қоидаларда моддийлашган технологиялари” сифатида тушуниш ўринлидир.

Таҳлил натижалари “фонд бозори инфратузилмаси” тушунчасига таъриф беришга асосий илмий ёндашувларни умумлаштирган ҳолда, фонд бозори инфратузилмасига тушунчсининг ягона ва тизимлашган ёндашуви мавжуд эмас деган хулосага келди. “Фонд инфратузилмаси” тушунчасининг моҳиятини очиб берувчи асосий ғояларни таққослаган ҳолда, тадқиқот предмети бўйича таърифлар тўртта асосий гуруҳга ажратиш мақсадга мувофиқ:

1. Бозорга хизмат кўрсатадиган фаолият соҳалари комплекси.
2. Бозорда битим тузилиши ва ижро этилиши жараёнига хизмат кўрсатадиган жами институтлар.
3. Фонд бозори ишлашини таъминлайдиган техник воситалар ва асбоб-ускуналар комплекси.
4. Фонд бозоридаги рискларни суғурта қилиш тизими.

Турли илмий талқинларни эътиборга олган ҳолда, таъкидлаш мумкинки фонд бозори инфратузилмаси - ўзини ўзи ташкил этадиган мураккаб тизим бўлиб, қимматли қоғозларнинг товар ҳаракати жараёнида хўжалик юритувчи субъектларга хизмат кўрсатадиган муассасалар, фонд бозорининг ишлаши таъминладиган технологиялар комплексини ўз ичига олади.

Фонд бозорининг инфратузилма тизими икки даражали бўлиб, биринчи даражаси – ички ташкилий муҳит. Бу даража функция ва фаолият ихтисослигини чегаралаган ҳолда, битимлар тузиш ва уларни ижро этиш жараёни амалга ошишини таъминлайди, иккинчи даража – ташқи кичик тизим. Ички инфратузилмага хизмат қилади ва у нормал ишлашини таъминлайди.

Инфратузилмани бозор қатнашчиларига хизмат кўрсатувчи тизим сифатида структуралаш бозор яратилиши ва ташкил этилишида бевосита иштирок этадиган тизим ташкил этувчи (ички) ва ёрдамчи инфратузилмани ажратиш имконини беради. Ёрдамчи инфратузилманинг институтлари бозорнинг профессионал қатнашчиларига турли хизматлар кўрсатади. Гарчи бу хизматлар фонд бозорида товар ҳаракатига бевосита алоқаси бўлмаса-да, ушбу жараён учун зарур шарт-шароит яратади (дастурий маҳсулот ва таъминот ишлаб чиқиш, илмий тадқиқотлар, алоҳида турдаги рисклардан суғурталаш, кадрлар тайёрлаш ва танлаш,

қимматли қоғозлар бланкаларини тайёрлаш ва ҳ.к.).

Тартибга солувчи инфратузилма ташкил этувчи тизимлардан бири бўлиб, фонд бозорининг барча қатнашчиларини қамраб олади ва улар белгиланган қоидалар асосида фаолият юритишини таъминлайди. Тартибга солувчи давлат органлари инвесторлар ҳуқуқлари амалга оширилиши ва ҳимоя қилинишини, қонунчилик-норматив базада кўзда тутилган қоидалар доирасида қимматли қоғозлар бозори қатнашчиларининг фаолият эркинлигини таъминлайди.

Фонд бозорини тартибга солишда давлат органларининг иштироки мамлакат молиявий хавфсизлигининг зарурий шарт ҳисобланади, чунки дунё тажрибасидан маълумки, бу бозор энг кенг қўламли ва хавфга бой. Назорат функциялари бозор энди шаклланаётган ва ривожланаётган босқичда айниқса фаол амалга оширилиши лозим, чунки фақат давлат бозор механизмини маълум тартиб-қоида асосида ва хавфсиз шаклда ишга тушириши мумкин.

Фонд бозорини тартибга солиш мақсадида ваколатли давлат органлари қуйидаги асосий функцияларни амалга оширади:

- мафкуравий ва қонунчилик (бозорнинг ривожланиш концепциясини ва уни амалга ошириш дастурини ишлаб чиқиш);
- бозор ва унинг инфратузилмасини яратиш учун ресурсларни жамлаш;
- фонд бозорининг профессионал қатнашчилари учун “ўйин қоидаларини” белгилаш (қатнашчиларга қўйиладиган талаблар, операцион ва ҳисобга олиш стандартлари);
- бозорнинг молиявий барқарорлиги ва хавфсизлигини назорат қилиш (инвестиция институтларининг ҳолатини, ҳуқуқ ва одоб нормаларига риоя қилинаётганини назорат қилиш);
- бозор ва унинг иштирокчилари тўғрисидаги ахборот ошкор этилиши тизимини яратиш, ахборот ошкорлигини таъминлаш;
- инвесторларни зарар кўришдан ҳимоя қилиш тизимини шакллантириш, шу жумладан инвестицияларни суғурта қилишнинг давлат ва аралаш схемаларини яратиш;
- монетар, валюта, фискал ва солиқ сиёсати воситаларининг фонд бозорига салбий таъсир қилишининг олдини олиш;
- фонд бозорининг барча сегментларини бир маромда ривожлантириш.

Юқорида кўрсатилган функцияларни амалга ошириш учун, фонд бозорини тартибга солиш тизими яратилади ва бу тизим қуйидаги асосий воситаларни ўз ичига олади: норматив-ҳуқуқий база, фонд бозори мутахассисларини аттестациядан ўтказиш, профессионал қатнашчиларнинг фаолиятини лицензиялаш, бозорнинг фаолиятини назорат қилиш ва унда ишлаш тартибини бузганлик учун жарима чоралари қўллаш.

Фонд бозорини тартибга солувчи давлат органларининг тузилмаси бозорнинг моделига, мамлакатда бошқарувнинг марказлаштирилганлик ва минтақаларнинг автономлаштирилганлик даражасига, шунингдек 30-йиллардан бери кузатилаётган қимматли қоғозлар бўйича мустақил ташилотлар тузиш умумжаҳон тенденцияси билан боғлиқ.

Қимматли қоғозлар бозори ўзини ўзи тартибга солиши дунёнинг барча иқтисодий ривожланган мамлакатларида амалга оширилади. Дунё амалиётида ўзини ўзи тартибга соладиган ташкилотларга қуйидагилар киради: ўз аъзолари учун бизнес юритиш қонун-қоидаларини белгилайдиган ва бозорни назорат қилиш ва тартибга солиш функциясини бажарадиган тадбиркорлар уюшмалари, ихтиёрий бирлашмалар. Аксарият ҳолларда, ўзини ўзи тартибга соладиган ташкилот – бу алоҳида бозор бўлиб, унга кириш профессионализм ва одобга, савдо ва капитал ҳажмига, молиявий аҳволга ва ҳоказоларга қўйиладиган талаблар билан чекланган бўлади.

Ўзбекистоннинг ҳуқуқий нормаларига мувофиқ, ўзини ўзи тартибга соладиган ташкилотлар нотижорат ташкилот (юридик шахслар бирлашмаси (уюшмаси, иттифоқи) шаклига ва, айрим ҳолатларда, жамоат бирлашмалари шаклига эга бўлиши мумкин. Бугунги кунда ўзини ўзи тартибга соладиган ташкилотлар тузишда ва уларнинг фаолиятида шу иккала шаклдан фойдаланилади.

Ўзбекистонда эса ўзини ўзи тартибга соладиган ташкилотлар учта турдаги моддий

неъмат яратишга йўналтирилган: ташкилот аъзолари учун ички неъматлар, соҳа учун неъматлар ва, умуман, жамият учун неъматлар. Хусусий неъмат яратиш – ўзини ўзи тартибга соладиган ташкилотлар фаолиятининг асосий шартларидан бири ҳисобланади. Чунки, умумий ҳолатларда ташкилот аъзолари унинг фаолиятида иштирок этадилар ва ўзини ўзи тартибга соладиган ташкилотдан олинadиган муайян хизматлар учун бадал тўлайдилар. Соҳа неъматлари фонд бозоридаги муайян фаолият турининг барча субъектлари учун ишлаб чиқилад ва бунда субъектнинг ўзини ўзи тартибга соладиган ташкилотнинг аъзосими-йўқми, аҳамиятга эга эмас. Хусусан, бирор қарор қабул қилинишига уриниш ва давлат органларининг ноқонуний норматив ҳужжатлари устидан судга шикоят қилиш – бу маълум гуруҳ профессионал бозор қатнашчилари учун жамоа (соҳа) неъмат.

Ривожланган иқтисодиётларда ўзини ўзи тартибга соладиган ташкилотларнинг бу функцияси иккинчи ўринга ўтган, аммо Ўзбекистонда энг муҳим функциялардан бири ҳисобланади. Жаҳонда XX асрнинг бошларида ўзини ўзи тартибга соладиган ташкилотлар корпоратив манфаатларга хизмат қиладиган бирлашмаларга айланган. Уларнинг асосий мақсади гуруҳ аъзоларининг бизнесига тааллуқли турли масалалар билан ҳукуматга чиқишдан иборат бўлган.

Ўзини ўзи тартибга соладиган ташкилотлар бошқа турдаги бизнес-бирлашмалардан жамоа учун неъмат яратиши билан ажралиб туради. Ўзини ўзи тартибга соладиган ташкилотлар яратадиган жамоа учун неъмат – бу фаолият юритиш стандартлари ва низоларни ҳал қилиш механизмларини қўллаб-қувватлаш.

ЎТСТнинг ўзига хос функцияларига қуйидагилар киради: ҳукумат идораларида ЎТСТ аъзоларининг манфаатларини илгари суриш, бизнес юритишнинг қонунчилик ва одоб қоидалари йўқ бўлганда, профессионал стандартларни жорий этиш; фонд инфратузилмасини ривожлантириш; коллектив тадбиркорлик; инвесторларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш.

Жаҳон мамлакатларида қонунчилик инфратузилмаси фонд бозорини тартибга солувчи, иерархия принципи асосланган бутун норматив базани ўз ичига олади. Олий норматив ҳужжат – фонд бозори амал қиладиган қоидаларни белгилайдиган қонунлардир. Мазкур норматив ҳужжатлар билан қимматли қоғозлар эмиссия қилинганидан ва иккиламчи бозорга муомалага чиқарилганидан кейин юзага келадиган муносабатлар тартибга солинади, фонд бозори профессионал қатнашчилари учун фаолият юритиш қоидалари, тартибга солувчи органларнинг мақоми ва ваколатлари белгиланади.

Ўзбекистонда фонд бозорининг фаолият юритиш принципларини белгилаб берувчи қонунчилик тизимини такомиллаштиришга алоҳида аҳамият қаратиш лозим. Қонунчиликда фонд бозори инфратузилмасини назорат ва бошқарувчи ташкилотлар сифатида Ўзбекистон республикаси хусусийлаштирилган корхоналарга кўмаклашиш ва рақобатни ривожлантириш давлат қўмитаси, Ўзбекистон Республикаси молия вазирлиги, Марказий банк ва бошқаларни киритиш мақсадга мувофиқ. Вазирлик ва идораларнинг норматив ҳужжатлари фонд бозорини ҳукукий тартибга солишнинг иккинчи даражаси ҳисобланади. Бундай қонунчиликни такомиллаштириш фонд бозорини давлат томонидан тартибга солиш майдонини ва ягона, умумэтироф этиладиган ҳукукий муҳит яратишга имкон беради.

Юқорида баён қилинганлардан хулоса қилиб шуни қайд қиламизки:

- мамлакатмизда фонд бозорида шаклланаётган ва ривожланаётган даврда унга ҳам ўтиш иқтисодиётига эга мамлакатларга хос рисклар (сиёсий, макроиқтисодий, соҳага оид, қонунчилик ўзгариши билан боғлиқ ва бошқа рисклар), ҳам қимматли қоғозларга инвестиция киритиш жараёнига хос рискларнинг деярли барча турлари бор бўлган ва фонд бозори инфратузилмаси самарали ривожланган тақдирда, бу рискларни камайитириш мумкин.

- тизимли ёндашув асосида фонд бозорини комплекс тадқиқ қилган ва бунинг натижасида фонд инфратузилмасига аниқлик киритиш ва тизимлаштирилган ҳамда унинг таркибини ички (тизим ташкил этувчи) ва ташқи (ёрдамчи) таркибий қисмларга ажратилиши лозим.

- фонд бозорини эволюцион ривожланиши жараёнида фонд инфратузилмасини ихтисослаштириш ва меҳнат тақсироти асосида шу бозорга хизмат қиладиган янги фаолият турлари, институт ва тузилмалар пайдо бўлиши учун имкониятлар юзага келган. Демак, фонд бозори самарали ривожланиши учун унинг инфратузилмаси ривожланишда бозордан ўзиб кетиши мақсадга мувофиқ.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2017 йил 22 декабр. <http://www.uza.uz>
2. Каренов Р.С. Терминология рыночной экономики и бизнеса. Алматы: Гылым. -1994.
3. Филин С.А. Финансовый риск и его составляющие для обеспечения процесса оценки и эффективного управления финансовыми рисками при принятии финансовых управленческих решений // Финансы и кредит. – Москва, 2002. – №3. – С.21-31; – №4. – С. 9-23.
4. Муханова Е.Б. Теоретические основы и пути формирования рыночной инфраструктуры. М.-1994.
5. Горский М.А., Ликанэ И.В. Коммерческие банки в роли институциональных инвесторов на российском фондовом рынке // фундаментальные исследования. – 2021. – № 12. – с. 112-121;
6. Муфтиев Г.Г. Рынок средств производства в системе региональной экономики. М.: Наука. 1993.
7. Новиков В.А. Толковый словарь: термины рыночной экономики. М.: Наука, 1994.
8. Makhmudov, S., Khamdamov, S. J., Karlibaeva, R., Mamadiyarov, Z., Haydarov, O. R., Khujamurodov, A., & Imomov, K. (2023, December). The Impact of Digital Technologies on the Labor Market of Uzbekistan. In Proceedings of the 7th International Conference on Future Networks and Distributed Systems (pp. 260-267).
9. Белявский И.К. Статистика рынка товаров и услуг. М.: Финансы и статистика. 1995.-С.364.
10. Миркин Я.М. Ценные бумаги и фондовый рынок. М.: Перспектива, 1995
11. Галанов В.А., Басов А.И. Рынок ценных бумаг: Учебник -М.: ФиСт.-1996.-С.100.
12. Шоҳаъзамий Ш.Ш. Методологические основы и приоритеты стратегического развития рынка ценных бумаг в Узбекистане, Автореферат дисс...доктора. экон. наук. -Ташкент, БФА, 2011.
13. Khujamurodov, A. (2020). Theoretical aspects of the development of stock market infrastructure. Архив научных исследований, 35.

UDK: 339.5

**GLOBAL SAVDONI RIVOJLANISHIDA JAHON SAVDO TASHKILOTIGA
A’ZOLIKNING ROLI: RIVOJLANAYOTGAN MAMLAKATLAR UCHUN
QIYINCHILIKLAR**

**РОЛЬ ЧЛЕНСТВА В ВТО В РАЗВИТИИ МИРОВОЙ ТОРГОВЛИ: ВЫЗОВЫ ДЛЯ
РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАН**

**THE ROLE OF WTO MEMBERSHIP IN FOSTERING GLOBAL TRADE: CHALLENGES
FOR DEVELOPING COUNTRIES**

Nigmatova D.Z. – O‘zMU Iqtisodiyot fakulteti katta o‘qituvchisi
G‘ulomova V.A. – O‘zMU Iqtisodiyot fakulteti 3-bosqich talabasi

Annotatsiya

Maqolada JSTga a’zolikning xalqaro savdoga ta’siri o‘rganilgan. JSTga a’zolik rivojlanayotgan mamlakatlar uchun keltiradigan imkoniyatlar va muammolar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Jahon Savdo Tashkiloti (JST), Global savdo, Iqtisodiy integratsiya, Rivojlanayotgan mamlakatlar, Global ta’minot zanjiri.

В статье рассматривается влияние членства в ВТО на международную торговлю. Анализируются возможности и проблемы, которые несет членство в ВТО для развивающихся стран.

Ключевые слова: Всемирная торговая организация (ВТО), Глобальная торговля, Экономическая интеграция, Развивающиеся страны, Глобальная цепочка поставок.

The article examines the impact of WTO membership on international trade. The opportunities and problems that WTO membership brings for developing countries are analyzed.

Key words: World Trade Organization (WTO), Global trade, Economic integration, Developing countries, Global supply chain.

XXI asrda globallashuv jaroyoning jadallashuvi xalqaro savdoga sezilarli ta'sir ko'rsatib, uni mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarning muhim qismiga aylantirdi. Global savdo nafaqat iqtisodiy integratsiyani kuchaytirib, mahsulot va xizmatlar almashinuvini ta'minlaydi, balki iqtisodiy o'sishning asosiy omili va davlatlararo hamkorlik hamda raqobatni shakillantirish sifatida ham ahamiyatlidir.

Xalqaro savdoni rag'batlantiruvchi asosiy omil sifatida JST (Jahon savdo tashkiloti)ni kiritsak bo'ladi. Chunki, JST xalqaro savdoni tartibga solish va savdo nizolarini hal qilish maqsadida tashkil etilgan bo'lib, erkin savdoni rag'batlantirish, savdo kelishuvlari tuzish va xalqaro savdo amaliyotlarini tartibga soluvchi aniq qoidalarini yaratadi. Rivojlanayotgan mamlakatlar uchun JST ga a'zo bo'lish ayniqsa muhim, chunki bu ularga global iqtisodiy integratsiya qilish, savdo imkoniyatlarini kengaytirish va iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlash imkonini beradi. JSTga a'zo bo'lish orqali bu mamlakatlar yangi bozorlarni ochish, savdo to'siqlarini kamaytirish va nohaq savdo amaliyotidan himoya olishadi. Masalan, Xitoyning JSTga 2001-yilda a'zo bo'lishi uning iqtisodiyotida jadal o'sishni ta'minladi va xalqaro savdo tizimida yetakchi o'rinni egallashiga yordam berdi.

Biroq, rivojlanayotgan mamlakatlarning JST ga a'zoligi bir qatorda katta qiyinchiliklarni ham keltirib chiqaradi. Bu davlatlar ko'pincha rivojlanmagan infratuzilma, cheklangan moliyaviy resurslar va texnologik salohiyatning pastligi kabi tuzilmaviy cheklovlarga duch keladilar, bu esa ularning JST a'zolidan to'liq foydalanishga to'sqinlik qiladi. Bundan tashqari, rivojlanayotgan mamlakatlar JST tomonidan belgilangan qoidalar reglamentlariga moslashishda jiddiy qiyinchiliklarga duch keladilar. Ushbu qoidalarini amalga oshirish ko'pincha ichki siyosat va institutlarda keng ko'lamli islohotlarni talab qiladi. Mamlakat global savdo tizimining talablariga moslashishga harakat qilar ekan, bir vaqtning o'zida o'z ichki sanoatini himoya qilish va rivojlantirish o'rtasida muvozanatni ta'minlashi kerak.

Global savdo jarayonlari murakkab va ko'p qirrali bo'lib, ularni samarali boshqarish uchun xalqaro tashkilotlar muhim o'rin tutadi. Shu sababli, xalqaro savdo tizimining muvozanatini ta'minlashda albatta, Jahon Savdo Tashkiloti (JST)ning o'rni juda katta. JST o'z a'zolariga savdoni rivojlantirish va xalqaro integratsiyani kuchaytirish orqali ularning iqtisodiy potensialini oshirishda yordam beradi.

JST ning global savdodagi asosiy roli savdoni erkinlashtirishga qaratilgan. Tashkilot davlatlarga global bozorni ochishga yordam berish orqali, mamlakatlar o'rtasidagi savdo to'siqlarini kamaytiradi, bu esa resurslarni yanada samarali taqsimlashga, yangi bozorlarga kirish imkoniyatlarini yaratishga va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishga yordam beradi. Bu ayniqsa rivojlanayotgan davlatlarga juda katta imkoniyatlarni taqdim etib, o'z mahsulotlarini dunyo bozorlariga chiqarishga va rivojlangan mamlakatlar bilan iqtisodiy integratsiyani mustahkamlashga imkon yaratadi. Bu esa ularning iqtisodiy holatini yaxshilashga yordam beradi.

JSTning eng muhim ta'sirlaridan biri bu tariflarni kamaytirishdir. Masalan, tashkilotning kelishuvlari orqali a'zo mamlakatlar tovarlarga bo'lgan tariflarni kamaytiradi. Bu global savdo hajmini oshishiga olib keladi, chunki kompaniyalar o'z mahsulotlarini nafaqat mahalliy bozorda balki butun dunyo bo'ylab past narxlarda eksport qilish imkonini yaratadi.

JST ning savdo nizolarini hal qilish tizimi ham global savdoga ta’sir ko’rsatadi. Bu tizim a’zo mamlakatlar o’rtasida savdo sohasida kelishmovchiliklarni hal qilish uchun ishlatiladi.

Savdo urushlari va nizolar global savdodagi tovar va xizmatlar oqimiga salbiy ta’sir ko’rsatadi. Savdo nizolari turli sabablarga ko’ra vujudga kelishi mumkin, masalan, bir mamlakatning savdo siyosatini yuritishi boshqa mamlakatning manfaatlariga ziyon yetkazishi yoki savdo kelishuvlariga xilof bo’lishi mumkin. Bu vaziyatlarda JST ning nizolarni hal qilish mexanizmi nizolarni adolatni va shaffof tarzda hal qilishga yordam beradi va global savdo tizimining barqarorligini ta’minlaydi. Tashkilotning nizolarni hal qilish jarayoni bir qancha bosqichlar asosida amalga oshiriladi. JST a’zolariga teng imkoniyatlar beriladi va qarorlar mustaqil ekspertlar tomonidan chiqariladi. Nizolarni hal qilish tizimining yana bir afzalliklaridan biri savdo barqarorligini saqlashdir. Davlatlar o’rtasida yuzaga keladigan nizolarni tezda hal qilish orqali global savdo tizimining barqarorligi ta’minlanadi. Misol uchun, 2000-yillar boshlarida AQSH Yevropa Ittifoqi tomonidan subsidiyalangan Airbus samolyotlariga qarshi shikoyat qildi. Tashkilotning ushbu tizimi AQSh shikoyatini qanoatlantirdi va Yevropa Ittifoqi o’z siyosatida o’zgarishlar kiritishga majbur bo’ldi. [1]

JST a’zolarining to’rtinchi qismidan ko’prog’i iqtisodiy rivojlanayotgan yoki kam rivojlangan mamlakatlardir. Shu sababdan tashkilot bu kabi davlatlarga bir qancha preferensiyalarni taqdim etadi. Tashkilotning qoidalariga binoan rivojlanayotgan davlatlarga beriladigan maxsus imtiyozlar bo’lib, ular xalqaro savdoda yengillashtirilgan shartlar asosida ishtirok etishga imkon beradi. Bu imtiyozlar quyidagilarni o’z ichiga oladi:

- bojxona imtiyozlari;
- texnik yondashuv va treninglar;
- muddatli ko’nikish (Grace Period);
- rivojlangan davlatlardan ko’ra pastroq talablar.

Bojxona imtiyozlari: rivojlangan davlatlar rivojlanayotgan davlatlardan keladigan mahsulotlarga pastroq boj stavkasi qo’llashi yoki umuman bekor qilishi mumkin. Masalan, Yevropa Ittifoqi va AQSh ko’plab rivojlanayotgan mamlakatlardan keltiriladigan tovarlarga nol tarif stavkasini joriy qilgan.

Muddatli ko’nikish (Grace Period): rivojlanayotgan davlatlar JST qoidalariga to’liq moslashish uchun rivojlangan davlatlarga nisbatan uzoqroq muddatga ega bo’ladi. Masalan, subsidiyalarni kamaytirishi yoki intellektual mulk bo’yicha qat’iy qoidalarni qabul qilish.

Talablarning pastligi: JST doirasida qoidalarni bajarishda rivojlanayotgan davlatlarga nisbatan yumshoqroq talablar qo’yiladi. Masalan, bozorlarini to’liq ochmasligi yoki savdo cheklovlarini to’liq emas kamroq miqdorda olib tashlash.

Bangladesh JST qoidalarini asosida o’zining korporativ ustunligini namoyon qildi. Mamlakat boshqa davlatlarga qaraganda kamroq xarajat bilan yuqori sifatli to’qimachilik mahsulotlarini ishlab chiqarishga qodir bo’ldi. Mehnatga layoqatli aholi va arzon ishchi kuchi tufayli Bangladesh global bozor uchun raqobatbardosh mahsulotlar yetkazib berdi. JST tomonidan taqdim etilgan preferensial tariflar Bangladesh eksportining global bozorlarni egallashiga xizmat qildi. Yevropa Ittifoqi hamda AQSH JSTning Generalized System of Preferences (GSP) dasturi doirasida Bangladeshdan import qilinadigan tovarlarga nol tarif stavkasi qo’llanildi. Bu raqobatbardoshlikni oshirib, mahsulotlarning xalqaro narxini pasaytirdi. Bangladeshni savdo hajmi esa kengayib bordi. Masalan, to’qimachilik eksporti yildan yilga o’sib borishi natijasida 1990-yillarda \$1.5 milliardni tashkil qilgan eksport hajmi 2020-yilga kelib \$34 milliarddan oshdi. [2]

Bangladeshning to’qimachilik eksportidagi muvaffaqiyati JSTning globallashuv va iqtisodiy integratsiya jarayonlaridagi ijobiy ta’sirini ochib beradi. JST a’zolari orqali taqdim etilgan preferensiyalar Bangladeshning to’qimachilik sohasida xalqaro bozorlarda raqobatbardoshligini oshirgan bo’lsa, bu mamlakatning boshqa iqtisodiy sektorlarida ham rivojlanish jarayonini boshlab berdi. Misol uchun, tijorat xizmatlari eksporti so’nggi yillarda sezilarli o’sishga erishdi. COVID-19 pandemiyasiga qaramay, Bangladeshning tijorat xizmatlari eksporti 2011-yilda \$1,4 milliardni tashkil etgan bo’lsa, 2020-yilga kelib bu ko’rsatkich \$3,4 milliardga yetdi. Ushbu eksport tarkibiga qurilish, telekommunikatsiya, kompyuter texnologiyalari va boshqa biznes xizmatlari kiradi, bu esa iqtisodiy diversifikatsiya va infratuzilmani rivojlantirishning muhim belgisidir. Bundan tashqari,

Bangladesh eksportining 54foizi dunyoning yetakchi 5 ta bozoriga — Yevropa Ittifoqi, AQSh, Buyuk Britaniya, Yaponiya va Kanadaga yo‘naltirilgan. [3] Ushbu mintaqalar nafaqat iqtisodiy resurslarni samarali taqsimlash imkoniyatini yaratadi, balki raqobatbardosh mahsulotlar orqali mamlakatning global bozordagi mavqeini mustahkamlaydi. Ushbu davlat misolida Jahon Savdo Tashkiloti a‘zolidan rivojlanayotgan mamlakatlar qanday qilib maksimal foyda olishga erishishini ko‘rish mumkin.

Jahon Savdo Tashkiloti global savdodagi muhim institutlardan biri sifatida xalqaro savdo tizimini tartibga solib, uni barqaror rivojlanishiga ko‘maklashadi. Tashkilot global savdo qoidalarini yaratish orqali xalqaro iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlaydi va rivojlanayotgan mamlakatlarning global bozor tizimiga samarali integratsiyalashuvini qo‘llab-quvvatlaydi. JST ning faoliyati mamlakatlar o‘rtasida nafaqat iqtisodiy, balki siyosiy barqarorlikni ham oshiradi.

Jahon Savdo Tashkilotiga (JST) a‘zolik rivojlanayotgan davlatlar uchun xalqaro savdo maydoniga kengroq yo‘l ochib beradi va yangi imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga, a‘zolik bir qator qiyinchiliklarni ham keltirib chiqaradi. Bu qiyinchiliklar, asosan, quyidagilar bilan bog‘liq:

- Ichki bozordagi raqobatning kuchayishi,
- JST qoidalariga moslashishdagi og‘irlik
- Xalqaro savdo tizimida zaif mavqega ega bo‘lish.

Odatda, JSTga qo‘shilgan rivojlanayotgan davlatlarga a‘zolikning dastlabki yillarida yuzaga keladigan iqtisodiy va ijtimoiy “shok”ni yumshatish maqsadida 5-10 yillik o‘tish davri beriladi. Ushbu davrda davlat quyidagilarni amalga oshirishi lozim:

- Ichki bozorni himoya qilishga qaratilgan strategik islohotlarni joriy etish;
- JSTning qoidalar va standartlariga mos keladigan siyosatlarni ishlab chiqish;
- Mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo‘llab-quvvatlash dasturlarini tashkil qilish va ularning raqobatbardoshligini oshirish.

Mazkur jarayon ichki siyosiy va iqtisodiy yukni oshirsa-da, uzoq muddatda JST a‘zoli rivojlanayotgan davlatlarning xalqaro savdodagi mavqeini mustahkamlash, bozorlarni diversifikatsiya qilish va iqtisodiy o‘rishni jadallashtirish uchun mustahkam zamin yaratishi mumkin.

Jahon Savdo Tashkilotiga a‘zo bo‘lgandan so‘ng, davlat o‘zining himoya choralari bilan qo‘llab-quvvatlab kelgan ichki bozorlari ochiladi va xorijiy mahsulotlarning oqimi sezilarli darajada kuchayadi. Bu holat, o‘z navbatida, mahalliy ishlab chiqaruvchilarga bo‘lgan talabning pasayishiga olib keladi va ular uchun raqobat sharoiti keskinlashadi, ayniqsa qishloq xo‘jaligi va sanoat ishlab chiqarish sohalarida. Xorijiy raqobatчилarning arzon va sifatli mahsulotlari ichki bozorda ustunlikka ega bo‘lishi natijasida, mahalliy korxonalar qiyin vaziyatga tushib qoladi.

Hindiston uzoq muzokaralardan so‘ng, 1995-yilda JSTga rivojlanayotgan mamlakat sifatida a‘zo bo‘ldi. Ushbu a‘zolik orqali davlat o‘zining ichki bozorini ochishga majbur bo‘ldi va bu, ayniqsa, qishloq xo‘jaligi sektorida raqobatning kuchayishiga olib keldi. Hindistonning qishloq xo‘jaligi sektori ko‘p hollarda zamonaviy texnologiyalar va infratuzilmalar yetishmasligi sababli rivojlangan mamlakatlardan ancha ortda qolgan edi. Mahsulotlar asosan an‘anaviy usullar bilan ishlab chiqariladi, bu esa yuqori mehnat talab etadi va mahsulot tannarxini oshiradi. Ko‘pchilik fermerlar texnik yangiliklardan foydalanmaydilar, natijada hosildorlik past bo‘lib, xorijiy subsidiyalangan arzon mahsulotlarga raqobatbardosh bo‘lish imkoniyatini kamaytiradi. JSTga a‘zo bo‘lgach, subsidiyalangan xorijiy qishloq xo‘jaligi mahsulotlari Hindiston bozorlariga kirib kelib, mahalliy fermerlar uchun jiddiy qiyinchilik tug‘dirdi. Masalan, arzon import qilingan sut va don mahsulotlari mahalliy ishlab chiqaruvchilarning daromadlarini kamaytirdi, ko‘plab fermerlar o‘z faoliyatini to‘xtatishga majbur bo‘ldi. Hindistonning qishloq xo‘jaligi sektori JSTga a‘zolikdan so‘ng sezilarli o‘zgarishlarni boshdan kechirdi. Aholining katta qismini ish bilan ta‘minlagan ushbu tarmoq xalqaro savdo talablariga moslashishda katta qiyinchiliklarga duch keldi. Fermerlarning raqobatbardoshlik darajasining pastligi, subsidiya asosida ishlab chiqarilgan xorijiy mahsulotlarning kirib kelishi va mahalliy subsidiyalarning qisqartirilishi sektorga salbiy ta‘sir ko‘rsatdi. Masalan, 2011-yilda Hindiston qishloq xo‘jaligidagi fermerlarning 70% dan ortig‘i davlat tomonidan subsidiya qilingan o‘g‘itlar va qishloq xo‘jaligi texnikasiga bog‘liq edi. [4] Biroq, JST qoidalar subsidiyalarni cheklashni talab qilgani sababli, Hindiston bunday qo‘llab-quvvatlash choralari bosqichma-bosqich

qisqartirishga majbur bo‘ldi. Natijada fermerlar ishlab chiqarish uchun zarur bo‘lgan vositalarni sotib olishda qiyinchiliklarga duch keldi, bu ularning hosildorlik darajasiga salbiy ta‘sir ko‘rsatdi. Hindiston JSTga a‘zo bo‘lishidan oldin ishchi kuchining 60% i qishloq xo‘jaligi sektorida to‘g‘ri kelgan bo‘lsa, a‘zolikdan so‘ng, 2011-yilda qishloq xo‘jaligida ishlovchi aholi soni 50% ga kamaydi. [5] Davlat aholining asosiy qismini ish bilan ta‘minlayotgan tarmoqda bunday jiddiy oqibatlariga yo‘l qo‘ymaslik uchun qo‘shimcha chora-tadbirlar ko‘rishga majbur bo‘ldi. Shunga qaramay, ushbu qiyinchiliklar qishloq xo‘jaligining yalpi ichki mahsulot (YaIM)dagi ulushining sezilarli darajada pasayishiga olib keldi. Masalan, 1995-yilda Hindistonning qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishi YaIMning 28%ini tashkil etgan bo‘lsa, 2020-yilga kelib bu ko‘rsatkich 16%ga tushib ketdi. [6]

Rivojlanayotgan mamlakatlar Jahon Savdo Tashkilotiga (JST) a‘zo bo‘lgandan so‘ng, uning qoidalariga moslashish jarayonida bir qator qiyinchiliklarga duch kelishadi. Ushbu qiyinchiliklar asosan quyidagilar bilan bog‘liq:

- ichki bozorlarida monopoliyalarning mavjudligi;
- infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi;
- strategik ahamiyatga ega sohalarida davlat subsidiyalariga tayanishi.

Bu holatlar, o‘z navbatida, raqobat muhitining zaiflashishiga, iqtisodiy notenglikning kuchayishiga hamda korrupsiya darajasining oshishiga olib kelishi mumkin.

JSTning erkin savdo, investitsiyalar va subsidiyalarni tartibga solish kabi talablariga moslashish rivojlanayotgan mamlakatlar uchun murakkab va vaqt talab etadigan jarayon hisoblanadi. **Braziliya** bu jarayonni o‘zida joriy etgan birinchi mamlakatlardan biri bo‘lib, 1995-yilda Jahon Savdo Tashkilotiga a‘zo bo‘ldi. [7] A‘zo bo‘lgandan so‘ng, Braziliya ko‘plab iqtisodiy va savdo siyosati sohalarida JSTning talablariga moslashishga majbur bo‘ldi. U qishloq xo‘jaligi sektori, sanoat ishlab chiqarish va mehnat bozori kabi sohalarida yangi savdo shartlariga moslashishda bir qator muammolarni boshdan kechirdi. Braziliya Jahon Savdo Tashkilotiga a‘zo bo‘lganidan so‘ng, savdo to‘siqlari va tariflarni sezilarli darajada qisqartirish majburiyatini oldi. Ushbu islohotlar mamlakat bozorlariga erkin kirishni ta‘minlagan bo‘lsa-da, mahalliy ishlab chiqaruvchilar uchun qator muammolarni keltirib chiqardi. Import kvotalari va cheklovlarining bekor qilinishi natijasida ayrim mahsulotlarning importi keskin oshib, ichki bozordagi raqobat kuchaydi. Natijada, mahalliy ishlab chiqaruvchilar mahsulotlariga bo‘lgan talab pasaydi, bu esa o‘z navbatida qishloq xo‘jaligi, sanoat va ishlab chiqarish sohalarida ish o‘rinlarining qisqarishiga olib keldi. Ko‘plab mahalliy korxonalar va fermer xo‘jaliklari kuchli raqobatga dosh berolmay, faoliyatini to‘xtatishga majbur bo‘ldi. Ushbu jarayon ishsizlik darajasining oshishiga va iqtisodiy tengsizlikning kuchayishiga olib keldi. Jahon Savdo Tashkilotiga a‘zo bo‘lishidan oldin, 1995-yilda Braziliyada ishsizlik darajasi 7,5%ni tashkil etgan bo‘lsa, a‘zolikdan keyingi bir yil ichida, ya‘ni 1996-yilda, bu ko‘rsatkich 10,5% ga yetdi, ya‘ni 3%ga oshdi.[8] Ushbu o‘shish asosan mahalliy sanoatning global raqobat sharoitlariga moslashishda duch kelgan qiyinchiliklari va ayrim sektorlarning qisqarishi bilan bog‘liq edi. Xususan, qishloq xo‘jaligi va sanoat ishlab chiqarish tarmoqlarida ish o‘rinlari sezilarli darajada kamaydi, bu esa mahalliy ishchi kuchi uchun salbiy oqibatlariga olib keldi.

Braziliya tajribasi shuni ko‘rsatadiki, JSTga a‘zolik rivojlanayotgan mamlakatlar uchun katta iqtisodiy imkoniyatlar yaratish bilan birga ushbu jarayon murakkab o‘zgarishlar va muammolarni keltirib chiqaradi. Savdo to‘siqlari va tariflarning qisqartirilishi natijasida ichki bozorda kuchaygan raqobat mahalliy ishlab chiqaruvchilarga bosim o‘tkazib, qishloq xo‘jaligi va sanoat tarmoqlarida ish o‘rinlarining qisqarishiga sabab bo‘ldi. Bundan tashqari, iqtisodiy tengsizlikning kuchayishi va ishsizlik darajasining oshishi Braziliyada JST talablariga moslashish jarayonining ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari sifatida namoyon bo‘ldi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, Jahon savdo tashkilotiga a‘zolik imkoniyatlarni taqdim etish bilan bir qatorda, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun muammolar va qiyinchiliklarni ham keltirib chiqaradi. Lekin shunga qaramay, JSTga a‘zolik uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash, savdo hajmini oshirish va xalqaro integratsiyani kuchaytirish uchun mustahkam asos yaratadi. Ammo JSTga a‘zolik davlatni o‘z-o‘zidan rivojlantirmaydi buning uchun rivojlanayotgan davlatlar tashkilot qoidalariga moslashishda strategik rejalashtirish, ichki islohotlar va raqobatbardoshlikni oshirish orqali bu imkoniyatlardan maksimal darajada foydalanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds316_e.htm
2. https://www.bgmea.com.bd/page/Export_Performance?utm_source
3. https://www.wto.org/english/tratop_e/devel_e/bangladesh.pdf
4. <https://www.fao.org/home/en/>
5. https://sansad.in/getFile/loksabhaquestions/annex/176/AU345.pdf?source=pqals&utm_source
6. https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS?locations=IN&utm_source
7. The Trials of Winning at the WTO: What Lies Behind Brazil's Success
<https://fgv.academia.edu/MichelleSanchezBadin>
8. <https://data.worldbank.org/>

UDK: 338.486

**TURIZM XIZMATLARI BOZORIDA TURISTIK DESTINATSIYALAR FAOLIYATI
TAHLILI**

**АНАЛИЗ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТУРИСТСКИХ НАПРАВЛЕНИЙ НА РЫНКЕ
ТУРИСТСКИХ УСЛУГ**

**ANALYSIS OF THE ACTIVITIES OF TOURIST DESTINATIONS IN THE TOURISM
SERVICES MARKET**

Mirzayev Abdullajon Topilovich Farg‘ona davlat universiteti
“Iqtisodiyot va servis” kafedrası mudiri Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor

Annotatsiya

Maqolada turizm xizmatlari bozorida turistik destinatsiyalar faoliyati tahlil qilinadi. Zamonaviy turizm bozori dinamik rivojlanib borayotgan sharoitda, turistik destinatsiyalar raqobatbardoshligini ta’minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot davomida turistik destinatsiyalarning shakllanishi, ularning iqtisodiy samaradorligi, marketing strategiyalari va mijozlar talabiga moslashish jarayonlari o‘rganiladi. Shuningdek, turizm infratuzilmasining rivojlanishi, turistik xizmatlarning diversifikatsiyasi va innovatsion texnologiyalarning joriy etilishi tahlil qilinadi. Maqola natijalari turizm sohasida samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilishda va turistik destinatsiyalarni rivojlantirishda ilmiy va amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: turizm bozori, turistik destinatsiya, raqobatbardoshlik, infratuzilma, innovatsiya, marketing strategiyasi.

В статье анализируется деятельность туристических направлений на рынке туристических услуг. В условиях динамичного развития современного туристического рынка обеспечение конкурентоспособности туристических направлений имеет важное значение. В ходе исследования рассматриваются формирование туристических направлений, их экономическая эффективность, маркетинговые стратегии и адаптация к требованиям клиентов. Также анализируется развитие туристической инфраструктуры, диверсификация туристических услуг и внедрение инновационных технологий. Результаты статьи служат научной и практической основой для принятия эффективных управленческих решений в сфере туризма и развития туристических направлений.

Ключевые слова: туристический рынок, туристическая дестинация, конкурентоспособность, инфраструктура, инновации, маркетинговая стратегия.

The article analyzes the activities of tourist destinations in the tourism services market. In the context of the dynamic development of the modern tourism market, ensuring the competitiveness of

tourist destinations is of great importance. The study examines the formation of tourist destinations, their economic efficiency, marketing strategies, and adaptation to customer demands. Additionally, the development of tourism infrastructure, the diversification of tourism services, and the implementation of innovative technologies are analyzed. The findings of the article serve as a scientific and practical basis for making effective management decisions in the tourism sector and developing tourist destinations.

Keywords: tourism market, tourist destination, competitiveness, infrastructure, innovation, marketing strategy.

Jahon mamlakatlarida yuz berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar tendensiyalari dunyo mamlakatlari, jumladan O‘zbekiston Respublikasining asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar hamda yalpi ichki mahsulot tarkibidagi tarmoqlarning ulushida o‘z aksini topmoqda. Oxirgi 10 yillikda iqtisodiy jarayonlarning servislashuvi kengayishi bilan bog‘liq tendensiyalar mamlakatimiz iqtisodiyoti tarkibida ishlab chiqarish tarmoqlari ustuvorligining o‘rniga xizmatlar sohasining almashinuviga olib kelishi mumkinligini ko‘rsatmoqda.

Mamlakatimiz turizm xizmatlari bozorining rivojlanishi uning tarkibidagi tuzilmalar faoliyati hamda turistik resurslar joylashgan destinatsiyalarni ham rivojlantirishga sezilarli darajada turtki bo‘lmoqda. Shu bilan birga turizm va uning tarkibiy tuzilmalarining rivojlanishi hamda turistik faoliyat bilan bog‘liq bo‘lgan resurslar tarmoq tarkibidagi statistik ko‘rsatkichlarni hajmini ortib borishida ham soha faoliyatini yildan-yilga rivoj topayotganligini ko‘rish mumkin.

Turizm xizmatlari bozori va turistik destinatsiyalar faoliyatiga oid ilmiy manbalar va tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ushbu soha global va mintaqaviy iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda turistik destinatsiyalarni rivojlantirish, ularning raqobatbardoshligini oshirish va turizm xizmatlari sifatini yaxshilash masalalari keng yoritilgan.

Dastlab, turistik destinatsiyalarni shakllantirish va ularning boshqaruv tizimiga oid nazariy tadqiqotlar G. Richards, J. Tribe, P. Murphy kabi olimlarning ishlarida keng tahlil qilingan. Ular turizm infratuzilmasini rivojlantirish, madaniy meros ob‘ektlarini turizmga jalb qilish va destinatsiyalarning brendini shakllantirish muhimligini ta’kidlaydilar.

Iqtisodiy jihatdan, turizm sohasining yalpi ichki mahsulot (YIM) tarkibidagi o‘rni va uning iqtisodiy o‘lishga ta’siri A. Smith, D. Pearce kabi iqtisodchilar tomonidan tadqiq etilgan. Ushbu tadqiqotlarda turistik destinatsiyalarning samaradorligi bevosita investitsiyalar hajmi, infratuzilma darajasi va xizmatlar sifatiga bog‘liq ekani qayd etilgan.

Mazkur tadqiqotda turizm xizmatlari bozorida turistik destinatsiyalar faoliyatini tahlil qilish uchun kompleks yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqot metodologiyasi quyidagi asosiy usullarni o‘z ichiga oladi:

Birinchidan, nazariy tahlil usuli orqali turistik destinatsiyalarning rivojlanishiga oid ilmiy adabiyotlar, huquqiy-me’yoriy hujjatlar va xalqaro tajribalar o‘rganildi. Bu yondashuv turizm bozorining hozirgi holatini tushunish va mavjud muammolarni aniqlash imkonini berdi.

Ikkinchidan, statistik tahlil usuli yordamida turistik destinatsiyalarning iqtisodiy samaradorligi va turizm xizmatlari bozorining rivojlanish dinamikasi baholandi. Bunda turizm sohasiga oid rasmiy statistik ma’lumotlar, xalqaro reytinglar va so‘nggi yillarda turistik oqimlardagi o‘zgarishlar o‘rganildi.

Ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar va ularda ishtirok etuvchi iqtisodiy resurslarning holati hamda samaradorligining o‘zgarish tendensiyalari umumiy holda 3 turdagi modellar asosida baholanadi:

1. Additiv modellar. Ushbu turdagi bog‘lanishlar bir jinsli alohida statistik ko‘rsatkichlarning yig‘indisi yoki ayirmasi ko‘rinishida shakllanib, jarayon yoki o‘zgarishlarning sodda ko‘rinishidagi bog‘lanishi hisoblanadi. Bunda o‘rganilayotgan jarayon yoki o‘zgarishlarning natijasini ifodalovchi o‘zgaruvchi uning shakllanishiga ta’sir etuvchi o‘zgaruvchilar qiymatlarining yig‘indisi yoki farqi sifatida aniqlanadi.

Additiv modellar, yuqorida aytib o‘tilganidek, natija bilan omillar o‘rtasidagi bog‘liqlik qo‘shuv bilan ifodalanganda qo‘llaniladi. Masalan, u natija bir qancha omillar ($x_1, x_2, \dots, x_n$) yig‘indisidan iborat deb faraz qilamiz. U holda additiv modelning ko‘rinishi quyidagicha bo‘ladi:

$$Y = \sum_{i=1}^{\Pi} x_i = x_1 + x_2 + x_3 + \dots + x_n$$

Bu yerda: $\sum$ – yig‘indi belgisi;

i – omillarning tartib soni ($i=1, n$);

Π – omillarning umumiy soni;

x_i – omillar nomi.

2. Multiplikativ modellar. Ushbu turdagi modellar amaliyotda keng qo‘llanilib, bu model natija bilan omilning o‘rtasidagi bog‘liqlik ko‘paytirish bilan ifodalanganda qo‘llaniladi. Masalan, U natija bir qancha omillar ($x_1, x_2, \dots, x_n$) ko‘paytmasidan iborat deb faraz qilamiz. U holda multiplikativ modelning ko‘rinishi quyidagicha bo‘ladi:

$$Y = \sum_{i=1}^{\Pi} x_i = x_1 \cdot x_2 \cdot x_3 \cdot \dots \cdot x_n \quad i=1, n$$

Bu yerda: n - omillarning umumiy soni;

i – omillarning tartib soni ($i=1, n$);

Π – ko‘paytirish belgisi;

x_i – omillar nomi.

Multiplikativ omillarning eng keng tarqalgan shakli ishlab chiqarish funksiyalari ko‘rinishidagi modellar bo‘lib, ishlab chiqarish (xizmat ko‘rsatish) jarayonlarida foydalaniluvchi resurslar (tabiiy, iqtisodiy va inson resurslari)ning o‘zgaro bog‘liqligi asosida ishlab chiqarish natijalari yoki xarajatlarini aniqlashda foydalaniladi.

3. Aralash modellar. Ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlardagi natijaviy ko‘rsatkichlarni ta’sir etuvchi o‘zgaruvchilar bilan bog‘langan holdagi modellarning additiv yoki multiplikativ shakllari ko‘p hollarda qonuniyatni aniqlash uchun yetarli bo‘lmaganligi sababli amaliy modellarning aksariyati aralash modellar shaklida ishlab chiqiladi. Aralash modellar bir vaqtning o‘zida turli omillar qiymatlarini qo‘shish (ayirish) va ko‘paytirish (nisbat) orqali natijaviy omil ko‘rsatkichlarini aniqroq bog‘lash imkonini beradi.

Har uchala turdagi modellar tarkibiga kiritilayotgan ta’sir etuvchi omillarning tuzilishini o‘rganish ushbu omillar umumiy tendensiyaning ifodalovchi, o‘zgarishlarning mavsumiylik xususiyatini ifodalovchi hamda tasodifiy o‘zgarishlarni ifodalovchi komponentlardan tashkil topadi.

Umumiy holatda modellar tarkibini quyidagicha ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq:

1. Additiv modellar:

$$Y_t = u_t + \gamma_t + e_t$$

2. Multiplikativ modellar:

$$Y_t = u_t \cdot \gamma_t \cdot e_t$$

Bog‘lanishlardagi ifodalar quyidagilarni ifodalaydi:

u_t – qatorning umumiy tendensiyasini xarakterlovchi doimiy (asosiy) komponent;

γ_t – mavsumiy komponent (yil ichidagi tebranishlar) umumiy ko‘rinishda – siklik tashkil etuvchi;

e_t – tasodifiy komponent (tasodifiy chetlanish).

Turizm sohasidagi jarayonlar hamda resurs komponentlarini miqdor va sifat jihatidan statistik tadqiq etishda statistik ko‘rsatkich bilan ifodalanuvchi ma’lumotlarni shakllantirishda trendlarning yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan ko‘rinishlarini hisobga olish zarur.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda, mamlakatimizda turizm sohasi rivojlanishidagi o‘zgarishlar hamda ushbu rivojlanishdagi asosiy resurs bazasi hisoblangan turistik destinatsiyalar holati va ulardan foydalanish darajasini ifodalovchi asosiy ko‘rsatkichlarning o‘zgarish holati asosida sohadagi o‘zgarish tendensiyalari baholandi.

Har qanday mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasini mamlakat yalpi ichki mahsuloti hajmining real o‘sish darajasi hamda milliy iqtisodiyot tarmoq va sohalarining yalpi ichki mahsulotdagi ulushining o‘zgarishi hamda aholi jon boshiga to‘g‘ri keluvchi asosiy ko‘rsatkichlarning miqdori o‘zida aks ettiradi. Tadqiqot jarayonida ayrim asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarning vaqtli qatorini ifodalovchi sonli to‘plamlar asosida xizmatlar sohasi, xususan, uning alohida yo‘nalishi bo‘lgan turizm xizmatlari hajmining o‘zgarishi tahlil qilindi (1-jadval).

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 2-son 2025 yil

2014-2022-yillar davomida mamlakat yalpi ichki mahsuloti tarkibida xizmatlar sohasining ulushi ma’lum bir tebranish asosida o‘zgarib borgan, ya’ni 2014-yilda ushbu ko‘rsatkich 36,4 %ni tashkil etib, 2017-yilgacha barqaror o‘tib borib, 37,4 %ga yetgan. 2019-yildan boshlab dunyo miqyosida yuzaga kelgan koronavirus pandemiyasi ta’siri makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar dinamikasini ham tebratmasdan qolmadi, ya’ni aynan shu davrda yalpi ichki mahsulot tarkibidagi xizmatlar hajmi ko‘rsatkichi 35,5 %ga pasaygan va 2020-yil yakuniga kelib 36,8 %ga o‘zgargan. 2021-yildan boshlab pandemiya ta’sirining yumshashi hisobiga 2022-yilda bu o‘zgarish 38,6 %ga o‘sish tendensiyasiga erishgan.

Asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlardan hisoblangan asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmi esa, tahlil qilinayotgan oxirgi 9 yil davomida barqaror o‘sish tendensiyasiga ega bo‘lgan. Xizmatlar sohasi tomonidan yaratilgan xizmatlar hajmining aholi jon boshiga to‘g‘ri keluvchi hajmi hamda turistik destinatsiyalarda tadbirkorlik subyektlari tomonidan yaratilgan xizmatlar hajmi yillar davomida tez sur’atlarda ortib borgan.

1-jadval

Turizm sohasi rivojlanishini ifodalovchi ayrim iqtisodiy ko‘rsatkichlarining o‘zgarishi [1]

Ko‘rsatkichlar	Yillar								
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Yalpi ichki mahsulot, mlrd. so‘m	186829,5	221350,9	255421,9	317476,4	426641,0	532712,5	605514,9	738425,2	888341,7
Xizmatlar hajmi, mlrd. so‘m	68032,1	78530,4	97050,0	118811,0	151512,2	192929,1	223049,8	272109,1	343374,3
Xizmatlar hajmining YAIMdagi ulushi, %	36,4	35,5	37,9	37,4	35,5	36,2	36,8	36,8	38,6
Asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmi, mlrd. so‘m	37646,2	44810,4	51232,0	72155,2	124231,3	195927,3	210195,1	239552,6	278083,6
Aholi jon boshiga to‘g‘ri kelgan xizmatlar hajmi, ming so‘m	2211,9	2509,0	3047,3	3668,3	4578,5	5 768,2	6426,1	8145,1	10030,1

Milliy statistika tizimidagi 2014-2022-yillar oralig‘idagi turizm sohasining rivojlanish ko‘rsatkichlari tahlili 2020-yilgacha bo‘lgan (pandemiya yiliga bo‘lgan) davrda sohaning jadal sur’atlar bilan rivojlanib borganligini ko‘rsatadi (2-jadval).

2014-2022-yillarda mamlakat ichidagi turizm iste’moli darajasi aholi sonining ortishi hamda turmush farovonligining ko‘tarilishi hisobiga barqaror ortib borgan. Agar 2014-yilda mamlakat ichidagi turizm iste’moli hajmi 13576,2 mlrd. so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2019-yilga kelib bu ko‘rsatkich 2-barobardan ortiqroq o‘tib, 30314,8 mlrd so‘mga yetgan. Biroq, 2020-yilda pandemiya sharoitida aholining turizm xizmatlariga bo‘lgan talabining mavjud shart-sharoitlarga bog‘liq holda pasayishi natijasida bu ko‘rsatkich 2014-yildagi ko‘rsatkichdan 2,3-barobar kamaygan.

Turizm sohasi tomonidan taklif etilgan xizmatlar hajmi o‘tgan 9 yil davomida barqaror ortib borgan. Bu esa, turizm sohasida band bo‘lgan mehnat resurslari sonining o‘zgarishida aniqroq o‘z ifodasini topadi. Jumladan, 2014-2022-yillar davomida sohada band bo‘lgan mehnat resurslari soni 185,0 ming kishidan 214,6 ming kishigacha ortib borgan.

O‘zbekistonda turizm sohasining asosiy ko‘rsatkichlari dinamikasi [2]

№	Ko‘rsatkichlar	Yillar								
		2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
1	Mamlakat ichidagi turizm iste‘moli, mlrd. so‘m	13576,2	14010,7	13772,5	16568,3	20561,3	30314,8	6683,4	9568,6	20107,4
2	Turizm sohasi tomonidan taklif etilgan xizmatlar hajmi, mlrd. so‘m	6651,7	7203,8	7809,0	8261,9	8658,4	9333,8	8540,4	12607,8	21349,1
3	Turizm sohasida band bo‘lgan aholi soni, ming kishi	185,0	188,4	170,9	187,6	201,0	231,4	190,8	208,3	214,6
Turizm sohasi bilan bog‘liq xizmat ko‘rsatish sohalari faoliyat natijalari										
4	Yashash va ovqatlanish xizmatlari, mlrd. so‘m	729,1	890,6	3038,7	3649,6	4673,3	5933,6	5431,7	8375,4	11322,8
	Shaxsiy xizmatlar, mlrd. so‘m	2036,4	2366,5	2915,5	3134,4	3700,6	4575,6	5032,2	6799,8	8713,9
	Sog‘liqni saqlash sohasidagi xizmatlar, mlrd. so‘m	869,9	1100,4	1416,3	1701,5	2220,0	3104,3	3386,7	5105,9	6384,2
	Savdo xizmatlari, mlrd. so‘m	18979,2	21366,9	27368,2	32006,9	39743,4	48748,2	57572,7	72483,2	88847,9

Turizm sohasining rivojlanishi bir vaqtning o‘zida faoliyat yo‘nalishlari kesishuvchi tarmoq va sohalarning rivojlanishiga ham o‘z multiplikativ ta‘sirini ko‘rsatadi. Xususan, turizm sohasining rivojlanishi xizmatlar sohasining asosiy bo‘g‘inlari hisoblangan yashash va ovqatlanish xizmatlari, shaxsiy xizmatlar, sog‘liqni saqlash sohasidagi xizmatlar, savdo sohalari rivojlanishiga o‘z ta‘sirini ko‘rsatadi. Jadval ma‘lumotlari yuqorida sanab o‘tilgan xizmat ko‘rsatish sohalari faoliyat natijalarining tahlil qilinayotgan vaqt oralig‘idagi o‘zgarishlarini aks ettirgan. Ushbu ko‘rsatkichlar tahlili ham asosiy turizm sohasi bilan bog‘liq bo‘lgan xizmat ko‘rsatish sohalari rivojlanish darajasi parallel ravishda o‘zgarish tendensiyalarini ko‘rsatmoqda. Bu esa, yuqoridagi fikrlarni yana bir bor tasdiqlaydi. Mamlakatimizda turizm sohasi rivojlanishini ifodalovchi asosiy statistik ko‘rsatkichlar tahlili makro darajada turizm sohasining rivojlanishi 2020-yilgacha bo‘lgan davrda barqaror va jadal sur‘atlarda rivojlanish tendensiyasiga ega bo‘lganligini ko‘rsatadi. Pandemiya davrida soha yetarli darajada resurs salohiyati mavjud bo‘lishiga qaramasdan, kirish turizmiga asoslanganligi sababli keskin pasaygan va 2021-yildan bugungi kungacha bo‘lgan davrda tebranish keskinligi barqarorlashib borayotganligi isbotlandi.

Turistik destinatsiyalarning resurs salohiyati asosida hududlarni guruhlash mavjud salohiyat asosida kiritilayotgan moliyaviy resurslarni manzilli yo‘naltirish hamda ulardan olinayotgan samarani maksimallashtirish imkonini beradi. Ushbu yondashuvni hisobga olgan holda Buxoro viloyati hududlarini salohiyat bo‘yicha destinatsiyalar miqdori va ularning resurs komponentlari sifatidan kelib chiqib guruhlashga harakat qilindi. Statistik guruhlash uslubiyotidan foydalangan holda Buxoro viloyatidagi ma‘muriy-hududiy birliklar 6 ta asosiy parametrdan ifodalanuvchi resurs komponentlari asosida 3 ta guruhga ajratilib, bu guruhlar o‘z ichiga yuqori, o‘rta va past resurs salohiyatiga ega hududlarga ajratildi.

Turistik destinatsiyalarda yaratilayotgan xizmatlar uchun to‘lovga layoqatli talabning shakllanishiga xususiyatlari va ta‘sir darajasi bilan bir-biridan farqlanuvchi turli omillar ta‘sir ko‘rsatadi. Bu omillar turistik destinatsiyalarda yaratilayotgan xizmatlarga real talab va taklifning shakllanishi orqali muvozanatlashgan xizmatlar miqdorining yuzaga keltiradi. Turistik destinatsiyalarning raqobat ustunligining shakllanishiga ta‘sir etuvchi omillarni nazariy tahlil qilishda destinatsiya hududida xizmatlarni yaratishdan tortib, iste‘molchiga yetkazib berishgacha bo‘lgan faoliyatdagi munosabatlarini yuzaga keltiruvchi talab va taklifning shakllanishiga ta‘sir ko‘rsatuvchi omillar o‘rganildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 3-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasi turizm salohiyatini rivojlantirish uchun qulay sharoitlar yaratish bo‘yicha qo‘shimcha tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-5326-sonli Farmoni.

2. Boltabayev M.R., Tuxliyev I.S. Turizm: nazariya va amaliyot. – T.: «Fan va texnologiya», 2018, – 400 b.
3. Davidson R., Maitland R. Tourism destinations / R. Davidson, R.Maitland. – London: Hodder & Stoughton, 1997. – P.4.
4. Drucker P. (1977). People and Performance: The Best of Peter Drucker on Management. New York: Harper & Row. 317 pp.
5. Hudson S. Tourism and hospitality marketing: a global perspective / S. Hudson. – London: Sage, 2008. – P 392.
6. Laws E. Tourist destination management – issues, analysis and policies / E. Laws. – London: Routledge, 1995. –208 p.
7. Leiper N. Tourism management / N. Leiper. – 3rd edn. – Sidney: Pearson Education Australia, 2004. – 326 p.
8. Martini, Umberto. Management dei sistemi territoriali: Gestione e marketing delle destinazioni Turistiche. Vol. 27. G Giappichelli Editore, 2015.
9. Medlik S. Dictionary of travel, tourism and hospitality / S. Medlik. – 2nd edn. – Oxford: Butterworth-Heinwmann, 1993. – 148 p.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligi ma’lumotlari.

UDK: 336.71

**TIJORAT BANKLARI FAOLIYATI SAMARADORLIGINI TAKOMILLASHTIRISHDA
G. MINSBERGNING “5P” STRATEGIYASINI QO‘LLASH USLUBIYOTI**

**МЕТОДОЛОГИЯ ПРИМЕНЕНИЯ СТРАТЕГИИ «5P» Г. МИНЦБЕРГА ДЛЯ
ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ**

**METHODOLOGY FOR APPLYING G. MINTZBERG’S “5P” STRATEGY TO IMPROVE
THE EFFICIENCY OF COMMERCIAL BANKS**

Saidova Dilnozaxon Odiljon qizi

Buxoro davlat universiteti Iqtisodiyot va turizm fakulteti
3-kurs Iqtisodiyot (tarmoqlar va sohalar bo‘yicha) yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada G. Mintsbergning “5P” strategiyasi asosida tijorat banklari faoliyatini takomillashtirish usullari tahlil qilindi. Zamonaviy bank sektorida samaradorlik va raqobatbardoshlikni oshirish uchun strategik yondashuvlarning ahamiyati yoritiladi. O‘zbekiston tijorat banklari misolida “5P” strategiyasining reja (Plan), hiyla (Ploy), andoza (Pattern), pozitsiya (Position) va istiqbol (Perspective) elementlari orqali bank boshqaruv tizimini optimallashtirish imkoniyatlari ko‘rib chiqildi. Shuningdek, strategiyaning amaliy qo‘llanilishi va tijorat banklarining bozor sharoitlariga moslashuvi bo‘yicha tavsiyalar berildi.

Kalit so‘zlar: tijorat banklari, strategik menejment, G. Mintsberg, 5P strategiyasi, bank faoliyati samaradorligi, rejalashtirish, raqobatbardoshlik, moliyaviy strategiya.

В данной статье рассматриваются методы совершенствования деятельности коммерческих банков на основе стратегии «5P» Г. Минцберга. Освещается значение стратегических подходов для повышения эффективности и конкурентоспособности в современном банковском секторе. На примере коммерческих банков Узбекистана изучаются возможности оптимизации системы управления банками с помощью элементов стратегии «5P»: план (Plan), уловка (Ploy), шаблон (Pattern), позиция (Position) и перспектива

(Perspective). Также предложены рекомендации по практическому применению стратегии и адаптации коммерческих банков к рыночным условиям.

Ключевые слова: коммерческие банки, стратегический менеджмент, Г. Минцберг, стратегия 5P, эффективность банковской деятельности, планирование, конкурентоспособность, финансовая стратегия.

This article analyzes methods for improving the efficiency of commercial banks based on G. Mintzberg's "5P" strategy. The importance of strategic approaches in enhancing efficiency and competitiveness in the modern banking sector is highlighted. Using Uzbekistan's commercial banks as an example, the study examines the possibilities of optimizing banking management systems through the five elements of the "5P" strategy: Plan, Ploy, Pattern, Position, and Perspective. Additionally, recommendations are provided on the practical application of the strategy and the adaptation of commercial banks to market conditions.

Keywords: commercial banks, strategic management, G. Mintzberg, 5P strategy, banking efficiency, planning, competitiveness, financial strategy.

Bugungi kunda iqtisodiy jarayonlarning globallasuvi va moliya bozorlaridagi raqobatning kuchayishi tijorat banklari faoliyatini samarali boshqarishni talab qiladi. Moliyaviy xizmatlar sohasida o'z pozitsiyasini mustahkamlash va bozor talablariga moslashish uchun tijorat banklari samarali strategik yondashuvlarni qo'llashi muhim ahamiyatga ega. Bunda strategik menejmentning zamonaviy nazariyalarini qo'llash, xususan, G. Mintzberg tomonidan ishlab chiqilgan "5P" strategik modeli alohida o'rin tutadi. G. Mintzbergning "5P" strategiyasi – bu strategiyani boshqaruv va tashkilotning muvaffaqiyatli rivojlanishi nuqtai nazaridan turli qirralarda o'rganish imkonini beruvchi yondashuvdir. Strategiyaning reja, andoza, pozitsiya, perspektiva va hiyla kabi elementlarini aniqlash orqali tashkilotning ichki va tashqi faoliyatini muvofiqlashtirish mumkin. Bu model tijorat banklariga resurslarni samarali boshqarish, bozor talablari va raqobatchilar harakatlariga moslashish, hamda uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlash imkonini beradi. Ushbu ishning dolzarbligi shundaki, G. Mintzbergning "5P" modeli bank faoliyatining turli jihatlariga yondashishda universal vosita sifatida foydalanish imkonini beradi. Ayniqsa, tijorat banklarining xizmat ko'rsatish samaradorligini oshirish, moliyaviy xavflarni boshqarish va raqobat ustunligini ta'minlashda ushbu model asosida ishlab chiqilgan strategiyalar amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mazkur ilmiy izlanishning asosiy maqsadi – tijorat banklari faoliyatini takomillashtirishda G. Mintzbergning "5P" strategiyasini qo'llashning uslubiy jihatlarini aniqlash, uning elementlarini bank boshqaruviga moslashtirish va samaradorlikni oshirish bo'yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda ushbu modelning nazariy asoslari, amaliy qo'llanilishi va tijorat banklari faoliyatiga ta'siri keng yoritiladi. Shu sababli, ushbu mavzu moliya sohasi tadqiqotchilari va bank rahbarlari uchun muhim bo'lib, bank menejmentining strategik yondashuvlarini rivojlantirish va yanada takomillashtirishga hissa qo'shadi.

Tijorat banklari faoliyatini samaradorligini takomillashtirishda G. Mintzbergning "5P" strategiyasini qo'llash mavzusiga oid adabiyotlarni o'rganish bank faoliyatini strategik boshqarish va rivojlantirish borasida qator muhim nazariy va amaliy fikrlarni keltirib chiqaradi. Mintzberg, G. "The Rise and Fall of Strategic Planning" (1994) nomli kitobda G. Mintzberg strategik rejalashtirishning ahamiyati va cheklovlarini keng yoritadi [1]. Ayniqsa, "5P" modeli orqali strategiya turli qirralardan qanday amalga oshirilishi haqida batafsil ma'lumot beradi. Kitob tijorat banklarining faoliyatini rejalashtirishda strategiyani faqatgina reja sifatida emas, balki pozitsiya, andoza va perspektiva sifatida ham ko'rib chiqish kerakligini tushuntiradi [10]. Bu banklar uchun uzoq muddatli strategik rejalashtirishda samarali qo'llanilishi mumkin. Ansoff, H. Igor. "Corporate Strategy" (1965) strategik menejmentning asoschisi sifatida korporativ strategiya rivoji va raqobatbardoshlikni oshirishning nazariy asoslarini bayon qiladi [2]. Ushbu kitob Mintzbergning "pozitsiya" va "reja" yondashuvlarini amaliy qo'llashda yordam beradi. Banklar strategiyasini belgilashda bozor talablari va ichki resurslarni uyg'unlashtirish masalalari bo'yicha boy ma'lumot beradi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, G. Mintzbergning "5P" modeli tijorat banklari faoliyatini takomillashtirishda samarali

nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Yuqorida keltirilgan manbalar nazariyani chuqurroq o‘rganishga va amaliyotda qo‘llashda zarur uslubiy ko‘rsatmalarni beradi[1]. Ayniqsa, Mintzberg, Porter, Kaplan va Yo‘ldoshevning ishlari banklarning strategik boshqaruv tizimlarini takomillashtirish uchun juda muhim. Bu esa banklarning raqobatbardoshlikni oshirish va bozor ehtiyojlariga moslashish imkoniyatlarini kuchaytiradi.

Bugungi kunda tijorat banklari moliyaviy bozorning asosiy ishtirokchilaridan biri bo‘lib, ularning faoliyati iqtisodiy o‘sish va rivojlanishga bevosita ta’sir qiladi. Bunday sharoitda banklarning samaradorligini oshirish va ularning strategik boshqaruv tizimini takomillashtirish dolzarb masalalardan biridir. Ushbu maqolada G. Mintsbergning “5P” strategiyasi asosida tijorat banklari faoliyatini takomillashtirish uslublari tahlil qilinadi. Kanadalik strategik menejment mutaxassisi G. Mintsberg strategiyani keng qamrovli tushuncha sifatida ko‘rib chiqib, uni besh asosiy yondashuv (5P) orqali tushuntirgan[11], [9]. Ushbu yondashuvlar quyidagilardan iborat:

- Plan (Reja) – aniq maqsadlar va harakatlar yo‘nalishini belgilash.
- Ploy (Hiyla, rejalashtirilgan taktika) – raqobatчилarga qarshi samarali strategik manevrlarni qo‘llash.

- Pattern (Andoza, doimiy strategik yo‘nalish) – bank faoliyatida uzoq muddatli barqaror yo‘nalishni saqlash.

- Position (Pozitsiya) – bozordagi mavqeni mustahkamlash va raqobatbardoshlikni oshirish.
- Perspective (Dunyoqarash, strategik fikrlash) – bankning uzoq muddatli istiqboldagi yo‘nalishlarini belgilash.

Ushbu beshta yondashuv bank strategiyasini shakllantirish va amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

G. Mintsbergning strategik yondashuvlari tijorat banklari samaradorligini oshirish uchun quyidagi yo‘nalishlarda qo‘llanilishi mumkin:

Plan (Reja) – Bank strategik rejasini shakllantirish. Tijorat banklari o‘z faoliyatida uzoq muddatli va qisqa muddatli rejalashtirishga tayanishi lozim. Strategik rejalashtirish quyidagilarni o‘z ichiga olishi kerak. Bankning asosiy yo‘nalishlarini belgilash (masalan, chakana bank xizmatlari, korporativ mijozlar bilan ishlash, fintech integratsiyasi), kredit portfelini diversifikatsiya qilish strategiyasini ishlab chiqish, risklarni minimallashtirish uchun moliyaviy rejalashtirish va monitoring tizimini takomillashtirish alohida ahamiyat kasb etadi. Ploy (Hiyla) – Raqobatbardoshlikni oshirish uchun taktikalar. Bank sohasidagi raqobat muhitida muvaffaqiyatga erishish uchun tijorat banklari raqobatchilarga nisbatan samarali strategik yondashuvlarni ishlab chiqishi lozim [14], [15]. Kredit va depozit stavkalarini moslashuvchan tarzda o‘zgartirish, mijozlarga eksklyuziv moliyaviy mahsulotlar va xizmatlarni taklif etish, digital banking va fintech texnologiyalarni keng joriy qilish orqali xizmatlarni tezlashtirish va mijozlar uchun qulaylik yaratish lozim. Pattern (Andoza) – Barqaror bank strategiyasini shakllantirish. Barqaror strategik yo‘nalish bank faoliyatining uzluksiz rivojlanishini ta’minlaydi. Banklar uchun quyidagi barqaror strategiyalar dolzarb hisoblanadi. Doimiy innovatsiyalar kiritish va xizmatlar sifatini oshirish, mijozlar uchun uzoq muddatli ishonchli hamkorlik tamoyillarini yaratish, risklarni boshqarish tizimini takomillashtirish va moliyaviy xavfsizlikni ta’minlash shular qatoriga kiradi. Position (Pozitsiya) – Bozordagi mavqeni mustahkamlash. Bankning bozordagi mavqei uning raqobatbardoshligiga bog‘liq. Bu yo‘nalishda bank quyidagi usullar orqali o‘z pozitsiyasini mustahkamlashi mumkin. Digital banking, mobil ilovalar va onlayn xizmatlarni rivojlantirish, tarmoq marketingi va mijozlar bilan ishlash tizimini takomillashtirish, kichik va o‘rta bizneslar uchun maxsus moliyaviy mahsulotlar ishlab chiqish kabi usullar alohida ahamiyat kasb etadi. Perspective (Dunyoqarash) – Uzoq muddatli rivojlanish strategiyasi. Bank faoliyatining uzoq muddatli istiqboli quyidagi yo‘nalishlarda belgilanishi mumkin. Barqaror rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish (masalan, yashil banking konsepsiyasini joriy qilish), xalqaro moliyaviy hamkorlikni kengaytirish, innovatsion bank texnologiyalarini joriy etish (blokcheyn, sun’iy intellekt, Big Data analitikasi) kabilar kiradi. “5P” strategiyasi asosida bank samaradorligini oshirish mexanizmida G. Mintsbergning “5P” strategiyasidan foydalangan holda bank faoliyatini takomillashtirish mumkin [9], [12].

“5P” strategiyasi asosida bank samaradorligini oshirish mexanizmi

Strategiya elementi	Tijorat banklari uchun amaliy qo‘llash usuli
Plan (Reja)	Bozor tahlili, strategik rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish, risklarni boshqarish strategiyasini takomillashtirish.
Ploy (Hiyla)	Bank xizmatlari narxlarini moslashuvchan belgilash, mijozlarni jalb qilish uchun yangi marketing taktikalarini qo‘llash.
Pattern (Andoza)	Innovatsion xizmatlar va fintech yechimlarni rivojlantirish, mijozlarga uzoq muddatli hamkorlikni taklif qilish.
Position (Pozitsiya)	Brend imidjini kuchaytirish, onlayn banking xizmatlarini takomillashtirish, moliyaviy xizmatlar tarmog‘ini kengaytirish.
Perspective (Dunyoqarash)	Yashil banking, raqamli moliya, xalqaro bozorga chiqish va yangi texnologiyalarni joriy qilish.

Tijorat banklari o‘z faoliyatining samaradorligini oshirish uchun G. Mintsbergning “5P” strategiyasini qo‘llashlari mumkin. Bu yondashuv banklarga strategik rejalashtirish, raqobatbardoshlikni oshirish, uzoq muddatli barqaror rivojlanish yo‘nalishlarini belgilash imkonini beradi. Shuningdek, bank sektorining dinamik o‘zgaruvchan sharoitlariga moslashish va mijozlarga innovatsion xizmatlar taklif etish orqali o‘z pozitsiyasini mustahkamlash mumkin. Ushbu maqola banklarning strategik rivojlanishida “5P” modelining ahamiyatini ilmiy asosda tushuntirib, uni amaliyotga tatbiq etish usullarini taklif etildi. O‘zbekiston bank-moliya sektori so‘nggi yillarda isloh qilinib, raqamli texnologiyalar va bozor iqtisodiyoti talablariga mos ravishda rivojlanmoqda. Tijorat banklarining samaradorligini oshirish uchun zamonaviy menejment yondashuvlarini qo‘llash zarur. G. Mintsbergning "5P" strategiyasi O‘zbekiston tijorat banklari uchun dolzarb bo‘lib, ularni rivojlantirish va raqobatbardoshlikni oshirish imkonini beradi[16], [20].

2-jadval

G. Mintsbergning “5P” strategiyasi va O‘zbekiston tijorat banklarida qo‘llash yo‘nalishlari

Strategiya elementi	O‘zbekiston tijorat banklarida amaliy qo‘llash misollari	Banklar misoli
Plan (Reja)	O‘zbekiston bank sektorida uzoq muddatli strategik rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish, xizmatlar hajmini kengaytirish, yangi texnologiyalarni joriy etish.	Xalq banki – transformatsiya dasturi doirasida yangi xizmatlarni joriy qilish, qishloq xo‘jaligi kreditlarini rivojlantirish. Ipoteka bank – ipoteka kreditlari uchun yangi shartlar yaratish.
Ploy (Hiyla)	Raqobatchilardan ustunlikka erishish uchun innovatsion mahsulotlarni taklif etish, mijozlar uchun bonus tizimlarini ishlab chiqish.	Kapitalbank – onlayn mikroqarz xizmatlarini joriy qilish. Asakabank – avtomobil kreditlari bo‘yicha imtiyozlar taqdim etish.
Pattern (Andoza)	Bank xizmatlarining barqaror strategiyasini shakllantirish, xizmat sifatini doimiy ravishda oshirish va mijozlar bilan uzoq muddatli hamkorlikni rivojlantirish.	Uzpromstroybank – sanoat sektori uchun maxsus moliyaviy mahsulotlar ishlab chiqish. Agrobank – qishloq xo‘jaligini moliyalashtirish bo‘yicha uzoq muddatli strategiya.
Position (Pozitsiya)	O‘zbekiston banklari orasida raqobatbardosh pozitsiyani mustahkamlash, bozorda yetakchi mavqega erishish, brend imidjini oshirish.	NBU (O‘zbekiston Milliy banki) – eksport-import operatsiyalarini qo‘llab-quvvatlash. Orient Finans Bank – xalqaro tranzaksiya tizimlarini rivojlantirish.
Perspective (Dunyoqarash)	Uzoq muddatli istiqbolda moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash, raqamli bank xizmatlarini rivojlantirish va xalqaro bozorga chiqish strategiyasini ishlab chiqish.	Humo va UzCard tizimlari bilan hamkorlikda raqamli to‘lov tizimlarini rivojlantirish (masalan, Anorbank, TBC Bank). Davr Bank – fintech startaplar bilan hamkorlik.

Umumiy xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, Mintsbergning "5P" strategiyasini O‘zbekiston bank tizimida qo‘llash quyidagi natijalarga olib kelishi mumkin: Mijozlarga yo‘naltirilgan xizmatlar orqali raqamli banking, onlayn kreditlash va mobil to‘lov tizimlari kengaytiriladi. Raqobatbardoshlik oshishi natijasida mahsulot diversifikatsiyasi va innovatsion xizmatlar orqali banklar bozordagi pozitsiyasini mustahkamlaydi. Moliyaviy barqarorlikka erishish orqali kredit portfelini optimallashtirish va risklarni boshqarish tizimi takomillashtiriladi. Xalqaro integratsiya jarayonida esa O‘zbekiston banklari xalqaro moliya tizimlari bilan hamkorlikni kengaytiradi. O‘zbekiston tijorat banklari uchun G. Mintsbergning "5P" strategiyasi o‘z faoliyatlarini strategik rejalashtirish, raqobatbardoshlikni oshirish va uzoq muddatli rivojlanish uchun muhim tamoyildir. U bank sektorida barqarorlik va innovatsiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mintzberg, H. (1994). The Rise and Fall of Strategic Planning. New York: Free Press.
2. Ansoff, H. Igor. (1965). Korporativ strategiya (Corporate Strategy). McGraw-Hill.
3. Chandler, A. D. (1962). Strategy and Structure: Chapters in the History of the American Industrial Enterprise. MIT Press.
4. Tairova M. M., Narzullayeva G. S., Odinayeva N. F. Foreign Experience in Ensuring High Competitiveness of Economists in Higher Education. – 2021.
5. Gulchehra N. The importance of sustainable and educational tourism in the international pandemic period (on the example of uwto and uzbekistan) //Центр Научных Публикаций (Buxdu. Uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.
6. Narzullayeva G. Theoretical and methodological basis of attracting foreign investment to the national economy //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №. 3. – С. 2540-2544.
7. Gulchehra N. Reforms in New Uzbekistan: Their Economic and Financial Significance //Центр Научных Публикаций (Buxdu. Uz). – 2023. – Т. 33. – №. 33.
8. Narzullayeva G. S. et al. New Technologies and the Revolution in the Tourism Sector //Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance. – 2023. – Т. 4. – №. 2. – С. 97-101.
9. Gulchehra N. Trends and Prospective Directions of Global Economic Development //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2023. – Т. 44. – №. 44.
10. Narzullayeva G. Foreign Experience in Ensuring High Competitiveness of Economists in Higher Education //Центр Научных Публикаций (Buxdu. Uz). – 2021. – Т. 7. – №. 7.
11. Narzullayeva G. S., Bakayeva M. A. Creative Management: Creative Opportunities in Business Process Management //American Journal of Social and Humanitarian Research. – 2022. – Т. 3. – №. 12. – С. 58-63.
12. Giasova N. B., Davlatov S. S., Narzullayeva G. S. Role of Marketing Strategies in Increasing Company Competitiveness //International Journal of Academic Management Science Research. – 2021. – Т. 5. – №. 3. – С. 99-102.
13. Tairova M. M., Giasova N. B., Dustova A. K. Goal and objectives of integrated marketing communications //Economics. – 2020. – Т. 2. – С. 5-7.
14. Ahrorovna B. M. Management and implementation of technological innovations in industrial enterprises of our country //innovative achievements in science 2024. – 2024. – Т. 3. – №. 34. – С. 18-22.
15. Bakayeva M. The Role of Islamic Finance in the Capital Market in Uzbekistan //Центр Научных Публикаций (Buxdu. Uz). – 2022. – Т. 11. – №. 11.
16. Ходжаева Д. Directions of using marketing sector in producing innovative products //центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.
17. Ходжаева Д. Characteristics of increasing the efficiency of light industrial enterprises in the conditions of innovative development //центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 7. – №. 7.

18. Ходжаева Д. The potential of the tourism sphere in the development of an environmentally developed society //центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2023. – Т. 35. – №. 35.
19. Jurayeva Z. Economic efficiency of attraction and use of investments in Uzbekistan //центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2022. – Т. 20. – №. 20.
20. Jurayeva Z. Innovative ways to invest in human capital investments //центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2022. – Т. 20. – №. 20.

UDK: 338.242

**MILLIY IQTISODIYOTGA TO‘G‘RIDAN-TO‘G‘RI XORIJIY INVESTITSİYALARNI
JALB QILISH YO‘NALISHLARI**

**НАПРАВЛЕНИЯ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ПРЯМЫХ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В
НАЦИОНАЛЬНУЮ ЭКОНОМИКУ**

**DIRECTIONS OF ATTRACTING FOREIGN DIRECT INVESTMENTS TO THE
NATIONAL ECONOMY**

Istamqulov Daler Qodirovich O‘zMU Iqtisodiyot fakulteti magistranti
Ilmiy rahbar: **Danyarova Feruza Bahriddinovna**

Annotatsiya

To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar (TTXI) har qanday mamlakatning iqtisodiy o‘shishi va rivojlanishi uchun muhim omil hisoblanadi. TTXI nafaqat kapital oqimini ta'minlaydi, balki ilg‘or texnologiyalar, menejment tajribasi va yangi ish o‘rinlarini yaratadi. Ushbu maqolada milliy iqtisodiyotga TTXIning jalb qilishning asosiy yo‘nalishlari, ularning samaradorligi, yuzaga keladigan muammolari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: xorijiy valyuta, “Yagona darcha” prinsipi, xorijiy investitsiya, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiya, xalqaro kapital harakati, investitsion imtiyoz, investitsiya siyosati, investitsiya muhiti, investitsion jozibadorlik, investitsion faoliyat.

Прямые иностранные инвестиции (ПИИ) являются важным фактором экономического роста и развития любой страны. ПИИ не только обеспечивает приток капитала, но и создает передовые технологии, управленческий опыт и новые рабочие места. В данной статье анализируются основные направления привлечения ПИИ в национальную экономику, их эффективность и возникающие проблемы.

Ключевые слова: иностранная валюта, принцип «единого окна», иностранные инвестиции, прямые иностранные инвестиции, международное движение капитала, инвестиционные привилегии, инвестиционная политика, инвестиционная среда, инвестиционная привлекательность, инвестиционная деятельность.

Foreign direct investment (FDI) is an important factor for the economic growth and development of any country. FDI not only provides capital flow, but also creates advanced technologies, management experience and new jobs. This article analyzes the main directions of attracting FDI to the national economy, their effectiveness, and the problems that arise.

Key words: foreign currency, "Single Window" principle, foreign investment, foreign direct investment, international capital movement, investment privilege, investment policy, investment environment, investment attractiveness, investment activity.

Bugungi kunda dunyo mamlakatlari ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti o‘zining ma’no-mazmuni jihatidan oldingi bosqichlardan keskin farq qiladi. Bunda eng muhim jihat – milliy iqtisodiyotning

tobora integratsiyalashuvi va globallashuvini kuchayib borishi natijasida xalqaro maydonda raqobatning keskinlashuvi va har bir mamlakatning xalqaro mehnat taqsimotida o‘z mavqeini mustahkamlash uchun kurashining kuchayishiga olib kelmoqda. Bu kurashda milliy iqtisodiyotga ko‘proq miqdorda xorijiy investitsiyalarni jalb etib iqtisodiyotni modernizatsiyalashni tashkil etgan mamlakatlar iqtisodiy rivojlanishda yuqori darajalarga erishib jahon raqobatida ustunlik qilmoqda. O‘z navbatida O‘zbekiston Respublikasida ham xalqaro kapital bozoridan ko‘proq miqdorda xorijiy investitsiyalarni milliy iqtisodiyotga jalb etishi uchun xalqaro moliya institutlariga a‘zo bo‘lib, rivojlangan mamlakatlar tajribalaridan foydalanib investitsion faoliyatni takomillashtirib bormoqda.

Investitsion faoliyatning maqsadga muvofiqligi va jozibadorligini ta‘minlash jarayoni investitsion faoliyatni amalga oshirishning ma‘lum shakliga ustuvorlik berishni talab etadi. Investitsion imtiyozlar, uning natijalari, investitsiya muhitining jalb etilayotgan investitsiya hajmiga ta‘siri kabi qator holatlar investitsion faoliyatni amalga oshirishda to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar shakliga ustuvorlik berish zaruratini yuzaga keltiradi. Bu borada mamlakatimiz iqtisodiyoti oldida turgan dolzarb vazifalar xususida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev 2020-yil 29-dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasida quyidagicha to‘xtalib o‘tgan edi: “... investitsiya siyosatini yuritishda davlat ishtirokini pasaytirib, xususiy va to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar ulushini oshirish kerak deb ta’kidlangan. [1]

O‘zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishda hududlar roli nihoyatda muhim hisoblanadi. Milliy iqtisodiyotda to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb etishning asosiy muommolaridan biri, hududlarda ularni to‘g‘ri taqsimlash muommosidir. “O‘zbekiston Respublikasining investitsiya salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish, investitsiya muhitini yanada takomillashtirish, yillik investitsiya dasturlarini sifatli ishlab chiqish, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb etish uchun qulay sharoitlar yaratish, xalqaro moliya institutlari, yetakchi chet el kompaniyalari va bank tuzilmalari bilan hamkorlikni kengaytirish, shuningdek, jalb etiladigan to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalari samaradorligini oshirish” [2] vazifasi alohida belgilab berildi.

Xorijiy investitsiyalar yordamida iqtisodiyotning mavjud ishlab chiqarish tuzilmasi takomillashtiriladi, zamonaviy yuqori texnologiyali ishlab chiqarishlar barpo etiladi, kadrlar qayta tayyorlanadi va korxonalar zamonaviy uskunalar bilan qayta jihozlanadi, boshqaruvning zamonaviy yutuqlari amaliyotga joriy qilinadi, ichki bozorda yuqori sifatli raqobatbardosh mahsulotlar paydo bo‘ladi, yangi ish o‘rinlari yaratiladi, eksport hajmi ortib boradi, natijada mamlakatga erkin konvertirlanadigan xorijiy valyutani kirib kelishini ta‘minlaydi.

Xorijiy investitsiyalar yordamida iqtisodiyotning mavjud ishlab chiqarish tuzilmasi takomillashtiriladi, zamonaviy yuqori texnologiyali ishlab chiqarishlar barpo etiladi, kadrlar qayta tayyorlanadi va korxonalar zamonaviy uskunalar bilan qayta jihozlanadi, boshqaruvning zamonaviy yutuqlari amaliyotga joriy qilinadi, ichki bozorda yuqori sifatli raqobatbardosh mahsulotlar paydo bo‘ladi, yangi ish o‘rinlari yaratiladi, eksport hajmi ortib boradi, natijada mamlakatga erkin konvertirlanadigan xorijiy valyutani kirib kelishini ta‘minlaydi. Xorijiy investitsiyalar iqtisodiy rivojlanish darajasi o‘rtacha va past bo‘lgan mamlakatlarda xususiy tadbirkorlikning shakllanishi va mustahkamlanishiga yordam beradi, yirik loyihalarni amalga oshirish va ssuda kapitali bozorlarini yaratish uchun kapital jalb qiladi.

Xorijiy investitsiyalar iqtisodiy rivojlanish darajasi o‘rtacha va past bo‘lgan mamlakatlarda xususiy tadbirkorlikning shakllanishi va mustahkamlanishiga yordam beradi, yirik loyihalarni amalga oshirish va ssuda kapitali bozorlarini yaratish uchun kapital jalb qiladi. Shu munosabat bilan “xorijiy investitsiyalar” tushunchasining nazariy tahlili dolzarb hisoblanadi. Bir qator iqtisodchi olimlarning tadqiqot ishlarida “xorijiy investitsiya” tushunchasiga turlicha ta’riflar ishlab chiqilgan. Umuman olganda G‘arb iqtisodchilari va MDH mamlakatlari iqtisodchi olimlari tomonidan “xorijiy investitsiya” atamasiga aniqlik kiritishda bir qancha farqlar mavjud. Buning bir qancha sabablari mavjud bo‘lib, bulardan biri “xorijiy investitsiya” atamasi MDH davlatlarida mustaqillikka erishilgach, bozor iqtisodiyoti sharoitida paydo bo‘lganligidir.

Ma’lumki, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-iyuldagi farmoniga muvofiq, Strategik rivojlanish agentligi tashkil etilgan edi. Bu Agentlikka investitsiyalarni jalb etish va loyihalarni amalga oshirishning strategik masalalarini o‘rganish, investitsiya faoliyatining istiqbolli

yo‘nalishlarini aniqlash, xalqaro tajriba asosida iqtisodiyot tarmoqlarini isloh qilish va hududlarning investitsiya salohiyatini oshirish bo‘yicha keng ko‘lamli qilinmoqda.

Investitsiya loyihalarini ilgari surishning yangi mexanizmini joriy etish, yashirin iqtisodiyotni qisqartirish orqali investitsiya muhitini yaxshilash, investitsiya muhiti bo‘yicha hududlar reytingini yo‘lga qo‘yish, tadbirkorlarning tizimli muammolarini aniqlash va hal qilish bo‘yicha onlayn platformani ishga tushirish, Jahon banki bilan birgalikda to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish strategiyasini ishlab chiqish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. O‘zbekiston iqtisodiyotida to‘g‘ridan-to‘g‘ri va boshqa xorijiy investitsiya va kreditlarni rag‘batlantirishga yo‘naltirilgan faol investitsion siyosat ta‘sirida to‘g‘ridan-to‘g‘ri va boshqa xorijiy investitsiya va kreditlar ulushi keskin ortib bormoqda. Xususan, 2017-2021-yillarda to‘g‘ridan-to‘g‘ri va boshqa xorijiy investitsiya va kreditlar hajmi qariyb 3,5 barobarga ortdi. Mazkur davrda to‘g‘ridan-to‘g‘ri va boshqa xorijiy investitsiya va kreditlarning o‘rtacha yillik o‘sish sur‘ati 50 foizdan yuqori ko‘rsatkichni qayd etadi. [3]

TTXIning jalb qilishning asosiy omillari:

Mamlakatning TTXI uchun jozibadorligi quyidagi omillarga bog‘liq: past inflyatsiya, valyuta kursi barqarorligi, davlat qarzi pastligi va soliq siyosatining aniqligi investorlar uchun ishonchli muhit yaratadi. Iqtisodiy o‘shishning barqaror prognozlar ham muhim ahamiyatga ega. Aniq va oldindan aytib bo‘ladigan qonunchilik, korruptsiyaning oldini olish va investorlar huquqlarini himoya qilish investitsiyalarni jalb qilishda muhim ahamiyatga ega. Sud tizimining mustaqilligi va samaradorligi ham investorlar uchun muhim omildir. Yaxshi rivojlangan transport, energiya va kommunikatsiya infratuzilmasi investorlar uchun jozibadorlikni oshiradi. Zamonaviy logistika va telekommunikatsiya tizimlari ayniqsa muhimdir. Malakali va arzon ishchi kuchining mavjudligi investorlar uchun muhim omildir. Kasb-hunar ta‘limi va qayta tayyorlash dasturlari, shuningdek, yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashga yo‘naltirilgan oliy ta‘lim muassasalari bu jihatni yaxshilashga yordam beradi. Katta va tez o‘sayotgan ichki bozor, shuningdek, eksportga qulay kirish investorlar uchun jozibador omil hisoblanadi. Investorlarga beriladigan soliq imtiyozlari, maxsus iqtisodiy zonalar va investitsiya rag‘batlantirishlari ularning qiziqishini oshiradi. [4] Ushbu imtiyozlar raqobatbardosh va shaffof bo‘lishi kerak. Korruptsiya investitsiyalarni qaytarishni qiyinlashtiradi va investorlarni qo‘rqitadi. Korruptsiyaning oldini olish investitsiyalarni jalb qilish uchun juda muhimdir. Davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi samarali hamkorlik katta loyihalarni amalga oshirishda va investitsiyalarni jalb qilishda yordam beradi.

TTXIning jalb qilishning asosiy yo‘nalishlari:

Investitsiya siyosatini takomillashtirish - investorlar uchun qulay sharoitlar yaratish, qonunchilikni soddalashtirish va investorlar huquqlarini himoya qilish bo‘yicha qonunlarni takomillashtirish. “Yagona darcha” prinsipi asosida litsenziyalash va ruxsatnomalar berish jarayonini soddalashtirish.

Investitsiya rag‘batlantirishlarini kuchaytirish - soliq imtiyozlari, subsidiyalar va boshqa rag‘batlantirishlarni taklif qilish, lekin ularning samaradorligi muntazam ravishda baholanishi kerak.

Infratuzilmani rivojlantirish - transport, energiya va kommunikatsiya infratuzilmasiga investitsiyalarni oshirish, ularning sifatini yaxshilash va zamonaviylashtirish.

Inson kapitaliga investitsiyalar - kasb-hunar ta‘limi va qayta tayyorlash dasturlarini rivojlantirish, yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashga yo‘naltirilgan oliy ta‘lim tizimini takomillashtirish.

Marketing va reklama - xorijiy investorlarni jalb qilish uchun milliy iqtisodiyotning imkoniyatlarini, qulay investitsiya muhitini va mavjud imtiyozlarni reklama qilish bo‘yicha samarali strategiya ishlab chiqish. Xorijiy investorlar bilan bevosita aloqalarni o‘rnatish va ularga qo‘llab-quvvatlash ko‘rsatish.

Xalqaro hamkorlikni mustahkamlash - xorijiy davlatlar va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni rivojlantirish, investitsiya jalb qilish bo‘yicha tajriba almashish va qo‘shma loyihalarni amalga oshirish.

Innovatsiyalar va texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlash - innovatsion loyihalarni moliyalashtirish va yangi texnologiyalarni joriy etishni qo‘llab-quvvatlash orqali raqobatbardoshlikni oshirish. Ilmiy-tadqiqot ishlarini rivojlantirish va texnologiyalar transferini qo‘llab-quvvatlash.

Korrupsiyaga qarshi kurash - korrupsiya va byurokratiyani kamaytirish orqali investorlar uchun shaffof va adolatli muhit yaratish. Huquqiy va nazorat tizimlarini mustahkamlash. [5]

Milliy iqtisodiyotga TTXIni jalb qilish davlatning iqtisodiy o‘shish strategiyasining ajralmas qismidir. Samarali investitsiya siyosati, qulay biznes muhiti, yaxshi rivojlangan infratuzilma va malakali ishchi kuchining mavjudligi investorlar uchun jozibador sharoitlarni yaratishga yordam beradi. Korrupsiyaga qarshi kurash va shaffoflikni ta'minlash TTXI oqimini ko‘paytirishda muhim ahamiyatga ega. Kelajakda innovatsiyalar, texnologiyalar va xalqaro hamkorlik TTXIni jalb qilish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Shuning uchun, milliy iqtisodiyotning uzoq muddatli barqaror o‘shishi uchun TTXIni jalb qilishga doimiy e'tibor berish zarur.

Milliy iqtisodiyotga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilishni rivojlantirish yo‘nalishlari bo‘yicha quyidagi vazifalarning amaliy ijrosini ta'minlash maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

-to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarga oid milliy qonunchilikni xalqaro va mintaqaviy standartlarga uyg‘unlashtirish, xalqaro tajribada investitsiya faoliyatini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha turli modeli huquqiy tartibga solish usullaridan foydalanish;

-to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalar bilan kooperatsiya aloqalarini rivojlantirish, xususan ularning ishlab chiqarish zanjiriga kirish orqali mahalliy iqtisodiyotni jahon bozoriga integratsiyalashuvini ta'minlash;

-ishbilarmon hamkorlikni xalqaro standartlarini o‘zlashtirish yo‘li bilan xo‘jalik yuritish va boshqarishning zamonaviy usullarini tadbiq etish va boshqalar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “Respublika iqtisodiyotiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4300-sonli Qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 22-yanvardagi “2017 – 2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha harakatlar strategiyasini «Faol tadbirkorlik, innovatsion g‘oyalar va texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlash yili»da amalga oshirishga oid Davlat dasturi to‘g‘risida”gi PF-5308-son Farmoni.
3. The international law on foreign investment, M.Sornarajah - 2017 - Cambridge University Press.
4. Azizov A.S. (2021) To‘g‘ridan to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar jalb qilishda moliyaviy-iqtisodiy va mamlakat xatarlarini kamaytirish. Iqt. fan. bo‘y. fals. dokt. (PhD) diss. Avtoref. – Toshkent, 2021. – 11 b.
5. Sotvoldiyev A.A. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar ko‘lamini oshirish yo‘llari (Andijon viloyati misolida). Iqt. fan. bo‘y. fals. dokt. (PhD) diss. Avtoref. – Toshkent, 2019. – 10 b.
6. Оксютук Г.П. Иностранные инвестиции в России. Монография. – СПб.: Издательство Санкт Петербургского университета управления и экономики, 2014. – С. 11-13.
7. Каримов Н.Г. Иностранные инвестиции в экономику Республики Узбекистан и их финансовое обеспечение: автореферат дис. ... кандидата экономических наук: 08.00.10. – Т: ТФИ, 1998. – С. 6.
8. Международное право об иностранных инвестициях | Высшее образование в Кембридже (cambridge.org).
9. Семочкина М. А. Инвестиционная деятельность с участием иностранных инвесторов в Российской Федерации (правовой аспект). Дисс. на соиск. уч. ст. канд. юрид. наук. – М.: МГУ. – С. 152.
10. Левенцев Н.Н., Костюнина Г.М. Международное движение капитала: инвестиционная политика зарубежных стран: Учебник. – М.: Экономист, 2007. – С. 8.

11. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 25-dekabrdagi «Investitsiya va investitsiya faoliyati to‘g‘risida»gi O‘RQ-598-sonli Qonuni, 3-modda.
12. www.stat.uz
13. <https://review.uz/uz/post/v-2021-godu-uzbekistan-privlek-86-mlrd-pryamx-inostrannx-investiciy>
14. www.mift.uz

УДК:

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ

MEHNAT MIGRASIYASINING NAZARIY ASOSLARI

THEORETICAL BASIS OF LABOR MIGRATION

Ким Татьяна Валерьевна PhD, доц. кафедры «Экономическая теория»
Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека
Абдиуалиева Гульзада Азатовна Студентка 4-курса Экономического факультета
Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Аннотация

В статье рассматривается эволюция научных подходов к изучению миграции, начиная с конца XIX века. Особое внимание уделено анализу современных глобальных миграционных потоков, их структуры и направлений. На основе актуальных данных рассмотрены ключевые страны-реципиенты и страны-отправители мигрантов, а также динамика денежных переводов. Отмечены современные тенденции в миграционной политике развитых стран и их влияние на глобальные миграционные процессы.

Ключевые слова: миграция населения, Push/Pull факторы, международная миграция, квалифицированная рабочая сила, миграционная политика, денежные переводы мигрантов, трудовая миграция, страны-реципиенты, страны-доноры.

Maqolada XIX-asr oxiridan boshlab migratsiyani o‘rganishga ilmiy yondashuvlar evolyutsiyasi ko‘rib chiqiladi. Zamonaviy global migratsiya oqimlari, ularning tuzilishi va yo‘nalishlarini tahlil qilishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Joriy ma‘lumotlarga asoslanib, migrantlarning asosiy oluvchi va jo‘natuvchi mamlakatlari, shuningdek, pul o‘tkazmalari dinamikasi o‘rganiladi. Rivojlangan mamlakatlarning migratsiya siyosatining hozirgi tendentsiyalari va ularning global migratsiya jarayonlariga ta’siri qayd etilgan.

Kalit so‘zlar: Aholi migratsiyasi, Push/Pull omillari, xalqaro migratsiya, malakali ishchi kuchi, migratsiya siyosati, migrant pul o‘tkazmalari, mehnat migratsiyasi, oluvchi mamlakatlar, donor mamlakatlar.

The article examines the evolution of scientific approaches to the study of migration, starting from the end of the XIXth century. Particular attention is paid to the analysis of modern global migration flows, their structure and directions. Based on current data, the key recipient countries and sending countries of migrants, as well as the dynamics of remittances, are considered. Current trends in the migration policies of developed countries and their impact on global migration processes are noted.

Key words: population migration, Push/Pull factors, international migration, skilled labor, migration policy, migrant remittances, labor migration, recipient countries, donor countries.

В условиях современной глобализации экономической деятельности наблюдается глубокая интеграция международных рынков труда, что способствует оптимизации

распределения ресурсов, повышению мобильности рабочей силы и усилению взаимозависимости национальных экономик. Учитывая это, XXI в. можно назвать «веком глобальной миграции»[1]. По данным Международной организации труда (МОТ), глобальные миграционные тенденции, обусловленные текущими демографическими процессами, контрастирующими экономическими возможностями разных стран, изменением климата и гуманитарными факторами, существенно влияют как на динамику населения, так и на рынки труда в мире: в 45 из 148 стран по меньшей мере 10 % рабочей силы составляют лица иностранного происхождения или иностранные граждане[2].

Анализ научных подходов к изучению миграции показывает, что основы её были заложены ещё в конце XIX века. Английский статистик и демограф У. Фарр выдвинул гипотезу о хаотичном характере миграционных процессов, сравнивая их с броуновским движением [3]. Однако это представление было аргументированно оспорено англо-немецким географом Е. Равенштейном, который в своей фундаментальной работе «Законы миграции» («The Laws of Migration») [4] доказал существование устойчивых закономерностей в миграционных процессах. Равенштейн первоначально сформулировал семь базовых законов миграции, которые впоследствии, на основе анализа миграционных данных США и других стран, были расширены до одиннадцати.

На основе обширного эмпирического материала Равенштейн систематизировал и сформулировал следующие фундаментальные законы миграции: происходит перераспределение населения между территориями, различающимися преимущественно по экономическим характеристикам; большинство мигрантов осуществляют перемещения на короткие расстояния; миграция реализуется поэтапно; каждому миграционному потоку соответствует обратный поток; мигранты, перемещающиеся на дальние расстояния, как правило, направляются в крупные промышленные и торговые центры; городские жители демонстрируют меньшую мобильность по сравнению с сельским населением; женщины проявляют большую мобильность во внутренних перемещениях, тогда как мужчины – в дальних миграциях; рост крупных городов преимущественно обеспечивается миграционным притоком; объем миграции увеличивается пропорционально развитию промышленности, торговли и транспорта; экономические факторы выступают основными составляющими миграции [5]. Несмотря на преимущественно описательный характер данных законов и отсутствие глубокого анализа причинно-следственных связей миграционных процессов, они оказали существенное влияние на последующее развитие теории миграции и концептуализацию миграционной политики. Е. Равенштейном была предложена классификация миграции, где выделялись местные мигранты, мигранты на короткие расстояния, мигранты на большие расстояния и стадийные мигранты [6]. Польский географ А. Марианский классифицировал виды миграции: по причинам (экономическим и политическим), по территориальному охвату (межконтинентальные, межгосударственные и внутригосударственные), по продолжительности (постоянные и сезонные), а также по структуре, в частности по направлениям: в города, сельские поселения и т.д. [7]. В свою очередь российский демограф Л.Л. Рыбаковский предложил классифицировать миграцию на основании таких таксономических единиц, как тип миграции, класс миграции, порядок миграции, род миграции, вид миграции. В таблице 2 представлена классификация видов миграции, составленная на основе работы Л.Л. Рыбаковского.

Л.Л. Рыбаковский утверждает, что в экономическом анализе миграционные процессы часто подразделяются по структурным характеристикам, таким как возраст, пол, этническая принадлежность, семейное положение, уровень образования, квалификация, период переезда, место рождения, гражданство и другие параметры. В этом подходе отдельные виды миграции рассматриваются как сегменты миграционных потоков – совокупности мигрантов, объединённых по одному или нескольким из этих признаков.

При сегментации по квалификационному уровню принято различать три основные категории:

1. Миграция высококвалифицированных специалистов;

2. Миграция работников с определённой подготовкой;

3. Миграция неквалифицированных.

С точки зрения возрастной структуры мигрантов выделяются группы людей трудоспособного возраста, а также дети, подростки и лица старше трудоспособного возраста (пенсионеры). Несмотря на то, что в большинстве миграционных потоков доминирует трудоспособное население, в некоторых случаях, например, при вынужденной миграции или переезде пенсионеров в регионы с благоприятным климатом, наблюдается увеличение доли детей и пожилых.

Таблица – 1.

Виды миграции[8]

На основе политико-географического признака как пересечение человеком государственной границы страны	• внешняя (международная): межконтинентальная, внутриконтинентальная; • внутренняя (внутригосударственная);
По времени пребывания	• постоянная (безвозвратная); • временная (возвратная): краткосрочная (до 1 года), долгосрочная (более 1 года);
По степени законности	• легальная; • нелегальная;
По причинам миграции	• добровольная; • принудительная; • вынужденная;
По целям миграции	• экономическая: трудовая миграция, коммерческая миграция, миграция с целью избегания налогов, инвестиционная миграция; • социальная: брачная миграция, учебная миграция, религиозная миграция, миграция с целью воссоединения семьи, с целью туризма, этническая миграция;
По степени гос. регулирования	• регулируемая; • нерегулируемая.

Аналогичным образом, классификация по половому признаку предполагает разделение мигрантов на мужчин и женщин, а анализ по семейному положению – на состоящих в браке и одиноких. При рассмотрении миграционных процессов по гражданству выделяют граждан страны-отправления, иностранных граждан и лиц без гражданства. Таким образом, различные подходы классификации миграции позволяют с экономической точки зрения оценивать отдельные сегменты миграционных потоков, что способствует разработке целенаправленных мер по регулированию рынка труда и оптимизации миграционной политики.

А в 1999 г. профессор В.А. Ионцев предложил классификацию территориального движения населения, разделив его на два больших составляющих: внутриселенческие и межселенные передвижения. Исходя из тех определений миграции, которые применял автор, любое перемещение людей можно трактовать как территориальное. Ионцев не считал перемещения в пределах одного населённого пункта (например, ежедневные поездки на работу, учёбу или в магазин внутри одной территории) миграционными процессами. В данном подходе под миграцией подразумеваются только переезды между населёнными пунктами, будь то внутри страны или за её пределами. При этом разделение на отдельные виды миграционных движений осуществляется исключительно на основе политико-географического критерия — именно факт пересечения индивидом государственной границы становится определяющим[9].

В другой работе автор предлагает определение интеллектуальной миграции, рассматривая её как перемещение высококвалифицированных специалистов (учёных, врачей, писателей, инженеров и прочих) между странами, которое, как правило, имеет возвратный

характер и способствует распространению мировых достижений в культуре, науке и просвещении. Однако он также отмечает, что интеллектуальная миграция может оказаться необратимой, что приводит к так называемой «утечке мозгов»[10].

Таблица – 3

Последствия миграции квалифицированной рабочей силы для стран эмиграции и для стран иммиграции [11]

ПОЗИТИВНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ	
Страны эмиграции	Страны иммиграции
В сфере науки и производства	В сфере науки и производства
Приток инноваций, международное сотрудничество, возвращение граждан с высшим зарубежным образованием и капиталом; Создание возможностей для экспорта технологий; Денежные переводы и инвестиции от диаспоры; Распространение новых методов менеджмента и расширение доступа к зарубежным рынкам благодаря предпринимателям-эмигрантам	Ускоренное развитие научных исследований и рост экономической активности; Усиление предпринимчивости в быстрорастущих отраслях; Информационные потоки и развитие сотрудничества со странами эмиграции; Развитие культурного разнообразия и усиление творческого начала; Повышение экспортных возможностей
Для человеческого капитала	Для рынка труда
Усиление стимулов для населения страны приобретать высокую квалификацию и получать высшее образование; Увеличение отдачи от индивидуальных инвестиций в образование; Улучшение (вероятно) экономического положения специалистов в стране	Смягчение напряженности на рынке труда в быстрорастущих наукоемких отраслях экономики, вызванной нехваткой рабочей силы; Создание новых рабочих мест иммигрантами-предпринимателями; Иммигранты привлекают новых трудовых иммигрантов
ОТРИЦАТЕЛЬНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ	
Утечка умов и снижение производительности (по крайней мере временно); Сокращение отдачи от инвестиций в образование	Высшее образование: уменьшение стимулов для коренного населения получать высокую квалификацию; Наука и технология: передача новых технологий зарубежным конкурентам и, возможно, враждебным странам
ВЕРОЯТНЫЕ ГЛОБАЛЬНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ	
Улучшение международного обмена знаниями, создание территориальных научно-производственных центров типа Силиконовой долины; Содействие реализации индивидуальных запросов к качеству и месту работы; создание рынка труда редких профессий; Международная конкуренция в области человеческого капитала усиливает стимулы для увеличения индивидуальных инвестиций в человеческий капитал	

Для того чтобы понять современные тенденции международной миграции рабочей силы и оценить влияние глобализации мировой экономики на эти процессы, необходимо обратить внимание на проблемы, возникшие во второй половине XX века в области взаимодействия личности, общества и социальных групп. В своей работе Дробот Г.А. «Глобальная миграция: факторы, последствия, регулирование, диаспоры» [13] отмечает, что ускоренное развитие глобализации, оказавшее влияние на всю систему мирового хозяйства, включая международную миграцию рабочей силы, началось после Второй мировой войны. На первом этапе (50–60-е годы XX в.) научно-техническая революция создала предпосылки для интеграции рынков труда: развитые капиталистические страны, используя достижения НТР, расширяли спрос на рабочую силу, в то время как неравномерное распределение экономического прогресса вынуждало население развивающихся стран искать работу за рубежом.

Варианты оттока высококвалифицированных кадров [12]

Формы утечки мозгов	непосредственная эмиграция – выезд на постоянное местожительство	выезд за рубеж на контрактной основе
	выезд за рубеж на контрактной основе наем на работу ученых и специалистов иностранными компаниями, совместными предприятиями с иностраным участием, находящимися на территории страны-донора	1. полная аренда зарубежной фирмой научного центра, учреждения страны-донора. В этом случае фундаментальные и прикладные исследования осуществляются по программе зарубежной фирмы и в ее интересах.

На втором этапе (70–80-е годы XX в.) технологическая и информационная революции, а также трансформационные изменения в странах Восточной Европы и переход Китая к рыночной экономике, способствовали дальнейшему расширению мирового рынка труда. Несмотря на возможности, предоставляемые новыми технологиями, сохранялась структурная неравномерность между развитыми и экономически отсталыми странами, что усиливало миграционные потоки в поисках лучших экономических перспектив. В этот период международные организации, такие как «Римский клуб», стали играть важную роль в осмыслении социальных проблем, акцентируя внимание на уменьшении неравенства, борьбе с голодом и бедностью — факторах, являющихся основными движущими силами миграции рабочей силы.

Третий этап (начало 90-х годов и далее) характеризуется достижением свойства «глобализационности», которое, по определению МВФ, проявляется в возрастающей экономической взаимозависимости государств благодаря росту объема и разнообразия международной торговли, потоков капитала и рабочей силы, а также усилению влияния наднациональных регуляторных институтов. Распад Советского Союза стал дополнительным катализатором, увеличив число международных мигрантов на 27 млн человек.

В контексте географического распределения миграционных потоков доклад Международной организации по миграции выделяет ключевые страны-реципиенты где лидирующую позицию занимают США с показателем свыше 50 млн человек, за которыми следуют Германия (около 16 млн), Саудовская Аравия (13 млн), Россия (12 млн) и Великобритания (9 млн) [14]. Особого внимания заслуживает региональная специфика стран Персидского залива, где наблюдается ярко выраженное преобладание мужской трудовой миграции, сконцентрированной преимущественно в строительном и нефтегазовом секторах [15]. В противовес этому, развитые экономики США, Германии, Великобритании, Франции, Канады и Австралии характеризуются более сбалансированной гендерной структурой миграционных потоков, что обусловлено диверсификацией целей прибытия: от трудоустройства до получения образования и воссоединения семей.

В 2024 году наблюдается общемировая тенденция к ужесточению миграционной политики в развитых странах при одновременном сохранении программ для квалифицированных специалистов. Миграционная ситуация в США достигла критической точки. В 2024 году число иммигрантов достигло рекордных 50 миллионов человек, что составляет около 15% от общего населения страны. В ответ на растущий поток нелегальных мигрантов, в 2024 году администрация Трампа предприняла ряд жестких мер, включая введение чрезвычайного положения на границе с Мексикой и планы массовой депортации нелегальных иммигрантов [16]. Однако такое ужесточение миграционной политики может иметь серьезные последствия для страны. Демографические прогнозы показывают, что к 2040

году США столкнулись с беспрецедентной ситуацией - впервые в истории страны смертность превысит рождаемость. Без притока мигрантов экономика может потерять до 5-10% ВВП. Особенно остро стоит проблема нехватки рабочей силы в сельских районах. Среди основных стран происхождения иммигрантов лидирует Мексика (10,6 млн человек), за ней следуют Индия (2,8 млн) и Китай (2,5 млн)[17]. Эти цифры отражают масштаб влияния иммиграции на американское общество и подчеркивают сложность баланса между необходимостью контроля нелегальной миграции и потребностью в рабочей силе для поддержания экономического роста страны[18]. В странах ОЭСР число мигрантов со статусом *ПМЖ* достигло рекордных 6,5 миллионов человек в 2023 году, увеличившись на 10% по сравнению с предыдущим годом [19]. Великобритания заняла второе место после США (1,2 млн человек) - туда переехали 750 тыс. человек, что на 52 % больше, чем в 2022 году. Это рекорд для страны и самый высокий показатель среди всех стран-членов Организации экономического сотрудничества и развития. Германия занимает третье место в рейтинге. За ней следуют Канада, Польша, Испания и Франция. Важно подчеркнуть, что ситуация во Франции количество выданных видов на жительство достигло 336 тыс., что на 1,8% больше, чем в 2023 году. Основными получателями стали граждане Марокко (37 тысяч), Алжира (29 тысяч) и Туниса (23 тысячи)[20]. Всего на конец 2024 года во Франции насчитывалось 4,3 млн действующих видов на жительство, что на 3,9% больше предыдущего года. При этом власти ужесточили контроль над нелегальной миграцией: число депортаций выросло на 26,7% (21,6 тыс. человек), а количество легализаций нелегальных мигрантов сократилось на 10% (31,3 тыс. человек)[21]. Эти данные отражают общую тенденцию к более строгому контролю миграции при сохранении легальных путей въезда в страну. По данным МОМ, среди стран-отправителей лидируют Индия (около 17 млн человек за рубежом), Мексика (12 млн), Россия (11 млн) и Китай (10 млн). В структуре миграционных потоков наблюдается четкая дифференциация направлений: выходцы из Индии и Китая преимущественно направляются в страны Персидского залива [22], в страны ОЭСР [23], США [24], Канада [25], тогда как мексиканские мигранты концентрируются в США. Для ряда государств Азии и Ближнего Востока (Пакистан, Бангладеш, Сирия, Афганистан) характерно преобладание трудовой или вынужденной миграции с доминированием мужского населения. Филиппины же демонстрируют уникальную модель с высокой долей женской миграции, ориентированной на сферы здравоохранения, ухода и услуг[26]. Данная статистика отражает глобальный тренд: развитые страны стремятся балансировать между необходимостью контроля миграционных потоков и потребностью в квалифицированной рабочей силе для поддержания экономического роста. Феномен двусторонней миграции характерен для России, Германии и Великобритании, которые одновременно выступают как центрами притяжения, так и экспортерами человеческого капитала, что отражает высокий уровень их глобальной экономической интеграции. В мировом масштабе наблюдается четкая специализация: страны Персидского залива привлекают преимущественно мужскую рабочую силу, США функционируют как универсальный миграционный центр. Гендерная асимметрия миграционных потоков коррелирует с экономической специализацией регионов: от мужской доминанты в строительном секторе Ближнего Востока до гендерного баланса в диверсифицированных западных экономиках. На этом фоне отчетливо прослеживается динамика финансовых потоков. Так, в 2022 году общий объем исходящих переводов из США достиг 80,50 млрд долларов, а из стран Персидского залива, где доминирует мужская рабочая сила, ОАЭ зафиксировали 52,86 млрд долларов, а Саудовская Аравия — 41,13 млрд долларов. Одновременно с этим, Индия продолжает занимать лидирующую позицию среди реципиентов: сумма переводов выросла с 53,48 млрд долларов в 2010 году до 111,22 млрд долларов в 2022 году. Мексика, которая получила 58,48 млрд долларов в 2022 году, обогнала Китай (51 млрд долларов), что отражает изменение миграционных потоков и усиление связи с США. Филиппины и Пакистан также остаются в верхней части рейтинга, фиксируя соответственно 38,17 млрд и 33,05 млрд долларов.

Таким образом, современные процессы международной миграции рабочей силы представляют собой результат сложного взаимодействия технологических, политических и экономических факторов. С одной стороны, достижения научно-технического прогресса и информационной революции стимулируют интеграцию рынков труда и расширяют возможности для миграции, а с другой – сохраняют и даже усиливают структурные неравенства между странами. Этот комплексный характер процессов отражается не только в изменении объёмов и направления денежных переводов, но и в трансформации социально-экономических отношений, что требует от государств разработки интегрированных стратегий и активного международного сотрудничества для достижения устойчивого развития.

Список использованной литературы:

1. Gurieva L.K., Dzhioev A.V. Economic Theories of Labor Migration // Mediterranean Journal of Social Sciences. 2015. Vol. 6. № 6 S7. P. 102.
2. Ravenstein, E.G. (1885). The Laws of Migration. Journal of the Statistical Society of London, 48 (2), 167–235.
3. Ravenstein, E.G. (1885). The Laws of Migration. Journal of the Statistical Society of London, 48 (2), 167–235. URL: <https://doi.org/10.2307/2979181>
4. Lee E.S. A Theory of Migration // Demography, Vol. 3, No. 1. (1966), pp. 47-57. URL: <https://link.springer.com/article/10.2307/2060063>
5. Lee, E.S. A theory of migration. Demography 3, 47–57 (1966).
6. Лифшиц М.Л. Миграционный прирост населения в России: факторы, перспективы, выводы для миграционной политики // Прикладная эконометрика. №2(18).2010. С. 32-52. 6
7. Денисенко М.Б., Ионцев В.А., Хорев Б.С. Миграциология. М.: Издательство Московского университета. 1989. URL:
8. Martin P. Migrants in the global labor market. – 2005.
9. Ravenstein, E.G. (1885). The Laws of Migration. Journal of the Statistical Society of London, 48 (2), 167–235. URL: <https://doi.org/10.2307/2979181>
10. Марианский Анджей. Современные миграции населения. — М.: Статистика, 1969.
11. Составлено автором по Локосов В.В., Рыбаковский Л.Л. Миграционные процессы в России. М.: Эконинформ, 2014. 383 с.
12. OECD (2002), International Mobility of Highly Skilled, Paris; McLaughlan G., Salt J. (2002), Migration Policies Towards High Skilled Foreign Workers, Report to Home Office, March 2002.
13. Julien Thorez.” Утечка мозгов” в контексте диверсификации центрально-азиатских миграционных потоков. Olimov M. A., Olimova S. K. Миграции в Центральной Азии и России: мобильность человеческого капитала, ER-Graf, pp. 38-53, 2022, 978-99985-1-020-3. (halshs-03897977)
14. McAuliffe, M. and L.A. Oucho (ed.), 2024. World Migration Report 2024. International Organization for Migration (IOM), Geneva. URL: <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2024>
15. Аршин К.В. Миграционная политика Саудовской Аравии в свете программы реформ «Видение: 2030»// Журнал политических исследований. 2021. №. 1. С. 92-103. DOI: <https://naukaru.ru/en/nauka/article/42865/view>
16. Источник: <https://www.foxnews.com/category/us/immigration>
17. Исследовательский центр пью, данные обзора состава населения, 2022 год.
18. Источник: <https://www.bbc.com/russian/articles/clykgd28gkxo>
19. Источник: Financial Times. URL: <https://www.ft.com/content/c5f2ff4d-252d-45d6-ab25-44ee6bfabb96>
20. Источник: Euro News. URL: <https://ru.euronews.com/my-europe/2024/11/21/europe-in-motion-permanent-migrations>
21. Источник: сайт Министерства внутренних дел, отдела главного управления по делам иностранцев во Франции.

22. Источник: Dubai Department of Economy and Tourism URL: <https://www.dubaidet.gov.ae/en/newsroom/press-releases/dubai-cruise-roadshows>
23. Источник: The UK's national statistics office and primary data collection agency
24. Canada's online immigration platform.
25. Liao, Karen Anne S. Operation 'Bring Them Home': learning from the large-- scale repatriation of overseas Filipino workers in times of crisis // Asian Population Studies. Taylor & Francis Online. Vol. 16, 2020.

УДК: 338.486

РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ В СФЕРЕ ТУРИЗМА

TURIZM SOHADA DAVLAT QO‘LLAB-QUVVATNING O‘RNI

THE ROLE OF GOVERNMENT SUPPORT IN THE FIELD OF TOURISM

Захирова Гулнора ст.преп. кафедры «Экономическая теория»
Национального Университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека
Юсупова Ипархон Студентка 4-го курса Экономического факультета
Национального Университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Аннотация

Статья посвящена анализу роли государственной поддержки в сфере туризма, её роли в развитии национальной экономики и в социально-экономическом улучшении регионов. В статье анализируются успешные примеры государственной поддержки туризма в различных странах, а также подчёркивается важность комплексного подхода, включающего инвестиции в инфраструктуру, маркетинг и повышение качества услуг.

Ключевые слова: туризм, экономика, международный туризм, туризм во Франции, UNWTO, туристическая деятельность.

Maqolada turizmni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning o‘rni, uning milliy iqtisodiyotni rivojlantirish va hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy yaxshilashdagi roli tahliliga bag‘ishlangan. Maqolada turli mamlakatlarda turizmni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning muvaffaqiyatli misollari tahlil qilinadi va infratuzilma, marketing va xizmatlar sifatini oshirishga sarmoya kiritishni o‘z ichiga oluvchi kompleks yondashuv muhimligiga urg‘u beriladi.

Kalit so‘zlar: turizm, iqtisodiyot, xalqaro turizm, Frantsiyadagi turizm, YUNVTO, turizm faoliyati.

The article is dedicated to the analysis of the role of government support in the field of tourism sector, its role in the development of the national economy, and socio-economic improvement of regions. The article analyzes successful examples of state tourism support in various countries, emphasizing the importance of a comprehensive approach, including investments in infrastructure, marketing, and service quality improvement.

Key words: tourism, economy, international tourism, tourism in France, UNWTO, tourist activities.

Туризм на сегодняшний день представляет собой одну из самых быстроразвивающихся секторов экономики. Темпы роста туризма практически в двое превышают темпы роста других отраслей мирового хозяйства. Этот сектор становится важным двигателем экономического роста, создавая рабочие места, стимулируя развитие инфраструктуры и обеспечивая приток иностранных инвестиций.

Термин «Туризм» не имеет одной трактовки, приводятся различные понятия и разъяснения о том, что такое туризм. В законе Республики Узбекистан «О туризме» понятие туризм, объясняется как «выезды (путешествия) физического лица из постоянного места жительства без занятия деятельностью, связанной с получением дохода от источников в стране (месте) временного пребывания» [1]. То есть туризм — это поездка куда-либо, за границу, где индивид проводит свое время отдыхая, и занимается деятельностью которая, не связана с получением дохода.

А. Б. Здоров толковал значение «Туризма» как «туризм в широком понимании представляет собой ключевую отрасль экономики страны или отдельного региона, которая осуществляет контроль над развитием других отраслей и активно участвует в формировании валового национального (регионального) продукта.

В более узком понимании туризм можно охарактеризовать как отрасль, объединяющую множество других отраслей, связанных с обслуживанием туристов в едином технологическом режиме. По существу, речь идет о едином туристском комплексе. Чисто туристские функции можно свести к четырем видам: доставка туристов к местам назначения, обеспечение их питанием, проживанием и досугом» [2].

На развитие туризма в мире значительное влияние оказывают такие факторы, как научно-технический прогресс, повышение уровня жизни населения, увеличение продолжительности свободного времени и отпусков, а также экономическая и политическая стабильность. Технологические инновации в сфере транспорта, связи и информационных технологий делают путешествия более доступными и удобными. Рост доходов населения и улучшение условий труда способствуют увеличению числа людей, готовых тратить деньги на отдых и путешествия.

Роль туризма в мировой экономике возрастает с каждым годом. Увеличение общественного благосостояния населения и увеличение их свободного времени являются предпосылками развития туристской индустрии и связаны со стабильными высокими темпами экономического развития, поэтому высокий уровень развития туризма в первую очередь свойственна для развитых стран.

Туризм, как отрасль хозяйственной деятельности, играет значительную роль и обладает рядом уникальных особенностей.

1. В современных условиях туризм превратился в один из ведущих секторов мирового хозяйства.

2. Во многих странах мира туризм является одной из наиболее прибыльных сфер экономики.

3. Туризм служит интересам человека, общества в целом и является источником доходов, как на микро, так и на макроэкономическом уровнях.

4. В высокоразвитых странах большая часть населения проводит отпуска вне дома, что привело к становлению мощной индустрии туризма.

5. Для ряда экономически слаборазвитых стран туризм стал эффективным источником получения иностранной валюты, используемой для экономического роста и решения социальных проблем.

6. Во многих странах численность занятых в сфере туризма, уже соизмерима с численностью занятых в остальных отраслях экономики.

7. Туризм становится одним из основных факторов создания дополнительных рабочих мест, ускоряет развитие дорожного и гостиничного строительства, стимулирует производство всех видов транспортных средств.

8. Туризм способствует сохранению народных промыслов и национальной культуры регионов и стран [3].

Помимо этого, так же стоит отметить роль туризма в ВВП национальной экономике страны. Туризм становится важным источником дохода для национальных экономик, особенно для стран, обладающих уникальными природными или культурными достопримечательностями, историческими памятниками, а также современными

инновационными технологиями. В таких странах туризм не только способствует росту доходов в сфере обслуживания, но и влияет на улучшение других аспектов экономики.

Для стран с богатым историческим наследием, природными ландшафтами, архитектурными памятниками туризм может стать основным источником доходов из-за рубежа. Посещая такие страны как Франция, Италия, Египет туристы, обеспечивают значительный приток валютных доходов, которые влияют на укрепление национальной валюты и поддержание стабильности экономики.

К примеру, по предварительным оценкам, в 2024 году поступления от туристической деятельности в мире достигли 1,6 триллиона долларов США, что примерно на 3% больше, чем в 2023 году, и на 4% больше, чем в 2019 году (в реальном выражении) [4]. Прогнозируется, что рост продолжится в течение всего 2025 года благодаря высокому спросу на туристические услуги, который будет способствовать социально-экономическому развитию как развитых, так и развивающихся регионов.

По данным UNWTO (Всемирная туристская организация) с 2019 по 2023 год иностранные инвесторы инициировали 1943 проекта прямых иностранных инвестиций по миру в туристической отрасли. Эти проекты привлекли примерно 106,7 миллиарда долларов и создали около 259 800 рабочих мест для всего населения мира [5]. Хотя объем инвестиций в туризм еще не достиг допандемийного уровня, прогнозы для будущего сектора остаются позитивными.

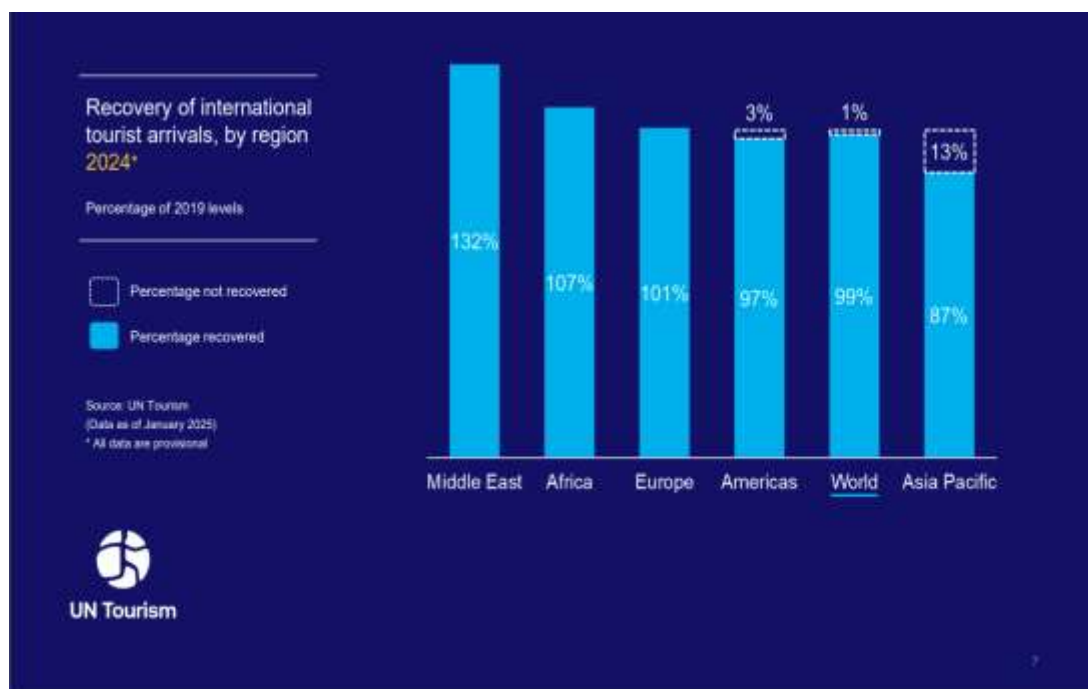

Рис 1. Уровень восстановления туризма в 2024 году по сравнению с 2019 годом [6]

Согласно данным «Барометра мирового туризма» от UNWTO, в 2024 году международный туризм практически восстановился (на 99%) до допандемийного уровня, при этом в большинстве направлений число туристов превысило показатели 2019 года. Хотя в 2024 году было достигнуто глобальное восстановление.

В 2024 году в Европе, на Ближнем Востоке и в Африке показатели превысили допандемийные, в то время как в Северной и Южной Америке они были близки к ним (-3%), а в Азии и Тихоокеанском регионе остались на 13% ниже уровня 2019 года из-за более медленного снятия ограничений в этих регионах.

Несмотря на то, что глобальное восстановление туризма в 2024 году стало очевидным, различные регионы мира восстанавливаются с разной скоростью, что подчеркивает важность специфических подходов к поддержке и регулированию туристической отрасли. Примером успешного управления этим процессом служит Франция, одна из ведущих туристических

стран, где государственная поддержка и эффективное регулирование сыграли ключевую роль в восстановлении и развитии сектора.

Франция, как и многие другие европейские страны, продемонстрировала способность адаптировать свою политику и стратегии в условиях изменяющихся реалий глобального туризма, что позволило не только вернуть туристов, но и превзойти допандемийные показатели.

**Рис 2. Прибытие иностранных туристов в Францию (млн),
Доходы от международных туристических поездок (миллиарды долларов США) [7]**

На графике показаны данные с 2019 по 2022 годы момент пика туризма и его падения после Covid-19. В 2020 году туризм во Франции упал, практически вдвое составив 41,7 млн. человек, а доходы от туристской сферы составили 28,5 млрд. долларов США данная ситуация была идентична во всем мире. В 2022 году количество иностранных прибытий увеличилось до отметки 79,4 млн. человек и не смог превысить допандемийный уровень, но несмотря на это доходы от туристической сферы в 2022 году практически сравнялись с доходами полученными в 2019 году и составили 56,7 млрд. долларов США.

В 2023 году по данным UNWTO Франция стала самой посещаемой страной в мире приняв более 100 миллионов иностранных туристов. «Будучи ведущим туристическим направлением в мире и страной инноваций с динамичной экосистемой стартапов, Франция сейчас предоставляет себе ресурсы, необходимые для взращивания будущих лидеров в сфере туристических технологий» [8]. По данным от Atout France во Франции в 2022 году доля туристской отрасли в ВВП страны составила 82,1 млрд евро, а в процентном соотношении эта цифра составила 3%, практически 70% от этой цифры пришлось на долю внутреннего туризма, большая доля внутреннего туризма в стране является ярким показателем того, что она интересна не только иностранным туристам, но и своим гражданам. Это свидетельствует о том, что в стране есть разнообразные туристические предложения, которые привлекают местных жителей, удовлетворяя их потребности в отдыхе, приключениях, культурном обогащении. Активное участие местных жителей в туристических процессах помогает поддерживать устойчивость отрасли и способствует развитию внутренней экономики [9].

Франция является ярким примером успешной государственной политики в области туризма, которая включает в себя системное и централизованное планирование развития туризма как важной составляющей общего социально-экономического прогресса страны. Благодаря такому подходу Франция стабильно занимает лидирующие позиции в мире по количеству туристов и доходам от международного туризма.

Среди организаций, которые вносят существенный вклад в развитие национального туризма во Франции, особое место занимает Groupement d'intérêt économique GIE - объединение государственных, общественных и частных туристических организаций в рамках группы экономического интереса. Эта структура обладает гибкой системой управления, которая учитывает государственное регулирование и выполняет задачи общего блага в сфере туризма.

GIE управляется советом директоров, в состав которого входят семь представителей государства, двенадцать экспертов, восемь представителей профессиональных туристических ассоциаций и четыре сторонника.

Задачи GIE:

- продвижение и развитие бренда "Рандеву во Франции" на международной арене;
- адаптация французского туристического предложения в соответствии с запросами как на национальном, так и на международном рынках;
- поддержка французских партнеров, как государственных, так и частных, для повышения их экономической конкурентоспособности.

Кроме того, основным органом, занимающимся вопросами туризма во Франции, является Atout France — Национальное агентство по развитию туризма Франции. Это государственная организация, которая отвечает за продвижение Франции как туристического направления на международной арене и развитие внутреннего туризма. Агентство активно работает на международном рынке, привлекая туристов в страну с помощью рекламных кампаний, участия в международных туристических выставках и сотрудничества с зарубежными туроператорами. Atout France разрабатывает долгосрочные стратегии для развития туризма в стране, включая устойчивое развитие, продвижение экологического туризма, создание новых туристических продуктов и развитие регионального туризма.

Atout France появился в 2009 году в результате слияния двух компаний:

- ODIT France, инженерного туристического агентства;
- Maison de la France, (группа экономического интереса) агентства по продвижению Франции за рубежом, руководствуется принципами государственно-частного партнерства.

Миссия Atout France заключается в следующем:

- продвижение туристического имиджа Франции;
- разработка и внедрение политики, направленной на повышение конкурентоспособности и качества услуг в туристической отрасли;
- осуществление технической поддержки и реализации туристических проектов.

В частности, французская модель государственной поддержки туризма является примером того, как комплексные меры, такие как инвестиции в инфраструктуру, развитие национального бренда и поддержка малого и среднего бизнеса, способствуют устойчивому росту и конкурентоспособности туристической отрасли. Регулирование туризма в этой стране направлено на создание безопасных и привлекательных условий для туристов, что в свою очередь способствует экономическому процветанию и укреплению международных позиций Франции как туристического направления.

Список использованной литературы:

1. Закон Республики Узбекистан «О туризме», от 18.07.2019 г. № ЗРУ-549.
2. Здоров А.Б. Экономика туризма: учебник. — М.: Финансы и статистика, 2005. — 127 с.
3. Карпова Г.А., Лаврова Т.А. Особенности развития туризма и исследование туристского потенциала в Санкт-Петербурге. Монография. — СПб., 2007.
4. UNWTO. International tourism recovers pre-pandemic levels in 2024 (Международный туризм восстановился до уровня, существовавшего до пандемии, в 2024 году). — URL: [<https://www.unwto.org/>] (<https://www.unwto.org/>) (дата обращения: январь 2025).
5. UNWTO. World Tourism Barometer. — URL: [<https://www.e-unwto.org/loi/wtobarometereng>] (<https://www.e-unwto.org/loi/wtobarometereng>) (дата обращения: январь 2025).

6. UNWTO. ООН по туризму запускает Национальную программу открытых инноваций в сотрудничестве с Францией. — 24.10.2024. — URL: [<https://www.unwto.org/>] (<https://www.unwto.org/>) (дата обращения: январь 2025).
7. Национальное агентство по развитию туризма Франции. Роль туризма во французской экономике. — URL: [<https://www.atout-france>] (<https://www.atout-france>) (дата обращения: январь 2025).

УДК: 37.018.46:004.032.26

**ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И ПРОБЛЕМЫ БЕЗОПАСНОСТИ В
СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ**

TA'LIM TIZIMIDA SUN'YIY INTELKENT VA XAVFSIZLIK MUAMMOLARI

**ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND SECURITY ISSUES IN THE EDUCATION
SYSTEM**

Бурнашева А.Д. Институт управления, экономики и финансов – КФУ
Научный руководитель: **Сабитов Р.А.**

Сабитов Рустэм Адиевич, старший научный сотрудник, кандидат технических наук,
доцент кафедры «Динамика процессов и управление», Казанский национальный
исследовательский технический университет им. А. Н. Туполева - КАИ (КНИТУ - КАИ),
доцент Центра магистратуры ИЭУФ КФУ

Аннотация

В статье обсуждаются аспекты интеграции искусственного интеллекта (ИИ) в образовательные системы и возникающие при этом проблемы безопасности. Рассматривается влияние ИИ на процесс обучения, а также подчеркивается необходимость создания нормативных документов и стандартов для безопасного применения технологий. Предложены рекомендации по повышению уровня безопасности образовательных платформ и систем, использующих ИИ

Ключевые слова: Искусственный интеллект (ИИ), система образования, безопасность, конфиденциальность, данные, риски, технологии обучения.

Maqolada sun'iy intellektni (AI) ta'lim tizimlariga integratsiyalash aspektlari va yuzaga keladigan xavfsizlik muammolari muhokama qilinadi. AIning o'quv jarayoniga ta'siri ko'rib chiqilib, texnologiyalardan xavfsiz foydalanish uchun me'yoriy hujjatlar va standartlarni yaratish zarurligi ta'kidlanadi. AIdan foydalangan holda ta'lim platformalari va tizimlari xavfsizligini yaxshilash bo'yicha tavsiyalar taklif etiladi

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt (AI), ta'lim tizimi, xavfsizlik, maxfiylik, ma'lumotlar, xavflar, ta'lim texnologiyalari.

The article discusses aspects of the integration of artificial intelligence (AI) into educational systems and the resulting security issues. The influence of AI on the learning process is considered, and the need to create regulatory documents and standards for the safe use of technology is emphasized. Recommendations for improving the security of educational platforms and systems using AI are proposed.

Key words: Artificial intelligence (AI), education system, security, privacy, data, risks, learning technologies.

Современные технологии стремительно трансформируют различные аспекты нашей жизни, и система образования не является исключением. Искусственный интеллект (ИИ) занимает центральное место среди инновационных решений, имеющих потенциал значительно улучшить процесс обучения и управления образовательными учреждениями. Однако, с ростом внедрения ИИ в образовательную сферу также возникают и новые проблемы, связанные с безопасностью и этическими аспектами.

Применение ИИ в образовании включает в себя такие области, как адаптивное обучение, автоматизация административных процессов, оценка учебных успехов и даже поддержка учителей в процессе преподавания. Тем не менее, наряду с потенциальными преимуществами, эти технологии влекут за собой серьезные риски, включая утечку данных и угрозы для личной безопасности учащихся.

Данная статья направлена на анализ проблем безопасности, возникающих в результате интеграции искусственного интеллекта в систему образования так и на анализ внедрения ИИ в сфере образования. Мы рассмотрим существующие примеры использования ИИ. Будут предложены рекомендации по минимизации рисков, связанных с безопасностью при использовании ИИ, с учетом важности сохранения образовательной среды как безопасного и защищенного пространства для всех участников процесса.

Российская система образования имеет как сильные, так и слабые места и с целью минимизации имеющихся проблем, все чаще используется искусственный интеллект. В соответствии с этим, рассмотрим наиболее яркие примеры использования данного инструмента на практике (рисунок 1).

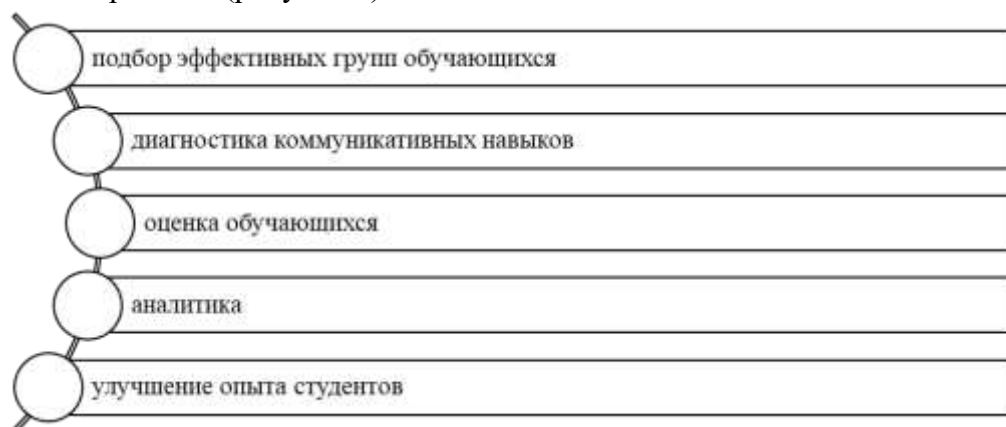

Рис.1. Примеры использования искусственного интеллекта в сфере образования

Подбор эффективных групп, обучающихся подразумевает формирование команд, где студенты, взаимодействуя, способствуют взаимному пониманию и усилению обучающего эффекта. В контексте корпоративного образования это явление приобретает особое значение, поскольку в данной сфере результативность обучения измеряется показателями бизнес-производительности, а потери, связанные с неэффективно использованным рабочим временем сотрудников, являются значительными.

Диагностика коммуникативных навыков с применением искусственного интеллекта может быть весьма полезной в контексте обучения педагогов и других специалистов, работающих в области, где коммуникация играет ключевую роль. Такой анализ имеет потенциал при оценке эффективности обучения, сравнивая результаты до и после применения определенных методик.

Оценка обучающихся с помощью искусственного интеллекта имеет два направления:

- разработка заданий для оценки обучающихся;
- непосредственная проверка ответов.

Денис Федерякин, научный сотрудник и преподаватель Института образования НИУ ВШЭ, совместно с учёными Института русского языка им. Пушкина, с помощью ИИ

разработали задания по русскому языку и литературе для школьников. [1]. Оказалось, что можно применить два типа ИИ:

- простые алгоритмы, которые генерируют задания на проверку понимания правил русского языка;
- дообученные нейросети, способные генерировать задания, проверяющие языковую грамотность и понимание текста.

В рамках проверки заданий выделяется значительный потенциал искусственного интеллекта. Проблема субъективности при оценке ответов экспертами давно привлекает внимание психометриков. На сегодня разработаны рекомендации по применению методов обработки данных, направленных на устранение индивидуальных искажений, вносимых проверяющими.

Интересен также опыт применения искусственного интеллекта в области аналитики. Например, в «Московской электронной школе» реализуется предсказательная аналитика. Она помогает учителям оценить, сколько времени ученики потратят на ту или иную активность в классе или дома — на выполнение заданий, контрольную работу или практическое упражнение. Педагоги могут использовать этот прогноз для планирования уроков или для контроля, эффективно ли класс движется по учебному плану.

Кроме этого, аналитику с инструментами ИИ применяют также при оценке качества учебных материалов. ИИ анализирует данные о том, какой процент задач выполнен верно, какова средняя скорость их выполнения, и статистику ошибочных ответов учащихся. В качестве результата ИИ может выдать методисту гипотезу о том, какие задачи составлены с ошибками или просто не очень удачны для восприятия учащихся.

С целью улучшения опыта студентов, ИИ применяется для совершенствования лекций. Сначала речь переводится в стенограмму с помощью модели Speech to text, потом с помощью языковых моделей типа BERT из стенограммы выделяют предложения, которые лучше всего представляют текст лекции. [1].

Опыт стран - лидеров в образовательном пространстве, таких как Великобритания, США, Германия, Франция, Китай, Япония, позволяет констатировать эффективность применения в ходе управления образовательными процессами ERP-системы. Это специализированная программа-помощник в категории «smart», которая может быть адаптирована к специфике образовательных организаций различных уровней. Например, в Университете Дикина (англ. Deakin university, Австралия), применение Watson позволяет эффективно хранить учебно-методическую информацию и консультировать учащихся в круглосуточном режиме. [2. 2020, с. 67].

Хотя внедрение этих технологий в образовательную сферу приносит положительные результаты, можно выделить некоторые риски и проблемы, которые могут повлиять на эффективность учебных процессов и благополучие всех участников образовательного процесса. К ним относятся:

Проблемы безопасности

Несмотря на все преимущества, использование ИИ в системе образования порождает ряд проблем безопасности:

1. Угрозы конфиденциальности

Обработка персональных данных учащихся является одной из основных проблем. Системы ИИ требуют значительных объемов данных для анализа и обучения, что ставит под угрозу конфиденциальность информации. Утечки данных могут привести к использованию информации в неблагоприятных целях, что нарушит права студентов.

2. Дискриминация и предвзятость

Алгоритмы, использующиеся в ИИ, могут непреднамеренно воспроизводить предвзятости, существующие в обучающих данных. Это может привести к тому, что определенные группы студентов получают менее благоприятные условия обучения. Применение предвзятых алгоритмов может усилить социальное неравенство, что является серьезной этической проблемой.

3. Безопасность образовательной среды

Интеграция ИИ в образовательную среду поднимает вопросы о физической безопасности. Например, использование ИИ для мониторинга поведения студентов может привести к созданию "полицейского" климата в учебных заведениях, что может негативно сказаться на психологическом состоянии учащихся.

4. Зависимость от технологий

С ростом влияния искусственного интеллекта в сфере образования увеличивается вероятность того, что учебный процесс станет зависимым от технологий. В случае технических неполадок или кибератак учебные заведения могут столкнуться с серьезными проблемами, такими как отсутствие доступа к учебным материалам и информации.

Для минимизации рисков, связанных с использованием ИИ в образовании, необходимо разработать комплексные стратегии:

- Разработка инклюзивных алгоритмов: Создание алгоритмов, которые принимают во внимание разнообразие студентов и минимизируют предвзятости, является важным шагом для обеспечения равного доступа к образовательным ресурсам.

- Оптимизация планирования и управления образовательными ресурсами, разработка согласованных учебных программ на локальном, региональном, национальном и международном уровнях со стороны государственных органов управления [3, 2020, с. 18];

- Безопасность и управление рисками цифровых ИИ-технологий на базе Интернета вещей (англ. internet of things, IoT), т.е. вычислительной сети материальных предметов со встроенными ИИ-технологиями для взаимной и внешней коммуникации, исключающей из некоторых операций необходимость участия человека [Павлюк, 2020, с. 68];

- Мониторинг и аудит: Регулярный аудит систем ИИ, а также мониторинг их работы помогут выявлять и устранять проблемы безопасности.

Искусственный интеллект открывает широкие перспективы для совершенствования образовательного процесса, но его интеграция в образовательную систему сопряжена с определёнными проблемами безопасности. Требуется комплексный подход к созданию норм и стандартов, подготовке специалистов, а также регулярному мониторингу и оптимизации применяемых технологий. Лишь таким образом можно гарантировать безопасное и эффективное применение ИИ в учебных заведениях и снизить потенциальные риски.

Список использованной литературы:

1. Искусственный интеллект в образовании: изучаем реальную практику [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://skillbox.ru/media/education/iskusstvennyy-intellekt-v-obrazovanii-izuchaem-realnuyu-praktiku/>
2. Даггэн С. Искусственный интеллект в образовании: изменение темпов обучения. Аналитическая записка ИИТО ЮНЕСКО / ред. С.Ю. Князева ; пер. с англ.: А.В. Паршакова. - Москва : Институт ЮНЕСКО по информационным технологиям в образовании, 2020. - URL: <https://iite.unesco.org/ru/publications/iskusstvennyj-intellekt-v-obrazovanii-izmenenie-temprov-obucheniya>
3. Павлюк Е.С. Анализ зарубежного опыта влияния искусственного интеллекта на образовательный процесс в высшем учебном заведении // Современное педагогическое образование. - 2020. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/analiz-zarubezhnogo-opyta-vliyaniya-iskusstvennogo-intellekta-na-obrazovatelnyy-protsess-v-vysshem-uchebnom-zavedenii>

**O‘ZBEKISTONDA RAQAMLI IQTISODIYOTGA O‘TISHNING TAMOIYILLARI:
KELAJAK ISTIQBOLLARI VA MAVJUD MUAMMOLAR**

**ПРИНЦИПЫ ПЕРЕХОДА К ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ В УЗБЕКИСТАНЕ:
ПЕРСПЕКТИВЫ БУДУЩЕГО И СУЩЕСТВУЮЩИЕ ПРОБЛЕМЫ**

**THE PRINCIPLES OF TRANSITION TO A DIGITAL ECONOMY IN UZBEKISTAN:
FUTURE PROSPECTS AND EXISTING CHALLENGES**

Doniyev Shahob O‘tkir o‘g‘li Qarshi davlat universiteti,
Iqtisodiyot fakulteti, Iqtisodiyot yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyotning O‘zbekiston iqtisodiyotida tutgan o‘rni va uni rivojlantirish hamda mamlakatimizda raqamli transformatsiyani amalga oshirish uchun qanday bosqichlar zarur ekanligi, shu bilan bir qatorda yana qanday qo‘shimcha ishlarni amalga oshirish haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Raqamli iqtisodiyot, O‘zbekiston iqtisodiyoti, raqamli transformatsiyalash, infratuzilma, innovatsiyalar, raqamli texnologiyalar, tarmoq va sektorlar, jamiyatning raqamlashtirilishi, aloqa va axborot texnologiyalari (AAT), ijtimoiy-iqtisodiy ta’sir, raqamli platformalar.

В статье рассматривается роль цифровой экономики в экономике Узбекистана, а также шаги, необходимые для её развития, и этапы, которые нужно пройти для успешной реализации цифровой трансформации в стране. Кроме того, в статье обсуждаются дальнейшие действия, которые должны быть предприняты для эффективной реализации процессов цифровой трансформации.

Ключевые слова: Цифровая экономика, экономика Узбекистана, цифровая трансформация, инфраструктура, инновации, цифровые технологии, сектора и сети, цифровизация общества, информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), социально-экономическое воздействие, цифровые платформы.

This article explores the role of the digital economy in Uzbekistan's economic landscape, highlighting the necessary steps for its development and the stages required to implement digital transformation in the country. In addition, the article discusses further actions that need to be taken to ensure the successful implementation of digital transformation processes.

Keywords: Digital economy, Uzbekistan's economy, digital transformation, infrastructure, innovations, digital technologies, sectors and networks, digitalization of society, communication and information technologies (ICT), socio-economic impact, digital platforms.

Bugungi kunda raqamli iqtisodiyot - mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatuvchi eng muhim omillardan biri hisoblanadi. O‘zbekistonning raqamli iqtisodiyotga o‘tishi mamlakatning iqtisodiy o‘rinishini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Raqamli iqtisodiyot, raqamli texnologiyalar va innovatsiyalarning rivojlanishi iqtisodiyotning turli tarmoqlari, jumladan, sanoat, qishloq xo‘jaligi, ishlab chiqarish, xizmatlar ko‘rsatish kabi sohalarda samaradorlikni oshirishga yordam beradi. Bundan tashqari bugungi kunda juda tez suratlarda bilan rivojlanib, o‘ziga borayotgan dunyoda zamonaviy raqamli texnologiyalardan xabardor bo‘lmashlikning iloji yo‘q, albatta.

Raqamli iqtisodiyot va raqamli texnologiyalar hamda uni rivojlantirishning fundamental masalalarini o‘rganish bo‘yicha xorijda, shu bilan bir qatorda yurtimizda ham salmoqli ishlar amalga

oshirilgan. Xususan, Thomas H. Davenport, Erik Brynjolfsson, Don Tapscott, Shoshana Zuboff, Andrew McAfee, Viktor Mayer-Schonberger, Manuel Castellslar o‘z asarlarida hamda vatandoshlarimizdan Bahrom Abdug‘ofurov, Nodira Yuldasheva, Shukhrat Alimov, Anvar Tursunov, Shuhrat Abdullaev kabi olimlar ko‘plab tadqiqotlar olib borishgan.

Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv, tahlilning mantiqiy va taqqoslash usullari, tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, monografik tahlil, tahlilning mantiqiy va taqqoslash usullari, kompleks yondashuv, ekspert baholash, ko‘p variantli prognoz kabi usullardan foydalanilgan.

Umuman olganda, raqamli iqtisodiyotning mamlakatimizda rivojlanishi, iqtisodiy sohada hamda aholi turmush darajasini oshirishda muhim ahamiyatga ega. O‘zbekistonning raqamli iqtisodiyotga o‘tishi, ayniqsa so‘nggi yillarda, ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayon, nafaqat mamlakatning iqtisodiy rivojlanishiga hissa qo‘shish, balki global raqamli jamiyatga integratsiyalashish uchun ham muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Raqamli iqtisodiyotga o‘tishning tamoyillari va kelajak istiqbollari bilan bir qatorda mavjud muammolarni ham yoritish zarur.

Raqamli iqtisodiyotga o‘tish tamoyillari

➤ Infratuzilma rivoji

Raqamli iqtisodiyotga o‘tish uchun yuqori sifatli raqamli infratuzilma talab etiladi. Bu internet tarmog‘ining keng qamrovini, tezkor va ishonchli aloqani o‘z ichiga oladi. O‘zbekiston, ayniqsa, internet va aloqa infratuzilmasini kengaytirish bo‘yicha jiddiy hamda salmoqli ishlar olib bormoqda, bu esa o‘z o‘rnida raqamli xizmatlarning tezkor va samarali ishlashini ta‘minlashga yordam beradi.

➤ Raqamli texnologiyalarni joriy etish

Raqamli iqtisodiyot uchun texnologiyalar asosiy vosita hisoblanadi. Bunga sun‘iy intellekt, katta ma‘lumotlar (big data), blokcheyn texnologiyasi, IoT (Internet of Things) va boshqa bir qator innovatsion texnologiyalar kiradi. Bu texnologiyalar iqtisodiyotning turli sohalarida samaradorlikni oshirishga, shu bilan birga ish jarayonlarini avtomatlashtirishga yordam beradi.

➤ Xalqaro hamkorlik va integratsiya

Raqamli iqtisodiyotga o‘tish jarayonida O‘zbekistonning xalqaro hamkorligi muhim o‘rin tutadi. O‘zbekistonning raqamli iqtisodiyotdagi global tendensiyalarni kuzatish hamda ushbu tendensiyalar bilan integratsiya qilish masalalari ham muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

➤ Keng jamoatchilikni jalb qilish

Raqamli iqtisodiyotga o‘tish nafaqat davlat va biznesning mas‘uliyati emas, balki fuqarolarning ham raqamli texnologiyalardan foydalanish malakasini oshirish muhim hisoblanadi. Raqamli savodxonlikni rivojlantirish, fuqarolarni internet va raqamli xizmatlarga o‘rgatish - bu jarayonning ajralmas qismidir sifatida ko‘rinadi.

1-jadval

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishiga doir ko‘rsatkichlar

Sohalar/ Yillar	Internet tar- mog‘iga ulan- gan abonent- lar soni	AKT xizmatlarida yaratilgan yalpi qo‘shilgan qiymat hajmi	Telekommuni- katsiya xizmatlari hajmi	Ko‘rsatilgan aloqa va axborotlashtirish xizmatlarining hajmi
2019	16386,2	7344,6	8624,0	10891,7
2020	19981,0	9113,2	10233,7	13852,3
2021	22987,2	11763,9	11957,3	17755,1
2022	26723,6	16317,2	14660,7	24508,1
2023	30061,0	23771,5	17642,2	35261,9

❖ Raqamli tafovutning paydo bo‘lishi

Raqamli iqtisodiyotga o‘tish jarayonida jamiyatning turli guruhlar orasida raqamli tafovut mavjud bo‘lishi mumkin. Kichik va o‘rta biznes, qishloq hududlari va kam ta‘minlangan qatlamlar uchun raqamli xizmatlarga kirish imkoniyatlari cheklanish holatlari yuzaga kelishi mumkin. Bu tafovutni bartaraf etish uchun, birinchi navbatda o‘quv dasturlari va texnologiyalarga kirish imkoniyatlarini kengaytirish zarur.

❖ Axborot xavfsizligini ta‘minlash

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi bilan bir qatorda axborot xavfsizligi muammosi ham dolzarb bo‘lib qolmoqda. Kiberhujumlar, shaxsiy ma‘lumotlarning o‘g‘irlanishi va boshqa xavflar iqtisodiyotning raqamlashtirilgan qismini xavf ostiga qo‘yishi mumkin. Shuning uchun, bunday hollarda ma‘lumotlarni himoya qilish va xavfsizlikni ta‘minlash bo‘yicha samarali chora-tadbirlar ko‘rish zarur.

❖ Yoshlarni (kadrlarni) tayyorlash masalasi

Raqamli iqtisodiyotga o‘tish jarayonida yoshlarning malakali kadrlar sifatida tayyorlanishi muhim masala bo‘lib qolmoqda. Raqamli texnologiyalarni o‘rgatish, IT sohasida malakali mutaxassislar tayyorlash tizimi hamon rivojlanmoqda va bu sohada ko‘proq e‘tibor kerak.

Raqamli iqtisodiyot deyarli hamma narsaga oid juda katta miqdordagi mashina o‘qishi mumkin bo‘lgan ma‘lumotlarni (raqamli ma‘lumotlar) to‘plash, foydalanish va tahlil qilish qobiliyatiga asoslangan holda katta tezlikda rivojlanishda davom etmoqda. So‘nggi o‘n yillikda butun dunyo bo‘ylab raqamli ma‘lumotlarga asoslangan biznes modellaridan foydalangan holda ko‘plab raqamli platformalar paydo bo‘ldi va shu bilan bir qatorda ular mavjud sanoat tarmoqlari o‘rnini egalladi. So‘nggi yillarda biznes va ijtimoiy soha faoliyatida rivojlanishning yangi to‘lqini raqamli texnologiyalarning yangi avlodi, ya‘ni sun‘iy ong, robototexnika, simsiz aloqa texnologiyalari yordamida ro‘y bermoqda. Yangi texnologiyalar barqaror rivojlanish maqsadlarini amalga oshirishga katta hissa qo‘shishi mumkin, ammo biz kutilgan ijobiy natijalarni ololmasligimiz mumkin. Agar biz raqamli texnologiyalarning to‘liq ijtimoiy va iqtisodiy potensialiga erishmoqchi bo‘lsak, kutilmagan oqibatlarga yo‘l qo‘ymagan holda davlatlar o‘rtasidagi hamkorlikni zudlik bilan rivojlantirish zarur. Mamlakatimizda ham ushbu sohani rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratila boshlandi. Davlatimiz rahbari Sh.M.Mirziyoyev 2018-yil 28-dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasida 2030-yilgacha “Raqamli O‘zbekiston - 2030” dasturini amalga oshirishni taklif etdi. O‘zbekiston Respublikasida Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 5-oktabrdagi farmoni bilan “Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasi tasdiqlandi. Hujjatga ko‘ra, yig‘im va jarimalar ko‘rinishidagi barcha davlat majburiy to‘lovlari taqdim etilgan onlayn to‘lov xizmatlari orqali amalga oshiriladi. Shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning turli yo‘nalishlari bo‘yicha 400 dan ortiq axborot tizimlari, elektron xizmatlar va boshqa dasturiy mahsulotlar avtomatik tarzda amalga oshirilmoqda. “Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasida ikkita dastur: hududlarni raqamlashtirish va tarmoqlarni raqamlashtirish hamda 2020 - 2022-yillarda amalga oshirish bo‘yicha “yo‘l xaritasi”ni tasdiqlash ko‘zda tutilgan. Shunday qilib, ikkita yondashuv ko‘rib chiqiladi: hududiy va tarmoq. Bu, shubhasiz, raqamli infratuzilmani rivojlantirish, elektron hukumat, raqamli texnologiyalar milliy bozori, axborot texnologiyalari sohasida ta‘lim va malaka oshirish kabi ustuvor yo‘nalishlarni o‘z ichiga olgan hujjatning eng to‘liq qamrab olinishi va samarali amalga oshirilishini ta‘minlaydi. “Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirishning eng muhim sharti va kafolatlari moliyalashtirishni ta‘minlash va aholining raqamli savodxonligini oshirishdan iborat.

Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyalari yurtimiz taraqqiyotini ta‘minlash uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqsadga erishish uchun dastlabki strategiyalar quyidagilarni qamrab olishi kerak. Texnologiyalarni rivojlantirish. Raqamli iqtisodiyot, raqamli texnologiyalar hamda innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash va yangi texnologiyalarni joriy etish orqali rivojlanadi. Bu orqali davlat va korxona tashkilotlari o‘rtasida hamkorlik mustahkamlanadi.

Iste‘molchilar talablarini ko‘rib chiqish. Raqamli ma‘lumotlar tahlili orqali o‘zbek xaridorlarining talablari aniqlanib, ularni qondirish uchun optimal yechimlarni ishlab chiqish lozim.

Rivojlanayotgan sohalar uchun investitsiyalar. Texnologiya, telekommunikatsiya, transport, tijorat kabi ilg‘or sohalar raqamli iqtisodiyotga katta potentsial taqdim etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasida Prezident Sh.M.Mirziyoyev 2018-yil 28-dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasi. <https://xs.uz/uz/post/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-olij-mazhlisga-murozhaatnomasi>
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi ““Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-sonli Farmoni.
3. Toshev N.J. Way to improve the optimal location of the tourism agglomeration on the base of modern models. Central Asian journal of innovation on tourism management and finance. Volume: 05 Issue: 08/ December 2024. ISSN: 2660-454X. Pages 737-748 (08.00.00; 01) <https://cajtmf.centralasianstudies.org/index.php/CAJITMF/article/view/813/843>
4. Toshev N.J. Mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish vositasi sifatida turizm aglomeratsiyasining ahamiyati. Biznes ekspert. 12 (192)-son, 2023. Iqtisodiy ilmiy-amaliy oylik nashr. Pages 62-64 12.04.2013-y. 0507-sonli.
5. Toshev N.J. Mintaqada turistik aglomeratsiya turizm xizmatlari bozoridagi asosiy indikatorlari sifatida. Xorazm ma‘mun akademiyasi axborotnomasi. Pages 61-64 2024-1/2. ISSN 2091-573 X 29.12.2016-y 223/4-son qarori.
6. Toshev N.J. Qashqadaryo viloyati eko turistik aglomeratsiyasi infratuzilmasining tahlili. Aktuar moliya va buxgalteriya hisobi ilmiy jurnali. 2024, 4(10), Vol. 4 Issue 10 | Pages 48-53 | ISSN: 2181-1865. (08.00.00;05)
7. Toshev N.J. Mintaqada turistik aglomeratsiyalarini tashkil qilishning diversifikatsiya tahlili. Science and education in agriculture. November 2024. Volume 11, Issue 11. ISSN: 3030-3222. Pages 235-242.
8. Toshev N.J. Qashqadaryo viloyatida turistik aglomeratsiyani optimal joylashtirish bosqichlari. “Yangi O‘zbekiston iqtisodiyoti” 8-son 2024-yil. Pages 33-37 ISSN 978-9943-5256-3-4. 04.07.2023 yil № 340/5). (08.00.00;04)
9. Toshev N.J. The value of optimal location of agglomeration in the development of tourism in the region. Academic research in modern science. 2024 3(49), Pages 77-82. <https://zenodo.org/records/14439660>
10. Toshev N.J. Increasing the economic efficiency of tourist agglomerations. Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences, 2024. 3(22), Pages 94-98 <https://doi.org/10.5281/zenodo.14439738>
11. Toshev N.J. Mintaqa turistik aglomeratsiyalari sayyohlik industriyasi ob'ektlarining ilmiy uslubiy nazariylari. Innovative academy. Zamonaviy dunyoda amaliy fanlar: muammolar va yechimlar” nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya. 2024 3(2), Pages-11-16, <https://doi.org/10.5281/zenodo.10677445>
12. Toshev N.J. Turistik aglomeratsiyalarni iqtisodiy samaradorligini oshirish. Zamonaviy dunyoda amaliy fanlar: muammolar va yechimlar” nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya. 2024. 3(14), Pages 128-131, <https://doi.org/10.5281/zenodo.14437933>
13. Toshev N.J. Mintaqada turizmni rivojlantirishda aglomeratsiyani optimal joylashtirishning dolzarbligi. Zamonaviy dunyoda amaliy fanlar: muammolar va yechimlar” nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya. 2024. 3(14), Pages 51-54. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14438003>
14. Toshev N.J. Qashqadaryo viloyatida turistlar oqimini simulyatsiya qilish orqali infratuzilmani rivojlantirish. Zamonaviy dunyoda amaliy fanlar: muammolar va yechimlar” nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya, 2025 <https://innovativeacademy.uz/index.php/zdift/article/view/42597>

**ОРГАНИЗАЦИЯ МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ЛЕГКОЙ
ПРОМЫШЛЕННОСТИ: ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ И ЕГО ПРИМЕНЕНИЕ В
УЗБЕКИСТАНЕ**

**YENGIL SANOATDA MARKETING FAOLIYATINI TASHKIL ETISH: XORIJIY
TAJRIBA VA UNI O‘ZBEKISTONDA QO‘LLASH**

**ORGANIZATION OF MARKETING ACTIVITIES IN LIGHT INDUSTRY: FOREIGN
EXPERIENCE AND ITS APPLICATION IN UZBEKISTAN**

Базарова Файёза Тухтамуродовна - доцент кафедры «Торговое дело» Ташкентского государственного экономического университета

Аннотация

В статье рассматривается зарубежный опыт в сфере маркетинга легкой промышленности, а также возможности его применения в условиях Узбекистана. Автором проведен литературный анализ, изучены ключевые стратегии и принципы, используемые на мировом рынке. Проведен SWOT-анализ региональных особенностей, показаны пути повышения конкурентоспособности узбекских предприятий.

Ключевые слова: маркетинг, легкая промышленность, зарубежный опыт, SWOT-анализ, Узбекистан, конкурентоспособность.

Maqolada yengil sanoat sohasidagi marketing bo'yicha xorijiy tajriba ko'rib chiqildi hamda uni O'zbekiston sharoitida qo'llash imkoniyatlari o'rganiladi. Muallif tomonidan adabiyotlar tahlil o'tkazilib, jahon bozorida qo'llaniladigan asosiy strategiya va tamoyillar o'rganildi. Mintaqaviy xususiyatlarning SWOT-tahlili amalga oshirilib, O'zbekiston korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish yo'llari ko'rsatildi.

Kalit so'zlar: marketing, yengil sanoat, xorijiy tajriba, SWOT-tahlil, O'zbekiston, raqobatbardoshlik.

The article examines foreign experience in the field of marketing within the light industry and explores the possibilities of its application in the context of Uzbekistan. The author conducted a literature review, studying key strategies and principles used in the global market. A SWOT analysis of regional characteristics was carried out, and pathways to enhance the competitiveness of Uzbek enterprises were identified.

Keywords: marketing, light industry, foreign experience, SWOT analysis, Uzbekistan, competitiveness.

Легкая промышленность играет важную роль в экономике Узбекистана, обеспечивая значительную долю валового внутреннего продукта и рабочих мест. Однако для выхода на мировой рынок и успешной конкуренции необходимы современные методы маркетинга. Применение зарубежного опыта в этой сфере актуально, поскольку необходимо для повышения конкурентоспособности и улучшения экономической эффективности. Данное исследование основано на анализе документальных источников, статистических данных и комплексных методов оценки конкурентоспособности.

Для изучения зарубежного опыта использовались рекомендации ОЭСР, рейтинг стран по производительности и конкурентоспособности, а также тенденции развития легкой промышленности. SWOT-анализ становится основой для выявления сильных и слабых сторон легкой промышленности Узбекистана и оценки потенциала успешного развития этой отрасли. Мировая практика показывает, что успешные маркетинговые стратегии в легкой

промышленности включают использование цифровых технологий, улучшение брендинга и акцент на устойчивое развитие. Например, компании Италии и Турции активно инвестируют в развитие экологически чистого производства, привлекая экологически сознательных потребителей. В Соединенных Штатах Америки маркетинговые стратегии, включающие аналитику больших данных для прогнозирования предпочтений потребителей, могут значительно сократить расходы и увеличить прибыль.

Мировая практика показывает, что успешные стратегии маркетинга в легкой промышленности включают в себя использование цифровых технологий, усиление брендинга и фокус на устойчивое развитие. Например, компании Италии и Турции активно инвестируют в развитие экологически чистых производств, что привлекает экологически сознательных потребителей.

В США маркетинговые стратегии включают анализ больших данных (Big Data) для прогнозирования потребительских предпочтений, что позволяет существенно снизить издержки и повысить рентабельность.

В работах узбекских исследователей, таких как Н. И. Юлдашев (2020), подчеркивается необходимость внедрения локального брендинга и развития экспортного потенциала. Юлдашев отмечает, что слабая интеграция в международные маркетинговые сети является одним из факторов, ограничивающих развитие отрасли.

Литературные источники подчеркивают, что ключевыми элементами успешного маркетинга являются:

- Дифференциация продукта — создание уникальных торговых предложений.
- Продвигайте свой бренд через интернет-каналы и социальные сети.
- Инновации в производственных и логистических процессах.

Эти аспекты подтверждаются исследованиями McKinsey (2022) и Boston Consulting Group (2021), которые демонстрируют, что интеграция новых технологий и стратегий приводит к увеличению рыночной доли компаний. В контексте Узбекистана Каримов (2022) подчеркивает важность государственных программ поддержки инноваций в легкой промышленности.

Успешные примеры маркетинга в легкой промышленности можно найти во многих странах, каждая из которых применяет собственные стратегии для получения конкурентного преимущества. Ниже приведены некоторые из наиболее заметных примеров.

Китай

Китай является одним из крупнейших в мире экспортеров текстиля, объем экспорта которого достигает 42 миллиардов долларов. Успех легкой промышленности Китая обусловлен эффективными маркетинговыми стратегиями, в том числе:

- Крупномасштабное производство: Китайские компании используют экономические преимущества масштаба для снижения издержек производства, что позволяет им предлагать конкурентоспособные цены на международном рынке.

- Инновации и технологии: Внедрение современных технологий в производственные и маркетинговые процессы помогает китайским брендам адаптироваться к потребностям мирового рынка [5].

Вьетнам

Вьетнам также демонстрирует успешную деятельность в области международного маркетинга текстильной продукции. Ключевые аспекты включают в себя:

- Фокус на качестве: Вьетнамские производители фокусируются на высоком качестве продукции, что позволяет им конкурировать с более дешевой продукцией из других стран.

- Устойчивый маркетинг: многие вьетнамские компании внедряют экологически чистые технологии и практики, что привлекает внимание потребителей к устойчивому потреблению. [5].

Турция

Турция занимает важное положение на текстильном рынке благодаря своей способности быстро реагировать на изменения моды и потребительских предпочтений. Успешные стратегии включают в себя:

- Быстрая мода: Турецкие бренды активно используют концепцию быстрой моды, которая позволяет им быстро выводить на рынок новые коллекции.
- Локализация: турецкие компании адаптируют свои маркетинговые стратегии к местному рынку, что повышает их привлекательность для потребителей [6].

Индия

Индийская швейная промышленность также имеет несколько успешных примеров маркетинга:

- Культурная идентичность: Индийские бренды активно используют фактор своей культурной идентичности в своей рекламе и дизайне продукции, что им помогает выделиться на международном уровне.
- Цифровизация: Индийские компании все чаще используют цифровые платформы для продвижения своей продукции, что позволяет им охватить более широкую аудиторию [5].

Германия и Италия

Эти страны славятся высококачественным текстилем и модой. Некоторые из их маркетинговых успехов включают:

- Премиум-сегмент: Немецкие и итальянские бренды делают упор на высококачественные материалы и уникальный дизайн, что позволяет им доминировать в сегменте высокого класса.
- Сильные бренды: Бренды в этих странах активно стремятся создать сильный имидж и репутацию, что помогает повысить лояльность клиентов [5].

Каждая из этих стран имеет свой подход к организации маркетинговой деятельности в легкой промышленности, что помогает им стать успешными конкурентами на международной арене.

В ходе исследования были выделены ключевые маркетинговые практики, применяемые в странах-лидерах легкой промышленности:

Таблица - 1

Сравнительный анализ зарубежного опыта

Страна	Стратегия	Результат
Италия	Упор на качество и дизайн	Рост экспорта на 15% в 2023 г. (OECD, 2020) [1]
Турция	Инвестиции в экологию	Увеличение доли рынка в ЕС (World Bank, 2023) [2]
США	Использование Big Data	Снижение издержек на 10% (Boston Consulting Group, 2021) [3]

Проанализировав таблицу, становится ясно, что успех стран-лидеров обусловлен их ориентацией на инновации и стратегическую направленность в маркетинге. Италия переживает значительный рост экспорта благодаря акценту на высокое качество и уникальный дизайн продукции. Турция укрепила свои позиции на рынке ЕС благодаря вниманию к окружающей среде и привлечению сознательных потребителей. США активно используют технологии Big Data, которые позволяют оптимизировать бизнес-процессы и сокращать издержки. Эти примеры подчеркивают важность реализации аналогичных стратегий в условиях Узбекистана для повышения конкурентоспособности на мировом рынке.

По данным исследований, легкая промышленность занимает второе место по внешним источникам поставок после нефтегазовой отрасли, на ее долю приходится более 12% общего экспортного оборота страны [3]. В последние годы производство и экспорт текстильной продукции стабильно растет. По данным ассоциации «Узтекстильпром», производство увеличивается в среднем на 20% в год [3].

SWOT-анализ легкой промышленности Узбекистана

Сильные стороны	Слабые стороны
Доступность сырья	Ограниченные технологии
Выгодное географическое положение	Недостаток квалифицированных кадров
Благоприятные климатические условия для производства хлопка	Слабая инфраструктура для экспорта
Возможности	Угрозы
Расширение экспортных рынков	Рост конкуренции со стороны Китая и Индии
Интеграция цифровых технологий	Экономическая нестабильность в регионе
Увеличение иностранных инвестиций благодаря реформам	Колебания мировых цен на сырье

На основании проведенного анализа предлагается:

— Расширить использование цифровых технологий — внедрить CRM-систему и аналитическую платформу для анализа рынка.

— Создание бренда «Сделано в Узбекистане» — акцент на качестве и уникальности продукции.

— Инвестируйте в обучение кадров — разрабатывайте программы обучения и сотрудничайте с зарубежными экспертами.

— Стимулирование устойчивого развития – переход на экологически чистое производство, привлечение международных партнеров.

— Развивать государственно-частное партнерство — создание условий для совместных инициатив между государственными учреждениями и частными компаниями в области маркетинга и инноваций.

— Активизировать участие в международных выставках — представление продукции узбекской легкой промышленности на глобальных площадках для установления партнерских отношений.

— Оптимизировать логистическую инфраструктуру — улучшение транспортных путей и снижение издержек на экспорт продукции.

— Разработать программы поддержки малого и среднего бизнеса — стимулирование инноваций и конкурентоспособности среди небольших предприятий.

Использование международного опыта в сфере маркетинга может значительно повысить конкурентоспособность легкой промышленности Узбекистана. Внедрение современных технологий, развитие брендов и ориентация на устойчивое развитие помогут компаниям укрепить свои позиции на мировом рынке. Достижение этих целей требует государственной поддержки и активного участия частного сектора.

Внедрение этих стратегий в Узбекистане может значительно повысить конкурентоспособность местных производителей на международной арене. Например, акцент на устойчивом развитии и экологически чистых технологиях может привлечь внимание потребителей, ориентированных на ответственные покупки. Кроме того, использование цифровых платформ для продвижения продукции позволит расширить рынок сбыта и улучшить взаимодействие с клиентами.

Однако для успешной реализации этих стратегий необходимо учитывать местные особенности, такие как культурные традиции, предпочтения потребителей и экономические условия. Создание партнерств с международными компаниями и участие в выставках и ярмарках также могут способствовать обмену знаниями и лучшими практиками.

Таким образом, интеграция зарубежного опыта в маркетинговую деятельность легкой промышленности Узбекистана не только способствует повышению конкурентоспособности сектора, но и создает возможности для устойчивого экономического роста. Важно продолжать

исследовать новые подходы и адаптировать их к реалиям узбекского рынка, что позволит стране занять достойное место в глобальной легкой промышленности.

Список использованных литератур:

1. Турсунов Б.О. "Стратегия развития легкой промышленности Республики Узбекистан". Вестник Института экономики Российской академии наук.
2. "Маркетинг в отраслях и сферах деятельности". Учебное пособие.
3. "Релокация производства: на родину хлопка". PROfashion.
4. "Зарубежный опыт инновационного развития легкой промышленности". CyberLeninka.
5. "Перспективные направления развития предприятий легкой промышленности Узбекистана". ResearchGate.
6. "Перспективы применения маркетинговых принципов при развитии предприятий легкой промышленности". CyberLeninka.
7. McKinsey & Company. (2022). "The Future of Fashion: Sustainable and Digital Trends."
8. Boston Consulting Group. (2021). "Big Data in the Textile Industry: A New Era of Insights."
9. OECD. (2020). "Market Competitiveness in Developing Countries."
10. World Bank. (2023). "Opportunities and Challenges in Central Asia's Light Industry."
11. United Nations. (2022). "Sustainability in Global Textile Markets."
12. Каримов, И. А. (2019). "Инновационные подходы в развитии легкой промышленности Узбекистана."
13. Сафаров, Ш. Х. (2021). "Роль маркетинга в конкурентоспособности узбекских предприятий."
14. Юлдашев, Н. И. (2020). "Экспортный потенциал и локальный брендинг в Узбекистане."

UDK: 336.69

MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARIGA O‘TISH JARAYONLARI TAHLILI

АНАЛИЗ ПРОЦЕССОВ ПЕРЕХОДА НА МЕЖДУНАРОДНЫЕ СТАНДАРТЫ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ

ANALYSIS OF THE TRANSITION PROCESSES TO INTERNATIONAL FINANCIAL REPORTING STANDARDS

Ochilova Ma’suma Nodirjonovna, Iqtisodiyot fakulteti
2-kurs talabasi, O‘zbekiston Milliy universiteti

Аннотация

Мақоллада xo‘jalik yurituvchi subyektlarni qo‘llab-quvvatlash, tashqi savdo aylanmasini oshirish va chet el investorlarini jalb qilish uchun bugalteriya hisobining milliy standartlari (BHMS) dan moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) ga o‘tish orqali moliyaviy hisobotlarni ochiqchilik va ishonchlik bilan ta’minlash doirasidagi muammolar va olib borilayotgan ishlar ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Bugalteriya hisobining milliy standarti, moliyaviy hisobotning xalqaro standarti, xo‘jalik yurituvchi subyektlar, tashqi savdo aylanmasi, investorlar, moliyaviy hisobot.

В статье рассматриваются проблемы и текущая работа по обеспечению прозрачности и достоверности финансовой отчетности путем перехода от национальных стандартов бухгалтерского учета (НСБУ) к международным стандартам финансовых отчетности (МСФО)

в целях поддержки субъектов хозяйствования, увеличения внешнеторгового оборота и привлечения иностранных инвесторов.

Ключевые слова: национальный стандарт бухгалтерского учета, международный стандарт финансовой отчетности, хозяйствующие субъекты, внешнеторговый оборот, инвесторы, финансовая отчетность.

The article examines the problems and ongoing work in ensuring transparency and reliability of financial statements by transitioning from national accounting standards (NAS) to international financial reporting standards (IFRS) to support business entities, increase foreign trade turnover, and attract foreign investors.

Keywords: National accounting standard, international financial reporting standards, business entities, foreign trade turnover, investors, financial reporting.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevraldagi PQ-4611-sonli “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori bilan moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) ga o‘tishni jadallashtirish orqali xorijiy investorlarni zarur axborot muhiti bilan ta‘minlash va xalqaro moliya bozorlariga kirish imkoniyatlarini kengaytirish, shuningdek, hisob va audit sohalari mutaxassislarini xalqaro standartlar bo‘yicha tayyorlash tizimini takomillashtirish;

2021-yil 1-yanvardan boshlab, MHXS asosida buxgalteriya hisobi yuritilishini tashkil etish va 2021-yil yakunlaridan boshlab moliyaviy hisobotni MHXS asosida tayyorlash;

2021-yil yakuniga qadar buxgalterlarni xalqaro sertifikatlash doirasida “MHXS bo‘yicha moliyaviy hisobot” fanini muvaffaqiyatli topshirganligi to‘g‘risida hujjatga yoxud “Sertifikatlangan xalqaro professional buxgalter (CIPA)”, “Sertifikatlangan diplomli buxgalter (ASSA)”, “Sertifikatlangan jamoatchi buxgalter (SRA)” va “Xalqaro moliyaviy hisobot bo‘yicha diplom (DipIFR)” sertifikatlaridan biriga ega kamida uch nafar mutaxassis miqdorida MHXSni sifatli qo‘llash uchun yetarli bo‘lgan buxgalteriya xizmati xodimlari bilan ta‘minlash kabi vazifalar belgilab berilgan [1].

Xo‘jalik yurituvchi subyektlar moliyaviy hisobotining xalqaro standartlar asosida taqdim etilishi chet el investorlari uchun qulaylik yaratadi, shu bilan birga xalqaro standartlar asosida tuzilgan hisobot ochiqchilik va ishonchlilikni to‘la qonli ta‘minlab bera oladi.

Moliyaviy hisobot xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini to‘la qonli o‘zida aks ettira oladigan, uning hozirgi holati va kelajakdagi natijalarini yaqqol namoyish qiluvchi muhim vosita hisoblanadi. Boshqaruv qarorlarini qabul qilishda ham eng ahamiyatlisi moliyaviy hisobot hisoblanadi.

Jahonda moliyaviy hisobotni tashkil etishning xilma-xil yo‘llari, usullari va turlari mavjud. Shulardan biri Amerika Qo‘shma Shtatlarining hisoblash usulidir.

Qo‘shma Shtatlar tomonidan qabul qilingan buxgalteriya hisobi tamoyillaridan (AQSh GAAP) foydalangan holda hisobot berish Moliyaviy Hisobot Xalqaro Standartlari (IFRS) bo‘yicha hisobot berishdan ko‘ra ishonchliroq ma‘lumot beradi. Boshqa tomondan, IFRS bo‘yicha hisobot AQSh GAAP bo‘yicha yillik hisobotlarga qaraganda ko‘proq tegishli ma‘lumotlarni taqdim etadi. AQSh GAAP va IFRS o‘rtasidagi asosiy sifat xususiyatlariga ta‘siri sezilarli darajada farq qiladi (Beest, Braam va Boelens, 2009). Ushbu fikrni ko‘rsatish uchun AQSh GAAP asosiy sifat xususiyatini - ishonchli vakillikni ta‘kidlaydi va IFRS tegishli xususiyatni ta‘kidlaydi. Uch yil davomida olib borilgan tadqiqot Buxarest fond birjasi va ularning moliyaviy hisobotlarida ellikta listingga olingan kompaniyaning moliyaviy hisobot sifatini birinchi marta IFRS bo‘yicha qabul qilishning ta‘sirini o‘rganadi. Ushbu tadqiqotning asosiy xulosasi shuni ko‘rsatadiki, moliyaviy hisobot sifati bilan ijobiy bog‘liq bo‘lgan hisob-kitob sifati IFRS qabul qilingandan keyin oshgan (Gajevszky, 2015). Biroq, bir qator tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, moliyaviy hisobot sifati faqat buxgalteriya standartlari bilan belgilanmaydi (Walker, Zeng va Li, 2013) [2].

IFRS ga keladigan bo‘lsak, bu standart IASB (International Accounting Standards Boards) tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, hozirgi kunda 140 dan ortiq mamlakatlarda qo‘llaniladi. IFRS

barcha mamlakatlar qo‘llay oladigan, qat’iy belgilangan qoidalar bilan tuzilgan bugalteriya hisobi bo‘lib, u ishonchlilik, shaffoflik va davlatlararo solishtirish mumkin bo‘lgan tizimni anglatadi. IFRS dan foydalashning ustun jihatlari:

- taqqoslanuvchanlik;
- mustahkamlik;
- ishonchlilik.

Taqqoslanuvchanlik. IFRS investorlarga, moliyaviy hisobotni tahlil qiluvchilarga va boshqa moliyaviy ma’lumotlardan foydalanuvchilarga turli mamlakatlar va bozorlar bo‘yicha kompaniyalar faoliyati va moliyaviy holatini solishtirish imkonini beradi.

Mustahkamlik. IFRS kompaniyalar turli xil tranzaksiyalarni va hodisalarni amalga oshirayotganda bir xil hisoblash siyosati va metodlarini qo‘llash orqali manipulatsiya riskini va noto‘g‘ri talqin qilishlarni kamaytirishni ta’minlaydi.

Ishonchlilik. IFRS kompaniyalar tomonidan yetarli darajada oshkoralik va buxgalteriya tanlovlari hamda taxminlarini yoritib berishlarini talab qilish orqali moliyaviy ma’lumotlarni ishonchlilikini ta’minlaydi.

IFRS va GAAP o‘rtasidagi farqlarni solishtiradigan bo‘lsak, IFRS ko‘proq prinsiplarga asoslangan bo‘ladi, ya’ni u umumiy usul va maqsadlar bilan ta’minlaydi; moslashuvchanlik va mulohazalarni olib borishga imkon beradi; oshkoralik va yaxshi yoritilib berilganlikni talab qiladi va butun dunyo bo‘yicha tushunarli bo‘lgan bugalteriya hisoboti tili hisoblanadi. GAAP esa ko‘proq qonun-qoidalarga asoslangan bo‘lib, maxsus qoidalar, moliyaviy resurslarni o‘lchash va tan olish, shu bilan birga davlat va nodavlat tashkilotlarda turli xil standartlarni o‘z ichiga oladi [3].

IFRS va BHMS o‘rtasidagi farqlar bo‘yicha fikr yuritadigan bo‘lsak, BHMS da tranzaksiyalar raqamlar orqali amalga oshiriladi.

Masalan, asosiy vositalarni hisobga oluvchi schyotlarda - asosiy vositalar obyektlarining ichki harakati aks ettirilganda: DT: 0100-0190, KT: 0100-0190; asosiy vositalar o‘z bo‘linmalaridan kelib tushganda: DT: 0100-0190, KT: 6110.

IFRSda esa tranzaksiyani anglatuvchi so‘zlardan foydalaniladi. Masalan, Graham biznesga 5000 summada kapital kiritishini aks ettiradigan bo‘lsak quyidagicha bo‘ladi (1-rasm).

Graham : Double entries and Ledger accounts

1)	Dr. Cash 5,000.00		Dr	Cash	Cr		Dr	Capital	Cr
	Cr. Capital 5,000.00			opening balance	-				0 open bal
				Capital	5,000.00				5,000.00 Cash

1-rasm. Kapital kiritishni aks ettirish

Ko‘rinib turganidek IFRS tizimi ochiqchilik, ishonchlilik va eng muhimi tranzaksiyalarni so‘zlar bilan ifodalanishi orqali kengroq tushunish imkonini beradi. Bu esa o‘z navbatida mamlakatlar o‘rtasida bir-birini tushungan holda munosabatlarni rivojlantirishga imkon beradi.

So‘ngi yillarda mamlakatimizda ham buxgalteriya hisobining milliy standartini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga moslashtirish bo‘yicha salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda.

Xusasan, normativ-huquqiy hujjatlarni bugungi kun talablarini hisobga olib, yuridik shaxslarga iqtisodiy faoliyat yuritishlarida yengilliklar yaratish berish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirining 2024-yil 14-iyundagi 133-son “O‘zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standarti (5-sonli BHMS) “Asosiy vositalar”ni tasdiqlash haqida”gi bug‘rug‘i qabul qilindi hamda O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2024-yil 9-avgustda 3546 raqami bilan ro‘yxatdan o‘tkazildi [4].

Yangi qabul qilingan 5-sonli BHMSda bir qancha o‘zgarishlar mavjud bo‘lib, bu o‘zgarishlarning kiritilganligi mamlakatimizda buxgalteriya hisobini tashkil qilishni xalqaro standartlar darajasiga olib chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi (1-jadval).

Moddiy aktivlarni asosiy vositalar tarkibiga qabul qilishdagi mezonlar, asosiy vositalar eskirishini hisoblashni boshlash muddatlarining o‘zgarishi, asosiy vositalarning korxonalardan chiqib

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 2-son 2025 yil

ketishida ularning eskirish summalarini hisoblashdan to‘htalishi kabi dolzarb masalalarning aniq belgilab berilgani so‘zimizning isbotidir.

1-jadval

2025-yil 1-yanvardan asosiy vositalar hisobini yuritishdagi o‘zgartirishlar va qo‘shimchalar [5]

№	Oldingi tahrirdagi 5-sonli BHMS (01.01.2025-yilgacha amalda bo‘lgan)	Yangi tahrirdagi 5-sonli BHMS (01.01.2025-yildan amalda)
1.	Asosiy vositalar tarkibiga quyidagi mezonlarga bir vaqtning o‘zida javob beradigan moddiy aktivlar kiritiladi: a) bir yildan ortiq xizmat muddati; b) bir birlik (to‘plam) uchun qiymati O‘zbekiston Respublikasida (xarid paytida) belgilangan eng kam oylik ish haqi miqdorining ellik baravaridan ortiq bo‘lgan buyumlar.	Asosiy vositalar — tashkilotning uzoq muddat davomida (bir yildan ortiq) xo‘jalik faoliyatini yuritishda mahsulot ishlab chiqarish, ishlarni bajarish yoki xizmatlar ko‘rsatish jarayonida yoxud ma‘muriy va ijtimoiy-madaniy vazifalarni bajarish jarayonida foydalaniladigan, shuningdek ijaraga berish mumkin bo‘lgan moddiy aktivlar.
2.	Xizmat muddati va qiymatidan qat’iy nazar, quyidagilar asosiy vositalar tarkibiga kiritilmaydi: a) maxsus asboblari va moslamalar (muayyan buyumlarni seriyalab va ommaviy ishlab chiqarish yoki yakka tartibdagi buyurtmani tayyorlash uchun mo‘ljallangan maqsadli vazifadagi asboblari va moslamalar); b) maxsus va sanitariya kiyimlari, maxsus poyabzal; v) ko‘rpa-to‘shaklar; g) kanselyariya ashyolari (kalkulyatorlar, stol jihozlari va hokazo); d) oshxona inventari, shuningdek oshxona choyshablari; ye) barpo etish xarajatlari qurilish-montaj ishlarining tannarxiga kiritiladigan vaqtinchalik (notitul) inshootlar, moslamalar va qurilmalar; j) foydalanish muddati bir yildan kam bo‘lgan almashtiriladigan uskunalar; z) ovlash qurollari (trallar, yoyma to‘rlar, to‘rlar, jihozlar, merejlar va hokazo).	Nazarda tutilmagan.
3.	Asosiy vositalar bo‘yicha amortizatsiya ajratmalarini hisoblash mazkur ob’ekt asosiy vositalar tarkibiga qabul qilingan oydan keyingi oyning dastlabki sanasidan boshlanadi hamda mazkur ob’ektning amortizatsiyalanadigan qiymati to‘liq qoplangunga yoxud ushbu ob’ekt balansdan hisobdan chiqarilgunga qadar amalga oshiriladi.	Asosiy vositalar bo‘yicha amortizatsiya ajratmalarini hisoblash mazkur ob’ekt asosiy vositalar tarkibiga qabul qilingan va ishga tushirilgan sanadan boshlanadi hamda mazkur ob’ektning amortizatsiyalanadigan qiymati to‘liq qoplangunga yoxud ushbu ob’ekt balansdan hisobdan chiqarilgunga qadar amalga oshiriladi.
4.	Asosiy vositalar bo‘yicha amortizatsiya ajratmalarini hisoblash mazkur ob’ektning amortizatsiyalanadigan qiymati to‘liq qoplangan yoki ushbu ob’ekt balansdan hisobdan chiqarilgan oydan keyingi oyning dastlabki sanasida to‘xtatiladi.	Asosiy vositalar bo‘yicha amortizatsiya ajratmalarini hisoblash mazkur ob’ektning amortizatsiyalanadigan qiymati to‘liq qoplangan yoki ushbu ob’ekt balansdan hisobdan chiqarilgan sanadan to‘xtatiladi.

Xulosa qilib aytganda bugalteriya hisobining milliy standartlaridan moliyaviy hisobning xalqaro standartlariga o‘tish ishonchlik va oshkoralikni oshirish va shu bilan birga ma‘lumotlarni to‘liq aks ettirish imkoniyatini berish orqali sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan turli xil muammolarning oldini oladi. Bu orqali esa faoliyat ko‘rsatayotgan tashkilotlarda investorlarni jalb qilish imkoniyati

oshadi va o‘z navbatida bu ham tashqi savdo aylanmasining miqdorini oshirishda o‘zining hissasini qo‘shadi.

Shu sababli hozirgi vaqtda buxgalteriya hisobining milliy standartlaridan moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish chora-tadbirlarini tezlashtirishda bu sohada mutaxassis kadrlarni tayyorlash uchun xalqaro bugalteriya sertifikatlarini olishga yo‘naltirilgan turli xil tadbirlar tashkil etib kelinmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevraldagi “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4611-sonli Qarori.<https://lex.uz/docs/-4746047>.
2. https://www.researchgate.net/publication/314236476_Financial_Reporting_Quality_A_Literature_Review
3. <https://medium.com/@accountinghomework/a-guide-to-international-financial-reporting-standards-introduction-comparison-and-application-53e35fe49add>
4. O‘zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining 5-son “Asosiy vositalar”ni tasdiqlash haqidagi milliy standarti (2024-yil 14-iyun, 133-son), <https://lex.uz/docs/7058293#7060333>.
5. K.Y.Jabbarov, M.N.Ochilova. Buxgalteriya hisobini yutirishda huquqiy asoslarning takomillashtirilishi. “Konstitutsiya - inson farovonligi va jamiyat barqaror rivojlanishining huquqiy kafolati” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi to‘plami // Toshkent, 2024-yil 5-dekabr. – 221-222 b.

UDK: 338.24

O‘ZBEKISTONDA AHOLI DAROMADLARINI OSHIRISH ORQALI KAMBAG‘ALLIK MUAMMOSINI BARTARAF ETISH

ЛИКВИДАЦИЯ БЕДНОСТИ В УЗБЕКИСТАНЕ ПУТЕМ УВЕЛИЧЕНИЯ ДОХОДОВ НАСЕЛЕНИЯ

ELIMINATING POVERTY IN UZBEKISTAN BY INCREASING POPULATION INCOME

Boyev X.I. TDIU professori, i.f.d.

Adilov B.B. O‘zMU dots.ntl,i.f.n.

Annotatsiya

Yangi O‘zbekiston ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining zamonaviy bosqichida aholi farovonligi, turmush darajasi va sifatini oshirish bosh maqsad bo‘lib hisoblanadi, aholi daromadlari tushunchasi, shakllanish manbalari, yo‘nalishlari, daromadlar tabaqalanishi, tabaqalanishning yuzaga kelish sabablari, daromadlar tengsizligini ifodalovchi ko‘rsatkichlar tizimi hamda uning mezonlari tahlil qilingan, aholi daromadlarining shakllanish manbalari va ularga ta’sir qiluvchi omillar tahlil qilinib, sohada mavjud bo‘lgan muammolar aniqlangan va ularni bartaraf qilish hamda aholi daromadlarini oshirish yuzasidan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: aholi soni, tarkibi, daromadlari, jamiyatning ijtimoiy qiyofasi, kam ta’minlanganlik, kambag‘allik, ijtimoiy muammolar, daromadlar tengsizligi

На современном этапе социально-экономического развития нового Узбекистана основной целью является повышение благосостояния, уровня и качества жизни населения. Проанализированы понятие доходов населения, источники формирования, направления, стратификация доходов, причины стратификации, система показателей, выражающих неравенство доходов и ее критерии. Проанализированы источники формирования доходов

населения и факторы, влияющие на них, выявлены существующие проблемы в сфере, даны научные предложения и практические рекомендации по их устранению и повышению доходов населения.

Ключевые слова: численность населения, состав, доход, социальный облик общества, неразвитость, бедность, социальные проблемы, неравенство доходов.

At the present stage of socio-economic development of the new Uzbekistan, the main goal is to improve the well-being, standard of living and quality of the population, the concept of population income, sources of formation, directions, stratification of income, causes of stratification, the system of indicators reflecting income inequality and its criteria is analyzed, sources of formation of population income and factors influencing them are analyzed, existing problems in the sphere and their elimination and income of the population are identified. scientific proposals and practical recommendations for improvement are given.

Keywords: population, structure, income, social image of society, low-income groups of the population, poverty, social problems, income inequality.

Jahondagi shiddatli rivojlanish bozor iqtisodiyoti raqobatiga asoslangan jamiyat sifatida har bir jamiyat a'zosini o'z hayoti farovonligini ta'minlash va daromadlarini oshirish maqsadida tinimsiz harakat qilishga majbur etadi. Bozor iqtisodiyotida daromad topish hayot farovonligining kafolati bo'lib, sub'ektlarning daromad topishi va uni ko'paytirib borishi har bir inson faoliyatining asosiy mazmunidir. Bozor iqtisodiyotida daromad shakllari pul daromadlari, xizmat shaklidagi daromadlar va natural daromadlarga bo'linib o'rganilishi maqsadga muvofiqdir. Daromadlarni shakllanish jihatidan hamda turlariga ko'ra bozor va nobozor daromadlarga ajratish mumkin. Shu bilan birga, hozirgi kunda daromadlar turkumlanishida qonuniy va noqonuniy jihatlar mavjud. Bozor iqtisodiyoti sharoitida qonuniy daromadlar, avvalo, bozor daromadlaridir. Ular tarkibiga:

- mehnat natijasidan keladigan daromadlar,
- mulkdan kelib tushadigan daromadlar,
- aktsiyalardan tushadigan daromadlar,
- vositachilikdan kelib tushadigan daromadlar kiradi.

Shu bilan bir qatorda, nobozor daromadlari ham saqlanib qolmoqda. Ularga asosan:

- byudjet tashkilotlari tomonidan xodimlarga beriladigan ish haqi,
- transfert to'lovlari,
- firmalarning moddiy yordami,
- qarindosh-urug'lar tomonidan beriladigan yordamlar kiradi.

Ma'lumki, butun dunyoda mavjud bo'lgani kabi, bizda ham saqlanib kelayotgan noqonuniy daromadlar jamiyatda uzoq muddat saqlanib qolmoqda. Bularga:

- soliqdan yashirilgan daromadlar,
- mansab yuzasidan pinhoniylar yaratilgan imtiyozlar,
- pul shaklidagi pora,
- natural shakldagi moddiy manfaatlar,
- mansabga qarab beriladigan sovg'a-salomlar,
- moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlash kabilar kiradi.

Nazariy jihatdan daromad ishlab chiqarish omillariga to'lanadigan haq sifatida qaraladi.

Davlatga to'lanadigan soliqlar va subsidiyalar hali dastlabki daromadlarga kiritiladi. 2024-yilda aholining real daromadlari 8,1% o'sdi, bu 2023-yildagi ko'rsatkichdan sezilarli darajada yuqori. Shu bilan birga, yeng boy uchta va yeng kambag'al uchta hudud o'rtasidagi aholi jon boshiga daromadlar farqi 2,4 baravargacha oshdi. Uchta viloyatda real daromadlar sezilmas darajada o'sdi [1]. Agar daromadga ta'rif beriladigan bo'lsa, u o'z yaratuvchisining ixtiyorida bo'lib, zaruriy ne'matlarni topish uchun pul va moddiy asosni tashkil etadi, yangi daromad keltirish vositasi va ne'matlar majmuasidan iborat umumiy resurs hisoblanadi. Daromadlar tarkibida bozor daromadlari alohida o'rin egallab, daromad keltiruvchi omillar bozor vositasida daromad topish maqsadida ishlatilishi

sababli, ular turli mulk shaklidagi sub’ektlar daromadi sifatida qaraladi. Bozor daromadlari ko‘plab vazifalarni bajarish orqali namoyon bo‘ladi:

- avvalo, bozor daromadi fuqaroning hayotiy ta‘minlanishining moddiy asosidir;
- bozor daromadlari fuqaro salohiyatini takomillashtirib borishga undaydi;
- bozor daromadlari tabaqalanishi natijasida aholining turmush darajasidagi farqlar (boylar, o‘rtahollar, kambag‘allar) vujudga keladi;
- bozor daromadlari ijtimoiy himoyaga muhtoj aholi qatlamlarini moliyaviy jihatdan muhofaza qilishda katta ahamiyatga ega.

Jahon amaliyotida aholi turmush darajasini yaxshilashga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirilayotgan bir vaqtda, rivojlangan mamlakatlar aholisining har o‘n kishisidan biri xalqaro kambag‘allik chegarasida (1,90 AQSh dollari kunlik daromad) yashayotgani kuzatilmoqda.

O‘zbekistonda aholini ijtimoiy himoya qilish orqali mamlakatda kambag‘allikni kamaytirishga katta e‘tibor qaratilmoqda. Aholi jon boshiga o‘rtacha nominal umumiy daromadlar Toshkent shahrida o‘rtacha respublika ko‘rsatkichidan yuqori bo‘ldi. Poytaxtda u 44,4 million so‘mdan 60,6 million so‘mgacha o‘sd, Navoiy viloyatida — 31,4 million so‘mdan 38,1 million so‘mgacha, Buxoro viloyatida — 23,5 million so‘mdan 27,5 million so‘mgacha, Toshkent viloyatida — 20,7 million so‘mdan 25,1 million so‘mgacha. Aholi jon boshiga daromadlarning yeng yuqori real o‘sishi Toshkent shahri (+15,4%), Navoiy (7,9%) va Toshkent (6,4%) viloyatlarida qayd yetildi. Surxondaryo, Namangan va Farg‘ona viloyatlarida aholining real daromadlari biroz o‘sd, mos ravishda 0,2%, 0,5% va 1,1% [2].

Aholi kambag‘alligini kamaytirish uchun ijtimoiy himoyaga va doimiy yordamga muhtoj shaxslar uchun davlat tomonidan “Temir daftar”, “Ayollar daftari”, “Yoshlar daftari” joriy etildi. Bu yangicha mexanizmning joriy etilishi natijasida ijtimoiy nafaqa bilan ta‘minlanadigan aholi soni qariyb 1,5 barobar oshirildi. O‘zbekiston aholisining turli qatlamlari daromadlarini, xususan “Dehqon va fermerlar” daromadini kamida 2 barobar oshirish ko‘zda tutilgan.

1-rasm. Hududlar bo‘yicha aholi jon boshiga umumiy daromadlar hajmi (2024 – yilning yanvar-dekabr oylari bo‘yicha, ming so‘m) [7]

Aholi turmush darajasi – aholining hayot kechirishi uchun zarur bo‘lgan moddiy va ma‘naviy ne‘matlar bilan ta‘minlanishi hamda ularehtiyojining bu ne‘matlar bilan qondirilishi darajasi. Aholi turmush darajasi ko‘rsatkichlari har bir mamlakatning iqtisodiy o‘sishi va ijtimoiy taraqqiyot darajasini belgilovchi mezondir. Shuning uchun har bir mamlakat aholi turmush darajasini oshirish uchun intiladi va uni davlat siyosatining asosiy maqsadi deb biladi.

Bozor munosabatlariga o‘tish davrida O‘zbekistonda yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga mos keladigan va jamiyat talablariga javob beradigan turmush darajasi konsepsiyasi yaratildi. Ushbu konsepsiyani shakllantirishda hozirgi kunda jahon amaliyotida keng qo‘llanilayotgan turmush sifati konsepsiyasining ayrim qoidalarini o‘z ifodasini topdi.

Tarixiy jihatdan ushbu konsepsiya inson hayotining iqtisodiy-ijtimoiy parametrlarini aks ettiruvchi mehnat, mehnat sharoiti va sifati, ish bilan bandlik, turmush darajasi kabi konsepsiyalarning rivojlanishi asosida yuzaga kelgan.

Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, daromadlarni rivojlantirish bo‘yicha rivojlangan hamda rivojlanayotgan mamlakatlarda muqobil va samarali tizimlar barpo etilgan. Ushbu tizimlar daromadlarning moliyaviy barqarorligini ta‘minlashda o‘ziga xos xususiyatlarni ro‘yobga chiqarishga imkoniyat yaratib bermoqda. Pandemiya keyingi dunyoda inflyatsiyaning qayta paydo bo‘lishi, foiz stavkalarining oshishi, geosiyosiy noaniqliklar sharoitida daromadlar nobarqaror tebranmoqda. Umuman olganda, mamlakatda aholi daromadlarini ko‘paytirish va moliyaviy barqarorligini ta‘minlash borasida rivojlangan mamlakatlarda ko‘p darajali tizim yaratilganligi yaxshi samara bermoqda: O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoev Oliy Majlisga murojaatnomasida shunday ta‘kidlagan, “Biz ilg‘or xorijiy tajriba asosida aholining munosib hayot darajasi uchun zarur bo‘lgan daromadlarni aniqlash bo‘yicha ‘iste‘mol savatchasi tushunchasini qonunchilikda mustahkamlab, uni amalda qo‘llab-ta‘minlash mexanizmlarini yaratishimiz lozim”. [3] Ayni vaqtda aholining real daromadlari ish haqi, stipendiya, pensiya va nafaqalarni bosqichma-bosqich oshirish bo‘yicha ham amaliy choralar ko‘riladi, deb alohida ta‘kidlab aytdilar. O‘zbekistonda fuqarolarning tadbirkorlikdan, mulkdan va mustaqil holatdagi ish bilan bandlikdan oladigan daromadlari o‘ziga borayotgani namoyon bo‘lmoqda. Bu esa aholining iqtisodiy faolligini oshirish va xususiy sektorning rivojlanishi bilan bog‘liq. Hozirgi vaqtda aholini ijtimoiy himoyalashning samarali usullarini amalga oshirish lozim.

1. Mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiya qilish – yangi texnologiya va texnikani ishlab chiqarishga joriy qilib borish zarur.

2. Fuqarolarni o‘z-o‘zini himoyalashga ommaviy ravishda safarbar etish – aholiga biznes bilan shug‘ullanish uchun davlat tomonidan past foizli kreditlar berilishini ko‘paytirish.

3. Yakka tartibdagi va oilaviy biznesni rivojlantirish – davlatning moliyaviy yordami va aholining jamg‘armalari yordamida tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash.

4. Daromadlar va turmush darajasi o‘rtasidagi tafovutni kengayib ketishiga yo‘l qo‘ymaslik – ijtimoiy tenglikni ta‘minlash muhim.

5. Kambag‘allik va qashshoqlikka qarshi kurashishni har kunlik hayot tarziga aylantirish – bunda barcha ijtimoiy qatlamlar birgalikda harakat qilishi kerak.

6. Ta‘lim tizimini sifat va miqdor jihatidan rivojlantirish – har bir fuqaroni yoshlikdan bir nechta hunarga o‘rgatish.

7. Sog‘liqni saqlash tizimini rivojlantirish – har bir shaxsni shaxsiy gigiyenaga, o‘z salomatligi va oila a‘zolarining sog‘lig‘i uchun javobgarlikka o‘rgatish. Bu choralar aholi farovonligini oshirish va ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlash uchun hayotiy zaruratdir. Mamlakat aholisini uy-joy bilan ta‘minlashga alohida e‘tibor qaratish orqali fuqarolarning turmush darajasini oshirish va kambag‘allikdan chiqarish mumkin.

Dunyodagi mashhur iqtisodiy olimlar daromad haqida turlicha fikr bildirgan:

- U. Petti: Daromad – bu mehnat mahsuloti.
- A. Smit: Daromad mehnatga to‘lanadigan ish haqi va foydadan tashkil topadi [4].
- J. Sey: Kapital, tabiiy resurslar va inson mehnati natijasida daromad shakllanadi, uni tejamkorlik va oqilona foydalanish orqali oshirish mumkin.
- X. Boyov: Bozor iqtisodiyotida daromadlar orasidagi tafovut – tabiiy jarayon. Agar aholi tadbirkorlik bilan astoydil shug‘ullansa, bu katta daromad keltirishi mumkin, deb ta‘kidlaydi.

Jahondagi rivojlangan mamlakatlar tajribasi ko‘rsatmoqdaki, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirish orqali aholi daromadlari yil sayin oshib bormoqda. Bu holat AQSH, Angliya, Germaniya, Fransiya, Yaponiya, Kanada, Rossiya, Italiya, Dubay, Turkiya, Saudiya Arabistoni, Qatar va boshqa davlatlarda yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Shuning uchun ham O‘zbekistonda

tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, kreditlash mexanizmlarini takomillashtirish, aholini uy-joy bilan ta‘minlash va ishlab chiqarish sohasini rivojlantirish muhim masala hisoblanadi [5].

Hozirgi vaqtda aholi daromadlarini oshirishga bag‘ishlangan ilmiy izlanishlar mavjud bo‘lib, daromadlarni ko‘paytirish g‘oyalarini jamiyatga kengroq tadbiq etish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda fuqarolarni faol faoliyat bilan shug‘ullanishga va o‘z daromadlarini oshirishga safarbar etish, shu yo‘l bilan aholining o‘z-o‘zini ijtimoiy himoyalashini ommalashtirish, shuningdek, yoshlarni intilishchanlik va innovatsiyaviy ruhda tarbiyalashga hissa qo‘shish dolzarb masala hisoblanadi. Ilmiy maqolalarni tayyorlashda daromadlarni ko‘paytirish yo‘llarini hayotga tadbiq etish, daromad oqimlarini ta‘minlash masalalari ilmiy asosda tadqiq etildi. Bunda O‘zbekiston Respublikasi qonunlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, ijtimoiy-siyosiy sohalaridagi taniqli olimlarning ilmiy asarlari, tegishli vazirliklarning ko‘rsatmalari va ularning mazmun-mohiyati o‘rganildi. Daromadlarni oshirish bo‘yicha mavjud ko‘rsatkichlar statistik tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida turli nazariyalar o‘rganilib, mantiqiy fikrlash, tizimli yondashuv va qiyosiy tahlil usullaridan foydalanildi. Mazmunni yoritish va mohiyatini ochib berishda ilmiy-texnik axborot manbalari, darsliklar, o‘quv qo‘llanmalar, chet el adabiyotlari, davriy matbuot, ilmiy-amaliy anjumanlar to‘plamlari hamda internetda e‘lon qilingan ma‘lumotlardan foydalanildi.

Mamlakatimizda va dunyo miqyosida, shuningdek, turli davlatlarda hozirgi kunda ham kambag‘allik va qashshoqlik saqlanib qolmoqda. Hukumatlar va davlatlar o‘z aholisi tarkibidagi kambag‘allikni kamaytirish va qashshoqlikni tugatish uchun turli usullarni qo‘llab kelmoqda. Ammo dunyodagi ko‘plab mamlakatlarda kambag‘allik saqlanib qolayotgani turli omillar bilan bog‘liqdir. O‘zbekiston Prezidentining tashabbusi bilan kambag‘allik darajasi aniqlanib, hozirgi kunda uni kamaytirish bo‘yicha kurash olib borilmoqda. Ijtimoiy siyosatda aholi daromadlarini oshirishning asosiy manbai fuqarolarning shaxsiy mehnati va qobiliyatlari yig‘indisi hisoblanadi. Shaxsiy daromadni oshirish manbai insonning shaxsiy mehnati hamda fuqaroning egalik qilayotgan mulk miqdori bilan bog‘liq bo‘lib, daromadlarning tabaqalanishi aholi turmush darajasiga ta‘sir qiladi.

2-rasm. O‘zbekiston Respublikasida aholining daromadlari (2024 – yil yanvar-dekabr)[7]

Daromadni ko‘paytirishda davlatning ta‘siri aynan bozor taraqqiyotida kuchayib, davlat kambag‘allarni ijtimoiy himoya qilish orqali kambag‘allikni qisqartirishga va qashshoqlikni tugatishga erishadi. O‘zbekistonda davlat tashabbusi bilan aholi daromadlarini oshirishga alohida e‘tibor berilib, aholi daromadlarining xarid qobiliyatini oshirish, ichki bozorni mahalliy tovarlar bilan to‘ldirish siyosati amalga oshirilmoqda. 2024 yilning yanvar dekabr oylarida O‘zbekiston aholisining umumiy daromadlari 896,3 trillion so‘mni tashkil qildi. Bu haqida Prezident xuzuridagi statistika agentligi xabar beradi [6].

Daromadlar tarkibida mehnat faoliyati ulushi (yollanma ishchilar va o‘zini band qilganlar) 63,6% dan 62,8% ga kamaydi. Yollanma ishchilarning daromadlari 2023-yildagi 16,4% ga nisbatan

19%, o‘zini band qilganlarniki esa 17,5% ga nisbatan 15,9% oshdi. Transfertlar (pul o‘tkazmalari, nafaqalar, pensiyalar, stipendiyalar)dan olingan daromadlar ulushi ham kamaydi — 26,5% dan 26% gacha. Ularning nominal o‘ssishi 13,7% ni tashkil etdi (inflyatsiya bilan — 3,9%). Aholining umumiy daromadlarida xorijdan kelib tushgan pul o‘tkazmalarining ulushi 16,9% dan 16,5% ga kamaydi. Pul o‘tkazmalari asosan Andijon (jami daromaddagi ulushi — 27,6%), Farg‘ona (25,6%) va Xorazm (22,8%) viloyatlari aholisiga kelib tushyapti [7].

Mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatni muntazam ravishda yumshatish, daromadlarni ko‘paytirish, iste‘mol sifati va samaradorligini oshirish hayotning o‘zi taqozo etmoqda. Hukumat tomonidan olib borilayotgan ijtimoiy kafolatli siyosat doirasida ehtiyojmand aholi qatlamlariga mahallalar orqali moliyaviy va moddiy yordam ko‘rsatilmoqda.

Aholi daromadlarini bozor sharoitida oshirish uchun, avvalo, mamlakat miqyosida tadbirkorlikni ommaviy tarzda rivojlantirish zarur. Bu orqali fuqarolarning daromadlari oshib boradi. Aholining daromadlari faqat mehnat orqali yaratilishi kerak. Bozor sharoitida biron tomonidan yaratilgan daromadni boshqa biron egallashi oddiy holdir. Daromadlar klassifikatsiyasida muammo yagona bozor intizomida bo‘lib, bozor hamda no-bozor daromadlari mavjud. XXI asr iqtisodiyotidagi munosabatlar tobora inson g‘oyalariga asoslanib bormoqda. Bozor daromadlari bozor qonunlariga asosan ishlab topilgan daromad bo‘lib, u maxsus taqsimot qonuniga asoslanadi. Bu qonunga muvofiq iqtisodiyot subyektlari o‘z qo‘lidagi resurslarni tejamkorlik asosida ishlatgan holda daromad topishi mumkin. No-bozor daromadlar esa o‘zgarlar himoyasiga muhtojlik qoidasiga amal qiladi va uning miqdorini o‘zgartirish fuqarolarning xohishiga bog‘liq emas. Mehnatdan kelgan daromad bozor iqtisodiyoti sharoitida o‘z salmog‘i bilan namoyon bo‘ladi. Bozor sharoitida daromadlar sohasida ijtimoiy tengsizlik yillar davomida shakllanib boradi va jamiyatda aynan daromadlar asosida tafovutlar paydo bo‘ladi. Daromadning katta qismi aholining boy qatlamlari qo‘lida to‘planib boradi.

Davlat kam daromadli aholi manfaatlarini himoya qilish va ularning daromadlarini turli yo‘llar bilan oshirishga harakat qilishi lozim. O‘zbekistonda aholi daromadlarini ko‘paytirish uchun quyidagilarni tavsiya etamiz:

1. Har bir inson maktabdan boshlab biror hunar yoki kasb egallashiga alohida e‘tibor qaratish zarur.

2. Mamlakatimiz hududlarida aholining barcha qatlamlariga daromadni ko‘paytirish usullarini, ayniqsa, mahallalar orqali targ‘ib qilishni muntazam yo‘lga qo‘yish kerak.

3. O‘zbekistonda mehnatga bo‘lgan motivatsiyani kuchaytirish, mamlakat miqyosida iqtisodiyot erkinlik darajasini kengaytirish natijasida pul topishning muqobil usullarini ko‘paytirish lozim.

4. Respublikada aholining mulkka bo‘lgan intilishini kuchaytirish, davlat tomonidan har bir daromadni ko‘paytirishga intilayotgan shaxslarga moliyaviy jihatdan yordam berish va past foizli kreditlar berishni ko‘paytirish maqsadga muvofiq.

5. Mamlakatda kambag‘allikning kengayishiga yo‘l qo‘ymaslik uchun tomorqa, dehqon va fermer xo‘jaliklarida yetishtirilgan mahsulotlarni eksport qilishni ko‘paytirish lozim.

6. Maktablarda xorijiy tillarni o‘qitishni kuchaytirish va mavjud ishchilarni Yevropa mamlakatlariga ishchi kuchi sifatida jalb etish kerak.

7. Mamlakat miqyosida yakka tartibdagi mehnat faoliyati va biznesni ommalashtirish orqali aholi daromadlarini ko‘paytirish, shuningdek, jismoniy shaxslar tomonidan to‘lanadigan yer va mulk solig‘i bo‘yicha imtiyozlar berish lozim. Bu takliflar aholi daromadlarini oshirishga xizmat qiladi va kambag‘allikni qisqartirishda muhim o‘rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli Farmoni.
2. Mirziyoyev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisiga Murojaatnomasi. Xalq so‘zi 2023 yil.
3. Смит А. Исследование в природе и причинах богатства народов-М.Л. 1935-с 98.

4. Боев Х. Аҳолини манзилни ижтимоий ҳимоялашни бошқариш орқали камбағалликни камайтириш. Тошкент-2022. 46 бет.
5. Х.П. Абулқосимов. Иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солиш. Ўқув қўлланма. Тошкент-2018. 231 бет.
6. БМТнинг 2020 йилда қабул қилинган 2030 йилгача барқарор ривожланиш мақсадлари дастури.
7. Боев Х. Ўзбекистон аҳолини ижтимоий ҳимоялашни мошиялаштириш методологиясини такомиллаштириш муаммолари. Монография. Тошкент. Иқтисодиёт. 2023 й. 146 б.
8. [www. stat.uz](http://www.stat.uz)

UDK: 331.5

MAMLAKATIMIZ IQTISODIYOTIDA BANDLIKKA KO‘MAKLASHISHDA XUSUSIY TADBIRKORLIK FAOLIYATINING HOZIRGI HOLATI

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ЧАСТНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ОБЛАСТИ ЗАНЯТОСТИ В ЭКОНОМИКЕ НАШЕЙ СТРАНЫ

THE CURRENT STATUS OF PRIVATE ENTREPRENEURSHIP IN CONTRIBUTING TO EMPLOYMENT IN OUR COUNTRY'S ECONOMY.

Abduraxmonov Sherali Sharifjonovich Namangan davlat universiteti “Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes” kafedrasida katta o‘qituvchisi, tayanch doktoranti

Annotatsiya

Mazkur tadqiqotda O‘zbekiston Respublikasida xususiy tadbirkorlik faoliyatining rivojlanish darajasi va hozirgi holati chuqur tahlil qilingan. Xususiy tadbirkorlik mamlakat iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, yangi ish o‘rinlari yaratish, yalpi ichki mahsulot hajmini oshirish va aholi farovonligini yaxshilashda katta ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot davomida xususiy tadbirkorlikning iqtisodiyotdagi o‘rni, uning rivojlanishiga ta’sir etuvchi asosiy omillar, jumladan, qonunchilik islohotlari, davlat tomonidan ko‘rsatilayotgan qo‘llab-quvvatlash choralari hamda biznes muhitining yaxshilanishi ko‘rib chiqilgan. Shu bilan birga, xususiy sektorning hozirgi holati, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Xususiy tadbirkorlik, kichik biznes, iqtisodiy rivojlanish, investitsiyalar, tadbirkorlik muhiti, biznes innovatsiyalari, iqtisodiy islohotlar, davlat qo‘llab-quvvatlovi, soliq tizimi, raqobatbardoshlik, moliyaviy resurslar, bandlik, eksport salohiyati, biznes infratuzilmasi, kreditlash tizimi.

В настоящем исследовании дан углубленный анализ уровня развития и современного состояния частного предпринимательства в Республике Узбекистан. Частное предпринимательство является важной составляющей экономики страны и играет значительную роль в создании новых рабочих мест, увеличении валового внутреннего продукта и повышении благосостояния населения.

В исследовании рассмотрены роль частного предпринимательства в экономике и основные факторы, влияющие на его развитие, включая законодательные реформы, меры государственной поддержки, улучшение деловой среды. Одновременно были разработаны предложения и рекомендации по оценке текущего состояния частного сектора, существующих проблем и путей их решения.

Ключевые слова: Частное предпринимательство, малый бизнес, экономическое развитие, инвестиции, бизнес-среда, бизнес-инновации, экономические реформы,

государственная поддержка, налоговая система, конкурентоспособность, финансовые ресурсы, занятость, экспортный потенциал, бизнес-инфраструктура, система кредитования.

This study provides an in-depth analysis of the level of development and current state of private entrepreneurship in the Republic of Uzbekistan. Private entrepreneurship is an important component of the country's economy, playing a significant role in creating new jobs, increasing GDP, and improving the well-being of the population.

The study examined the role of private entrepreneurship in the economy, the main factors influencing its development, including legislative reforms, state support measures, and improving the business environment. At the same time, the current state of the private sector, existing problems, and proposals and recommendations for their elimination were developed.

Keywords: Private entrepreneurship, small business, economic development, investments, business environment, business innovations, economic reforms, state support, tax system, competitiveness, financial resources, employment, export potential, business infrastructure, lending system.

O‘zbekiston iqtisodiyotining barqaror va o‘shirish sur‘atlarini ta‘minlashda xususiy tadbirkorlik faoliyatining roli beqiyosdir. O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan keyin amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar, jumladan, bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayoni xususiy sektorning rivojlanishi uchun qulay imkoniyatlarni yaratdi. Xususiy tadbirkorlikning rivojlanishi esa, nafaqat iqtisodiy o‘shirish, balki mamlakatda yangi ish o‘rinlarining yaratilishi, innovatsiyalarni joriy etish va raqobatni rivojlantirish kabi ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlarni ham ta‘minlamogda[1].

O‘zbekistonning iqtisodiy siyosati va davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanayotgan tadbirkorlik muhitining yaxshilanishi, xususiy sektorni rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar, xususiy tadbirkorlik faoliyatining sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarilishiga olib keldi. O‘zbekistonda xususiy tadbirkorlik subyektlari ishlab chiqarishdan tortib, xizmat ko‘rsatish sohasigacha bo‘lgan keng ko‘lamli faoliyatlar bilan shug‘ullanishmogda. Xususan, kichik va o‘rta biznesning rivojlanishi iqtisodiyotning muhim qismi sifatida qaraladi, chunki ular yangi ish o‘rinlarini yaratish, raqobatni oshirish va ishlab chiqarish samaradorligini ta‘minlashda muhim ahamiyatga ega[2].

Shu bilan birga, xususiy tadbirkorlikning rivojlanishi davomida bir qator muammolar ham yuzaga kelmoqda. Bular orasida tadbirkorlarning soliqqa tortish tizimi, kreditorlar bilan munosabatlar, davlat organlarining nazorat funksiyalari va iqtisodiy islohotlarni yanada takomillashtirish lozim. Bunday tadbirlar, kichik va o‘rta biznes subyektlari uchun iqtisodiy o‘shirishning omillari bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Shunday ekan, xususiy tadbirkorlik faoliyatining hozirgi holati va uning rivojlanish darajasi o‘zgaruvchan iqtisodiy sharoitlarda tahlil qilinishi zarur.

Mazkur mavzu, O‘zbekiston iqtisodiyotining xususiy sektori va uning rivojlanish darajasini o‘rganish orqali, mamlakatning iqtisodiy siyosatini, tadbirkorlik muhitini va ularga yaratilgan sharoitlarni yanada takomillashtirish uchun yangi yondashuvlar va strategiyalarni ishlab chiqishga imkon beradi. Shu bilan birga, xususiy tadbirkorlik faoliyatining bugungi holatini tahlil qilish, uni yanada rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish va ushbu jarayonda davlatning rolini belgilash muhimdir. Bu ish, nafaqat iqtisodiyotning barqaror o‘shirishini ta‘minlash, balki mamlakatda ijtimoiy adolat, iqtisodiy farovonlik va xalq turmush darajasini yaxshilashga qaratilgan strategiyalarning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Shu ma’noda, xususiy tadbirkorlik faoliyatining rivojlanish darajasi va hozirgi holatini o‘rganish, mamlakatimiz iqtisodiyotining barqarorligi va global raqobatbardoshligini ta‘minlashga hissa qo‘shadi. Tadqiqot, shuningdek, tadbirkorlikni rivojlantirish uchun zarur bo‘lgan qonunchilik bazasini mustahkamlash, davlat yordam tizimini takomillashtirish va xususiy sektorda innovatsion faoliyatni kengaytirish bo‘yicha aniq tavsiyalarni ishlab chiqishga imkon yaratadi[2].

Xususiy tadbirkorlik faoliyatining iqtisodiy jarayonlardagi o‘rni bir qancha iqtisodiy nazariyalarda tadqiq etilgan. Adam Smit (1776) va Deyvid Rikardo (1817) kabi klassik iqtisodchilar bozor iqtisodiyotining o‘z-o‘zini tartibga solish tamoyiliga asoslangan holda tadbirkorlikning jamiyat

taraqqiyotidagi rolini ta’kidlaganlar[3]. Ularning fikricha, erkin bozor sharoitida tadbirkorlik tashabbuslari resurslarni samarali taqsimlashga xizmat qiladi.

J.Shumpeter (1934) innovatsion tadbirkorlik nazariyasini ilgari surib, xususiy tadbirkorlarni iqtisodiy rivojlanishning asosiy drayveri sifatida ko’rsatgan. Uning fikricha, yangi mahsulotlar, xizmatlar va ishlab chiqarish jarayonlarini joriy etish orqali tadbirkorlar iqtisodiy o’sishni tezlashtiradi[4]. Zamonaviy iqtisodchilardan P.Drucker (1985) tadbirkorlikni boshqarish tamoyillari va uning iqtisodiy samaradorlikka ta’sirini o’rgangan bo’lib, u tadbirkorlikni innovatsion jarayon sifatida tasvirlaydi. O‘zbekiston iqtisodiyotida xususiy sektorni rivojlantirishning o’rni bo’yicha K.Abduqodirov (2021) va R.Jo’rayev (2022) tadqiqotlarida xususiy tadbirkorlik subyektlarining makroiqtisodiy o’zgarishlarga ta’siri, mehnat bozoridagi roli va hududiy rivojlanish strategiyalaridagi o’rni o’rganilgan. T.Ibragimov (2019) tadqiqotida O‘zbekistonda tadbirkorlik muhitini yaxshilash borasidagi islohotlar tahlil qilingan. Uning fikriga ko’ra, soliq yukining kamaytirilishi, kreditlash imkoniyatlarining kengaytirilishi va davlat tomonidan qo’llab-quvvatlash choralari natijasida tadbirkorlik sezilarli rivojlangan.

Xalqaro tajribaga asoslangan holda M.Xolmurodov (2021) o’z tadqiqotida Angliya va Germaniya kabi rivojlangan davlatlarda xususiy sektorni qo’llab-quvvatlash mexanizmlarini O‘zbekiston sharoitida qo’llash mumkinligini tahlil qilgan. Unga ko’ra, xususiy tadbirkorlikning rivojlanishi uchun texnologik innovatsiyalar, venchur kapital bozori va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

B.Usmonov (2022) o’z izlanishlarida xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun davlat tomonidan qo’llab-quvvatlash choralari, jumladan, soliq imtiyozlari, subsidiyalar va grantlar tizimini kengaytirish zarurligini ta’kidlagan. O‘zbekiston iqtisodiyotida xususiy tadbirkorlik faoliyati milliy iqtisodiy o’sishning muhim omillaridan biri bo’lib, bandlikni oshirish, yalpi ichki mahsulot (YAIM) hajmini kengaytirish va aholi turmush darajasini yaxshilashda muhim rol o’ynaydi. Ushbu tadqiqot doirasida xususiy tadbirkorlikning rivojlanish darajasi, hozirgi holati va istiqbollari tahlil qilindi.

Ushbu tadqiqotda O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida xususiy tadbirkorlik faoliyatining rivojlanish darajasi va hozirgi holatini o’rganish maqsad qilingan. Tadqiqot metodologiyasida nazariy tahlil usullari, empirik tahlil usullari va iqtisodiy-statistik tahlil usullari foydalanildi.

Xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishga ta’sir qiluvchi omillarni o’rganishda sistemali, kompleks va dinamik ilmiy yondashuvlar qo’llanildi.

Tadqiqot uchun foydalaniladigan asosiy ma’lumot manbalari quyidagilar, ya’ni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari, hukumat dasturlari, Davlat Statistika agentligi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi, Savdo-sanoat palatasi va boshqa davlat organlarining statistik va analitik ma’lumotlari, ilmiy tadqiqot institutlari, xalqaro moliyaviy tashkilotlar va mustaqil tahlil markazlari tomonidan e’lon qilingan hisobot va ma’ruzalar.

Tadqiqot natijalari xususiy tadbirkorlik rivojlanishining bugungi holati va kelajakdagi istiqbollarini aniqlash, sohadagi mavjud muammolarni tahlil qilish hamda ularni bartaraf etish bo’yicha tavsiyalar ishlab chiqish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, bu tadqiqot xususiy sektorning iqtisodiyotdagi rolini mustahkamlashga oid davlat siyosatini shakllantirishda ilmiy-amaliy asos bo’lib xizmat qiladi. Bugungi kunda xususiy tadbirkorlik sub’ektlari har bir mamlakat iqtisodiyotida muhim o’rin tutadi. Ular yangi ish o’rinlarini yaratish, innovatsiyalarni joriy etish va aholi farovonligini oshirishda iqtisodiy o’sishning asosiy manbai hisoblanadi. Mamlakatimizda ham xususiy tadbirkorlik milliy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, uning raqobatdoshligini oshirish va barqaror rivojlanishni ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etmoqda.

O‘zbekistonda keyingi yillarida xususiy tadbirkorlik sub’ektlarini rivojlantirish bo’yicha bir qator keng ko’lamli islohotlar amalga oshirildi. Jumladan, davlat tomonidan qo’llab-quvvatlash choralari kuchaytirildi, qonunchilik bazasi takomillashtirildi va tadbirkorlikni rivojlantirish uchun qulay sharoitlar yaratildi. Mamlakat iqtisodiyotida xususiy sektorning o’rni yil sayin ortib, uning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi va ijtimoiy ahamiyati oshib bormoqda[5].

Shuningdek, xususiy tadbirkorlik faoliyati nafaqat ichki bozorni tovar va xizmatlar bilan ta’minlaydi, balki eksport salohiyatini kengaytirish orqali mamlakatning tashqi iqtisodiy aloqalarini

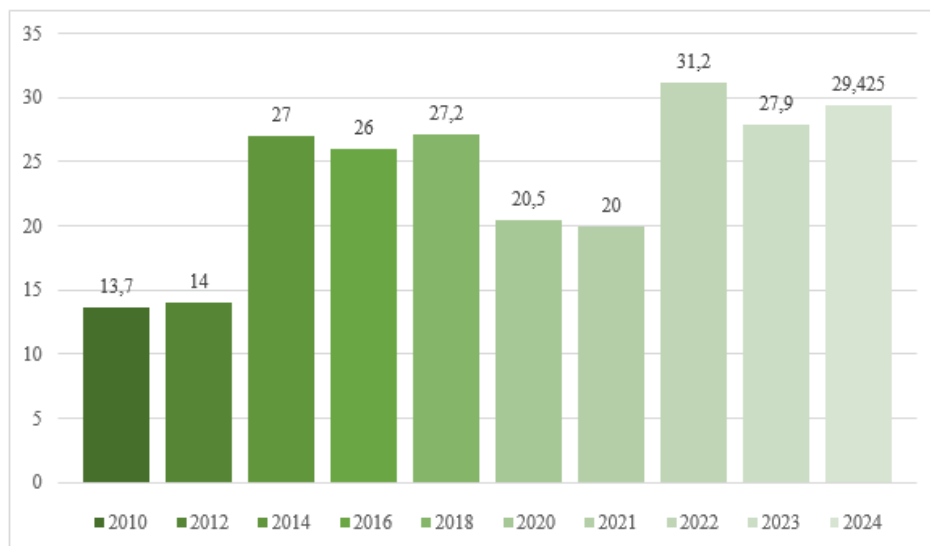
rivojlantirishga ham xizmat qilmoqda. Ayniqsa, kichik va o‘rta biznes sub’ektlari, qishloq xo‘jaligi va sanoat sohalarida xususiy tadbirkorlikning ahamiyati tobora ortib bormoqda.

Bundan tashqari, davlat tomonidan xususiy tadbirkorlarni moliyaviy va ma‘muriy qo‘llab-quvvatlash tizimi yanada takomillashtirilmoqda. Elektron ro‘yxatdan o‘tish, raqamli texnologiyalardan foydalanish va xalqaro tajribani tatbiq etish bo‘yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar xususiy sektorni rivojlantirishga ijobiy ta‘sir ko‘rsatmoqda[6].

Xususiy sektor nafaqat yangi ish o‘rinlari yaratish, balki aholining turmush darajasini oshirishda ham muhim o‘rin tutadi. O‘tgan yillarda mamlakatda xususiy tadbirkorlik sub’ektlari faoliyatini qo‘llab-quvvatlash uchun bir qator kompleks islohotlar amalga oshirildi. Bu sohani rivojlantirishdagi maqsad nafaqat ichki bozor ehtiyojlarini qondirish, balki eksport salohiyatini oshirishga qaratilgan[7]. Kichik biznes subektlarining eksportdagi ulushi 2010-2024 yillar davomida bir necha muhim bosqichlarni bosib o‘tdi. Bu davr mobaynida iqtisodiy o‘sish, pandemiya, davlat siyosatlari va global bozordagi o‘zgarishlar ulkan ta‘sir ko‘rsatdi.

2010 yilda kichik biznesning eksportdagi ulushi 13,7% ni tashkil etgan. 2011 yilda bu ko‘rsatkich 18,8% gacha ko‘tarilgan, bu esa 37,2% o‘sishni ko‘rsatadi. Biroq, 2012 yilda ulush 14% ga tushgan, bu esa –25,5% pasayish deganidir. 2013 yilda ulush 26,2% ga, 2014 yilda 27% ga yetdi. 2015 yilda ushbu ulush 27% darajasida saqlanib qoldi. 2016-2017 yillarda eksport ulushi 26% → 22% ga tushdi. 2018-2019 yillarda esa 27,2% → 27% darajasiga qaytdi. Bunga asosiy sabab qilib, yirik kompaniyalar eksportdagi ulushini oshirgani, bozordagi raqobatning kuchayishi bilan izohlashimiz mumkin. Biroq 2018-2019 yillarda davlat qo‘llab-quvvatlash siyosatlari sababli ulush yana o‘sishga erishdi. 2020 yilda eksport ulushi 20,5% ga, 2021 yilda esa 20% ga tushdi. Bunga asosiy sabablar COVID-19 pandemiyasi, Logistika muammolari va Eksport bozorlaridagi talabning kamayishini keltirishimiz mumkin.

Mamlakatimizda keyingi yillarda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyati rivojlantirishdagi islohotlar va qulay shart-sharoitlar yaratilishi sababli 2022 yilda kichik biznes eksport ulushi 31,2% ga yetdi (tarixiy eng yuqori ko‘rsatkich!). 2023 yilda 27,9%, 2024 yilda 29,425% ga tushdi, ammo o‘sish tendensiyasi saqlanib qoldi. Shuningdek, davlat tomonidan iqtisodiy tiklanish uchun rag‘batlantirish dasturlarining joriy etilishi, kichik biznesni texnologik modernizatsiya qilish va raqamlashtirish va eksport bozorlarining qayta ochilishini ham e‘tirof etish lozim.

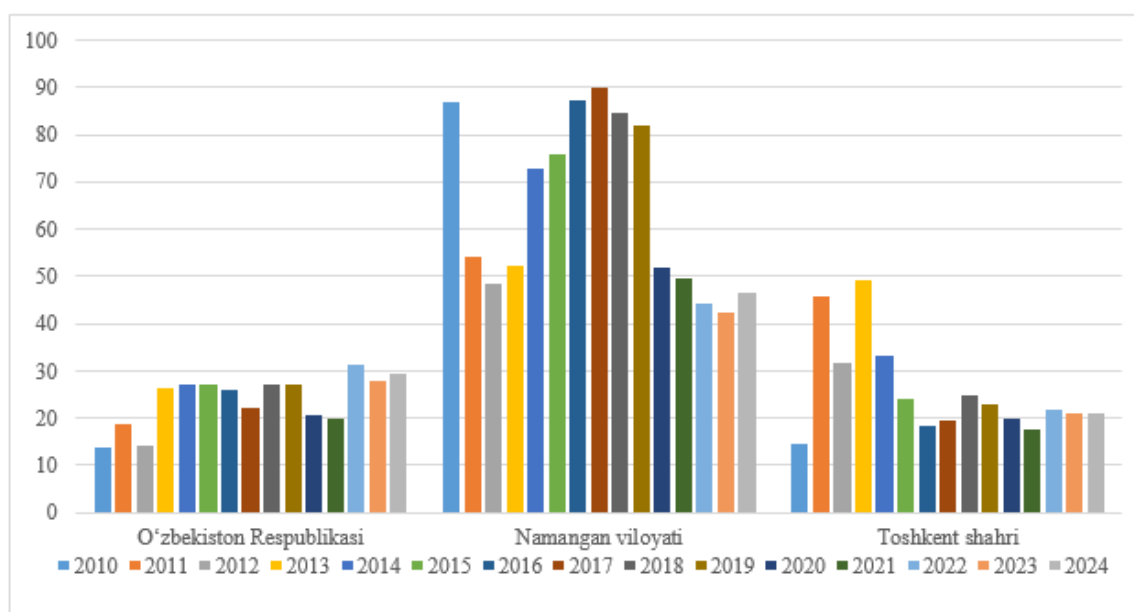

1-rasm. O‘zbekiston iqtisodiyotidagi kichik tadbirkorlik sub’ektlarining eksport ulushlari 2010–2024 yillar davomidagi dinamikasi [1]

Namangan viloyati bo‘yicha 2010 yilda eksport ulushi eng yuqori (86.9%) bo‘lgan, ammo 2010-2012 yillarda sezilarli tushish kuzatilgan. 2014-2017 yillarda eksport ulushi yuqori darajada saqlangan, ammo keyin pasayish tendensiyasi boshlangan. Toshkent shahri misolida esa 2011 va 2013 yillarda eksport ulushi keskin oshgan (45.7% va 49.3%), ammo keyin pasayish kuzatilgan.

Ushbu hududda 2022 va 2024 yillarda eksport ulushi barqarorlangan. Respublika bo'yicha o'rtacha ko'rsatkichlar 2010 yildan 2013 yilgacha o'sish kuzatilgan, keyin esa ayrim yillarda pasayish qayd etilgan. 2022 yilda ma'lumotlarning tiklanishi va 31.2% ga oshishi kuzatilgan.

Tahlil natijalari ko'ra O'zbekiston bo'yicha eksport ulushining o'rtacha yillik o'sish sur'ati: 9.59%. O'zgaruvchanlik darajasi (standart og'ish): 5.37%, ya'ni barqaror o'sishga yaqin. Namangan viloyatida o'rtacha yillik o'sish sur'ati manfiy: -3.37%. Bu hududda vaqt davomida eksport ulushi pasayib borayotganini anglatadi. Standart og'ish: 18.23%, ya'ni ma'lumotlar sezilarli darajada o'zgaruvchan. Toshkent shahrida esa o'rtacha yillik o'sish sur'ati: 13.39%, bu eng yuqori ko'rsatkich. Standart og'ish: 10.41%, ma'lumotlar o'rtacha o'zgaruvchan.

2-rasm. O‘zbekiston iqtisodiyotidagi Respublika, Toshkent Shahar va Namangan viloyatida kichik tadbirkorlik sub’ektlarining eksport ulushlari 2010–2024 yillar davomidagi dinamikasi [2]

Xususiy tadbirkorlik har qanday iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi uchun zarur bo‘lgan asosiy bo‘g‘inlardan biri hisoblanadi. Uning asosiy vazifasi iqtisodiyotda yuqori dinamika, ish o‘rinlarini yaratish va aholi daromadlarini oshirishdan iboratdir. O‘zbekistonda xususiy tadbirkorlik iqtisodiy islohotlarning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilgan bo‘lib, uni rivojlantirish orqali davlat ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikka erishishni maqsad qilgan[8].

Bugungi kunda xususiy tadbirkorlik milliy iqtisodiyotning turli tarmoqlarida mahsulot ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatishning muhim manbai bo‘lib xizmat qilmoqda.

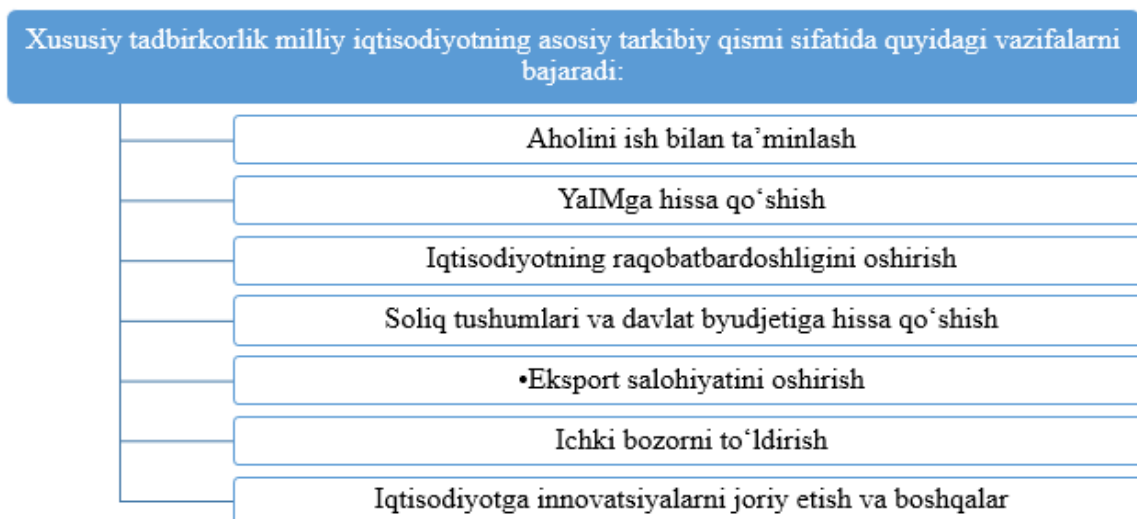
Xususiy tadbirkorlikning mamlakatimiz iqtisodiyotidagi ahamiyatini tushunish uchun uning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishdagi o‘rnini chukkurroq tahlil qilish lozim. Xususiy tadbirkorlik faoliyatining asosiy maqsadi - yangi imkoniyatlar yaratish, bozorning raqobatdoshligini oshirish, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta’minlash va mamlakatning iqtisodiy mustaqilligini mustahkamlashdir. 1-rasmi bo'yicha xususiy tadbirkorlik faolitini mamlakatimiz iqtisodiyotida ahamiyatiga to'xtaladigan bo'lsak, iqtisodiy o'sishning asosiy drayveri, balki aholini ish bilan ta'minlashda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Mustaqillik yillaridan buyon mamlakatda xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishga qaratilgan keng ko'lamli iqtisodiy islohotlar amalga oshirildi. Xususan, soliq yukini yengillashtirish, ma'muriy to'siqlarni bartaraf etish va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash uchun qulay shart-sharoitlar yaratish orqali xususiy sektorning iqtisodiyotdagi roli sezilarli darajada kuchaydi.

Aholining yosh tarkibi o'sib borayotgan O'zbekiston sharoitida yangi ish o'rinlarini yaratish iqtisodiyot uchun muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Xususiy tadbirkorlik bu masalani samarali hal qilish uchun eng mos iqtisodiy mexanizm sifatida namoyon bo'lmoqda. Kichik va o'rta biznes

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali 2-son 2025 yil*

sub’ektlari qishloq xo‘jaligi, sanoat, xizmat ko‘rsatish va hunarmandchilik sohalarida aholini keng miqyosda ish bilan ta‘minlab kelmoqda. Ayniqsa, qishloq hududlarida xususiy tadbirkorlik aholining bandligini ta‘minlash orqali ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlashga hissa qo‘shmoqda[9].

Statistik ma‘lumotlarga qaraganda, O‘zbekiston Respublikasida kichik tadbirkorlik sub’ektlarida band bo‘lganlar soni 2010-yildan 2023-yilgacha bo‘lgan davrda o‘zgarishlarga uchragan. Umumiy xolda, bu davrda kichik tadbirkorlik sub’ektlarida band bo‘lganlar soni o‘sib borganini ko‘ramiz, ammo ayrim yillarda pasayish ham kuzatilgan.

3-rasm. Xususiy tadbirkorlikning iqtisodiyotdagi ahamiyati

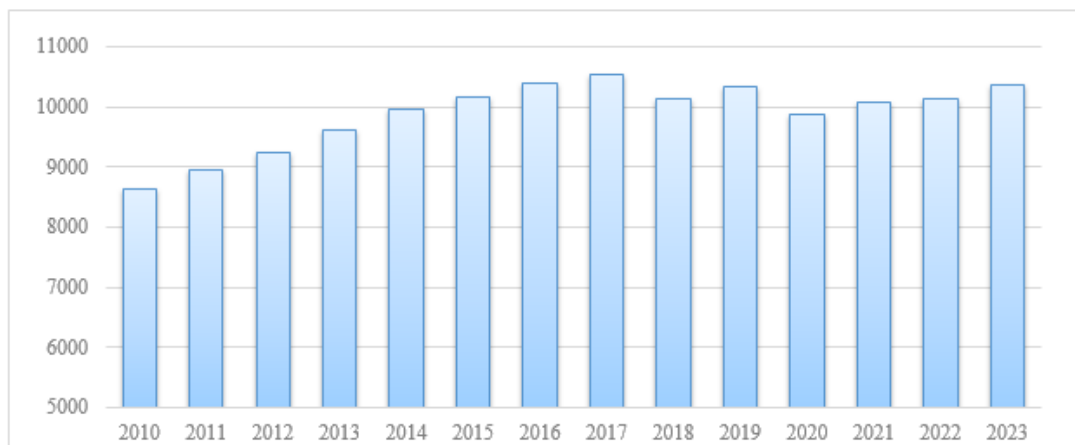
2010-yilda kichik tadbirkorlik sub’ektlarida band bo‘lganlar soni 8643,9 ming kishini tashkil etgan bo‘lsa, 2023-yilga kelib bu ko‘rsatkich 10373,3 ming kishiga yetib bordi. Bu davrda umumiy o‘sish 20% dan ortiqni tashkil etdi.

4-rasm. Namangan viloyatida kichik tadbirkorlik subyektlarida band bo‘lganlar soni [3]

2010-2017 yillarda kichik tadbirkorlik sub’ektlarida band bo‘lganlar soni doimiy ravishda o‘sib bordi. 2018-yilda bir oz pasayish kuzatildi (10128,8 ming kishi), ammo 2019-yilda yana o‘sish kaytalandi. 2020-yilda pandemiya sharoitida bir oz pasayish kuzatildi (9865,7 ming kishi), ammo 2021-yildan boshlab yana o‘sish boshlandi.

2010-2023 yillar davomida Namangan viloyatida band bo‘lganlar soni yildan-yilga o‘zgarib turadi. Eng yuqori o‘zgarish 2019 yilda kuzatiladi, bu yil band bo‘lganlar soni 42.4 ming kishiga oshgan. 2020 va 2022 yillarda salbiy o‘zgarishlar kuzatilgan, ya’ni band bo‘lganlar soni kamaygan. 2020 yilda pandemiya ta’siri natijasida bu kamayish sodir bo‘lgan bo‘lishi mumkin. Umuman olganda, ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, Namangan viloyatida kichik tadbirkorlik subyektlarida band bo‘lganlar soni ortib borgan. Shuningdek, 2010-2023 yillar o‘rtacha o‘sish sur’ati yuqori (42.5%) bo‘lgan, bu viloyat iqtisodiyotining kichik tadbirkorlik sektori rivojlanayotganligini bildiradi.

4-rasm. Respublika bo‘yicha kichik tadbirkorlik subyektlarida band bo‘lganlar soni (ming kishi) [4]

Xususiyl tadbirkorlikning aholini ish bilan ta’minlashdagi ahamiyati quyidagi yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi:

Birinchidan, ish o‘rinlari yaratishdagi roli. Xususiyl tadbirkorlik aholining mehnat resurslarini samarali ishlatish orqali mamlakatning iqtisodiy salohiyatini oshiradi.

Ikkinchidan, yoshlar va ayollarning mehnat bozoridagi ishtirokiga ko‘maklashish. Hunarmandchilik va kichik biznes orqali ularni iqtisodiy jarayonlarga jalb qilish aholi daromadlarini oshiradi.

Uchinchidan, iqtisodiyotning turli tarmoqlarida yangi ish o‘rinlari yaratish orqali ijtimoiyl tenglikni ta’minlashga hissa qo‘shadi.

Demak, yuqoridagi keltirilgan fikrlar bugungi kunda haqiqatdan ham ahamiyatli deb hisoblaymiz. Hamda bu muammolarni o‘z echimini topish dolzarb bo‘lib turibdi. Amalga oshirilayotgan islohotlar davomida kichik biznes sub’ektlarini rivojlantirish jabhalaridagi muammolarni hal etish va tegishli chora-tadbirlarini ko‘rib borish har birimizning vazifamizga aylanishi kerak.

Eksport faoliyatini qo‘shimcha qo‘llab-quvvatlash orqali mahalliy mahsulotlarning yangi istiqbolli bozorlarga kirib borishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratish maqsadida, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 21 dekabrda PF-286-son farmonini ham alohida ta’kidlash kerak. Unga ko‘ra quyidagilarni aytish lozim:

1. Eksportni rag‘batlantirish agentligi tomonidan eksportoldi va eksport bilan bog‘liq savdo operatsiyalarini moliyalashtirish uchun ajratiladigan moliyaviyl resurslar hisobidan berilgan kreditlarni o‘z vaqtida so‘ndirib kelayotgan tadbirkorlik sub’ektlariga kreditning so‘ndirilgan qismiga mutanosib ravishda qo‘shimcha kreditlar ajratish;

2. Tashqi savdo, investitsiyalar, mahalliy sanoatni rivojlantirish va texnik jihatdan tartibga solish masalalari bo‘yicha Eksportni rag‘batlantirish agentligi tomonidan tijorat banklariga eksport bilan bog‘liq savdo operatsiyalari va eksportoldi moliyalashtirish kreditlari uchun moliyaviyl resurslar taqdim etish hamda eksport qilishda tashish xarajatlarining bir qismini kompensatsiya qilish.

Bugungi kunda mamlakatimizda kichik biznes va xususiyl tadbirkorlik faoliyati natijalari mamlakat YaIMga katta hissa qo‘shayotganligini va iqtisodiyotda tutgan o‘rni muhim ekanligini

ko‘rib chiqdik. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish va mamlakatimizda ishbilarmonlik muhitini yanada qulaylashtirish borasida quyidagi chora-tadbirlarni ko‘rish lozim deb hisoblaymiz:

- mamlakatimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyati eksport ulushini oshirish maqsadida, eksport operatsiyalari bo‘yicha tashqi xarajatlarini qoplab berishga qaratilgan moliyaviy yordam turlarini yanada qulay ko‘rinishlarini joriy qilish lozim;

- tashqi bozorda milliy mahsulotimizni raqobatbardoshligini oshirish maqsadida logistika harajatlari qisqartirish orqali erishish;

- eksportyor korxonalarni qo‘llab-quvvatlash maqsadida turli jamg‘armalardan rag‘batlantirish;

- horijiy mamlakatlar tadbirkorlari bilan mahalliy tadbirkorlarning tajriba almashishi va hamkorlikda ishlarni joriy etish maqsadida yarmarkalarni tashkil qilish;

- horijiy investitsiyalarni faol jalb qilish maqsadida investorlarga xususiy mulk daxlsizligini huquqiy asosda himoyalashni yanada takomillashtirish, imtiyozli soliq stavkalarini joriy qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 21 dekabrda “Tadbirkorlik sub’ektlarining eksport faoliyatini qo‘llab-quvvatlashning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-268-sonli Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 30 sentyabrda “Tadbirkorlik sub’ektlarining eksport salohiyatini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-228-sonli Farmoni.
3. G‘ulomov S.S. Tadbirkorlik va kichik biznes. –T.: TDAU, 1998.
4. Shumpeter Y. Teoriya ekonomicheskogo razvitiya – M.: 1982. s. 159.
5. Xodiev B.Yu., Qosimova M.S., Samadov A.N. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik. O‘quv qo‘llanma. –T.: TDIU, 2010.
6. Кенжаев И.Э., Балтабаев М.Т., Абдурахманов Ш.Ш. Иностранные Инвестиции В Малый Бизнес //Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science. – 2022. – Т. 3. – №. 5. – С. 159-164.
7. Siddikov, A.M., Baltaboev, M.T. and Abduraxmonov, S.S. 2022. Formation and Development of Small Business in Uzbekistan. Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance. 3, 11 (Nov. 2022), 76-80.
8. Abduraxmonov S. S. O‘zbekiston iqtisodiyotida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishi //Scholar. – 2023. – Т. 1. – №. 22. – С. 4-16.
9. Abdulxakimov Z., Abduraxmonov S. Tadbirkorlik faoliyatini rivojlanishini nazariy masalalari. – 2024.
10. <https://stat.uz/uz/>

**ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ВА УНИНГ
РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ЙЎНАЛИШЛАРИ**

**РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА И НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ЕГО
КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ**

**DEVELOPMENT OF AGRICULTURE AND DIRECTIONS FOR INCREASING ITS
COMPETITIVENESS**

Абдуллоев Аслиддин Жунайдуллаевич

Бухоро давлат унверситети иқтисодиёт кафедраси мудир
и.ф.д., профессор

Аннотация

Мақолада қишлоқ хўжалигини ривожлантириш ва унинг рақобатбардошлигини йўналишлари таҳлил қилинган. Унда аграр соҳадаги ер ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш, қишлоқ хўжалиги тармоқларининг инвестицион самарадорлигини ошириш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг глобал рақобатбардошлиги кўрсаткичларини янада ошириш орқали жаҳон бозорларида муносиб ўрин эгаллаш, мамлакатнинг қишлоқ хўжалигини ривожлантириш салоҳиятидан тўлиқ фойдаланишга эришиш кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: аграр, ер ва сув ресурслари, қишлоқ хўжалиги, инвестицион, самарадорлигини ошириш, маҳсулот, глобал рақобатбардошлиги, жаҳон бозорлари.

В статье анализируются направления развития сельского хозяйства и его конкурентоспособности. На нем рассматривались вопросы рационального использования земельных и водных ресурсов в аграрном секторе, повышения инвестиционной эффективности отраслей сельского хозяйства, занятия достойного места на мировых рынках за счет дальнейшего повышения показателей глобальной конкурентоспособности сельскохозяйственной продукции, достижения полного использования потенциала развития сельского хозяйства страны.

Ключевые слова: аграрный сектор, земельные и водные ресурсы, сельское хозяйство, инвестиции, повышение эффективности, продукт, глобальная конкурентоспособность, мировые рынки.

The article analyzes the directions of development of agriculture and its competitiveness. It considered the issues of rational use of land and water resources in the agricultural sector, increasing the investment efficiency of agricultural sectors, taking a worthy place in world markets by further increasing the indicators of global competitiveness of agricultural products, achieving full use of the potential for the development of agriculture in the country.

Keywords: agricultural sector, land and water resources, agriculture, investment, efficiency improvement, product, global competitiveness, world markets.

Сўнгги йилларда мамлакатимиз қишлоқ хўжалигини тубдан ислоҳ этиш, ушбу соҳада давлат бошқарувини тизимини такомиллаштириш, қишлоқ хўжалиги соҳасида вужудга келаётган ижтимоий-иқтисодий муносабатлар тизимида бозор механизмини босқичма-босқич татбиқ этиш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш, уларни қайта ишлаш, сотиш билан шуғулланувчи агробизнес вакилларининг иқтисодий муносабатлардаги иштироки бўйича ҳуқуқий асосни такомиллаштириш ва уларни янада мустаҳкамлаш, аграр соҳага жалб этилаётган инвестициялар ҳажмини ошириш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш жараёнларини жаҳондаги етакчи технологияларга асосланган ҳолда, замонавий техник

воситалар билан куролланган агрокластерларни шакллантириш ва уларнинг фаолиятини ривожлантиришга қаратилган амалий ишларга устуворлик қаратилмоқда. Республикада қишлоқ хўжалигини ривожлантириш ва унинг рақобатбардошлигини оширишга қаратилган ислохотларни узоқ муддатли истиқболда янада чуқурлаштириш, уларни тизимли равишда амалга ошириш, жумладан, аграр соҳадаги ер ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш, қишлоқ хўжалиги тармоқларининг инвестицион самарадорлигини ошириш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг глобал рақобатбардошлиги кўрсаткичларини янада ошириш орқали жаҳон бозорларида муносиб ўрин эгаллаш, мамлакатнинг қишлоқ хўжалигини ривожлантириш салоҳиятидан тўлиқ фойдаланишга эришиш, каби қатор муаммоларни ижобий ҳал этиш мақсадида “Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегияси” [1] қабул қилинди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 23 октябрдаги ПФ-5853-сонли Фармонида мувофиқ қабул қилинган стратегиянинг бош мақсади қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни диверсификация қилиш, ер ва сув муносабатларини такомиллаштириш, қулай агробизнес муҳитини ва юқори қўшилган қиймат занжирини яратиш, кооперация муносабатларини ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш, соҳага бозор механизмларини, ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этиш, шунингдек, илм-фан ютуқларидан самарали фойдаланиш ҳамда кадрлар салоҳиятини оширишдан иборат.

Шунингдек, ушбу мақсадга эришишда стратегияни амалга оширишнинг устувор йўналишлари сифатида қуйидагилар белгилаб берилган: [2]

- озиқ-овқат маҳсулотлари хавфсизлигини таъминлаш ва истеъмол рационини яхшилаш, талаб этиладиган микдордаги озиқ-овқат маҳсулотлари етиштиришни назарда тутувчи озиқ-овқат хавфсизлиги давлат сиёсатини ишлаб чиқиш ва жорий этиш;

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини харид қилиш ва сотишда бозор тамойилларини кенг жорий этиш, сифат назорати инфратузилмасини ривожлантириш, экспортни рағбатлантириш, мақсадли халқаро бозорларда рақобатбардош, юқори қўшилган қийматли қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат товарлари ишлаб чиқаришни назарда тутувчи қулай агробизнес муҳитини ва қўшилган қиймат занжирини яратиш;

- қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат тармоғини модернизациялаш, диверсификация қилиш ва барқарор ўсишини қўллаб-қувватлаш учун хусусий инвестиция капитали оқимини кўпайтиришни назарда тутувчи соҳада давлат иштирокини камайтириш ва инвестициявий жозибадорликни ошириш механизмларини жорий қилиш;

- ер ва сув ресурслари, ўрмон фондидан оқилона фойдаланишни назарда тутувчи табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш тизимини такомиллаштириш;

- қишлоқ хўжалигида давлат бошқаруви тузилмасини реструктуризация қилиш ва янада ривожлантиришни назарда тутувчи бошқарувнинг замонавий тизимларини ривожлантириш;

- фермер хўжаликларида меҳнат унумдорлигини ошириш, маҳсулот сифатини яхшилаш, юқори қўшилган қиймат яратишга қаратилган тармоқ дастурларини ишлаб чиқиш орқали давлат харажатлари самарадорлигини ошириш ва босқичма-босқич қайта тақсимлаш;

- қишлоқ хўжалигида илмий-тадқиқот, таълим ва маслаҳат хизматларининг ишлаб чиқариш билан интеграциялашган билим ва маълумотларни тарқатишнинг самарали шакллари қўллашни назарда тутувчи илм-фан, таълим, ахборот ва маслаҳат хизматлари тизимини ривожлантириш;

- қишлоқ жойларини мувозанатли ва барқарор тараққий эттиришга кўмаклашишни назарда тутувчи қишлоқ ҳудудларини ривожлантириш дастурларини амалга ошириш;

- замонавий ахборот технологияларини кенг жорий этиш орқали статистик маълумотларни тўплаш, таҳлил қилиш ва тарқатишнинг ишончли услубларини жорий этишни назарда тутувчи тармоқ статистикасининг шаффоф тизимини яратиш.

Ўзбекистон қишлоқ хўжалигини 2020-2030 йилларда ривожлантириш стратегиясида белгиланган мақсад ва вазифалар, стратегияни амалга оширишнинг устувор йўналишларидан келиб чиқиб, аввалги бўлимда амалга оширилган регрессив-корреляцион таҳлил натижаларига

асосланган ҳолда, мамлакатимиз қишлоқ хўжалигини ривожлантириш имкониятларидан тўлиқ фойдаланишда агрокластерлар фаолиятини ташкил этиш ва ривожлантиришга устуворлик қаратиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Сўнгги йилларда республика ҳудудларини қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришга ихтисослашувини янада чуқурлаштиришга қаратилган ислохотларни амалга оширилиши ҳудудий агрокластерларни шакллантириш учун тегишли шарт-шароитларни яратади.

Агрокластерларни шакллантириш ва улар фаолиятини ривожлантиришнинг тараққий этган мамлакатлар амалиёти таҳлили кўрсатишича, ушбу мамлакатларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришда инновацион ишлаб чиқариш технологияларига асосланган, замонавий техника-технологиялар билан жиҳозланган агросаноат кластерлари фаолияти сезиларли даражадаги салмоққа эга ҳисобланади. Жумладан, АҚШнинг Калифорния, Вашингтон, Ок-лахома, Луизана штатларида дунёдаги энг йирик ҳудудий агрокластерлар жойлашган бўлса, Европа Иттифоқи мамлакатларида (Германия, Франция, Италия, Болгария, Греция, Голландия, Англия, Швейцария, Дания ва бошқа мамлакатлар) юқори технологияли агрокластерларни ривожлантиришга устуворлик қаратилади. Сўнгги йилларда Жануби-Шарқий Осиё мамлакатлари, Хитой, Сингапур, Япония ва шу каби бошқа мамлакатлар амалиётида агрокластерлар фаолиятини ташкил этишнинг инновацион ва ҳудудий шаклланининг аралаш ҳолда қўллаш орқали қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга қаратилган ислохотларга устуворлик қаратилиб келинмоқда. [5]

Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигини ривожлантириш ва унинг рақобатбардошлигини оширишнинг ҳукукий-институционал асослари, қишлоқ хўжалигини ривожланиш тенденцияларининг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда, республика виждоёллари қишлоқ хўжалигини кластеризациялашнинг икки даражали бозор механизмини таклиф этамиз (1-расмга қаранг). Бунда биринчи даражадаги белгиланган устувор йўналишлар Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Республика ҳудудларини қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришга ихтисослаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4709 сонли Қарорида [3] ҳам белгиланган устувор вазифаларни самарали ҳал этиш имконини беради.

1 даража

ҳудуднинг қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш бўйича ихтисослашув йўналишларини аниқлаш;

аниқланган юқори ихтисослашув даражасига эга бўлган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш йўналишларининг нисбий рақобат устунликларини қиёсий таққослаш;

ҳудудий агрокластернинг ресурс таъминоти бўйича тармоқларини аниқлаш;

ҳудудда агрокластернинг марказий бошқарув корхонасини белгилаш

2 даража

ҳудудий агрокластерлар фаолиятини ташкил этиш ва уни ривожлантириш бўйича молиявий ресурс таъминотини белгилаш

ҳудудий агрокластер фаолиятини инновацион ривожланиш бўйича маҳаллий ва хорижий олий ўқув юртлари, илмий тадқиқот институтлари билан инновацион ҳамкорлик шартномаларини тузишни рағбатлантириш;

ҳудудий агрокластерда инновацион лойиҳаларни амалга оширилишини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш;

ҳудудий агрокластернинг глобал рақобатбардошлик индексини оширишга қаратилган чора-тадбирларни амалга ошириш

1-расм. Республика вилоятларининг қишлоқ хўжалиги тармоқларини кластеризациялашнинг икки даражали бозор механизми

Шунингдек, ҳудудларда агросаноат мажмуаларини кластерлаштириш борасида амалга оширилаётган ислохотларни ҳам ўз вақтида ва самарали бўлишини таъминлайди. 2

даражадаги белгиланган устувор йўналишлар эса, мамлакатда “SMART қишлоқ хўжалиги” технологияларини ривожлантириш стратегиясида [2] ва 2021-2025 йилларда қишлоқ хўжалигида билим ва инновациялар тизимини устувор ривожлантириш концепциясида [4] белгиланган устувор вазифаларни амалга оширишда юқори самарадорликка эришиш имконини беради. Таклиф этилаётган республика ҳудудларини агрокластеризациялашнинг икки даражали бозор механизми асосида вилоятларда агрокластерлар фаолиятини ташкил этишнинг ҳудудий-инновацион моделини ҳам таклиф этамиз (2-расмга қаранг).

2-расм. Республика вилоятлари қишлоқ хўжалигини кластеризациялашнинг ҳудудий-инновацион модели

Бунда вилоятлар кесимида ишлаб чиқарилаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш жараёнларини инновацион ривожланиш йўлига ўтказиш, жумладан, уларни глобал даражадаги рақобатбардошлик индекси кўрсаткичларини ҳам мунтазам равишда такомиллаштириб бориш имконияти вужудга келади.

Мазкур вазиятдан келиб чиққан ҳолда, таклиф этилаётган агрокластерлар фаолиятини ташкил этиш ва ривожлантиришнинг ҳудудий-инновацион модели давлат ва хусусий шериклик тамойилига асосланиши лозим бўлади. Бу орқали қишлоқ хўжалигини инновацион ривожлантириш ва унинг рақобатбардошлигини оширишда давлат молиявий ресурсларидан фойдаланиш самарадорлиги ортади. Фикримизча, кейинги йилларда мамлакатимиз қишлоқ хўжалигини ривожлантириш ва рақобатбардошлигини ошириш учун қуйидагиларни чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

- мамлакатда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, жумладан, кишлоқ хўжалигида импорт ўрнини босувчи ва экспортга йўналтирилган ишлаб чиқариш жараёнларини такомиллаштириш;
- мамлакатда қулай агробизнес муҳитини шакллантириш, кишлоқ хўжалигида юқори қўшилган қиймат занжирини шакллантириш;
- табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш бўйича илмий тадқиқотлар ўтказиш ва уларнинг натижаларини коммерциализация қилинишини таъминлаш;
- кишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, жумладан, суғориш технологияларини такомиллаштириш ва замонавий техникалар билан қуроллантириш;
- кишлоқ хўжалигида давлат бошқарувини босқичма-босқич камайитириш асосида бозор механизмининг татбиқ этиш жараёнларини жадаллаштириш;
- кишлоқ хўжалаги тармоқлари, жумладан, тармоқни қўллаб-қувватлашга йўналтирилган давлат хизматларини диверсификациялаш жараёнларини чуқурлаштириш;
- кишлоқ хўжалигида илм-фан соҳасидаги ютуқларни амалиётга татбиқ этилишини рағбатлантириш;
- кишлоқ хўжалигининг инвестицион самарадорлигини ошириш бўйича узоқ муддатли истиболга мўлжалланган стратегик дастурни ишлаб чиқиш;
- бошоқли дон етиштиришда давлат интервенцион харидлар тизимини жорий қилиш, кишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат маҳсулотлари нархларини давлат томонидан тартибга солиш механизмидан босқичма-босқич воз кечиш ҳамда бошоқли донни квота асосида бозор нархларида сотиб олиш механизмининг жорий этиш;
- соғлом истеъмол маданиятини тарғиб қилиш бўйича узоқ муддатли дастур ишлаб чиқиш;
- халқаро даражада тан олинган услубиятлар ва илғор тажрибалар асосида озиқ-овқат хавфсизлигини баҳолаш тизимини жорий қилиш ҳамда доимий мониторинг қилиш;
- агрокомплексларнинг марказлашган бошқарувини бекор қилиш (бошқарув жараёнининг децентрализациялашуви);
- давлат ва хусусий шериклик асосида ташки этилган агрокластерларни босқичма-босқич хусусийлаштириш ва мустақил юридик шахсларга айлантириш;
- агрокластер иштирокчилари ўртасида ўзаро умумий иқтисодий манфаатдоликни шаклланишига эришиш;
- агрокластерларни шакллантиришга мавжуд имкониятларни тўлиқ йўналтириш. Масалан, ихтисослашган илмий-тадқиқот институтлари мавжуд бўлмаган ҳолда, олий ўқув юр்தларининг илмий салоҳиятидан фойдаланиш;
- агрокластерларни инновацион технологиялар асосида ташкил этиш;
- агрокластерларнинг узоқ муддатга мўлжалланган ривожланиш стратегияларини ишлаб чиқиш, уни амалга оширилиши бўйича мониторинг қилиш тизимини йўлга қўйиш ва ҳ.к.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 23 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси кишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5853-сонли Фармони. <https://www.lex.uz/docs/4567334>
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуи ва кишлоқ хўжалигида рақамлаштириш тизимини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 794-сонли Қарорига 1-илова, 17.12.2020 й. <https://lex.uz/docs/5179198>
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 11 майдаги “Республика ҳудудларини кишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришга ихтисослаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4709 сонли Қарори. <https://lex.uz/docs/4810300>

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 3 февральдаги “Қишлоқ хўжалигида билим ва инновациялар тизими ҳамда замонавий хизматлар кўрсатишни янада ривожлантириш тўғрисида”ги ПФ-6159-сонли Фармонига 1-илова.
<https://lex.uz/docs/5262596>
5. Лисин М. Н. Создание инфраструктуры регионального кластера субъектов малого предпринимательства АПК в форме аграрного инфраструктурного парка // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. 2013. № 4. С. 83.

UDK: 338.465.2

CULTURAL POLICY AND ITS IMPACT ON THE MANAGEMENT OF CULTURAL INSTITUTIONS: THE IMPACT OF STATE AND REGIONAL CULTURAL POLICY ON THE DEVELOPMENT OF CULTURAL PROJECTS.

MADANIY SIYOSAT VA UNING MADANIY MUASSASALARNI BOSHQARISHGA TA'SIRI: DAVLAT VA MINTAQAVIY MADANIY SIYOSATNING MADANIY LOYIHALARNI RIVOJLANTIRISHGA TA'SIRI.

КУЛЬТУРНАЯ ПОЛИТИКА И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА УПРАВЛЕНИЕ УЧРЕЖДЕНИЯМИ КУЛЬТУРЫ: ВЛИЯНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ И РЕГИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРНОЙ ПОЛИТИКИ НА РАЗВИТИЕ КУЛЬТУРНЫХ ПРОЕКТОВ.

Ikramova Kamola Shahitovna Independent researcher of the Department of Innovative Management of the Tashkent State Industrial University

Annotation:

This article discusses and discusses cultural policy and its significant impact on the management of cultural institutions, as well as the impact of state and regional cultural policy on the development of cultural projects.

Keywords: Political culture, Parochial, administrative structures, economic indicators, archaeological artifacts, comprehensive measures, self-organization, scientific-historical approach, economic reasons, national culture.

Ushbu maqolada madaniy siyosat va uning madaniyat muassasalarini boshqarishga bo'lgan katta ta'sirini va shu bilan birga Davlat va mintaqaviy madaniy siyosatning madaniy loyihalarni rivojlantirishga ta'siri haqida so'z yuritiladi va muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Siyosiy madaniyat, Paroxiya, ma'muriy tuzilmalar, iqtisodiy ko'rsatkichlar, arxeologik artefaktlar, kompleks chora-tadbirlar, o'z-o'zini tashkil etish, ilmiy-tarixiy yondashuv, iqtisodiy sabablar, milliy madaniyat.

В этой статье рассматривается и обсуждается культурная политика и ее большое влияние на управление учреждениями культуры, а также влияние государственной и региональной культурной политики на развитие культурных проектов.

Ключевые слова: Политическая культура, приходские, административные структуры, экономические показатели, археологические артефакты, комплексные мероприятия, самоорганизация, научно-исторический подход, экономические причины, национальная культура.

Cultural Policy Research (or Cultural Policy Studies) is a field of academic inquiry that grew out of Cultural Studies in the 1990s. A quarter of a century later, by now both “Cultural Policy Research” and “Cultural Policy Studies” each match almost 100 million entries in the World Wide

Web.Cultural Policy Research grew out of the idea that cultural studies should not only be critical, but also try to be useful.

The Princeton University e.g. founded its Center for Arts and Cultural Policy Studies 1994 “to improve the clarity, accuracy and sophistication of discourse about the nation’s artistic and cultural life.

Despite the diversity of cultural policy concepts and management strategies in the sphere of culture, enshrined in the national legislation of different states, there is another level of cultural policy – supranational, international. This is most clearly confirmed by the latest package of UNESCO documents, which are related to the promotion of ideas of intercultural dialogue, cultural diversity, cultural policy as a policy for culture in the world. This level is also observed in the more accepted ones forty years ago, documents and decisions of various UNESCO commissions, which have not lost their significance to this day. Thus, the materials of the round table in Monaco (1967) contained the basic definition of “cultural policy,” which for many years served as a basis and guide in regulating the socio-cultural changes taking place in various countries of the world. Political culture describes how culture influences politics. Every political system is embedded in a specific political culture.

Gabriel Almond describes this as “a special example of each political system focusing on established political actions.” According to Lucian Pie’s definition: “Political culture is a set of attitudes, beliefs, and emotions that give order and meaning to the political process, provide basic assumptions and rules that govern behavior in the political system.”

Maria Eugenia Vasquez Semade defines political culture as “a set of speeches and symbolic practices that express individuals’ attitudes towards both groups and power, generating their political demands and endangering them.” The boundaries of a certain political culture are based on subjective identity. Today, national identity is the most common form of such identity, and therefore, national states establish typical boundaries of political cultures. The sociocultural system, in turn, gives meaning to political culture through common symbols and rituals that reflect common values (for example, national independence day). It could become a civil religion. Values themselves can be more hierarchical or equal and set limits for participation in politics, thereby creating a basis for legitimacy. They are transmitted through socialization and are formed through common historical experiences that make up collective or national memory. The intelligentsia continues to interpret political culture through political speeches in the social sphere. Indeed, elite political culture has far greater consequences than mass culture. Confidence is a key factor in political culture, as its level determines a state’s ability to function. Post-materialism is the degree to which political culture is linked to issues that have no direct physical or material significance, such as human rights and ecology. In his work *Civic Culture*, Gabriel Almond and Sidney Verba identified three pure types of political culture, based on the level and type of political participation and the nature of people’s attitude towards politics:

Parochial – where citizens are only remotely aware of the existence of a central government and sufficiently approximate their lives regardless of the decisions made by the state, remote and unaware of political events. They have no knowledge, no interest in politics. This type of political culture typically corresponds to a traditional political structure.

Subject Where citizens are aware of the central government and are too much subject to its decisions, there are very few opportunities for dissatisfaction. The individual is aware of politics, its actors and institutions. He is influential in politics, but he is on the side of the “downward flow” of politics. In general, it is compatible with a centralized authoritarian structure.

Participant – Citizens are able and influencing the government in various ways. The individual is focused on the entire system, both political and administrative structures and processes (both input and output aspects). In general, it corresponds to a democratic political structure.

It should be noted that in a number of cases, concretization led to serious divergences in strategic goals. Thus, in the two basic models of cultural policy, which are most often implemented in the period under consideration, this could be an orientation towards either economic or cultural goals. According to the “economic model,” modernization and economic progress contribute to the expansion of the network of cultural institutions, the development of the culture industry, and the

latest technical means serve the population. Despite the obvious positive trends, experts also gave a negative assessment of this model. Technical progress contributes to cultural and civilizational development, but it can also drastically worsen people's lives: "The connection with the past is broken, and a person is physically and culturally homeless." The semantic core of this type of model (models based on the "residual principle of financing" culture, models for translating the industry "to the principles of self-sufficiency" and others) is ignoring the specifics of culture, the pressure of "economic determinism." As life has shown, when the economy is recognized as the leading sphere, sooner or later it leads to crisis trends in spiritual culture. Currently, "economic-centric" models are increasingly criticized as not considering culture as a resource of social development, Ignoring Its Impact on macroeconomic Indicators related to efficiency and social justice. The construction of a value-meaning series from an economic perspective does not take into account the possibilities of culture in raising the level of the economic component of production activities (decision-making flexibility, staff mobility, openness to creativity and innovation), in developing social responsibility (introducing moral principles as a principle of interaction, responsibility for the fate of future generations), in fixing intangible goals related to the quality of life. Returning to the concept of "cultural policy" in the interpretation proposed in international documents, it should be noted that it is generally recognized by the world community and is gradually spreading in different countries due to the fact that the implementation of the idea of preserving the role of the state in cultural policy, performing specific types of administrative and financial activities, leaves a free space for the realization of the goals of other subjects. And this despite the fact that such an understanding of cultural policy relied on a narrow, "departmental" approach to culture as one of the social spheres, which was significantly different from the broad concept of culture that sounded in the materials of UNESCO (Mexico, 1982). By affirming a broad semantic interpretation of culture – as a set of vividly expressed features, spiritual and material, intellectual and emotional, characterizing society or a social group – the Declaration opened the way to the evolution of the concept, first of all, within the framework of adopted international documents. From this period, the transition from the traditional understanding of culture as literature and art to a broader representation, which includes a diversity of lifestyles, value systems, human rights, patriarchal traditions, and religious diversity. This understanding of culture predetermined the need to find new forms of regulating socio-cultural development that would not contradict the principles of multi-subjectivity and decentralization of cultural policy. Among the many reasons hindering the balance between cultural demand, cultural offerings, and cultural interests and needs, researchers often prioritize the level of well-being of the country's population. Naturally, the existing differentiation of the population by economic indicators also preserves differences in the level of accessibility of cultural goods and services. Without going into a discussion about the established hierarchy of economic needs, it should be noted that there is a link between trends in the increase in the number of potential consumers, that is, the proportion of those who would like to become involved in culture but have no real opportunity to do so, and the dynamics of the cultural needs of the part of the population to whom this directly or indirectly relates. We will conduct a comparative analysis of the indicators of recent years based on sociological research. Thus, in 2004, the lack of funds that could be spent on visiting theaters, purchasing books, discs, etc. was significant for 67.3% of respondents. Moreover, due to economic reasons, 30.0% of potential readers could not afford a good book, while 27.1% of respondents had a very limited range of cultural goods. It is thought that this to some extent led to a decline in the level of spiritual culture of the population. Cultural creativity is based on the dynamics of interaction between traditions and innovations. Therefore, when one part of the experts speaks about the need to contain innovative trends in culture, arguing this with the role of traditions, and the other, on the contrary, appealing to the latest foreign models and developments, emphasizes the role of changes in culture, it would be a mistake, in our opinion, to accept one or another argument as true. The dynamics of culture are based on mechanisms of continuity, stability, and variability, therefore, the complexity of developing innovative principles of modern cultural policy lies precisely in finding their correspondence to the general parameters of the order of culture – the main patterns of its development. The sources of the effectiveness of socio-cultural development are rooted in the culture itself, its resources. Therefore,

the innovative principles of cultural policy should be aligned with trends in self-development and self-organization. In addition, in recent years, our country has been implementing comprehensive measures to raise the spiritual and educational level of our people, strengthen the material and technical base of cultural and art institutions, and support representatives of the sphere. In particular, the Public Foundation for the Support of Uzbek Artists “Ilhom,” the Fund for the Development of Culture and Art under the Ministry of Culture of the Republic of Uzbekistan, the Union of Composers and Composers of Uzbekistan, the State Philharmonic of Uzbekistan, and the Fergana Regional Branch of the State Institute of Arts and Culture of Uzbekistan have been established. A system has been created to preserve and develop unique examples of Uzbek classical and folk art, unique performance schools and traditions. A center and museum of Uzbek national makom art have been established. The main directions for the further development of national culture are:

a) In the field of tangible and Intangible cultural heritage and museums:

instilling in public consciousness that the historical and cultural experience accumulated by ancestors is a necessary condition for the individual and general development of members of society, supporting public initiatives in this regard;

identification and protection of real estate objects of historical, scientific, artistic or other cultural value, improvement of the system of state and public control in this regard;

issuance of permits for conservation work and archaeological research, identification of objects, introduction of modern information and communication technologies for the accounting of archaeological artifacts, combine all data on objects into a single electronic information database;

on the basis of a deep scientific-historical approach, the organization of work on the preservation of objects without damaging their historical-cultural value and uniqueness, prevention of negative consequences of natural and man-made impacts on the objects;

improving the system of collecting, documenting and protecting elements of intangible cultural heritage, supporting their holders, assisting in the recording and preservation of elements of intangible cultural heritage related to the history and culture of Uzbekistan in foreign countries;

strengthening measures to include the cultural heritage of our country, which has made a worthy contribution to the development of humanity and world culture, in the relevant UNESCO lists;

reliable storage, enrichment, scientific study, wide promotion and effective use of museum objects and collections of the National Museum Fund;

the use of effective management and marketing methods in museum management, further strengthening the material and technical base of museums in accordance with modern requirements, introducing modern information technologies into them;

b) in the field of theater, cinema and circus:

formation of a long-term repertoire of theaters based on modern plays, national classics, world classics, systematic implementation of theaters' tour activities in local and foreign countries;

creating images of historical figures and heroes of our time, raising the ideological and artistic level of theatrical and cinematic works, increasing their competitiveness in the international arena, strengthening theatrical and cinematic criticism;

increasing the role of theatrical and film art in further strengthening in the hearts of our people, especially young people, loyalty to the ideas of national independence, respect for national and universal values, love for the Motherland, immunity against destructive ideas;

widespread promotion of national film products and achievement of their worthy place in international film festivals;

improving the system of creating documentary and popular science films that vividly reflect historical reality and reality;

raising the artistic level of circus programs and expanding the reach of spectators, further increasing the prestige of national circus art on the international stage;

increasing the efficiency of mobile circuses, taking into account the interest of the population in circus performances, strengthening safety measures in circuses;

strengthening and equipping the material and technical base of theatrical, cinematic and circus institutions in accordance with modern requirements and others;

The following results will be achieved through the implementation of the Concept:

the normative legal framework in the field of culture, the institutional system in this area and the activities of cultural institutions are being improved;

a sense of respect for traditional and universal values is formed in the minds of the younger generation, folk creativity is developed, based on the preservation of ethnic and cultural traditions;

necessary conditions are created for the realization of the creative potential of the population, including young people;

modern information and communication technologies are being introduced into the sphere of culture, innovative ideas and technologies are being effectively used in the process of wider research and promotion of culture and art;

the effectiveness of the activities of cultural and art institutions is increasing, reliable preservation and effective use of material cultural heritage objects is being established;

the effectiveness of the activities of cultural and art institutions will increase, reliable preservation and effective use of objects of material cultural heritage will be established;

an integrated education system will be created, and scientific and research work in the field of culture will be raised to a higher level;

the system of training skilled performers and creators, professional personnel in the field will be improved;

the role of museums in the study of the history of our country, its promotion and enhancement of tourism potential will increase;

the quality of service in the field will be improved and the artistic level of the created works will be raised;

the role of councils operating in the field of culture and art will be further increased;

expanding and strengthening cooperation with leading international organizations and foreign countries;

conditions will be created for the preservation and development of national art traditions and their recognition on the world stage.

List of references:

1. Morlino, Leonardo. Political science: a global perspective, Berg-Schlosser, Dirk., Badie, Bertrand., London, England, 2017 — 64–74-bet.
2. [Vázquez Semadeni, M. E. (2010). La formación de una cultura política republicana: El debate público sobre la masonería. México, 1821-1830. Serie Historia Moderna y Contemporánea/Instituto de Investigaciones Históricas; núm. 54. México: Universidad Nacional Autónoma de México/El Colegio de Michoacán.
3. Hague, Rod. Political science: a comparative introduction, 14 October 2017 — 200–214-bet.
4. Inglehart. “The Renaissance of Political Culture”. Cambridge.org (2013-yil 2-sentyabr).
5. Huntington, Samuel P. Political order in changing societies. Yale University Press, 2006.
6. Lex.uz official site “Of the president of the republic of Uzbekistan decisionon approving the concept of further development of national culture in the republic of Uzbekistan”.

**TURIZMDA SPONSORLIK MARKETINGI: YANGI BIZNES IMKONIYATLARI VA
BRENDNI TANITISH**

**СПОНСОРСКИЙ МАРКЕТИНГ В ТУРИЗМЕ: НОВЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ДЛЯ
БИЗНЕСА И ПРОДВИЖЕНИЕ БРЕНДА**

**SPONSORSHIP MARKETING IN TOURISM: NEW BUSINESS OPPORTUNITIES AND
BRAND PROMOTION**

Baxshilloev Javoxir Sherzodovich Qarshi davlat universiteti,
Iqtisodiyot fakulteti, Turizm va mehmondo'stlik yo'nalishi talabasi

Anotatsiya

Ushbu maqolada turizm sohasida sponsorluk marketingining ahamiyati va foydalari haqida batafsil ma'lumot berilgan. Turizm kompaniyalari uchun sponsorlukning qanday yangi biznes imkoniyatlarini yaratishi, brendni tanitishda qanday yordam berishi va auditoriya bilan bevosita aloqada bo'lish imkoniyatini qanday oshirishi muhokama qilinadi

Kalit So'zlar: Sponsorluk marketing, turizm sohasida raqobat, marketing strategiyalari, brendni tanitish, mijozlarni jalb qilish, yangi biznes imkoniyatlari, auditoriya bilan aloqada bo'lish, turizm tadbirlari, homiy sifatida ishtirok etish, mutaxassislikni namoyish etish.

В этой статье подробно рассказывается о важности и преимуществах спонсорского маркетинга в туристической индустрии. Обсуждается, как спонсорство может создать новые бизнес-возможности для туристических компаний, как оно помогает повысить узнаваемость бренда и как увеличивает возможность прямого контакта с аудиторией.

Ключевые слова: Спонсорский маркетинг, конкуренция в туристической отрасли, маркетинговые стратегии, узнаваемость бренда, привлечение клиентов, новые бизнес-возможности, прямое взаимодействие с аудиторией, туристические мероприятия, участие в качестве спонсора, демонстрация экспертизы.

This article details the importance and benefits of sponsorship marketing in the tourism industry. Discusses how sponsorship can create new business opportunities for tourism companies, how it helps in brand awareness and how it increases the possibility of direct contact with the audience.

Keywords: Sponsorship marketing, tourism industry competition, marketing strategies, brand awareness, customer attraction, new business opportunities, direct audience engagement, tourism events, participating as a sponsor, showcasing expertise.

Turizm sohasida raqobat tobora kuchayib bormoqda, va kompaniyalar o'zlarini ajratib ko'rsatish, yangi mijozlar jalb qilish hamda o'z brendlarini keng auditoriyaga tanitish uchun innovatsion va samarali marketing strategiyalarini izlamoqda. Sayohat va turizm xizmatlari bozorining tez o'zgarib borayotgani, shuningdek, iste'molchilarning talablari va kutganlarining yuqoriligi kompaniyalar uchun yangi marketing imkoniyatlarini yaratish zaruratini tug'diradi. Bunday sharoitda sponsorluk marketingi turizm kompaniyalari uchun juda foydali vositaga aylanmoqda.

Sponsorluk marketingi, kompaniyalar uchun o'z brendlarini keng auditoriya e'tiboriga taqdim etishning samarali usuli sifatida paydo bo'ldi. Bu strategiya orqali kompaniyalar nafaqat o'z xizmatlarini va mahsulotlarini taqdim etish, balki turizm sanoatida o'z mavqelarini mustahkamlash, ishonchni oshirish va biznes imkoniyatlarini kengaytirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Sponsorluk, turizm tadbirlarida homiy sifatida ishtirok etish orqali kompaniyalar o'zlarini mutaxassis sifatida

namoyish etib, yangi hamkorliklarni shakllantirish va mavjud tarmoqlarni kengaytirish imkoniyatini qo‘lga kiritadi.

Bundan tashqari, turizmدا sponsorluk marketingi ishtirokchilarga bevosita aloqada bo‘lish, turizm mutaxassislari va sayohatchilar bilan tarmoq o‘rnatish imkoniyatini yaratadi. Bu, kompaniyalar uchun raqobatbardoshlikni oshirish va bozorda o‘z o‘rnini yanada mustahkamlash imkonini beradi. Sponsorlukning boshqa bir muhim afzalligi shundaki, kompaniya o‘z brendini nafaqat tadbirda, balki turizm sohasida faoliyat yuritayotgan boshqa ishtirokchilarning tarmog‘ida ham tanitishi mumkin.

Ushbu maqolada turizmда sponsorluk marketingining foydalari, uning kompaniyalar uchun qanday yangi biznes imkoniyatlari yaratishi, brendni tanitishda qanday yordam berishi va auditoriya bilan aloqada bo‘lish imkoniyatini qanday oshirishi haqida batafsil tahlil qilinadi. Maqola, shuningdek, turizm kompaniyalariga o‘z strategiyalarini yanada samarali amalga oshirish uchun sponsorluk marketingining qanday ishlashini va undan qanday foyda olish mumkinligini ko‘rsatib beradi.

1. Maxsus maqsadli marketing: sayohat hamjamiyatiga yo‘naltirilgan marketing

Turizmда sponsorluk marketingi kompaniyalar uchun aniq maqsadli auditoriyaga murojaat qilish imkoniyatini yaratadi. Masalan, turizm konferensiyalari, yarmarkalar yoki forumlar kabi tadbirlarda homiy sifatida ishtirok etish orqali kompaniya o‘z xizmatlarini va mahsulotlarini aniq va maqsadli guruhlarga taqdim etadi. Sayohatga qiziqqan odamlar va turizm sanoatidagi mutaxassislar bu tadbirlarga ishtirok etadi, bu esa kompaniyaga o‘z brendini to‘g‘ridan-to‘g‘ri ularning oldiga olib chiqish imkonini beradi. Shunday qilib, homiy sifatida qatnashish kompaniyaga raqobatchilariga qaraganda ancha samarali va to‘g‘ridan-to‘g‘ri marketing imkoniyatlarini taqdim etadi.

2. Brendni tanitish va tanib olish: reklama joylashuvi va logotip

Sponsorluk marketingi orqali kompaniya o‘z brendini turli axborot kanallarida tanitishi mumkin. Sayohat va turizm tadbirlarida homiy sifatida qatnashish kompaniya uchun juda katta reklama imkoniyatlarini yaratadi. Tadbir davomida kompaniyaning logotipi, reklama materiallari va boshqa branding vositalari keng auditoriya tomonidan ko‘riladi. Bu orqali kompaniya o‘zining ko‘rinishini oshiradi va iste‘molchilarning brendni tanib olish imkoniyatini beradi. Brendni tanitishda samarali joylashuv, masalan, tadbirning asosiy sahnasida yoki VIP sohalarda logotip joylashtirish, kompaniyaning e‘tiborini yana ham oshiradi.

3. Yangi tadqiqotlar va bilimlar: sayohat tendentsiyalari haqida ma‘lumotlar

Sponsorluk marketingi kompaniyaga sayohat sohasidagi yangi trendlar, texnologiyalar va tadqiqotlar haqida ma‘lumot olish imkonini beradi. Turizm sohasidagi tadbirlarda qatnashish kompaniyalar uchun yangi bilimlarni o‘rganish imkoniyatini yaratadi. Misol uchun, yangi sayohat yo‘nalishlari, ekologik turizm, yoki texnologik innovatsiyalar haqida o‘rgangan ma‘lumotlar kompaniyaga yangi mahsulotlar va xizmatlar ishlab chiqish, hamda bozorni yangi trendlar bilan yangilash imkonini beradi. Bu turizm kompaniyasining raqobatbardoshligini oshiradi va bozorga moslashuvchanlikni ta‘minlaydi.

4. Auditoriya bilan aloqada bo‘lish: tadbirda va onlayn ishtirok

Sponsorluk marketingi kompaniyalarga auditoriya bilan bevosita aloqada bo‘lish imkoniyatini yaratadi. Turizm tadbirlarida homiy sifatida qatnashish kompaniyaga o‘z xizmatlarini ko‘rsatish, shuningdek, muhokamalar, ma‘ruzalar va boshqa interaktiv faoliyatlar orqali auditoriya bilan bevosita aloqada bo‘lish imkonini beradi. Onlayn tadbirlar, vebinarlar yoki virtual konferensiyalar orqali ham kompaniya o‘zining xizmatlarini keng auditoriyaga taqdim etishi mumkin. Bu, shuningdek, potentsial mijozlar bilan aloqada bo‘lish va ularning ehtiyojlarini tushunish imkonini beradi.

5. Ommaviy axborot vositalarida tanitish: reklama kanallari orqali targ‘ibot

Sponsorluk kompaniyalarga ommaviy axborot vositalarida keng tarqalgan reklama imkoniyatlarini yaratadi. Turizm tadbirlari ommaviy axborot vositalari va internet orqali keng auditoriyaga tarqatiladi, bu esa kompaniyaning brendini katta miqyosda tanitish imkoniyatini yaratadi. Sponsorluk marketingi orqali kompaniya o‘z reklamasini ko‘plab kanallar orqali taqdim etadi, jumladan, televideniye, radio, internet portallar va ijtimoiy tarmoqlar. Buning natijasida

kompaniya yanada ko‘proq odamlar tomonidan tanilib, yangi mijozlarga xizmat ko‘rsatish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

6. Ishonchlilikni Oshirish: Mutaxassislikni Ta’kidlash

Sponsorluk marketingi orqali kompaniya o‘z ishonchligini oshirishi va sohada yetakchi mutaxassis sifatida tanilish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Sayohat tadbirlarida homiy sifatida ishtirok etish, kompaniyaga o‘zining mutaxassisligini namoyish qilish imkonini beradi. Tadbirda qatnashayotgan boshqa kompaniyalar va ishtirokchilar, homiy sifatida ishtirok etayotgan kompaniyaning yuqori sifatli xizmatlarni taqdim etishiga ishonishadi. Bu, o‘z navbatida, kompaniyaning raqobatbardoshligini oshiradi va mijozlarning ishonchini qozonishga yordam beradi.

7. Yangi Savdolari Yaratish va Hamkorliklarni Rivojlantirish

Sponsorluk marketingi kompaniyalar uchun yangi savdolari yaratish va yangi hamkorliklar o‘rnatish imkoniyatini taqdim etadi. Sayohat tadbirlari va yarmarkalarida homiy sifatida ishtirok etish kompaniyaga boshqa biznes sub’ektlari bilan aloqada bo‘lish va yangi hamkorlik tarmoqlarini yaratish imkonini beradi. Shuningdek, kompaniya o‘z xizmatlarini yangi mijozlarga taklif qilish orqali savdo hajmini oshirishi mumkin.

8. Mijozlarni Jalb Qilish: Tavsiya etilish Imkoniyati

Sponsorluk marketingi, kompaniyaga ishtirokchilarning o‘z do‘stlari va hamkorlariga brendni tavsiya etish imkoniyatini yaratadi. Turizm tadbirlari orqali kompaniyalar o‘z xizmatlarini nafaqat ishtirokchilarga, balki ularning tarmog‘iga ham taqdim etishadi. Bu tavsiya qilish jarayoni yangi mijozlar va hamkorliklar yaratishda samarali vosita bo‘lishi mumkin.

Turizmدا sponsorluk marketingi kompaniyalar uchun o‘z brendini keng auditoriyaga tanitish, yangi mijozlarni jalb qilish va ishonchni oshirishda juda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Sponsorluk marketingining afzalliklari uning maqsadli auditoriyaga ta’sir qilish, brendni tanitish, yangi biznes imkoniyatlari yaratish va mijozlar bilan bevosita aloqada bo‘lish kabi asosiy jihatlardan iborat. Turizm kompaniyalari, tadbirlarda homiy sifatida qatnashish orqali o‘z xizmatlarini aniq va maqsadli guruhga taqdim etish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu esa, o‘z navbatida, kompaniyaga raqobatbardoshlikni oshiradi va yangi hamkorliklarni rivojlantirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Kotler, P., & Keller, K. L. (2016). *Marketing Management*. 15th Edition. Pearson Education.
2. Clow, K. E., & James, E. (2014). *Integrated Advertising, Promotion, and Marketing Communications*. 6th Edition. Pearson.
3. Pomeroy, R., & McDonald, A. (2008). *Marketing for Hospitality and Tourism*. 5th Edition. Pearson Education.
4. Meenaghan, T. (2001). Sponsorship and Advertising: A Comparison of the Two Marketing Strategies. *Journal of Advertising Research*, 41(3), 60-67.
5. Smith, A., & Stewart, B. (2007). Sponsorship and the Tourism Industry: Implications and Strategies for Destination Marketers. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 23(3), 17-26.
6. Ferreira, C. M., & Fernandes, P. O. (2018). The Impact of Sponsorship on Tourism Marketing: A Case Study of Sports Events in Europe. *International Journal of Tourism Research*, 20(4), 407-418.
7. Blackshaw, P. (2006). Sponsorship in the Global Marketing Landscape. *International Marketing Review*, 23(6), 663-681.
8. Amis, J., & Cornwell, T. B. (2005). Global Sponsorship and Marketing: Leveraging the Power of Events for Tourism and Sports. *Journal of Sport Management*, 19(4), 369-386.
9. Close, A. G. (2004). Sponsorship: An Overview and Guide to the Sponsorship Process. *Journal of Advertising Research*, 44(1), 25-32.
10. Aaker, D. A., & Joachimsthaler, E. (2000). *Brand Leadership: Building Assets in an Information-Driven World*. Free Press.

UDK:

TO‘QIMACHILIK KORXONALARIDA INNOVATSION FAOLIYATNI AMALGA OSHIRISH XUSUSIYATLARI

ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ТЕКСТИЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

FEATURES OF IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE ACTIVITIES IN TEXTILE ENTERPRISES

Turdiyeva Muqaddas Umarovna Buxoro davlat universiteti
Iqtisodiyot kafedrası o‘qituvchisi i.f.f.d. (PhD) dotsent

Annotatsiya

Ushbu maqola bugungi kunda sanoat korxonalarida, innovatsiyalarni “yangi ijtimoiy ehtiyojlar, ularni to‘laroq qondirish uchun yangi amaliy vositalarni (yangiliklarni) yaratish, ularni keng tarqatish va ulardan foydalanishning kompleks jarayonidir, shu bilan birga bu mazkur yangilik bilan bog‘liq holda ijtimoiy va moddiy sohalarida yuzaga keladigan o‘zgarishlar jarayonidir munosabatlarda tutgan o‘rni haqida batafsil ma‘lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: innovatsiya raqobatbardosh, samaradorlik, korxona, xodimlar, milliy iqtisodiyot, xalqaro munosabatlar.

В данной статье дается подробная информация о роли инноваций на современных промышленных предприятиях, «новых социальных потребностях, сложном процессе создания новых практических инструментов (инноваций) для их полного удовлетворения, их широком распространении и использовании, и в то же время, это процесс изменений, происходящих в социальной и материальной сферах в связи с этой инновацией.

Ключевые слова: инновации, конкурентоспособность, эффективность, предприятие, работники, национальная экономика, международные отношения.

This article provides detailed information on the role of innovation in today's industrial enterprises, "new social needs, the complex process of creating new practical tools (innovations) to fully satisfy them, their wide distribution and use, and at the same time, it is the process of changes that occur in the social and material spheres in connection with this innovation.

Key words: innovation, competitiveness, efficiency, enterprise, employees, national economy, international relations.

Bugungi kunda mamlakatimizda olib borilayotgan islohatlar natijasida innovatsion siyosatni qo‘llash orqali, iqtisodiyotni rivojlantirishga qo‘yilmalarning samaraliligi bilan tavsiflanadi, ishlab chiqarishda mavjud bo‘lgan oldingi avlod texnikasi va texnologiyasini ancha samarali, ekologik sof va resurslarni tejashga imkon beruvchi ishlab chiqarish vositalari bilan almashtirishni ifodalaydi. “Innovatsion faoliyat (yangiliklarni joriy etish) ishlab chiqarish yangi texnologiyalari negizida raqobatbardosh mahsulot (tovar) turlarini yaratish jarayoni. Bu jarayon g‘oyaning paydo bo‘lishi, uning maqsadini aniqlash va amalga oshirishdan to ishlab chiqarishni tashkil etish, mahsulot ishlab chiqarish, uni sotish va iqtisodiy samara olishgacha bo‘lgan ishlarni o‘z ichiga oladi” [1].

Insonlar ijtimoiy-iqtisodiy muhitda o‘z o‘rmini egallashi uchun doimiy ravishda o‘z ustida ishlashi, rivojlanishi, bilim saviyasini va malakasini oshirib borishi, innovatsion faollikka intilishi, innovatsion g‘oyalarni amalga oshirishi va boshqalar tomonidan yaratilayotgan yangiliklarni o‘zlashtirib olishi darkor.

Hozirgi zamonda “innovatsiya” tushunchasi biror-bir turdagi faoliyatni tapkibiy jihatdan yangilanishini, tubdan o‘zgartirilishini ifoda etadi.

Mavjud narsaning yangi holatga o‘tishi yoki yangicha sifat kasb etishi bilan bog‘liq jarayon innovatsiya sifatida e‘tirof etiladi. Bu jarayonni ba‘zida yangilikning amaliyotga joriy etilishi deb ham atashadi. Innovatsiyalar dastavval insonlar ongida mavjud reallik bilan uning ideal holati o‘rtasidagi tafovut sifatida shakllanadi. Aksariyat hollarda innovatsion g‘oyalar tez o‘tib borayotgan ehtiyojlar bilan nisbatan sust rivojlanayotgan ishlab chiqarish tizimining potensial imkoniyatlari o‘rtasidagi ichki ziddiyatlarni bartaraf etishga intilish asosida shakllanib boradi.

Sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni rag‘batlantirishni tadqiq etishda “innovatsion jarayon”, “innovatsion faoliyat”, “innovatsion soha”, “innovatsion loyiha”, “innovatsion dastur” tushunchalarining mohiyatini asoslash, ularning o‘zaro farqlanishiga aniqlik kiritishni maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz.

Innovatsiya tushunchasi – keng qamrovli bo‘lib, u ishlab chiqarish jarayoniga mukammal, yangi, ilgari bo‘lmagan texnologiyalarni joriy etishni nazarda tutadi.

Innovatsion faoliyat – deganda, iqtisodiy faoliyat sohasidagi jarayonlarni radikal tarzda o‘zgartirishga yordam berishi mumkin bo‘lgan biror-bir yangilikni yaratish tushuniladi.

Innovatsion jarayon – bu innovatsion o‘zgarishlarni tayyorlash va amalga oshiruvchi, yagona bir butunni tashkil qiluvchi o‘zaro bog‘liq pallalardan iborat jarayondir. Innovatsion jarayon innovatsion o‘zgarishlarni tayyorlash va amalga oshirishdan iborat bo‘ladi va yagona bir butunni tashkil qiluvchi o‘zaro bog‘langan unsurlardan tashkil topgan. Bu jarayonni amalga oshirish natijasida innovatsiya paydo bo‘ladi. Innovatsion jarayonni amalga oshirish uchun diffuziya – yangi sharoitlar va qo‘llash joylarda bir marta o‘zlashtirib va foydalanib bo‘lingan innovatsiyalarni vaqtda tarqatish juda katta ahamiyatga ega.

Innovatsion soha – innovatsion mahsulotlar (ishlar, xizmatlar) ni ishlab chiqaruvchilar va iste‘molchilarni, o‘z ichiga innovatsiyalarni yaratish va tarqatishni oluvchi faoliyat sohasidir.

Innovatsion loyiha – bu loyiha maqsadlarini amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan texnik, tashkiliy, rejabiy va hisoblash-moliyaviy hujjatlarning yig‘indisidir.

Innovatsion dastur – bu loyihalarning murakkab kombinatsiyasi bo‘lib, boshqaruv obyekti sifatida alohida loyihadan yoki o‘zaro bir-biri bilan juda zaif bog‘langan, tashkilot yoki uning ijrochilari tomonidan bajariladigan loyihalardan qiluvchi hujjatdir.

Innovatsion boshqarish - mazmuni va sifati bo‘yicha boshqaruvning ma‘lum darajasini hamda boshqaruv faoliyatining o‘ziga xos tavsifini bildiradi. Ya‘ni, ma‘lum bir joyda yangi tavsifga ega bo‘lgan bilimlar, texnologiyalar, usullar va vositalar, yondashuvlar an‘anaviy deb hisoblangan boshqaruv usullari va vositalari, tamoyillari, ichki xususiyatlari va xususiyatlari, mezonlari, shartlari yoki muhitiga kiradi”. Shuni ta‘kidlash kerakki, innovatsion menejment har doim ham an‘anaviy menejmentni inkor etmaydi yoki butunlay almashtirmaydi.

Innovatsiyani boshqarish esa korxona faoliyati jarayonlarining barcha tomonlarini yangilashni ifodalaydi. U nafaqat texnik yoki texnologik ishlanmalarni, balki korxonaning barcha faoliyati tomonlarini yaxshi tomonga o‘zgarishlarini, shu bilan birgalikda yangi bilimlarni boshqarish jarayonini o‘z ichiga oladi.

Birinchidan, innovatsiyani boshqarishni yuzaga kelishida yangi bilimlarni vujudga keltirishni boshqarish muhim turtki bo‘lgan. Dastlab ilmiy soha tashqi ta‘sirilar ostida rivojlangan bo‘lib ishlab chiqarishning talabiga va insonlarning hayot faoliyatiga javob bergan. Ilmiy bilimlar stixiyali holda vujudga kelgan, boshqarilmagan, vaqt o‘tishi bilan uning samarasi pasaygan. Ilmiy sohaning sifatli rivojlanish bosqichi davri XX asrning yarmida “Fan-fan haqida” degan vaqtdan boshlanadi. Menejerlar tadqiqot ishlarining to‘la huquqga ega bo‘lgan ishtirokchilariga aylandilar, fan qisman iste‘molchilarga yuz o‘girdi. Fan tadqiqot jarayonlarining vujudga kelishining mantiqiy davomi sifatida amal qila boshlaydi.

Hozirgi davr fan sohasini keskin ravishda iste‘molchiga yuz o‘girishini talab etadi. Yangi bilimlarni vujudga keltirishni boshqarishni amalga oshirishda iste‘molchilar monitoringini o‘tkazish talab etadi.

Ikkinchidan, yangi iqtisodiy bilimlarni yaratuvchilar salohiyatini boshqarish XXI asr to‘plagan ulkan bilimlar hajmi bilan tavsiflanadi. Xattoki, tor mavzularda katta miqdorda, har xil darajada va har hil ko‘rinishda qarorlar qabul qilinadi, va tatbiq qilinadi, ko‘plab usullar amal qiladi. Katta

miqdorda axbortlar oqimi aylanadi. Alohida mutaxassis, hattoki tor doirada mavjud bo‘lgan axbortlarni qamrab ololmaydi, insoniyat esa katta tezlikda axbortlarni to‘plashni davom ettiradi. Bundan tashqari ko‘pgina amaliy qarorlar, bilimlar va boshqa sohadagi tajribalarni qo‘llash natijasida samara olinadi.

Bugungi kunda yangi bilimlarni kam xarajatlar bilan izlash va katta ehtimollik bilan maqsadga yetishishning maxsus metodologiyalarini vujudga keltirishning zarurligini anglab yetish qiyin emas. Yangi bilimlarni yaratuvchi ijodiy salohiyatni boshqarishga bo‘lgan talab oshib bormoqda.

Uchinchidan, yangiliklarni o‘zlashtirishni boshqarish, texnikada, iqtisodiyotda va umuman barcha faoliyatlar sohasida topilgan yangiliklarni amaliyotga joriy etish kerak. Yangilikni joriy etish doimo bizning mamlakatimizda dolzarb va o‘tkir muammo bo‘lgan. Bunday muammo ijobiy natijaga ega bo‘lishning mavhumligi, ya’ni namoyon etish bilan bog‘liq. Demak, yangilikni tatbiq etishni boshqarishni rivojlantirish uchun muntazam va keng ko‘lamda ish yuritish zarur.

To‘rtinchidan, yangiliklarni kiritishni ijtimoiy va psixologik tomonlarini boshqarish yangiliklarni kiritishni tezlashtirish va uning ko‘lamini kengaytirish eski va yangilari o‘rtasida kuchli ziddiyatni keltirib chiqaradi. “Eskisini yangisi bilan almashtirishning” psixologik tomoni ba’zida kuchli va hal etib bo‘lmaydigan muammoga aylanadi, chunki har qanday yangilikga o‘z o‘rnini bo‘shatish davridagi keskin burilish holati deb tushinish kerak. Shu kungacha rivojlanishni oldindan ko‘ra bilish metodologiyasining yetarli darajada rivojlanmaganligi sababli inqrozlarning davridagina yangilikni kiritish zarurligiga e’tibor berilgan. Hozirda ilg‘or kompaniyalar inqrozlarni oldini olish strategiyasidan foydalanadilar.

Innovatsiya xo‘jalik faoliyati xarakteri va boshqarish shakllari har xil bo‘lgan: fan, ishlab chiqarish, investitsiya, mahsulotlarni sotish kabi tarmoqlarni bog‘laydi. Innovatsiyani boshqarish uslubi va usullarini takomillashtirish, bozordagi holatga tez holda moslashish, korxonada jihozlarni qo‘llashni yangi yo‘nalishlarini rivojlantirish, boshqarish uchun kerakli bo‘lgan yangiliklarni kiritish, bozorning xususiyatiga mos keladigan zamonaviy menejmentning barcha elementlarini takomillashtirish bilan innovatorlar barcha zahira turlaridan innovatsiya faoliyatida muvaffaqiyatli foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

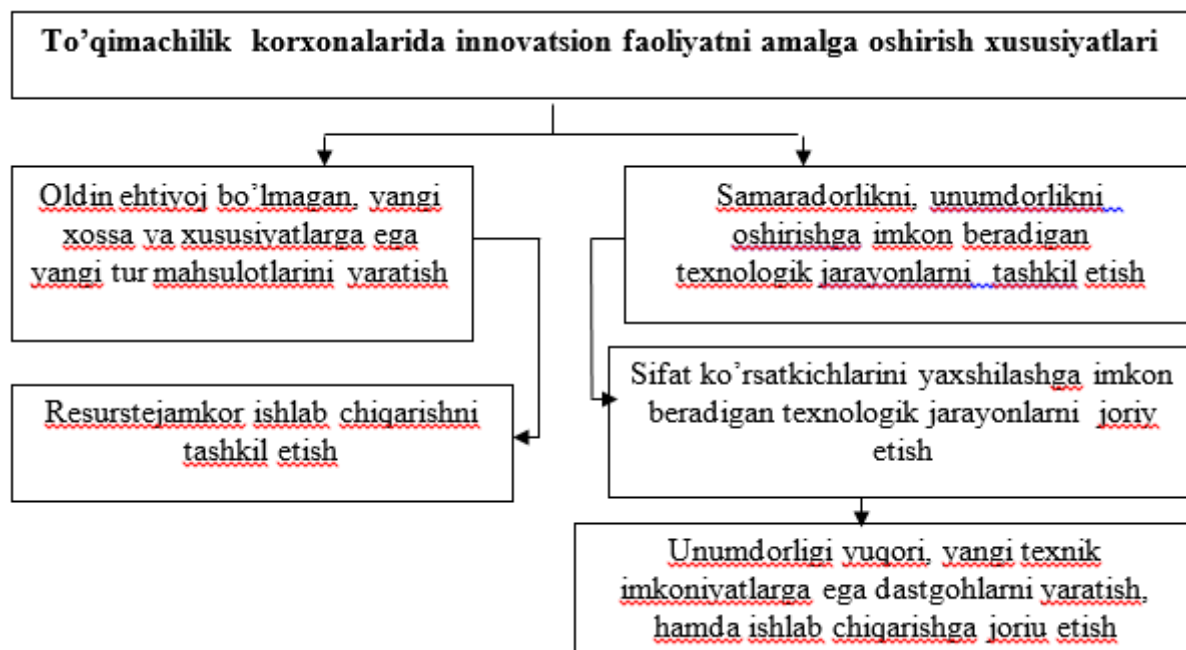
Innovatsiyani joriy etish doimo bozor talabiga bog‘liq. Uzoq va qisqa muddatli dasturlarni balansli holda bo‘lishini ta’minlash uchun, ya’ni bozorda maqsadga muvofiq bo‘lgan o‘z usulini aniqlash, innovatsiya salohiyatidan olinadigan samarani oshirish uchun, innovatsiya menejeri yangi tovarlarni, xizmat ko‘rsatishni qancha miqdorda ishlab chiqish, modernizatsiyani amalga oshirish uchun qanday mahsulotlar kerakligini aniqlab beradi.

Hozirgi kunda korxonalarda innovatsiya dasturining ustuvor yo‘nalishlariga mahsulotlarning yangilarini ishlab chiqarishga joriy etish, bozorning yangi segmentlarini o‘zlashtirish, korxona rentabelligini oshirish, mavjud bo‘lgan moddiy va ilmiy resurslardan optimal foydalanish va boshqalar kiradi.

Aytish mumkinki, ishlab chiqarish jarayonida ilmiy - texnikaviy ishlanmalarni qo‘llanilishi natijasida ular ilmiy-texnikaviy innovatsiya mahsulotlariga aylanadi. Yangiliklarni ishlab chiqish va tadbiq etilishi, jarayonlarni murakkablashishi, yangi texnologiyalarni paydo bo‘lishi xodimdan tegishli malaka va alohidagi kasbiy bilimlar va ko‘nikmalarni talab qiladi. Innovatsion tuzilmalarda xodim ma’lumotining umumiy darajasini ancha oshishi sodir bo‘ladi. Xodimlarning shakllanayotgan turi o‘ziga ma’suliyatni olish va qarorlar qabul qilishga qodir xodimlarni talab qiladi. Vakolatlarni boshqaga topshirish va uning bilan bog‘liq tashkilot iyerarxiyasi yuqori darajalarining vakolatlarini qisqarishi xodimlarning tashabbusi, shaxsiy erkinligi va omilkorligini o‘sishi bilan yaqindan bog‘liq.

Respublikamiz sanoatining yetakchi tarmoqlaridan bo‘lgan to‘qimachilik sanoati korxonalarida innovatsion faoliyatni amalga oshirish o‘ziga xos bir qator xususiyatlar bilan tavsiflanadi.

Eng avvalo, mazkur tarmoq aholining keng halq iste’moli tovarlariga bo‘lgan ehtiyojini qondirishini, ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar assortimentining kengligini, hamda tarmoq mahsulotlarining mehnat sarfini ko‘p talab qilishini, mahsulot tannarxida xom ashyo sarfi ulushi yuqori ekanligini e’tiborga olishimiz zarur.

1.2-rasm. To‘qimachilik korxonalarida innovatsion faoliyatni amalga oshirish xususiyatlari

Innovatsion faoliyatni boshqarish – korxona faoliyati jarayonlarining barcha tomonlarini yangilashni ifodalaydi. U nafaqat texnik yoki texnologik ishlanmalarni, balki korxonaning barcha faoliyati tomonlarini yaxshi tomonga o‘zgarishlarini, shu bilan birgalikda yangi bilimlarni boshqarish jarayonini o‘z ichiga oladi.

Innovatsiya faoliyatiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni o'z navbatida yana 2ta guruhga ajratishimiz mumkin:

1. Innovatsiya faoliyatiga to'siqlik qiladigan omillar.
2. Innovatsiya faoliyatiga yordam qiladigan omillar.

Iqtisodiy, texnologik omillardan investitsiya loyihalarini moliyalashtirish uchun mablag'larning yetishmasligi; moddiy texnika bazasining kuchsizligi va eskirgan texnologiya; zahira quvvatlarining yo'qligi; amaldagi ishlab chiqarish qiziqishlarining ustunligi innovatsiya faoliyatiga to'siqlik qiladigan omillar hisoblansa, xo'jalik va ilmiy texnik infratuzilmalar uchun zarur bo'lgan moliyaviy, moddiy-texnik vositalar, progressiv texnologiyalar zaxirasining mavjudligi, innovatsiya faoliyati uchun moddiy rag'batlantirish innovatsiya faoliyatiga yordam qiladigan omillardir.

Innovatsiya faoliyatini rag'batlantiradigan Qonunchilik tadbirlari (ayniqsa imtiyozlar) davlat tomonidan innovatsiyani qo'llab quvvatlash innovatsiya faoliyatiga yordam qiladigan omillar hisoblanadi.

Tashkiliy, boshqaruv omillaridan hisoblanadigan tashkiliy tizimlar, ortiqcha markazlashtirish, boshqarishlarning avtoritar uslubi, axborotlarning vertikal oqimlari ustunligi, idoraviy ajrab qolishlik, tarmoqlararo va idoralararo o'zaro hamkorlikning qiyinligi; rejalashtirishdagi qattiqlik; vujudga kelgan bozorga qisqa muddatda mo'ljal olish, innovatsiya jarayonlari ishtirokchilarining qiziqishlarida kelishishdagi qiyinchilik innovatsiya faoliyatiga to'siqlik qiladigan omillar hisoblansa, tashkiliy tizimning uddaburonligi, boshqarishning demokratik stili, axborotlar vertikal oqimlarining ustunligi, o'z-o'zini rejalashtirish, korrektirovkalarga yo'l qo'yishi, desentralizatsiya, avtonomiya, maqsadli muammoli guruhlarining shakllanishi innovatsiya faoliyatiga yordam qiladigan omillardir.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ijtimoiy –psixologik va madaniy omillardan statusning o'zgarishi, yangi ishni qidirish zaruriyati, yangi xulq-atvor stereotiplarining buzilishi, vujudga kelgan an'analarning buzilishiga olib kelish mumkin bo'lgan o'zgarishlarga qarshilik ko'rsatish; noaniqlikdan havfsirash; muvaffaqiyatsizlik uchun jazolanishdan havfsirash, tashqaridan keladigan har qanday yangilikka qarshilik ko'rsatish innovatsiya faoliyatiga to'siqlik qiladigan omillar bo'lsa, ma'naviy rag'batlantirish, jamoat tomonidan tan olinish; o'zini realizatsiya qilish imkoniyati bilan

ta'minlanish; jamoadagi ijobiy ruxiy muhit innovatsiya faoliyatiga yordam qiladigan omillar hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi PF–60- son Farmoni.
2. Turdiyeva M. Osobennosti i prioritetniye napravleniya razvitiya innovatsionnix protsessov v Respublike Uzbekistan. Byulleten nauki i praktiki / Bulletin of Science and Practice <https://www.bulletennauki.com> T. 7. №12. 2022, 221-229c.
3. Muqaddas Turdiyeva. Korxona xodimlarining innovatsion faoliyatini motivatsiyalash orqali raqobatbardoshlikni ta'minlash omillari. Iqtisodiyot: Tahlillar va prognozlar. № 4 (16) Oktabr-Dekabr, 2022 yil 101-105 b.
4. Sayfutdinov M.A. Tikuvchilik korxonalari marketing strategiyasini ishlab chiqish: Iqtisod fanlari nomzodi... dis. TDIU. –T.: 2004. -170 b.
5. Xasanova G.D. "Sanoat korxonalari innovatsiya faoliyati samaradorligini oshirish". Iqtisod fanlari nomzodi... dis. TDIU. –T.: 2006. -141 b.
6. Gaipnazarova Z.T. Innovatsion investitsiyalashtirish samaradorligini oshirishning nazariy asoslari. Iqtisod fanlari nomzodi... dis. Toshkent Davlat texnika universiteti. –T.: 2012. -141 b.

UDK: 338.465

OLIY TA'LIM MUASSASALARI BOSHQARUVINI XALQARO STANDARTLARGA INTEGRATSIYALASH IMKONIYATLARI TAHLILI

АНАЛИЗ ВОЗМОЖНОСТЕЙ ИНТЕГРАЦИИ УПРАВЛЕНИЯ ВЫСШИМИ УЧЕБНЫМИ ЗАВЕДЕНИЯМИ В СООТВЕТСТВИИ С МЕЖДУНАРОДНЫМИ СТАНДАРТАМИ.

ANALYSIS OF THE POSSIBILITIES OF INTEGRATING THE MANAGEMENT OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN ACCORDANCE WITH INTERNATIONAL STANDARDS.

Odinayeva Nigina Furqatovna Buxoro davlat universiteti
Iqtisodiyot kafedrası dotsenti, i.f.f.d(PhD)

Annotatsiya

Maqolada Oliy ta'lim muassasalari faoliyatini boshqaruvini xalqaro standartlarga integratsiyalash imkoniyatlari tahlil qilinib, oliy ta'lim muassasalari faoliyatini boshqarishning xalqaro integratsiyalash jarayonlari aniqlangan. Jumladan, oliy ta'lim muassasalari faoliyatini boshqarishni takomillashtirish bo'yicha ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, oliy ta'lim, oliy ta'lim muassasalari, oliy ta'lim boshqaruv, xalqaro standartlar, oliy ta'lim boshqaruvni integratsiyalash.

В статье анализируются возможности интеграции управления деятельностью высших учебных заведений в соответствии с международными стандартами, а также определены процессы международной интеграции управления высшими учебными заведениями. В частности, разработаны научные предложения и практические рекомендации по совершенствованию управления деятельностью высших учебных заведений.

Ключевые слова: образование, высшее образование, высшие учебные заведения, управление высшим образованием, международные стандарты, интеграция управления высшим образованием.

The article analyzes the possibilities of integrating the management of higher education institutions in accordance with international standards and identifies the processes of international integration in higher education management. In particular, scientific proposals and practical recommendations for improving the management of higher education institutions have been developed.

Keywords: education, higher education, higher education institutions, higher education management, international standards, integration of higher education management.

Jahon iqtisodiyotining globallasuvi mamlakatlar milliy iqtisodiyotining global qo‘shilgan qiymat zanjiridagi ishtirokini kuchaytirish orqali ularning barqaror iqtisodiy o‘shishga erishishlarining kafolatiga aylanishiga olib keldi. Bu esa xalqaro mehnat taqsimotida mamlakatlar ishtirokini kengaytirish zaruriyatini oshiradi. Bunda mehnat resurslarining sifat ko‘rsatkichlarini takomillashtirish talab etiladi.

So‘nggi yillarda jahon oliy ta‘lim xizmatlari bozoridagi global tendensiyalar har bir oliy ta‘lim muassasasi faoliyatini boshqarish amaliyotini takomillashtirish, jumladan, ta‘lim berishda ish beruvchi manfaatlariga ustuvorlik qaratish, ilmiy sohadagi faoliyat samaradorligini ta‘minlash zaruriyatini uyg‘otmoqda. Ushbu vazifani hal etishda har qanday mamlakat oliy ta‘lim muassasalari faoliyatini boshqarish jarayonlarini xalqaro standartlarga moslashtirishi talab etiladi.

Mamlakatimiz oliy ta‘lim muassasalari faoliyatini boshqarish amaliyotini takomillashtirish, uni xalqaro standartlarga moslashtirish, ular tomonidan ko‘rsatilayotgan xizmatlarning miqdor va sifat ko‘rsatkichlarini oshirish maqsadida “Oliy ta‘lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” [1] ishlab chiqilgan bo‘lib, ushbu konsepsiyani amalga oshirishning ustuvor yo‘nalishlari sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

- oliy ta‘lim xizmatlari bozorida sog‘lom raqobat kurashini rivojlantirish. Bunda oliy ta‘lim muassasalari faoliyatini tashkil etish va boshqarishda davlat-xususiy sheriklik mexanizmini rivojlantirish. Jumladan, nodavlat oliy ta‘lim muassasalari faoliyatini tashkil etilishini rag‘batlantirish;

- xalqaro tajribalardan kelib chiqib, oliy ta‘lim muassasalari faoliyatini boshqarishning xalqaro standartlarini joriy etish;

- oliy ta‘lim muassasalari faoliyatining moliyaviy va akademik sohadagi mustaqilligini ta‘minlash orqali ular faoliyatini boshqarish jarayonida o‘z amaliyotlari uchun xos bo‘lgan rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqish;

- oliy ta‘lim muassasalari faoliyatini boshqarishda ilm-fan-ishlabchiqarish o‘rtasidagi integratsion munosabatlarni rivojlantirishga ustuvorlik qaratish;

- oliy ta‘lim muassasalarining infratuzilmasi va moddiy-texnik bazasini, shu jumladan, xalqaro moliya institutlarining imtiyozli mablag‘larini keng jalb qilish hisobiga yaxshilash, ularni bosqichma-bosqich o‘z-o‘zini moliyalashtirish tizimiga o‘tkazish va moliyaviy barqarorligini ta‘minlash;

Tadqiqotning maqsadi jahondagi oliy ta‘lim muassasalari faoliyati boshqaruvida xalqaro standartlarga integratsiyalash va ulardan mamlakatimiz amaliyotida ijobiy foydalanish imkoniyatlariga qaratilgan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, tarixiylik va mantiqiylik, induksiya va deduksiya, analiz va sintez, qiyosiy va selektiv tanlab tadqiq qilish, monografik tahlil va guruhlash usullaridan foydalanilgan. O‘zbekistonlik G.N. Axunova, Sh.Sh. Zaxidova, N.R. Raxmonov, X.X. Rejapov, A.O. Ergashev, A.X. Eshboyev, N.A. Qosimova [2] kabi iqtisodchi olimlar tomonidan oliy ta‘lim muassasalari faoliyatini boshqarish, ko‘rsatilayotgan oliy ta‘lim xizmatlari sifatini oshirish, oliy ta‘lim muassasalari faoliyatini boshqarishning iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish, oliy ta‘lim xizmatlari bilan mehnat bozori o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlikni kuchaytirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Shuningdek, respublika oliy ta‘lim muassasalari innovatsion boshqaruvini rivojlantirishga bag‘ishlangan nazariy-amaliy masalalar tizimlashtirilgan va kompleks holda, maxsus tadqiqot obyekti sifatida tadqiq etilmagan. Yangi O‘zbekistonning 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Taraqqiyot strategiyasida ham mamlakatimiz oliy ta‘lim muassasalari boshqaruvi amaliyotini takomillashtirish zaruriyatini vujudga keltiruvchi quyidagi maqsadlar belgilangan:

- oliy ta'lim bilan qamrov darajasini 50 foizga yetkazish va ta'lim sifatini oshirish.

- 2026-yilga qadar 10 ta salohiyatli oliy ta'lim muassasasini QS va THE xalqaro reytinglariga kirishga maqsadli tayyorlash;

- 2026-yilgacha nodavlat oliy ta'lim tashkilotlari sonini kamida 50 taga yetkazish. [3]

So'nggi yillarda mamlakatimiz oliy ta'lim muassasalari faoliyatini boshqarish amaliyotini rivojlantirish, uni xalqaro standartlarga integratsiyalash borasida keng ko'lamli islohotlar izchil amalga oshirilib kelinayotganligiga qaramay, sohada o'z yechimini kutayotgan quyidagi muammolar mavjud:

- oliy ta'lim tizimining davlat byudjeti tomonidan yetarlicha moliyalashtirilmasligi; oliy o'quv yurtlarida akademik, moliyaviy, iqtisodiy va tuzilmaviy – ma'muriy sohalaridagi avtonomiyaning kamligi;

- oliy ta'lim xizmatlari bozorida sog'lom raqobat muhitini yo'qligi; professor-o'qituvchilarning mehnatini yetarlicha moddiy rag'batlantirmaslik;

- professor-o'qituvchilar ilmiy salohiyatining pastligi;

- oliy ta'lim xizmatlari bilan mehnat bozorining talablarini muvofiq emasligi;

- ta'lim sifati darajasini baholashning mukammal emasligi;

- oliy ta'lim tizimida ilmiy – tadqiqot ishlarini olib borish samaradorligini pastligi va uni ishlab chiqarish ehtiyojlari bilan bog'liqligining sustligi va h.k.

Yuqorida keltirib o'tilgan muammolarni hal etmay turib, mamlakatimiz oliy ta'lim muassasalari faoliyatini boshqarish amaliyotini xalqaro standartlarga moslashtirish imkoniyatini qo'lga kiritish mumkin emas. Shu sababli, mahalliy oliy ta'lim muassasalari faoliyatini boshqarish jarayonining quyidagi sohalaridagi mustaqilligini kuchaytirish talab etiladi:

- akademik, o'quv-uslubiy, qabulni tashkil etish sohasida;

- iqtisodiy va tuzilmaviy-ma'muriy sohada;

- moliyaviy mustaqillik.

Mamlakatlarda o'z milliy xususiyatlaridan kelib chiqqan holda oliy ta'lim sohasidagi avtonomiya quyidagicha namoyon bo'ladi: akademik sohadagi avtonomiya – bu ahamiyatga molik bilimlarni to'plash va uzatish, ularni davlat idoralari tomonidan to'siqlarsiz muhokama qilish erkinligi; falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajalarini, dotsent va professor ilmiy unvonlarini berish; yo'nalish va mutaxassisliklar bo'yicha o'quv rejalarini shakllantirish, ularni mazmuni va tarkibini belgilash, majburiy kurslar va tanlov fanlar bo'yicha kurslar bilimni baholash mezonlarini shakllantirish huquqi.

Oliy o'quv yurtining moliyaviy-iqtisodiy mustaqilligi – bu oliy o'quv yurti moliyaviy byudjetini mustaqil shakllantirish; mablag'larni davlat tomonidan ajratilgan umumiy summa doirasida taqsimlash va sarflash erkinligi; nodavlat manbalardan mablag' olish va mustaqil sarflash; xodimlarga haq to'lash tizimini belgilash; moliyaviy operatsiyalarni, shu jumladan, kredit olish va berish operatsiyalarini o'tkazish; oliy o'quv yurtining moliyaviy-iqtisodiy faoliyatini erishilgan natijalar bo'yicha nazorat qilish.

Oliy o'quv yurtining tuzilmaviy-ma'muriy anatomiyasi – bu oliy o'quv yurti tarkibini shakllantirish, yangi kafedralar, ilmiy, ta'limiy va boshqa bo'linmalarni, yangi yo'nalish, mutaxassislik va ixtisosliklarni ochish; xodimlarni yollash; oliy o'quv yurti tarkibi va uning boshqaruv organlarini amaldagi qonunchilik doirasida shakllantirish va sh.k.

Jahondagi aksariyat mamlakatlarda oliy o'quv yurtlarini boshqarish va nazorat qiluvchi organlar o'rtasidagi vakolatlarni markazlashtirish hamda nomarkazlashuvni rivojlantirishning turli modellari to'g'risida ilmiy munozaralar olib borilmoqda va tegishli ma'muriy-huquqiy hujjatlar qabul qilinmoqda.

Jahondagi oliy o'quv yurtlari avtonomiyasi amaliyotining tahlili liberal, markazlashgan, cheklangan modellarini ajratish imkonini beradi va ular oliy o'quv yurtlariga berilgan vakolatlar hajmiga ko'ra o'zaro farqlanadi.

Liberal model (AQSh, Buyuk Britaniya, Kanada) uchun oliy o'quv yurtlarining keng avtonomiyaga egaligi xosdir. Ta'lim vazirligi va boshqa davlat idoralari, oliy o'quv yurtini nazorat qiluvchi boshqaruv tuzilmalari, oliy ta'lim tizimini rivojlantirishning strategik yo'nalishlari, ularga

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” jurnali 2-son 2025 yil

erishish imkonini beruvchi parametrlarni shakllantirish, umumiy moliyaviy va akademik siyosatni ishlab chiqish, yer, binolardan oliy o‘quv yurtiga tegishli boshqa mulklardan foydalanishni nazorat qilishni amalga oshirishi lozim.

Jahonda qator mamlakatlarda egallangan ma’lumot yakunlari asosida malaka sertifikatini berish (masalan, professional faoliyatning muayyan turlari bilan shug‘ullanish huquqini imtihon qilish) singari boshqaruv funksiyalari professionallarning jamoat uyushmalariga o‘tkaziladi. Ta’lim dasturlarini akkreditatsiya qilish va yakunlovchi imtihon o‘tkazishga taalluqli funksiyalar universitetlar assotsiatsiyasiga o‘tkazilishi mumkin.

Markazlashgan model. Ushbu model doirasida (Fransiya, Germaniya, Rossiya) oliy o‘quv yurtlari o‘quv, ilmiy-tadqiqot, ma’muriy va moliyaviy faoliyatda huquqiy nuqtayi nazardan avtonom hisoblanishadi. Shu bilan birga, universitetning davlat bilan munosabatlari qonun hujjatlari, davlat boshqaruv organlarining buyruqlari, yo‘riqnomalari bilan tartibga solinadi. Oliy o‘quv yurtlarining tarkibiy tuzilmasi, funksiyalari, o‘quv rejaları, o‘quv dasturlari, universitetning avtonomiyasi e‘lon qilinganiga qaramay, aksariyat oliy o‘quv yurtlari faoliyatining operativ masalalarini hal qiluvchi ta’lim tizimini boshqarish davlat organlari yo‘riqnomalari bilan belgilanadi.

Oliy o‘quv yurtlari avtonomiyasi ma’lum sohalarida juda cheklangan tarzda (akademik faoliyat, moliya), tashkiliy tuzilma, boshqaruv shakl va metodlari masalalarini hal etishda amalga oshadi.

Cheklangan avtonomiya modeli. Oliy o‘quv yurtlari avtonomiyasining cheklanishi davlat hokimiyati organlari tomonidan quyidagicha joriy etiladi:

- oliy maktab bilan bog‘liq innovatsiyalarni rivojlanish jarayonini nazorat qilishga intilishi;
- oliy ta’lim mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda muhim o‘rin tutganligi uchun oliy ta’lim ishida faol ishtirok etishi;
- ishlab chiqarishni rivojlantirishning muhim omili bo‘lgan malakali mehnatning raqobatbardoshligini oshirish, ushbu tizimda sodir bo‘layotgan jarayonlarni tartibga solishi bilan bog‘liq.

1-jadval

Oliy o‘quv yurtlarining rivojlanish avtonomiyasi modellarida ular faoliyatini boshqarish xususiyatlari

Avtonomiya modeli	Davlat tomonidan tartibga solish darajasi	Jamoat uyushmalari, vositachilik tashkilotlarining o‘rni	Jamoatchilik nazoratining shakli va mexanizmi	Oliy o‘quv yurtlariga berilgan vakolatlar
Liberal	Oliy o‘quv yurtlarining rivojlanishini strategik maqsadli ko‘rsatkichlarini ishlab chiqish va ularni amalga oshirishga aralashmaslik	Qator boshqaruv funksiyalari va vakolatlariga ega bo‘lgan holda amalga oshiriladi.	Oliy o‘quv yurtlarining hisobot berishi va uning shaffofligini ta’minlovchi shakllar	Akademik, moliyaviy-iqtisodiy va tuzilmaviy-ma’muriy sohalarida vakolatlar berish
Markazlashgan	Oliy o‘quv yurtlari akademik, moliyaviy faoliyatining ma’lum jihatlarini tartibga solish	Ayrim boshqaruv funksiyalari, jumladan, ta’lim sifatini yaxshilash amalga oshiriladi.	Jamoatchilik nazorati rivojlanmagan	Berilgan vakolatlar oliy o‘quv yurtlari avtonomiyasi sohalarida notekis amalga oshiriladi; akademik va moliyaviy mustaqillik cheklangan
Cheklangan	Oliy o‘quv yurtining muhim boshqaruv funksiyalarini, faoliyatini boshqarish	Oliy maktabni boshqarish tizimiga chetdan jalb etilgan tashkilotlar uchun boshqaruv vakolatlar berilmagan	Jamoatchilik nazorati yo‘q	Oliy o‘quv yurtlari avtonomiyasining, jumladan, akademik sohadagi cheklangan vakolatlar mavjud

Oliy o‘quv yurtlari avtonomiyasi muammosi Oliy o‘quv yurti bilan davlatning o‘zaro munosabatlari tizimida oliy o‘quv yurtlarining vakolatlari, oliy ta’limni boshqarishni tashkil qilish tizimiga, unga kiritilgan barcha institutlarni va oliy o‘quv yurti ichki boshqaruvi bilan bog‘liq bo‘lgan murakkab muammolar mavjud.

Oliy o‘quv yurtini boshqarish nazariyasi va amaliyotidagi muammolarning tahlili quyidagilardan iborat:

1. Oliy ta’limni umumdavlat, mintaqaviy darajada tartibga solish, uni ixtisoslashtirilgan tashkilotlar – vositachilar, jamoat tashkilotlari orqali boshqarish bilan oliy o‘quv yurtlari mustaqilligi o‘rtasida oqilona muvozanatini shakllantirish va unga erishish. Oliy maktabda samarali boshqaruv tizimiga oliy o‘quv yurtlarining mustaqilligisiz, oliy maktab muammolarini hal etishga mintaqaviy hokimiyatlarni, qator boshqaruv funksiyalariga kasbiy va ularga xizmat ko‘rsatuvchi ixtisoslashgan tashkilotlarni, jamoat tashkilotlarini jalb etmasdan erishish mumkin emas. Ushbu ko‘p subyekтли boshqaruv konstruktsiyasi doirasida oliy ta’lim tizimidagi subyektlar vakolatlarini taqsimlash qarorlari har bir mamlakatning o‘ziga xos ijtimoiy-iqtisodiy holatini, milliy madaniy-tarixiy an‘analarini e’tiborga olgan holda qabul qilinishi lozim.

2. Oliy o‘quv yurtlarining mavjud avtonomiyasiga mos tashkiliy-huquqiy shakllariga faoliyatning shaffofligi va hisobot berish majburiyatlari bilan birgalikda “javobgarlikka tortilish” huquqi bilan mustaqil korporativ yuridik birlik maqomini bergan holda oliy o‘quv yurtlari faoliyatining huquqiy asoslarini takomillashtirish ular avtonomiyasini rivojlantirishning muhim shartidir. Ushbu maqomni olishning turli usullari mavjud.

3. Oliy o‘quv yurtlari avtonomiyasi an‘analarini saqlash va uni amalga oshirishning zamonaviy shakllarini rivojlantirish.

4. Oliy o‘quv yurtlarining davlatga, jamiyatga hisobotdorligi shakllarini izlash va ulardan foydalanish, oliy o‘quv yurtlari faoliyatining, moliyaviy sohadagi shaffofligini ta’minlash oliy o‘quv yurtlarining avtonomiyasini rivojlantirish imkonini beradi.

Oliy o‘quv yurtlari avtonomiyasining markazlashgan modeli ularga qator muhim vakolatlarni berish bilan davlat hokimiyati organlarining oliy ta’limni boshqarishdagi faol ishtirokini ta’minlashga imkoniyat yaratadi. Markazlashgan modelni rivojlantirish quyidagi masalalarning hal etilishi bilan bevosita bog‘liq:

1. Yetakchi oliy o‘quv yurtlariga ta’lim standartlarini o‘zgartirish vakolatini berish va ushbu funksiyani ta’limni boshqarish davlat organlarida saqlab qolish orqali akademik avtonomiyani rivojlantirish.

2. Byudjet va byudjetdan tashqari mablag‘larni sarflash tartibini soddalashtirish, hisobotlarni maqbullashtirish, nazorat qiluvchi tashkilotlar va tekshiruvlar sonini qisqartirish asosida takomillashtirish.

3. Oliy o‘quv yurtlarida hal etiladigan muammolarni huquqiy jihatdan hal etish uchun oliy o‘quv yurtini boshqarishning me’yoriy-huquqiy bazasini takomillashtirish lozim.

Oliy o‘quv yurtlari avtonomiyasining markazlashgan modelini amalga oshirilishi quyidagi oqibatlariga olib keladi:

1. Bozor munosabatlari shakllanishi sharoitida oliy ta’limda oliy maktabning davlat tomonidan boshqarilishi bilan o‘z-o‘zini boshqarish o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash.

2. Oliy maktabni boshqarish tizimini rivojlantirishdagi bosqichma-bosqichlik va vorisiylikni ta’minlovchi mavjud boshqaruv amaliyotini takomillashtirish, maqbullashtirish.

3. Oliy maktab avtonomiyasini rivojlantirishdagi ayrim salbiy tendensiyalarni konservatsiya qilish ehtimolining mavjudligi, jumladan:

- kollegial organlar – oliy o‘quv yurtlarining ilmiy kengashlari, vasiylik va boshqaruv kengashlarining oliy o‘quv yurtlarini boshqarishdagi mavqeyining pastligi;
- davlat talablari asosida oliy o‘quv yurtlari hamjamiyatini shakllantirish;
- boshqaruv tizimi samaradorligini baholashning aniq mezonlarini yo‘qligi;
- vakolatlar bilan javobgarlikdagi nomutanosiblik;
- iqtisodiyotning real sektori talablariga oliy o‘quv yurtlari rahbarlarining boshqaruv bilimlarining mos kelmasligi, ya’ni yyyetarli emasligi.

Oliy o‘quv yurtida cheklangan avtonomiya modelini amalga oshirish quyidagi oqibatlarga olib keladi:

1. Oliy maktabda davlat siyosatini va tegishli tadbirlarni amalga oshirish asosida samaradorlikni oshirish.

2. Oliy maktabni davlat tasarrufiga o‘tkazish, oliy o‘quv yurtining davlat tashkiloti sifatidagi maqomini mustahkamlash, uning muammolarini davlat apparatini fikrlash uslubidan hal etishda oliy maktab faoliyatini byurokratlashuvi;

3. Bir qator vakolatlardan mahrum bo‘lish oliy o‘quv yurtida, rektorlar korpusida yosh bilan bog‘liq muammolarni kelib chiqishi.

Jahon amaliyoti ko‘rsatishicha, xalqaro andozalarga javob beradigan universitetlar xalqaro miqyosidagi nufuzli oliy ta‘lim muassasalari bilan qiyosiy taqqoslanishi kerak. Shuning uchun xalqaro andozalarga javob beradigan universitetlarni tashkil etishni ko‘zlagan mamlakatlar ta‘lim va tarbiya sohasida jamiyatning malakali kadrlarga bo‘lgan talablarini qondirishi lozim.

Xalqaro andozalarga javob beradigan universitetlarni yaratish uchun qilinayotgan xatti-harakatlar jarayoni xalqaro andozalarga javob beradigan universitetlarning boshqa mamlakatlardagi tajribasini takrorlashdan, milliy oliy ta‘lim tizimidagi resurslarni tasimlashdagi muvozanatning buzilishini oldini olish uchun lozim. Global bilimga asoslangan iqtisodiyotda dunyo universitetlarini yaratishga bo‘lgan qiziqish aksariyat mamlakatlarning real ehtiyojlari va imkoniyatlaridan ancha ustun hisoblanadi. Mamlakat xalqaro andozalarga javob beradigan universitetlarga, oliy ta‘lim tizimi tayyorlaydigan malakali kadrlarga bo‘lgan ehtiyojlari qondirilgunga qadar muhtoj bo‘ladi. Jahon miqyosidagi nufuzli universitetlarni shakllantirish katta moliyaviy xarajatlar, yuqori malakali kadrlar va menejmentni jamlashni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta‘lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini taqsiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-son farmoni, 08.10.2019 y. <https://lex.uz/docs/4545884>
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-60-son farmoni, 28.01.2022 y. <https://lex.uz/docs/5841063>
3. Axunova G.N. Ta‘lim xizmatlari bozorida marketing faoliyati va uni takomillashtirish: i.f.d. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dis. avtoreferati – T., 2004. – B. 45.
4. Zaxidova Sh.Sh. Oliy ta‘lim xizmatlari bozorining amal qilish mexanizmi samaradorligini oshirish (O‘zbekiston materiallari misolida). i.f.n. ... diss. avtoreferati. – Toshkent, 2012. – 23 b.
5. Raxmonov N.R. Mintaqaviy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish asosida oliy ta‘lim tizimida kadrlar tayyorlash sifatini oshirish. i.f.d. (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati – Toshkent – 2019. 42 b.
6. Rejapov X.X. Oliy ta‘lim xizmatlari va mehnat bozori o‘rtasidagi munosabatlarni takomillashtirish. i.f.f.d. (PhD) ... diss. Avtoreferati. – Toshkent – 2020. 26 b.
7. Ergashev A.O. Ta‘lim tizimining iqtisodiy boshkaruv asoslarini takomillashtirish. (O‘zbekiston Respublikasi o‘rta – maxsus, kasb-xunar tizimi misolida): - i.f.n...dis. Avtoreferati. – Toshkent: TDTU, 2006. – 24 b.
8. Odinayeva N.F. Development trends of the market of higher education services in Uzbekistan and directions for improving the management practices of higher education institutions // Journal of Management Value & Ethics, SJIF 8.001 & GIF 0.626; pages 213-222, march 2023, India.
9. Odinayeva N.F. Trends in the Development of the Efficiency of Management of Higher Education Institutions in Uzbekistan // International Journal on Orange Technology, e-ISSN: 2615-8140 | p-ISSN: 2615-7071, Volume: 5 Issue: 6 | June 2023, pages 131-136.
10. Odinayeva N.F. Oliy ta‘lim muassasalari boshqaruvini xalqaro standartlarga integratsiyalash zaruriyati // “Milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o‘sish sur‘atlarini ta‘minlash: muammolar va yechimlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya, 254-259 bet, 2023y.

ЎЗБЕКИСТОНДА ТУРИЗМНИНГ РАҚАМЛИ ТРАНСФОРМАЦИЯСИ

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ТУРИЗМА В УЗБЕКИСТАНЕ

DIGITAL TRANSFORMATION OF TOURISM IN UZBEKISTAN

Эргашов Ё.С. ф.м.ф.д. (DSc) Ўзбекистон Миллий университетининг фан ва инновациялар бўйича проректори
Файзиева Ш.Р. ЎЗМУ Иқтисодиёт факультети “Давлат ва корпоратив стратегиялар” кафедраси доценти, и.ф.н

Аннотация

Рақамлаштириш шароитида туризм бозорини ривожлантиришнинг асосий тенденцияларини таҳлил қилиш асосида мақолада туризм хизматлари бозорида пайдо бўлган ва келажакда юзага келиши мумкин бўлган таркибий ўзгаришлар асосланади. Туризм соҳасида қўлланилаётган рақамли технологиялар таҳлил қилиниб, улардан фойдаланиш йўналишлари кўрсатилган. Туризм саноатини рақамли компетенцияларга эга профессионал кадрлар билан таъминлашга эътибор қаратилмоқда.

Калит сўзлар: рақамлаштириш, рақамли технологиялар, туризмдаги рақамли технологиялар, саёҳат порталлари, smartтуризм

В статье на основе анализа основных тенденций развития туристского рынка в условиях цифровизации, обосновываются уже проявившиеся и вероятные в будущем структурные изменения рынка туристских услуг. Анализируя цифровые технологии, применяемые в сфере туризма показаны направления их использования. Обращено внимание на обеспечение туристской индустрии профессиональными кадрами, владеющими цифровыми компетенциями.

Ключевые слова: цифровизация, цифровые технологии, цифровые технологии в туризме, туристические порталы, smartтуризм

In the article, based on the analysis, the main directions of development of the tourism market in the context of digitalization are substantiated by those that have already appeared and are likely to occur in future structural changes in the tourism services market. Analyzing digital technologies used in the field of tourism, the directions of their use are shown. Attention is drawn to providing the tourism industry with professional personnel with digital competencies.

Key words: digitalization, digital technologies, digital technologies in tourism, travel portals, smart tourism

Ўзбекистон ўзининг бой маданий мероси, тарихий обидалари, гўзал табиати билан туризмни ривожлантиришга катта эътибор қаратаётган давлатлардан биридир. “Ўзбекистон – 2030” стратегиясида ташқи ва ички туризмни ривожлантириш учун кенг шароитлар яратиш орқали сайёҳлар сонини кўпайтириш вазифаси белгиланган.

Хорижий сайёҳлар сони бўйича Ўзбекистон пандемиягача кузатилган кўрсаткичнинг 98 фоизига етди. Хусусан, 2019 йилда мамлакатимизга 6 миллион 748 минг нафар хорижий сайёҳ ташриф буюрган бўлса, 2023 йилга келиб бу кўрсаткич 6 миллион 626 миллион нафарни ташкил этган. [1]

2024 йилда эса Ўзбекистонга 8,2 миллион хорижий фуқаро туризм мақсадида келганлиги мамлакатимизда туризм соҳаси жадал тикланганидан далолат беради.

Улардан:

- Аёллар – 4077,1 минг киши (49,8%)

• Эркаклар – 4104,3 минг киши (50,2%) [2]

Сайёҳлар сонининг ўсиши 2023 йилга нисбатан 24,2 фоизни ташкил этди. Ўзбекистонга келаётган сайёҳларнинг асосий қисмини Тожикистон, Қирғизистон, Қозоғистон ва Россия фуқаролари ташкил этади.

Ўзбекистон нафақат қўшни давлатлардан, балки дунёнинг бошқа бурчакларидан ҳам сайёҳларни ўзига жалб этиб, бошқа мамлакатлардан келган сайёҳларнинг умумий сони 211,2 минг кишини ташкил этди. Сўнгги ўн йилликда туризм ва меҳмондўстлик соҳасини рақамлаштириш фаоллашиб, меҳмондўстлик саноати учун бу ривожланиш, хизматлар сифати ва жозибадорлигини ошириш истиқболларини ҳам кўрсатмоқда.

Кенгайтирилган ва виртуал ҳақиқат, сунъий интеллект ва блокчейн каби ИТ-технологияларнинг ривожланиши, уларнинг соддалаштирилганлиги ва қулайлиги ва хавфсизлигини ошириш, қўшимча харажатларни камайтириш ва сайёҳлик тажрибасини кенгайтириш билан дунёга одатий ҳаракатларни амалга ошириш учун энг сўнгги инновацион имкониятларни олиб келди.

Рақамлаштириш ва рақамли трансформациянинг турли тармоқларга глобал таъсири туризм ва меҳмонхона бизнеси амалиётига жорий этилган энг истиқболли рақамли технологиялардан фойдаланишда намоён бўлмоқда.

Туризм индустриясининг рақамли трансформацияси инфратузилма объектлари самарадорлигини ошириш ва сайёҳлар учун янги хизматлар кўрсатиш учун амалий имкониятлар яратади.

Ўзбекистонда сўнгги йилларда меҳмондўстлик саноатининг жадал ривожланиши барча тегишли инфратузилмани қайта қуришни тақозо этмоқда.

Агар бошқа соҳаларда рақамли етукликнинг юқори даражасига ёндашувни кўриш мумкин бўлса, туризмда бу жараён шаклланиш ва пайдо бўлиш босқичида – яқин келажакда замонавий туризмни турли рақамли ечимлардан фойдаланмасдан тасаввур этиб бўлмайди.

Бизнес-жараёнларнинг рақамли трансформацияси бизга сезиларли ўсиш кўрсаткичлари ва туризм хизматлари даражасига эришиш имконини беради.

Бундан ташқари, рақамлаштириш туризм ва меҳмондўстликнинг ягона рақамли экотизимини яратади.

Рақамли каналлар сайёҳларни жалб қилиш учун кучли воситадир.

Ўзбекистон бутун дунё саёҳатчилари учун ҳақиқий марвариддир. Ўзининг жонли маданияти, тарихи, ажойиб манзараси ва меҳмондўстлик анъаналари билан мамлакат саргузашт ва кашфиёт излаётган сайёҳларга мислсиз тажриба тақдим этади.

Бугунги кунда инсон ижтимоий тармоқларда чиройли суратни кўриши, илҳом олиши ва ушбу мамлакатда дам олишни режалаштириши мумкин. Чипталар, меҳмонхоналар, трансферлар, экскурсиялар - биз ҳамма нарсани онлайн брон қиламиз ва тўлаймиз.

Рақамли воситалардан фойдаланган ҳолда туризм саноатини ривожлантириш учун Ўзбекистонда туризм брендини жаҳон миқёсида тарғиб қилиш ва меҳмонларимизнинг туристик тажрибасини яхшилаш йўналишларида ишлар олиб борилмоқда. Ўзбекистон 2023-йил октабр ойида Mastercard Travel Инновация Марказига қўшилди. Бу Ўзбекистондаги давлат идоралари учун Mastercard Travel тизими рақамли платформаларидан таҳлиллар, стратегик режаларни ишлаб чиқиш, сайёҳлик оқимини башорат қилиш ва истеъмолчилар хатти-ҳаракатларини таҳлил қилиш учун статистик маълумотлар ва тушунчалар билан фойдаланиш имкониятларини очиб берди.

200 дан ортиқ мамлакатларда аҳоли Mastercard карталаридан фойдаланишлари туфайли компания фойдали маълумотлар ва аналитик тушунчаларнинг тўпламига, шунингдек, туризм учун рақамли ва тўлов ечимларини жорий қилишнинг кўплаб имкониятларига эга.

Бугунги кунда Ўзбекистонда саёҳатларнинг ярмидан кўпи онлайн каналлар орқали амалга оширилса ҳам, бу соҳада ҳали кўплаб муаммолар мавжуддир. Туристлик хизматлар таклифини кенгайтириш ва истеъмолчилар эҳтиёжини қондириш учун савдо, алоқа ва ахборот имкониятларини бирлаштирган мобил иловаларни яратиш зарур. Бундай иловалар сотувдан олдинги ва кейинги жараённинг исталган босқичида деярли ҳар қандай масалани масофадан

бошқариш имконини беради – бу сайёҳлик агентликлари мижозлари учун жуда катта қулайликдир.

Бугунги сайёҳлик агентликлари мижозлари кўпроқ мослаштирилган таклифни кутмоқда ва айнан шу соҳада – бошқа соҳаларга нисбатан – саёҳат сектори жуда кўп иш қилиши керак. Потенциал саёҳатчиларнинг шахсий эҳтиёжларига мослаштирилган таклифларни ишлаб чиқиш шулар жумласидандир.

Туризм соҳасини ривожлантиришда яна бир устувор мақсадимиздан ушбу соҳада бошқарув самарадорлигини оширишдир. Бу кадрлар салоҳиятига тўғридан- тўғри боғлиқ. Туризм соҳасида айнан хорижлик сайёҳлар билан иш олиб борадиган талабаларни Олий Таълимга қабул қилишда чет тилини билиш даражасини талаб сифатида қўйиш, таълим жараёнида амалиётга боғлиқ машғулотларни кўпайтириш, Араб давлатлари туризм соҳасидаги ютуқларидан андоза олган ҳолда соҳага энг янги технологияларни тадбиқ этиш соҳада кадрлар билан боғлиқ муаммоларни ечимини бериши мумкин.

World of Statistics эълонига кўра Ўзбекистоннинг 2024 йилда саёҳат қилиш учун энг яхши давлатлар рўйхатига киритилгани, хорижий сайёҳлар сони ва туризм хизматлари экспорти ҳажмининг ошишига ҳамда мамлакатнинг халқаро нуфузини мустаҳкамлашга хизмат қилмоқда.

Умуман олганда, Ўзбекистонда туризм соҳасининг бугунги ҳолати ва ривожланиш тенденциялари ижобий натижаларни кўрсатмоқда. Туризмни янада ривожлантириш бўйича кўрилаётган чора-тадбирлар ва истиқболлар таҳлили мазкур соҳанинг стратегик аҳамиятини тасдиқлайди.

2025-йил 1-октябрдан Самарқанд аэропортида турли тилларда ишлайдиган «Tourist map» интерактив портали ва унинг иловаси тест режимида ишга туширилади. [3] Хизматда асосий ташриф буюриладиган ҳудудлар хариталари, аэропортлар, темир йўл ва автовокзаллар, тарихий, маданий ва кўнгилочар жойлар, умумий овқатланиш корхоналари, шунингдек, уларга борадиган йўналишлар ҳақидаги маълумотлар берилади.

Туризм соҳасида рақамлаштиришнинг яна бир воситаси бу блокчейн технологиясидир. Бу, биринчи навбатда, турли мамлакатларнинг банк тузилмалари иштирокисиз шаффоф операцияларни амалга ошириш хавфсизлиги ва картани тўсатдан блокировка қилиш имкониятидир.

Шу билан бирга, криптовалюта ҳамёнини камида икки факторли аутентификация билан ҳимоя қилиш имкониятидир. Сайёҳлар учун фойда шундаки, улар билан ҳужжатлар ва ҳамённи олиб юрмасдан узоқ сафарларга чиқиш имконияти мавжуд.

Блокчейн транзакциялари хавфсизлик муаммосини тўлиқ ҳал қила олмайди, аммо бу қулай алтернатива бўлиб қолади. Блокчейндан фойдаланишнинг яна бир муҳим жиҳати - сотиб олинган чипталар, брон қилинган хоналар, фойдаланилган дастурлари, маршрутлар ва бошқалар тўғрисидаги маълумотларни ягона майдонда тўплаш ва сақлашдир.

Туризм саноатининг барча вакиллари бундай маълумотларга муҳтож, чунки сайёҳларнинг ҳақиқий афзалликлари тўғрисидаги билим уларнинг истакларини башорат қилиш имконини беради ва шунинг учун келажакда ўз конвертациясини оширади.

Бугунги кунда замонавий меҳмонхоналар юқори технологияли ускуналар ва хизматлар ёрдамида меҳмонларнинг қулайлиги ва хавфсизлиги даражасини оширишга интилади.

- Электрон меҳмон карталари. RFID (Radio Frequency IDentification) технологиясидан фойдаланган ҳолда ишлаб чиқарилган улар кўпинча хонага электр энергиясини етказиб беришни назорат қилиш учун қурилмалар билан жиҳозланган, бу эса энергияни тежаш имконини беради.

- Чат ботлар, овозли ёрдамчилар. Меҳмонхона веб-сайтларида ёки интерактив меҳмонхона телевидениесида фойдаланилади. Меҳмонларни меҳмонхона хизматлари ҳақида хабардор қилиш ва фикр-мулоҳазаларни қабул қилиш имконини беради.

- Ақлли хоналар. Меҳмонхона хонасини автоматлаштириш одатда ёритиш, пардалар, энергияни бошқариш ва иқлим назоратини ўз ичига олади.

• Рақамли консерж меҳмондўстлик саноатида жуда кенг қўлланилади. Бу мобил илова бўлиб, унинг ёрдамида меҳмонлар қўшимча хизматларга буюртма беришлари ва тўлашлари, ресторанда столларни банд қилишлари, маҳаллий диққатга сазовор жойлар ҳақида билишлари, хонадаги ақлли технологияларни бошқаришлари ва меҳмонхона ходимлари билан мулоқот қилишлари мумкин.

Ўзбекистонда туризм саноатининг динамик ўсиши кўп жиҳатдан истеъмолчиларнинг кенг доираси учун мавжуд бўлган рақамли технологияларни жорий этишга боғлиқ. Бу жараён нафақат меҳмондўстлик соҳасида фаолият юритувчи компанияларнинг янги технологик ечимлари, балки давлат томонидан қўллаб-қувватланиши ҳам рағбатлантирмоқда. Мамлакат бўйлаб саёҳатларга эътибор қаратган ҳолда рақамли туризмни ривожлантириш учун энг қулай шароитлар яратилмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Искандар Урокбоев “Развитие туристической отрасли Узбекистана способствует росту благосостояния народа”. Ташкент. 06.10. 2024 г.
2. Овчаренко Л. А. Цифровизация как новая парадигма управления развитием туризма. Электронный журнал “Век качества” №4 2021 г.
3. <https://www.ungeneva.org/ru/newsmedia/news/2024/05/93652/mezhdunarodnyy-turizm-prodolzhaet-vosstanavlivatsya-bystryimi-tempami>

UDK: 334.72

XO‘JALIK YURITUVCHI SUBYEKTLARNING MOLIYAVIY STRATEGIYASI VA UNI ISHLAB CHIQISHNING IQTISODIYOTDAGI AHAMIYATI

FINANCIAL STRATEGY OF BUSINESS ENTITIES AND THE SIGNIFICANCE OF ITS DEVELOPMENT IN ECONOMY

ФИНАНСОВАЯ СТРАТЕГИЯ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВА И ЗНАЧЕНИЕ ЕЕ РАЗВИТИЯ В ЭКОНОМИКЕ

Rejapov Xayrillo Xikmatullayevich

O‘zMu Iqtisodiyot fakulteti Moliya va kredit kafedrasini mudiri i.f.d., prof.

Muxibillayev Muxammadamin Abdullajon o‘g‘li

2-kurs Bank ishi va audit yo‘nalishi talabasi

Anatatsiya

Maqolada korxonalarning moliyaviy strategiyasi moliyaviy ko‘rsatgichlarni analiz va sintez usullaridan foydalangan holda kelgusida bo‘lishi mumkin bo‘lgan ijtimoiy-iqtisodiy va moliyaviy muammolarni oldindan prognozlash, uning oldini olish yo‘llari, tayyorgarlik va uni oqilona yo‘llar bilan bartaraf qilishdagi chora tadbirlarni qo‘llashga qaratilgan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar va uning xorij tajribasi yoritiladi. Tadqiqot obyekti sifati Olmaliq kon metallurgiya kombitani tanlab olindi.

Kalit so‘zlar: Moliyaviy strategiya, moliyaviy taktika, moliyaviy tahlil, innovatsiya, korxona missiyasi

В статье финансовая стратегия предприятий с использованием методов анализа и синтеза финансовых показателей приводит научные предложения и практические рекомендации, направленные на прогнозирование возможных социально-экономических и финансовых проблем в будущем, пути их предотвращения, подготовку и применение мер по их разумному устранению, а также свой зарубежный опыт. Выбрано качество объекта исследования.

Ключевые слова: Финансовая стратегия, финансовая тактика, финансовый анализ, инновации, миссия предприятия.

The article discusses the scientific proposals and practical recommendations aimed at forecasting possible socio-economic and financial problems in the future using methods of analysis and synthesis of financial indicators of the financial strategy of enterprises, ways of their prevention, preparation and rational elimination of them, as well as its foreign experience. The object of research was selected as the Almalyk Mining and Metallurgical Combine.

Keywords: Financial strategy, financial tactics, financial analysis, innovation, enterprise mission

XXI asr “Fan va innovatsiyalar” asri deb e’tirof etilayotgan bir davrda globallashuv jarayonlari barcha mamlakatlarda bo‘lgani kabi O‘zbekistonda ham ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va savdo aloqalarini, korxonalarining moliyaviy strategiyasini rivojlantirishni taqozo etmoqda. Ushbu jarayonning muhim bosqichlaridan biri sifatida mamlakatning Jahon savdo tashkilotiga a’zo bo‘lishi va moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlarga muvofiq ravishda yuritish masalalariga yuqori qaratilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining [2020-yil 24-fevraldagi PQ-4611-sonli “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” [1] gi qaroriga asosan moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga (keyingi o‘rinlarda — MHXS) o‘tishni jadallashtirish orqali xorijiy investorlarni zarur axborotlari bilan ta’minlash va xalqaro moliya bozorlariga kirish imkoniyatlarini kengaytirish belgilangan. Mazkur qaror moliya strategiyalarini qayta ko‘rib chiqish, raqobatbardoshlikni oshirish va chet el investorlarini jalb qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Xo‘jalik yurituvchi subyektlar (bundan keyin - XYuS deb yuritiladi) moliyasini rejalashtirishda moliyaviy strategiya va taktikalarining ularni moliyaviy barqarorligida katta ahamiyatga ega. Ayniqsa, kichik va o‘rta biznes uchun moliyaviy resurslardan samarali foydalanish, investitsiya siyosatini shakllantirish va kelajakdagi xavflarni oldindan baholashda alohida ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan korxonalar moliyaviy strategiyalari, shuningdek, xalqaro moliyaviy bozorlardagi integratsiya jarayonini tezlashtiradi.

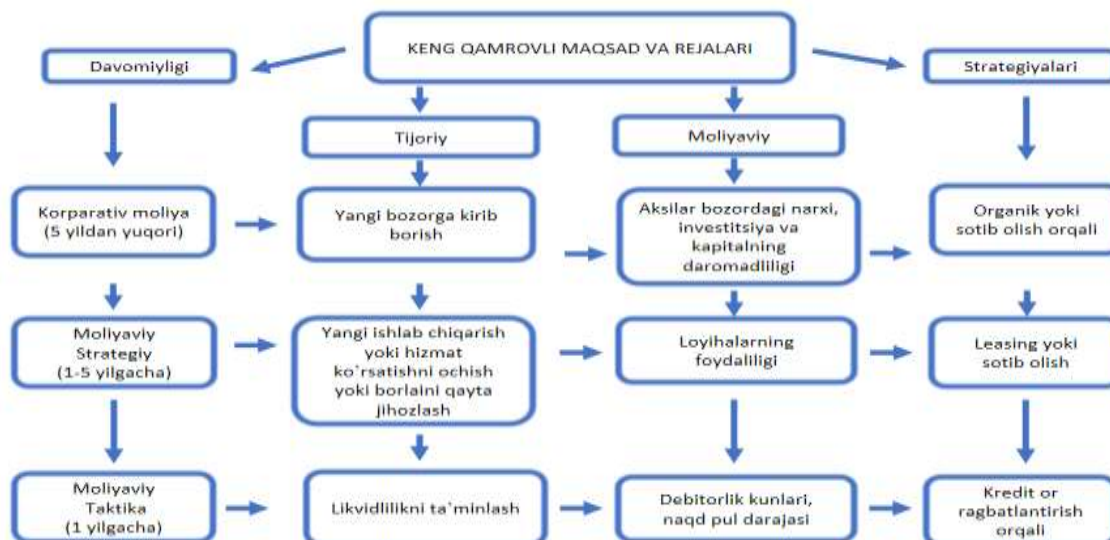
Hozirgi O‘zbekiston davlati hududagi ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlarni hisobga olgan holda O‘zbekistonda korxonalar moliyasi va moliya bozori iqtisodning boshqa tarmoqlariga qaraganda o‘sish darajasi anchagina ortda qolmoqda. Buning asosiy sabablaridan biri bu sohadagi xalqaro darajadagi bilimga ega bo‘lgan kadrlar yetishmovchiligi, bor kadrlarning esa bilim ko‘nikmalari yetarli darajada emasligi, korxonalardagi moliya bo‘limlarining tizimlashtirilmaganligi, boshqa bo‘limlar bilan integratsion aloqalarining kamligi hisoblanadi. Natijada XYuSlarida moliyaviy resurslarni shakllantirish, foydalanishdek muhim masala qatoriga, kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash, o‘qitish va hodimning turli sabalarga ko‘ra ishdan ketishi hisobiga vujudga kelishi tadqiqot ishini dolzarbligini asoslaydi.

Korxonalarining moliyaviy strategiyasining nazariy asoslari, korxonaning moliyaviy strategiyasini tuzish va hayotga tadbqiq qilish, rivojlantirish borasida turli nazariy va amaliy tadqiqot ishlari xorijlik iqtisodchi olimlar tomonidan olib borilgan. Jumladan, g‘arb iqtisodchi olimlarning ushbu yo‘nalishlardagi tadqiqot ishlari yuqori ahamiyatga ega hisoblanadi. Masalan. Stephen A. Ross, Randolph W. Westerfield, Jeffrey Jaffe, Bradford D. Jordan, Hamdi Driss. [2], EBrigham [3] rossiyalik olimlaridan K.E. Vlasova [4], V.V. Kovalev [5], o‘zbek olimlaridan A.V.Vahobov, T.S.Malikov [6], R.X. Karlibayeva [7] larning sohadagi ishlar yuqoridir.

Tadqiqotda ilmiy abstraksiyalash, induksiya va deduksiya, statistik tahlil kabi metodlar qo‘llanilgan. Ma’lumotlar xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlarning ilmiy tadqiqot ishlari va ilmiy maqolalaridan foydalanilgan. OKMK faoliyatidan olingan statistik ko‘rsatkichlar asosida moliyaviy strategiyalarning samaradorligi baholandi.

Korxonaning asosiy missiyasi – deb korxonalarining ishlab chiqaruvchi yoki xizmat ko‘rsatishidan qat’iy nazar, iste’molchilarning qandaydir talabini qondirishga qaratilgan maqsadi hisoblandi va bu orqali foyda oladi. Lekin hozirgi sharoitda kichik va o‘rta biznes egalari hali kompaniya asosiy missiyasini bilmay, uni o‘z hodimlariga singdirmay turib yuqori natijalarni

ko‘zlaydilar. Kompaniya boshliqlaridan tortib oddiy hodimlarigacha buni bilishlari shart. Moliya bo‘limi shu bilan korxona “yurag”i hisoblanib, uning amalda asosiy missiyasiga erishish uchun strategiya va taktikalarni ketma-ketligini amalga oshiradi (1-rasm).

1-rasm. Korxonalarning strategik rejalar xronologiyasi [8]

“Korporativ moliya – yuridik va jismoniy shaxslarning o‘z mulklarini ixtiyoriy ravishda birlashtirish orqali tijorat tashkilotini tashkil etish va tashkil etilgan tijorat tashkilotining faoliyati bilan bog‘liq pulli munosabatlarni anglatadi va moliya tizimining mustaqil sohasi hisoblanadi” [9]. Moliyaning aynan shu sohasida iqtisodiyotning turli tarmoqlariga taqsimlanadigan daromadlarning asosiy qismi shakllanadi va bu daromadlar iqtisodiy taraqqiyotning hamda jamiyat ravnaqining asosiy manbasi sifatida xizmat qiladi.

Moliyaviy taktika - kompaniya bozordagi talab va taklifni hisobga olgan holda kelgusidagi ishlab chiqarish hajmini belgilash, unga kerak bo‘ladigan yarim tayyor mahsulot, elektr, ish haqqi, tovarni olib kelish va yetkazib berish, arenda va kerakli texnika va texnologiyalar, marketing xarajatalariga tuzish bilan birga kerakli bo‘lgan pul mablag‘larini jalb qilishning kamxarj va oqilona yo‘lini topish va tashkillashtirish hisoblanadi. Bu odatda 1 oydan 1 yilgacha tuziladi. Kelgusi 1 yilda ketadigan barcha xarajalar byudjeti (hisoboti) moliyaviy taktika orqali amalga oshirildi.

Moliyaviy strategiya - esa moliyaviy taktikadan farqli o‘laroq, uzoq muddatli hisoblanib unda kompaniya yurib turishi uchun ahamiyati katta ko‘rsatgichlarni yaxshilash, yangi bozorlarni egallash, raqobatbardoshligini oshirish, kelgusidagi risklarni baholash va ularni kamaytirishga rejalar ketma-ketligini ishlab chiqishga qaratiladi. Moliyaviy strategiyalarning asosiy tarkibiy qismlari:

1. Kapital boshqaruvi: Korxonaning moliyaviy barqarorligini ta‘minlash maqsadida ichki va tashqi moliyaviy resurslardan optimal foydalanish. Bu jarayon korxonaning daromad manbalarini diversifikatsiyalash va xarajatlarni boshqarishni ham qamrab oladi.

2. Investitsiya siyosati: Moliyaviy resurslarni samarali yo‘naltirish orqali uzoq muddatli barqaror rivojlanishni ta‘minlash. XYuSlarning investitsion sohalarda qanday daromadlar va xarajatlarni ko‘zlashi va qancha muddat va mablag‘gacha tika olishi bilan bog‘liqdir.

3. Innoavatsiya va texnologiyalar siyosati: Kapitalning rentabellegini oshirishga qaratilgan har qanday hi-tech loyihalarni qo‘llab quvvatlash va ularni korxona faoliyatida amalga oshirish. Bu chet el tajribasi keng qo‘llanib, korxonaning yangiliklarga ajratilgan summasi kapitallarning 5-10% tashkil qiladi.

4. Moliyaviy xavflarni boshqarish: Bozor o‘zgaruvchanligi, valyuta kurslari, foiz stavkalari kabi xavflarni baholash va ularni minimallashtirishga (heydjerlash) qaratilgan tadbirlarni qo‘llash. Bu, ayniqsa, korxonaning kelgusidagi risklarni kamaytirish va jiddiy xavflarni oldini olish bilan ko‘zga tashlanadi.

5. Likvidlikni boshqarish: Korxonaning qisqa muddatli moliyaviy majburiyatlarini o‘z vaqtida bajarishi uchun naqd pul oqimlarini samarali boshqarish, ularni nazoratga olish orqali korxona o‘z faoliyatini tashqi omillardan himoya qilishga olib kelishi bilan ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatuvchi subyektlar uchun muhimdir.

Amalda moliyaviy strategiyalarda bir nechta kamchiliklar bor bo‘lib, asosiylari quyidagilar iborat:

1. Moliyaviy rejalashtirish vositalarining cheklanganligi: Mahalliy va regional korxonalarning moliyaviy resurslar va analitik tahlilarni yetarli emasligi, imkoniyat darajasini chegaralashi.

2. Moliyaviy xavflarni boshqarishning zaifligi: Korxonalar moliyaviy xavflarni aniqlashda yetarlicha ma‘lumotlarga ega emasligini va ularni yigishda xarajatlar yuqoriligi.

3. Bozor o‘zgarishlariga moslashuvchanlikning sustligi: Ko‘pchilik korxonalar raqobat sharoitidagi tezkor o‘zgarishlarga javob qaytarishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda.

4. Kapital yetishmovchiligi: Ko‘plab korxonalar arzon moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatining cheklanganligi sababli investitsion loyihalarni amalga oshirishda muammolarga duch kelmoqda.

5. Kadrlar yetishmovchiligi: Mehnat bozorida moliyaviy strategiya va taktika, moliyaviy anitika, statistik tahlil takliflarni beradigan ishchi kuchining kamligi, borlarining bilim va tajribalari yetarli emasligi

Shu boisdan O‘zbekiston moliya tizimi va moliya bozori yangi innovatsion, ilmiy asoslangan va tajribadan o‘tgan yangi tizimni o‘rnatishga qaratilgan rivojlantirish yo‘llarni topishi, uni amalda qo‘llashi orqali tadbirkorlik subyektlarini moliya instrumentlari shakllangan bozorda ishtirokini keng qamrovli, moliya resurslariga bo‘lgan talabni qondira oladigan, huquqiy jihatdan himoyalangan va sug‘urtalangan, shakllantirishda yangi qarorlar, rag‘batlantirish dastaklarini qo‘llagan holda moliya bozorini rivojlantirmog‘i zarur.

Shuningdek, moliyaviy taktika va moliyaviy tizimlashtirish, moliyaviy hisobotlarni halqaro standartlarga asosan olib borish, xorijiy investitsiyalarni mamlakat hududiga jalb qilish, moliya bozori ishtirokchi va tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab quvvatlash, ularga imtiyozlar(subsidiya) berilayotganligi mamlakatda sohani rivojlantirishga qaratilganligidan dalolat beradi. Kadrlar yetishmovchiligini kadrlarni xalqaro moliyaviy hisobotlarni tayyorlash bo‘yicha 3 yillik bepul o‘qitish tizimini, yana 2 yilga uzaytirilisi sohani yanada qo‘llab-quvvatlashga qaratilganidan dalolat beradi. 2021-yildan boshlab firmalar o‘z moliyaviy hisobotlarini xalqaro standartlarga asoslangan holda tayorlash belgilangan [10].

Shunday korxonalardan biri, 2023 yilnig eng yirik soliq to‘lovchilardan biri hisoblangan “Olmaliq Kon Metallurgiya Kombinati (okmk)” OAJ hisoblendi. O‘tgan yili kombinat umumiy 4 382 mlrd so‘m soliq to‘lagan bo‘lib sof foydasi 5 732 mlrd so‘mni tashkil qildi qariyb soliqdan oldingi foydasining 43% ni yoki umumiy daromadning 13.7% ni tashkil etmoq va bu ko‘rsatkich o‘tgan 4 yillikda dayerli o‘zgarishsiz qolmoqda (2-rasm).

Natijada korxona uchun moliyaviy strategiya tuzishda asosiy e‘tiborni soliq yukiga qaratish kerakligini bildiradi. Chunki biznesda daromadni oshirishdan ko‘ra mahsulot sifatini buzmaganda xarajatlarni kamaytirish foydaliroq hidoblanadi. E‘tiborlisi shundaki, eng yuqori soliqlar atrof muhitni ifloslantirganligi va aksiz solig‘i bo‘lib, uning yuki koplighi tufayli korxona yuqori xarajat qilmoqda. Korxona uchun ekologik xavfsiz texnologiyalarni (masalan, carbon emission free) joriy etish zarur. Bu nafaqat soliqlarni kamaytirishga, balki ekologik barqarorlikni ta‘minlashga xizmat qiladi.

Biznesni rivojlantirish va uning samaradorligini oshirish maqsadida kapitalni to‘ldirishning barcha manbalaridan (kreditlar va kreditorlik qarzlardan) maksimal foydalanishga moliyaviy faoliyatni yo‘naltiribgina qolmasdan, moliyaviy menejment makrodarajada ham moliyaning asosiy, ya‘ni kompaniyaning barcha xo‘jalik-ishlab chiqarish faoliyatini pul mablag‘lari bilan ta‘minlash funksiyasini aniq bajarishi ham kerak.

	0	2023	2022	2021	2020
Daromadlar	31 840 134	31 167 252	31 236 273	23 323 154	
Mahsulot tannarxi	(16 115 738)	(14 717 231)	(15 132 923)	(12 224 664)	
Umumiy daromad	15 724 396	16 450 021	16 103 350	11 098 490	
Kutilayotgan kredit yo'qotishlarini qoplash	48 066	(134 314)			
Asosiy vositalarning qadrsizlanishi	179 449	(375 818)			
Sotish va tarqatish xarajatlari	(99 667)	(118 222)	(124 458)	(109 583)	
Umumiy va ma'muriy xarajatlar	(2 820 221)	(3 070 594)	(2 271 286)	(1 648 600)	
Boshqa operatsion daromadlar	326 906	388 998	243 996	142 264	
Boshqa operatsion xarajatlar	(116 483)	(497 744)	(248 328)	(214 255)	
Operatsion foyda	13 242 446	12 642 327	13 703 274	9 268 316	
Moliyaviy daromad	127 756	69 343	30 736	24 234	
Moliyaviy xarajatlar	(1 158 578)	(679 745)	(514 549)	(540 840)	
Assotsiatsiya va qo'shma korxonaning (zarar)/foyda ulushi	(1 248)	2 313	(10 665)	4 123	
Valyuta kursidagi zarar	(2 167 954)	(571 652)	(223 376)	(527 816)	
Soliqdan oldingi foyda	10 042 422	11 462 586	12 985 420	8 228 017	
Daromad solig'i bo'yicha xarajatlar	(4 381 924)	(4 991 689)	(8 077 159)	(4 566 924)	
Yillik foyda	5 660 498	6 470 897	4 908 261	3 661 093	
To'g'ri kelmaydigan sof boshqa umumiy daromad daromad yoki zarar	76 510	140 644	3 611	(21 222)	
Yil davomida soliqlar to'langanidan keyin umumiy yalpi daromad	5 737 008	6 611 541	4 911 872	3 639 871	

2-Rasm, OKMK” OAJ 2020-2023-yillardagi foydasining o‘shish tendensiyalar. [11]

Agar ana shu printsiplarga amalga oshirilsa va moliyaviy xizmat hisob-varag‘iga pullarning doimiy ravishda tushib turishini ta’minlasa, to‘lash muddati kelgan talabnomalar bo‘yicha to‘lovlarni o‘z vaqtida amalga oshirsa, to‘lovlarning uzoq muddatli uzaytirilishiga yo‘l qo‘ymasa, bu XYuSning mustahkam moliyaviy ahvoli (holati) va sog‘lom to‘lovga qobiliyatining asosiy belgisidir.

Korxonaning moliyaviy daromadlaridan va moliyaviy xarajatlarning yuqori ekanligidan ko‘rinadi. (o‘rtacha 10 marta) buning sababi esa korxonaning moliyaviy resurslarning muqobil varianti yo‘qligidir. Shu sababdan “OKMK” OAJni davlat ulushini 2024 yil 19-noyabrda aksiyalarining 24.8% hususiylashtirilishi korxona kapitaliga hajmi qariyb 12,2 trillion so‘m kapital jalb qilinishi kompaniya moliyaviy xarajatlari kamayishiga olib keladi. Korxona asosiy istemolchisi xorijiy davlat tadbirkorlari bo‘lgani bois chet el valyutasi bilan tuziladigan bitimlar “OKMK” OAJ faoliyatida valyuta kursining o‘zgarishlari sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. 2022-yilda korxona 2 167 mlrd so‘m (daromadning 6,8%) valyuta xarajatlari uchun duch kelgan. Bu borada quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish tavsiya etiladi:

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 2-son 2025 yil

1) Valyuta risklarini heydjerlash: So‘mdagi bitimlarni oshirish, xorijiy xaridorlar bilan shartnomalarni milliy valyutada tuzish.

2) Bank mahsulotlari: Imtiyozli valyuta paketlaridan foydalanish orqali valyuta xarajatlarini kamaytirish.

3) Diverfikatsiya: Turli bozorlarda valyuta risklarini tarqatish va ularni minimallashtirish.

Moliyaviy tahlil- xo‘jalik yurituvchi subyektning kelgusida pul mablag‘larini va ularning ekvivalentini ko‘paytirish imkoniyatini, moliyaviy majburiyatlarni o‘z vaqtida to‘lay olishi, kreditlarga bo‘lgan ehtiyojni, daromadlar bilan pul oqimlarini oqilona taqsimlashni, iqtisodiy resurslardagi potensial o‘zgarishlarni baholashni, shuningdek XYuS keyinchalik o‘zining moliyaviy ahvolini qanchalik muvaffaqiyat bilan yaxshilay olishini baholashning muhim usulidir. Moliyaviy strategiyalarni tuzishda moliyaviy tahlilardagi ma‘lumotlardan foydalangan holda korxona moliyaviy reja va maqsadlarni belgilaydi. Ular albatta korxona moliyaviy ahvoli ijobiy tarafga o‘zgartirishga qaratilgan bo‘lishi lozim.

1-jadval

“OKMK” OAJ 2019-2023 yillardagi aktiv va majburiyatlarining o‘zgarish tendensiyasi (trillion so‘mda) [12]

Ko‘rsatkichlar nomi/yillar	2023	2022	2021	2020	2019	Mutlaq o‘zgarish tendensiyasi 2023 y/2019 y nisbatan, (martada)
Uzoq muddatli aktivlar	43132.1	32360.4	21266.3	19900.3	17577.8	2.45
Joriy aktivlar	9256.9	10453.6	8736.7	5640.2	650.23	14.24
Kapital	10857.3	11025.5	15402.1	13038.1	10814.2	-
Uzoq muddatli majburiyatlar	21280.8	16734.1	1912.8	2162.5	9405.8	2.25
Joriy majburiyatlar	20520.9	15054.5	8 017.9	4 798.4	3860.1	5.32

Yuqorida korxonaning aktiv va passivlari berilgan. Ko‘rinadiki, korxonaning kapitali deyarli o‘zgarishsiz qolmoqda. Buning asosiy sababi korxona davlat tashkiloti bo‘lgani va zaxiralar qilish hukumat ehtimoliy risklarni o‘z zimmasiga olgan holda foyda barchasi dividend sifatida olingan.

Uzoq muddatli aktivlariga qaraydigan bo‘lsak, korxona 2022 yilda yangi kon o‘zlashtirgani bois sezilarli oshgan va korxonaning texnika va texnologiyalariga qo‘yilgan kapital qoyilmalar uzoq muddatli majburiyatlar tomonidan moliyashtirilganini ko‘rishimiz mumkin. Bu korxonaning tashqi omillarga ta’sirchn qilib qolmasdan, uning faoliyatiga ishonchni kamayishiga olib kelishi mumkin. Kelgusida korxonaga kerak bo‘ladigan pul resurslarni topishda banklar uning faoliyatiga shubxa uyg‘otishi, faoliyatini qayta ko‘zdan kechirishi va kredit berishda muammolarni keltirib chiqarishi xatoki, yoppasiga majburiyatlarni talab qilingan taqdirda kompaniya bankrotlik e’lon qilishgacha borishi mumkinligini ko‘rsatadi.

Kapitalning likvidlik koeffitsienti (joriy aktivlar/joriy majburiyatlar ≈ 0.45 teng bo‘lib xalqora tajribada ko‘rsatkichning 1 dan past bo‘lishi qisqa muddatli likvidlikdagi qiyinchiliklarni ko‘rsatadi. Qisqa muddatli likvidlilik deb korxona aylanma kapitalning qancha qismi tashqi omillar hisobiga qoplanganini ko‘rsatadi. Ko‘rsatgich 1, 1.5 atrofida normal hisoblanib 1 dan pastida esa qisqa muddatli majburiyatlar boshqa xarajatlarni ham qoplayotgani, korxona deyarli tashqi manba hisobiga faoliyat olib boryotgani va faqatgina uzoq muddatli aktivlarining ma‘lum qismigina o‘ziga tegishli e’kanligini bildiradi. Aytib o‘tish kerakki, odatda, xususiy XYuSlarda bunday holat kuzatilmaydi. Bunda esa hukumatning kafilligi borligi bunday xolatni yuzaga keltirmoqda.

Uzoq muddatli barqarorlik koeffitsienti (uzoq muddatli aktivlar / kapital) ≈ 3.97 . Bu uzoq muddatli aktivlarning katta qismini kreditlar hisobiga moliyalashtirishini anglatadi. “OKMK” OAJ avval ta’kidlanganidek moliyaviy strategiya va taktikalardagi muammolarni xal qilishda moliyaviy strategiyalarni shakllantirish kerak.

Hozirgi O‘zbekiston davlati hududagi ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlarni hisobga olgan holda O‘zbekiston moliyasi va moliya bozori iqtisodning boshqa tarmoqlaridan o‘rish borasida anchagina ortda qolmoqda. buning asosiy sabablaridan bir bu sohadagi xalqaro darajadagi bilimga ega kadrlar yetishmovchiligi, bor kadrlarning esa bilim ko‘nikmalarga tola qonli ega emasligi, korxonalardagi moliya bo‘limlarining yetarli daraja tizimlashtirilmagani, boshqa bo‘limlar bilan integratsion aloqalarining kamligining asos sifatida moliyaviy menejment, moliyaviy strategiya va taktika, ko‘rsatgichlar tahlili orqali kelgusi davr trendlarini prognozlash borasida darslik, maloha, ilmiy jurnallarda etiborsiz qolyotganidir. Ayniqsa, “OKMK” OAJ misolida moliyaviy strategiyalarni takomillashtirish, ekologik xavfsiz texnologiyalarni joriy etish va kadrlar salohiyatini oshirish ustuvor vazifalar hisoblanadi.

“OKMK” OAJ moliya tizimi va moliyaviy strategiyasi rivojlantirish bo‘yicha amaliy taklif va tavsiyalar quyifagilardan iborat:

1. Moliyaviy menejmentni takomillashtirish: Moliya bo‘limlarini raqamlashtirish va ularning boshqa bo‘limlar bilan integratsiyasini yaxshilash. Umuman olganda korxonani qayta tizimlashtirish.
2. Kadrlar tayyorlash: hodimlar bilim va malakalarini oshirish borasida o‘quv kurslari, treyninglar va xorijda amaliyot o‘tash borasida chora tadbirlarni qo‘llash.
3. Valyuta risklarini boshqarish: Chet el xaridorlari bilan shartnomalarni milliy valyutada tuzish va imtiyozli valyuta paketlari, fond bozori derevativlaridan valyuta risklarini minimallashtirishda foydalanish.
4. Investitsiyalarni rag‘batlantirish: Innovatsion va ekologik xavfsiz texnologiyalarga investitsiyalarni ko‘paytirish orqali barqaror rivojlanishni ta’minlash.
5. Likvidlikni oshirish: Joriy aktivlar va majburiyatlar nisbatini yaxshilashga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevraldagi “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4611-sonli qarori.
2. Xasanov B. A, Raximov M. Y, Muqumov Z.A., Aliqulov A. I, Jumanova A. B, Xajimuratov N.SH. Xasanova R.B. “Moliyaviy tahlil” Toshkent. “IQTISODIYOT” 2019. 442-450 b.
3. R.X. Karlibayeva Korporativ moliya. (O‘quv qo‘llanma).-T.: -«Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021. 180bet
4. “Financial Managament” Kaplan published. 2023. Bershire p. 40-52. asosida qayta ishlandi
5. <https://www.lex.uz/docs/-4746047>
6. Vahobov.A.V. Malikov. T.S “MOLIYA” Toshkent - 2012, «NOSHIR», 218-272 b.
7. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Moliya>
8. Stephen A. Ross, Randolph W. Westerfield, Jeffrey Jaffe, Bradford D. Jordan, Hamdi Driss. “Corporate finance” 9th Edition. February 1, 2022. 120-150 b.
9. Qurbonov. O, U. “Moliyaviy strategiyalarni shakllantirishda strategik moliyaviy tahlilning o‘rni” magisterlik dissertasiya ishi, TOSHKENT – 2017 8-25 b
10. Brigham, E. “Financial management” London: South-Western College Pub, 2011. –1186 p.
11. Брейли Р., Майерс С. Принципы корпоративных финансов / М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2014. – 1008 с.
12. <https://agmk.uz/> moliyaviy hisoboti
13. Власова К.Е. “Финансовая стратегия: теоретические основы и методы разработки” – М.: Проспект, 2014.
14. Ковалев, В. В. “Финансы организации” М.: Проспект, 2014. – 352 с.

КЎЧМАС МУЛКНИ СОЛИҚҚА ТОРТИШ МОДЕЛИ

МОДЕЛЬ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ НЕДВИЖИМОСТИ

REAL ESTATE TAXATION MODEL

Тўлаков Улуғбек Тошмаматович

Термиз давлат университети, Молия кафедраси доценти,
иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

ORCID: 0000-0003-3151-1930

tulakov77@mail.ru

Аннотация

Ушбу мақолада кўчмас мулк солиғи моделини ишлаб чиқиш стратегияси асослаб берилган. Солиқ солиш объекти сифатида ер участкаси ва ундаги яхшилашлардан иборат ягона кўчмас мулк объектини киритиш, солиқ базасини кадастр (бозор) қиймати асосида аниқлаш муҳимлиги таъкидланган. Муаллиф кўчмас мулк солиғида солиқ ставкалари, имтиёзлар ва чегирмаларни адолатли белгилаш орқали ҳудудларнинг барқарор ривожланиши ва ижтимоий адолатни таъминлаш мумкинлиги ҳақида ҳулоса беради. Тадқиқот жараёнида амалий сценарийлар ва баҳолаш моделлари кўриб чиқилиб, оммавий баҳолаш натижалари асосида кўчмас мулк солиғини жорий этишда иқтисодий ва ижтимоий жиҳатларга эътибор қаратиш зарурлиги кўрсатиб берилган.

Калит сўзлар: кўчмас мулк солиғи, солиқ базаси, кадастр қиймати, ягона кўчмас мулк объекти, солиқ ставкалари, имтиёзлар, чегирмалар, бозор қиймати, оммавий баҳолаш, солиқ сиёсат.

В данной статье обоснована стратегия разработки модели налогообложения недвижимости. Подчеркивается важность определения объекта налогообложения как единого объекта недвижимости, состоящего из земельного участка и его улучшений, а также расчёта налоговой базы на основе кадастровой (рыночной) стоимости. Автор делает вывод о том, что справедливое установление налоговых ставок, льгот и вычетов способствует устойчивому развитию регионов и социальной справедливости. В исследовании рассматриваются практические сценарии и модели оценки, демонстрируя необходимость учёта экономических и социальных аспектов при внедрении налогообложения недвижимости на основе массовой оценки.

Ключевые слова: налог на недвижимость, налоговая база, кадастровая стоимость, единый объект недвижимости, налоговые ставки, льготы, вычеты, рыночная стоимость, массовая оценка, налоговая политика.

This article substantiates the strategy for developing a real estate tax model. It emphasizes the importance of defining the tax object as a single real estate unit, consisting of a land plot and its improvements, and determining the tax base based on cadastral (market) value. The author concludes that ensuring fairness in tax rates, exemptions, and deductions can contribute to sustainable regional development and social justice. The study examines practical scenarios and valuation models, demonstrating the necessity of considering economic and social aspects when implementing real estate taxation based on mass appraisal results.

Keywords: real estate tax, tax base, cadastral value, single real estate unit, tax rates, exemptions, deductions, market value, mass appraisal, tax policy.

Кўчмас мулк солиғининг мақсадини белгилаш муаллиф томонидан янги кўчмас мулк

солиғи моделини ишлаб чиқиш стратегиясини аниқлади. Ушбу модел солиқнинг асосий элементларини – солиқ солиш объекти, солиқ базаси, ставкалар, имтиёзлар ва чегирмаларни адолатли белгилаш орқали ҳудуднинг барқарор ривожланишини таъминлашга хизмат қилади. Бу билан бирга, солиқ сиёсатидаги функционал мажбуриятларга амал қилиш зарур, уларга кўра, ижтимоий адолатли кўчмас мулк солиғи имтиёзлар ва чегирмаларни, шунингдек, бойлик ва ҳашаматга мўлжалланган мулк учун оширилган солиқ ставкаларини назарда тутувчи прогрессив солиқ ҳисобланади. Стратегиянинг моҳияти эса солиқнинг асосий элементларидаги ўзгаришларни эволюцион, босқичма–босқич амалга оширишни таъминлашдан иборат.

Кўчмас мулк солиғини такомиллаштириш масаласи бугунги кунда жуда долзарб бўлиб, бозор иқтисодиёти шароитида солиқ юкининг тенг тақсимланиши, солиққа тортиш механизмларининг шаффофлиги ва давлат бюджети даромадларининг барқарорлигига таъсир кўрсатади. Кўплаб мамлакатларда кадастр қиймати асосида солиқ солиш амалиёти жорий этилган бўлиб, ушбу ёндашув кўчмас мулкдан фойдаланиш самарадорлигини ошириш ҳамда солиқ тизимининг ижтимоий адолатлилигини таъминлашда муҳим ўрин тутди.

Кўчмас мулкни солиққа тортиш муаммолари кўплаб хорижий олимлар томонидан ўрганилган. Ушбу тадқиқотлар натижалари Т.Логинова, А.Пылаева В.Б.Безруков, М.Ю.Березин, М.С.Зевлакович, М.Мишустина, А.Н.Маёров, И.А.Майбуров ҳамда ўзбек олимлари И.Ниязметов, М.Тўйчиев, А.Мирхошимов, У.Пардев, С.Боймуродов, Ш.Мусалимов, А.Назаров, Ф.Файзиев, У.Тўлаков, У.Атакуловларнинг асарларида ўз аксини топган. Иқтисодчи олимлар кўчмас мулкка солиқ солишни давлат даромадининг муҳим манбаларидан бири сифатида асослаб берганлар, ушбу солиқнинг концептуал асосларини яратганлар, шу билан бирга кўчмас мулкка солиқларни белгилашда ҳисобга олиниши лозим бўлган баъзи жиҳатларни таъкидлаганлар. Уларнинг тадқиқотларида маҳаллий миқёсда кўчмас мулк солиқлари ўрнатилганлиги сабабли эмпирик йўналишлар аниқланган ва асосланган. Шунингдек, бу каби илмий ишларда халқаро тажрибаларни ҳисобга олган ҳолда кўчмас мулкка солиқ солиш, имтиёзларнинг қўлланилиши, солиқ механизмини такомиллаштириш, кўчмас мулкка солиқ солиш тизимини ислоҳ қилиш зарурати масалалари ўз аксини топган.

Ушбу тадқиқотда кўчмас мулкни солиққа тортиш ва кадастр баҳолаш жараёнларини ўрганиш учун статистик гуруҳлаш, қиёсий таҳлил ва моделлаштириш усуллари қўлланилди. Бунда кадастр маълумотлари тоифаларга ажратилиб, баҳолаш учун муҳим бўлган омиллар аниқланди. Қиёсий таҳлил орқали Ўзбекистондаги кадастр баҳолаш амалиёти ривожланган мамлакатлар тажрибаси билан солиштирилиб, мавжуд моделларнинг самарадорлиги баҳоланди. Шунингдек, оммавий баҳолаш моделларининг иқтисодий асослари кўриб чиқилиб, миллий қонунлар, халқаро стандартлар ва норматив ҳужжатлар таҳлил қилинди. Солиқ ва кадастр органлари амалиётидаги муаммолар ўрганилиб, уларни бартараф этиш бўйича амалий таклифлар ишлаб чиқилди.

Солиқ тўловчиларнинг таркибий қисмини ва солиқ объектлари сонини солиқнинг моҳияти ва ўзига хос хусусиятларини ўзгартирмасдан ўзгартириш мумкин эмас, бироқ солиқ ставкаси параметрларининг белгиланган доирада ўзгартирилиши ҳамда солиқ имтиёзлари ва чегирмалар рўйхатининг тармоқланганлиги солиқ механизмнинг фундаментал асосига дахл қилмайди ва умуман солиқнинг иқтисодий моҳиятини бузмайди. Шунинг учун айнан ушбу элементларнинг хусусиятлари алоҳида олинган солиқни ундиришдан олиниши мумкин бўлган даромад ҳажмига тўғридан–тўғри таъсир кўрсатишга қодир. Шунга кўра, оғирлаштирувчи таъсирни дифференциялаш солиқ ставкалари тизими ҳамда солиқ имтиёзлари ва чегирмалар рўйхати ёрдамида амалга оширилади.

Кўчмас мулк солиғининг асосий элементларини мумкин бўлган модификациясини кўриб чиқамиз ва кўчмас мулк солиғининг муаллифлик моделини таклиф қиламиз (1–жадвал).

Янгиликларни тайёрлаш жараёнида – солиқнинг асосий элементлари ўзгариши содир бўладиган ўтиш даврида – кўчмас мулкни солиққа тортиш тизимидаги режалаштирилган ўзгаришларни солиққа тортиш тамойиллари – адолатлилиқ, аниқлик, бир марталик, иқтисодий

мақсадга мувофиқлик, уларга риоя қилиш ва мерос қилиб қолдириш имкониятлари призмаси орқали таҳлил қилиш жуда муҳимдир. Кўчмас мулкни солиққа тортиш тизимини ўзгартириш ва кўчмас мулкни кадастр қиймати асосида солиққа тортишга ўтишда солиқнинг асосий элементларини ўзгартириш имкониятини баҳолашни амалга ошириш лозим.

1–жадвал

Кўчмас мулк билан боғлиқ солиқларнинг режалаштирилган модели

Солиқ элемент-лари	Кўчмас мулк билан боғлиқ солиқлар				Кўчмас мулк солиғи
	Жисмоний шахслардан олинадиган мол-мулк солиғи	Юридик шахсларнинг мол-мулкига олинадиган солиқ	Жисмоний шахслардан олинадиган ер солиғи	Юридик шахслардан олинадиган ер солиғи	
Жорий этилган йили	1992	1992	1994	1993	2024 йилдан режалаштирилган
Бюджет даражаси	Маҳаллий	Маҳаллий	Маҳаллий	Маҳаллий	Маҳаллий
Солиқ солиш объекти	Мол-мулк	Кўчмас мулк	Ер участкалари	Ер участкалари	Кўчмас мулк
Солиқ солиш мақсадида объектларни ҳисобга олиш	Кадастр агентлиги	Солиқ органлари. Солиқ тўловчилар.	Кадастр агентлиги	Кадастр агентлиги	Кадастр агентлиги
Солиқ солиш базаси	Инвентаризация қиймати. Кадастр қиймати.	Ўртача йиллик (қолдик) қиймати	Ер участкасининг умумий майдони	Ер участкасининг умумий майдони, норматив қиймати	Кадастр (бозор) қиймати
Солиқ базасини ҳисоблаш	Кадастр агентлиги	Солиқ тўловчилар	Кадастр агентлиги	Кадастр агентлиги	Кадастр агентлиги ва мустақил баҳоловчилар
Солиқ ставкаси	Вазирлар маҳкамаси, Президент қарорлари ва Солиқ кодекси	Вазирлар маҳкамаси, Президент қарорлари ва Солиқ кодекси	Вазирлар маҳкамаси, Президент қарорлари ва Солиқ кодекси	Вазирлар маҳкамаси, Президент қарорлари ва Солиқ кодекси	Солиқ кодекси

Манба: Муаллиф ишланмаси

Ҳар қандай солиқ ёки йиғимдан олдин уни солиқ солиш объектига боғлаб жорий этиш мақсади бўлиши керак. Ўзбекистонда узоқ вақтдан бери ягона кўчмас мулк солиғини жорий этиш нияти мавжуд бўлиб, улар халқаро тажриба таъсирида шакллланган, унга асосланиб Тошкент шаҳри Мирзо Улуғбек туманида, Навоий вилояти Навоий шаҳрида, Тошкент вилояти Бўстонлик тумани ва Бухоро вилояти Ромитан туманида кўчмас мулк солиғини жорий этиш бўйича тажриба ўтказилган[1]. Тажрибанинг асосий шarti ҳуқуқ объекти ва солиқ солиш объекти сифатида ягона солиқ солиш объектини – ер ва унинг устидаги яхшиланишларни биргаликда шакллантириш эди.

Ягона кўчмас мулк объектини солиққа тортиш объекти сифатида киритиш имкониятини кўриб чиқиш учун ҳисобга олиш объекти, ҳуқуқ объекти, кўчмас мулк бозорида муомала объекти ва баҳолаш объекти сифатида ягона солиққа тортиш объекти мавжудлигини тадқиқ этамиз. Таъкидлаш жоизки, «ягона кўчмас мулк объекти» тушунчаси интуитив тарзда тушунилиши мумкин, аммо қонунчиликда белгиланмаган.

Кўчмас мулк объектларига бўлган ҳуқуқларни ҳисобга олиш Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси ҳузуридаги Кадастр агентлиги амалга оширилади. Давлат кадастрини юритиш бўйича фаолият Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 22 декабрдаги 171–II–сонли «Давлат кадастри тўғрисида»ги қонун билан тартибга солинади.

Кўчмас мулк объекти кўчмас мулк бозорида муомала объекти сифатида кўчмас мулк бозорининг мавжудлиги ва амал қилиш қонунлари, хусусан, талаб ва таклиф билан белгиланади. Кўчмас мулк бозорида, қоида тариқасида, ягона объект такдим этилади – турар жой ва нотурар жой биноси қиймати ер участкаси қийматини ўз ичига олади, квартира қиймати унинг жойлашган жойи қийматини ўз ичига олади.

Кўчмас мулк объектларини солиққа тортиш мақсадида баҳолаш объекти сифатида Ўзбекистон Республикасининг ягона миллий баҳолаш стандарти асосида кадастр баҳолаш услублари билан аниқланади.

Ўтказилган таҳлил кўчмас мулк объектларининг энг кенг тарқалган турлари – ер участкалари, квартиралар, якка тартибдаги уй–жойлар тушунчаларининг ноаниқлиги ва номувофиқлигини аниқлади (2–жадвал).

2–жадвал

Кўчмас мулкни ҳисобга олиш, баҳолаш ва солиққа тортишда «кўчмас мулк объекти» тушунчаси таҳлили

Кўчмас мулк тури	Объект	Объект ҳуқуқи	Объект талаб ва таклифи	Баҳолаш ва солиққа тортиш объекти (жорий)	Баҳолаш ва солиққа тортиш объекти (келажакда)
Ер	Ер участкаси	Ер участкаси	Ер участкаси, ер участкаси + яхшилаш	Ер	Ягона объект – бозор қиймати бўйича
Квартира	Ер участкаси, бино, хона	Квартира; камдан–кам ҳолларда квартира + ер участкасининг улуши	Ягона объект: квартира + жой (ер участкаси)	Квартира – кадастр қиймати бўйича, ер участкаси – майдон бўйича	Ягона объект – бозор қиймати бўйича
Якка тартибдаги турар жой	Ер участкаси, иморатлар	Ер участкаси + бинолар, ер участкаси алоҳида, бинолар алоҳида	Ягона объект: ер участкаси + яхшилаш	Бинолар – кадастр қиймати бўйича, ер участкаси – майдон бўйича	Ягона объект – бозор қиймати бўйича

Манба: Муаллиф ишланмаси

Масалан, ер участкаси ва унда жойлашган бинолардан иборат бўлган якка тартибдаги уй–жой ҳисобга олиш тизимида бир нечта объектлар билан ифодаланади, бир нечта объектларга бўлган ҳуқуқлар ҳам расмийлаштирилади, аммо кўчмас мулк бозорида муомалада бўлиш нуқтаи назаридан бу ягона объектдир.

Шундай қилиб, агар ягона кўчмас мулк объектини солиққа тортиш объекти сифатида жорий этилса, ҳозирги вақтда якка тартибдаги турар жой мисолида кўриш мумкин бўлганидек, мураккаб, ноаниқ, чалкаш, бошқариш қийин ва иқтисодий самарасиз ҳаракатлар кетма–кетлиги мавжуд:

- якка тартибдаги уй–жой кўплаб ҳисобга олиш объектларидан (ер участкаси, асосий иморат, гараж, ҳаммом сарой ва бошқалар) ва шунга мос равишда кўплаб ҳуқуқ объектларидан иборат бўлса;
- кейин баҳолаш учун унга битта объект – кўчмас мулк бозорида битта қийматга эга бўлган ягона муомала объекти сифатида ўша уй–жой мос қўйилади;
- ягона уй–жойнинг кадастр қиймати аниқланади;

– ягона уй–жойнинг кадастр қийматидан унинг таркибига кирувчи кўчмас мулк объектларининг кадастр қийматлари ажратилади;

– кадастр қиймати ҳар бир кўчмас мулк объекти учун ҳисобга олиш тизимида киритилади;

– кейин, агар битта ҳуқуқ эгаси мавжуд бўлса, объект ва унинг қиймати ягона объект сифатида солиққа тортиш учун бирлаштирилади.

Шубҳасиз, «ягона кўчмас мулк объекти» тушунчаси қонунчиликда белгиланмаган, кўчмас мулк объекти ҳуқуқ ва давлат ҳисобининг ягона объектига айланмагунча ягона кўчмас мулк объектини солиққа тортиш объекти сифатида жорий этиш ҳақида гапиришга ҳали эрта.

Шундай қилиб, қонунчилик соҳасида, кўчмас мулкни ҳуқуқий ҳисобга олиш тизимида «ягона кўчмас мулк объекти» тушунчасининг мавжуд эмаслиги сабабли ягона кўчмас мулк объектига солиқ тўлашга ўтиш имконияти мавжуд эмас.

Ўзбекистонда мол-мулкни солиққа тортишнинг солиқ базасини ўзгартиришга тайёргарлик кўриш учун турар жой ва нотурар жой фондларининг капитал курилиш объектларининг кадастр қийматини аниқлаш бўйича халқаро лойиҳалар ва ишлар амалга оширилмоқда.

Амалга оширилган ишлар натижаларини кўчмас мулкни солиққа тортишда қўллаш имкониятларини таҳлил қилиш шуни кўрсатдики, уй–жой фонди ва нотурар жой фондининг капитал курилиш объектлари бўйича солиқ базаси ҳозирда фақат солиқ тўловчилар – жисмоний шахслар учун белгиланган. Юридик шахсларга тегишли бўлган капитал курилиш объектларига солинадиган солиқ бўйича солиқ базаси қуйидаги сабабларга кўра белгиланмаган:

– юридик шахслар кўчмас мулк объектларининг ўз ҳисобига таянган ҳолда солиқ солиш учун кўчмас мулкнинг қолдиқ қийматини ҳисоб–китоб қилади;

– кўчмас мулк муайян ташкилотнинг ҳисоб сиёсатида тасдиқланган бухгалтерия ҳисобини юритишнинг белгиланган тартибига мувофиқ шакллантирилган қолдиқ қиймат бўйича ҳисобга олинади;

– қайта ўзгартиришларнинг 20 йилдан ортиқ даврида аксарияти юридик шахсларга тегишли бўлган нотурар жой фондининг капитал курилиш объектлари фаол муомалага киритилмаган, шунинг учун давлат кадастр рўйхатидан ўтказилмаган;

– хусусийлаштириш режалари бўйича мол-мулкни юридик шахсларга бериш давлат рўйхатидан ўтмасдан амалга оширилган бўлса;

– солиқ қонунчилигида қолдиқ қийматни солиқ органларига объектма–объект ўтказиш назарда тутилмаган ҳолда солиқни ҳисоблаб чиқариш учун солиқ органларига солиқ солиш объекти деб эътироф этиладиган мол-мулкнинг ўртача йиллик қиймати келиб тушади;

– кўчмас мулк объектлари, шу жумладан нотурар жой фонди солиқ базасини аниқлаш учун давлат кадастр агентлигида шакллантирилади;

– кадастр агентлигида кўчмас мулкни ҳисобга олиш ариза бериш асосида амалга оширилади. Юридик шахслар учун кўчмас мулк объектларини давлат рўйхатидан ўтказиш мажбурияти йўқлиги сабабли, агентликка юридик шахсларга тегишли нотурар жой объектлари ҳақида тўлиқ ва ишончли маълумотлар етишмайди;

– аксарияти юридик шахсларга тегишли бўлган нотурар жой фондининг капитал курилиш объектлари бозори кўчмас мулк объектларининг бозор нархларини аниқлаш учун етарли даражада ривожланмаган, бу эса ушбу шароитларда кадастр қийматини ҳисоблаш сифатини таъминлаш учун кадастр қийматини баҳолаш методологиясини ишлаб чиқишга кўшимча шартларни қўяди.

Юридик шахсларнинг мол-мулкни солиққа тортиш бўйича муаммолар сабабли тадқиқот натижасида босқичма–босқич амалга оширилиши лозим бўлган қуйидаги таклифлар ишлаб чиқилди (1–расм):

– юридик шахсларга тегишли солиқ солиш объектлари бўйича солиқ базасига ўзгартиришларни тайёрлаш;

– кўчмас мулк солиғини ҳисоблаб чиқариш учун солиқ тўловчи – юридик шахслардан

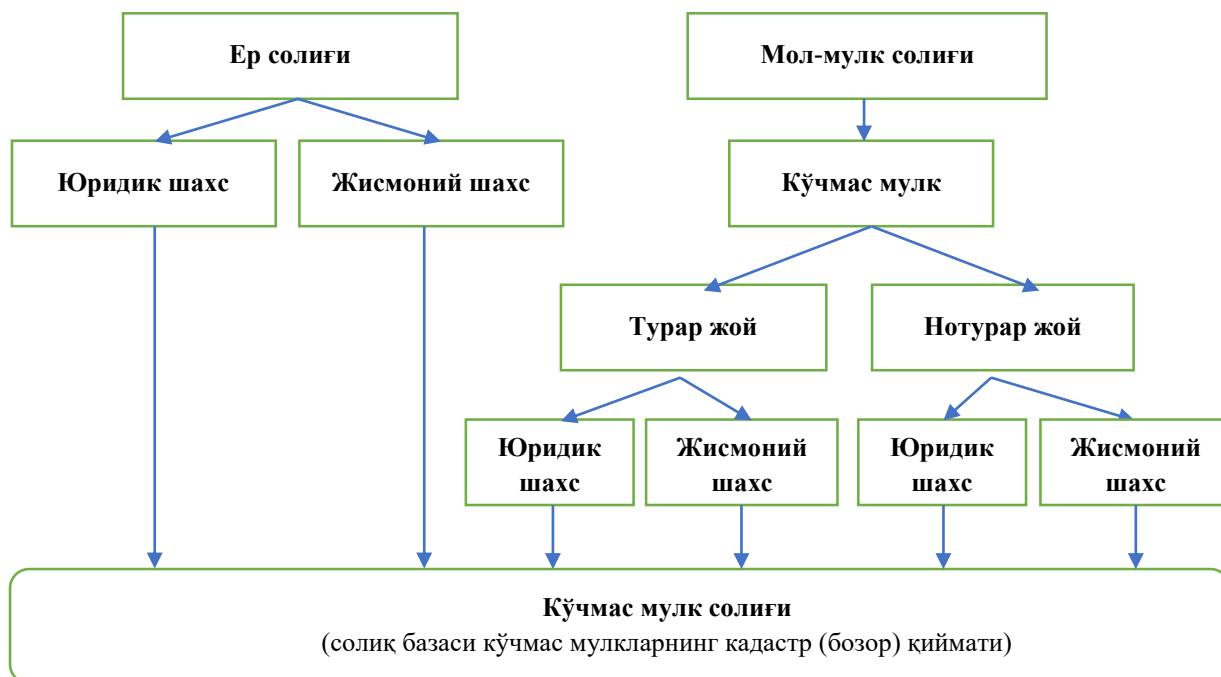
солиқ органларига маълумотларни объектма–объект тақдим этиш шаклини жорий этиш;

– солиқ тўловчилардан олинган маълумотларни кўчмас мулк давлат кадастри маълумотлари билан таққослаш, кўчмас мулк давлат кадастрида ҳисобга олиш тавсифларини аниқлаштириш учун объектлар рўйхатини аниқлаш, давлат кадастр ҳисобига қўйиш учун объектлар рўйхатини аниқлаш;

– юридик шахсларга тегишли капитал қурилиш объектларининг тавсифларини аниқлаштириш ва давлат кадастр ҳисобига қўйиш;

– кадастр баҳосини ўтказиш, олинган кадастр қийматини солиқ солиш базаси сифатида таҳлил қилиш;

– юридик шахсларга тегишли капитал қурилиш объектларига кадастр қиймати асосида солиқ солиш жорий этилсин.

1–расм. Кўчмас мулк солиғи бўйича таклиф этилаётган модел

Манба: Муаллиф ишланмаси

Ўтказилган тадқиқотлар натижасида солиқ базасини ўзгартириш фақат солиқ тўловчи – жисмоний шахслар учун тайёр деган хулосага келинди. Кўчмас мулк солиғи маҳаллий солиқлиги учун сезиларли ўзгаришлар маҳаллий солиқ салоҳияти тузилмаларига таъсир қилади. Ҳозирги вақтда юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқ маҳаллий солиқлар тизимида етакчи солиқ бўлганлиги сабабли, маҳаллий бюджет даромадларининг йўқотилишини қоплаш ёки харажатлар таркибига ўзгартиришлар киритиш талаб этилади. Юридик шахсларнинг мол-мулки таркибига нафақат кўчмас мулк, балки кўчар мулк ҳам кирганлиги сабабли, турли бюджетларга қайта тақсимлаш зарурати солиқ маъмуриятчилигида ўзгаришларни келтириб чиқаради. Юридик шахсларга тегишли капитал қурилиш объектларини ҳисобга олиш ва баҳолаш мавжуд бўлмаган шароитда бундай янгиликларнинг иқтисодий ва молиявий оқибатларини баҳолаш имконияти мавжуд эмас. Шунинг учун қисқа муддатда уларни кўчмас мулк солиғига ўтказмаслик таклиф этилади. Кўчмас мулк солиғини жорий этишга тайёргарлик кўришнинг муҳим босқичи кўчмас мулкни оммавий баҳолаш натижалари асосида кўчмас мулк солиғини жорий этиш шартлари ва ижтимоий–иқтисодий оқибатларини аниқлашдан иборат эди.

Лойиҳани амалга ошириш жараёнида имтиёз ва чегирмаларнинг турли вариантларига қараб кўчмас мулк солиғини жорий этишда иқтисодий таҳлил сценарийлари ишлаб чиқилди ва тадқиқ қилинди (3–жадвал).

Иқтисодий таҳлил сценарийлари параметрлари қисқача тавсифи

Параметрлар	Қисқача тавсиф
Имтиёзларсиз солиққа тортиш	Барча солиқ тўловчилар учун тенг солиқ юки. Давлат бюджети даромадлари ортиб боради.
Белгиланган лимит доирасида имтиёзлар қўллаш (42 млн сўм)	42 млн қийматли мулкларга имтиёз қўлланилади. Кам таъминланган гуруҳлар қўллаб–қувватланади.
Имтиёз лимитини кўпайтириш (45 млн сўм)	Имтиёз лимити 45 млн қийматли мулкларга кўтарилади. Бюджет тушумлари биров камайиши мумкин.
Оддий аҳоли учун енгиллик (50 млн сўм)	50 млн қийматли мулкларга имтиёз берилса, юқори қийматли объектлар солиққа тортилади.
Барча объектлар учун имтиёзлар чекланган	Барча объектларга имтиёзлар чекланган. Юқори қийматли объектлар кўпроқ солиқ тўлайди.
Ижтимоий ҳимояни кучайтириш	Кам таъминланган гуруҳларга махсус енгилликлар берилади. Ижтимоий адолат таъминланади.

Манба: Муаллиф ишланмаси

Кўчмас мулк солиғини жорий этишнинг ижтимоий–иқтисодий оқибатларини таҳлил қилиш натижалари солиқ тўловчилар ўртасида солиқ юкини оптимал тақсимлашга, шунингдек, солиқ тўловчиларга солиқ тушумларини тақсимлашга мос келадиган солиққа тортишнинг зарур параметрларини аниқлаш имконини беради. Ҳисоб–китоб натижаларига кўра, кўчмас мулк солиғини жорий этишнинг ҳар бир сценарийси учун кўчмас мулк солиғининг таққосланадиган ставкаси аниқланди, бу маҳаллий бюджетга кўчмас мулк солиғи бўйича тўловларнинг мавжуд солиқлар бўйича тушумларга тенг миқдорда тушишини таъминлайди. Бунда олинган кўчмас мулк солиғининг таққосланадиган ставкалари жисмоний ва юридик шахсларга тегишли бўлган турар жой ва нотурар жой фонди кўчмас мулк объектлари бўйича кенг фарқ қилади.

Таклиф этилган сценарийларни таҳлил қилиш ва баҳолаш натижасида қуйидаги таклифлар шакллантирилди:

Имтиёзларсиз солиққа тортиш – барча мулк эгалари учун тенг солиқ юки белгилайди, имтиёзларни қўлламайди. Бу давлат бюджетига тушумларни максимал даражада оширади. Бироқ, ижтимоий заиф қатламлар учун оғир юк бўлиб, ижтимоий адолат тамойилига зид келиши мумкин. Ўзбекистондаги ижтимоий тенгсизликни ҳисобга олсак, бу параметр ижтимоий кескинликни ошириши мумкин.

Белгиланган қиймат (42 млн сўм) гача бўлган мулкларга имтиёз қўлланилади. Бу аҳоли, айниқса, ижтимоий заиф қатламлар учун енгиллик яратади. Давлат бюджети тушумлари камроқ бўлиши мумкин, аммо бу ижтимоий адолатни таъминлаш ва кам даромадли аҳолини ҳимоя қилиш “ижтимоий давлат” концепциясининг асосий принципига мос келади. Белгиланган лимитни сақлаб қолиш бу гуруҳларни қўллаб–қувватлашнинг муҳим воситаси ҳисобланади.

Имтиёз лимитини 45 млн сўмгача ошириш давлат бюджетига тушумларни биров пасайтириши мумкин. Бироқ бу аҳолининг катта қисмига имтиёз бериш орқали ижтимоий барқарорликни яхшилайдди. Иқтисодий юкни катта даромадли мулкдорлар томонидан кўпроқ кўтарилишини таъминлайди. Бу “адолатли солиқ солиш” тамойилини амалга оширишга ёрдам беради.

Кам қийматли мулк эгалари (50 млн сўмгача) имтиёз олишда давом этади, бу эса оддий аҳоли учун ёрдам бўлади. Бу параметр катта қийматли мулкларга имтиёз беришни чеклайди. Бу ёндашув ижтимоий–иқтисодий тенгсизликни камайтиришга қаратилган. Юқори қийматли мулкларга нисбатан қўшимча солиқ юки киритиш билан ижтимоий адолат тамойили сақланади.

Имтиёзлар бекор қилиниб, барча мулк эгаларига бир хил солиқ юки юкланади. Давлат бюджети тушумлари максимал бўлади, бироқ ижтимоий заиф қатламлар учун оғир юк бўлиши мумкин. Бу ёндашув давлат бюджети барқарорлигини таъминлайди, аммо ижтимоий заиф аҳолини ҳимоя қила олмайди. Солиқ юкининг тенг тақсимланиши солиқ сиёсатининг “шаффофлик” тамойилига мос келади.

Ижтимоий ҳимояни кучайтириш кам таъминланган қатламларга махсус енгилликлар берилади. Бу параметр ижтимоий адолат ва аҳолининг ижтимоий ҳимоясини кучайтиришга қаратилган. “Ижтимоий давлат” тамойилига мувофиқ, ижтимоий ҳимоя чораларини кучайтириш аҳолининг ижтимоий барқарорлигини таъминлайди. Давлат бюджети учун қийинчиликлар юзага келиши мумкин, лекин ижтимоий кескинликни камайтиради.

Белгиланган лимит (42 млн сўм) ва уни ошириш (45 млн ёки 50 млн сўм) ижтимоий адолатни таъминлашда муҳим воситалардан биридир. Имтиёзларни чеклаш бюджет даромадларини оширишга ёрдам беради, бироқ ижтимоий барқарорликни хатарга қўяди. Ижтимоий ҳимояни кучайтириш, айниқса кам таъминланган қатламлар учун, солиқ сиёсатининг узоқ муддатли барқарорлигини таъминлайди. Тавсия этиладиган ёндашув: Белгиланган лимитлар ва ижтимоий ҳимояни уйғун равишда амалга ошириш, бу иқтисодий самарадорлик ва ижтимоий адолат ўртасидаги мувозанатни таъминлайди.

Кўчмас мулкни солиққа тортиш тизимини ўзгартириш жараёнида қуйидагиларни назарда тутиш зарур:

- солиқ тўловчининг солиқ юки кўрсаткичи солиқ тизими сифатининг анча жиддий ўлчови ҳисобланади, шунинг учун солиқ базасини сезиларли даражада ошириш шароитида солиқ юкини баҳолаш зарурати яққол намоён бўлади.

- тадқиқ этилаётган оила модели молиявий жиҳатдан фаровон. Бинобарин, турли тоифадаги фуқароларга солиқ юкини баҳолаш, айниқса, кам таъминланган фуқароларга алоҳида эътибор қаратиш лозим.

- максимал солиқ ставкасида солиқ юки ҳаддан ташқари бўлади, шунинг учун солиқ юкини юмшатиш учун солиқ ставкасини аниқлаш муҳимдир.

Бозор қиймати асосида кўчмас мулк солиғини жорий этиш мураккаб ва узоқ давом этадиган жараён бўлиб, солиқнинг асосий элементлари, биринчи навбатда, солиқ базасининг кескин ўзгариши билан тавсифланади. Унда шартли равишда қисқа муддатли, ўрта муддатли ва узоқ муддатли босқичларни ажратиб кўрсатиш кўчмас мулк солиғининг янги модели параметрларини аниқлаш бўйича диссертация тадқиқоти янгиликларининг асосий элементлари ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 3 декбрдаги “Ресурс солиқлари ва мол-мулк солиғини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги ПФ-6121 сонли Фармони.
2. Tulakov, U. (2025). Ko‘chmas mulkni soliqqa tortish va kadastr baholashda tasniflash. European journal of science archives conferences series. Konferenzreihe der europäischen Zeitschrift für Wissenschaftsarchive, Aachener, Germany, 4, 13-23.
3. Тўлаков, У.Т. (2025). Кўчмас мулкни солиққа тортишнинг илмий асослари. “Янги Ўзбекистон: илмий тадқиқотлар” мавзусидаги Республика 72-сон кўп тармоқли даврий онлайн илмий-амалий конференция тўплами, 73-79.
4. Tulakov, U. (2025). Classification in real estate taxation and cadastral valuation. International scientific e-conference “Human resources and modern professions in the world” – Aachen, Germany, 4, 28-34.

5. Tulakov, U. (2025). Ways to Improve The Methodological Foundations of Mass Appraisal for Real Estate Taxation. Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance, 6(1), 135-145.
6. Тўлаков, У. (2025). Солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштиришда инновацион ёндашувлар. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари, 5(1), 91–105.
7. Тўлаков, У. (2024). Кўчмас мулкни солиққа тортишда қийматни баҳолаш усуллари. Иқтисодий тараққиёт ва таҳлил, 2(12), 389–399.
8. To‘lakov, U.T. (2024). Ko‘chmas mulkni soliqqa tortishning xalqaro tajribasi. “Milliy iqtisodiyotimizda investitsiyalar va moliyaviy rivojlanishni oliy muhandislik maktablari bilan integratsiyalashtirish samaradorligi” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiya to‘plami, 184-187.

УДК: 336.025

ИҚТИСОДИЁТНИ ТАРТИБГА СОЛИШДА СОЛИҚ ИМТИЁЗЛАРИНИНГ РОЛИ

РОЛЬ НАЛОГОВЫХ ЛЬГОТ В РЕГУЛИРОВАНИИ ЭКОНОМИКИ

THE ROLE OF TAX BENEFITS IN REGULATING THE ECONOMY

Қўзиева Нилуфар Норхидировна

Термиз давлат университети

Иқтисодиёт кафедраси ўқитувчиси

Аннотация

Мақолада иқтисодиётни тартибга солишда солиқларнинг аҳамияти ва берилаётган солиқ имтиёзларини зарурлиги асосланган. Шунингдек, солиқ тўловчилар томонидан фойдаланилган солиқ имтиёзлар таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: иқтисодиёт, солиқ, давлат, солиқ имтиёзлари, тўловлар

В статье акцентируется внимание на значении налогов в регулировании экономики и необходимости налоговых льгот. Также были проанализированы налоговые льготы, используемые налогоплательщиками.

Ключевые слова: экономика, налог, государство, налоговые льготы, выплаты.

The article focuses on the importance of taxes in regulating the economy and the need for tax incentives. Tax credits used by taxpayers were also analyzed.

Key words: economy, tax, state, tax credits, payments

Жамият ва давлат ҳаётининг барча соҳалари шиддат билан ривожланаётгани ислохотларни мамлакатимизнинг жаҳон цивилизацияси етакчилари қаторига кириш йўлида тез ва сифатли илгарилашини таъминлайдиган замонавий инновацион ғоялар, ишланмалар ва технологияларга асосланган ҳолда амалга оширишни тақозо этади.

Жаҳонда иқтисодий фаолиятларни солиқ имтиёзлари воситасида рағбатлантириш усули бюджетдан бевосита молиялаштириш усулига нисбатан аксарият мамлакатлар томонидан фаол фойдаланиб келинмоқда.

Масалан, Франция, Белгия, Голландия, Португалия, Греция, Канада, Ирландия, Корея, Япония ва Австралия каби мамлакатларда бунга алоҳида эътибор берилмоқда. Шу ўринда солиқ имтиёзларини методологик асосларига тўхталиш жоиздир.

Солиқ имтиёзлар-солиқ тўловчиларга солиқлар бўйича турли хил энгилликлар бўлиб, улар вақтинчалик ва доимий, тўлиқ ёки қисман ва бошқа кўринишларда берилиши мумкин. Солиқ имтиёзларининг турлари, амал қилиш механизмлари, белгилаш мезонлари мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасидан келиб чиққан ҳолда белгиланади. Солиқ имтиёзлари жаҳон солиқ тизимининг ажралмас қисмидир. Ҳар қандай давлат унинг хўжалик юритиш тизими қандай бўлишидан қатъи назар давлат бюджетини даромадлар билан таъминлашда асосий воситалардан бири – бу солиқлар ва солиқларсиз тўловлардир[4]. Аммо жорий этилган солиқлар соф фискал шаклда ўрнатилиши мумкин эмас. Чунки фақат бюджет манфаати нуктаи назаридан ўрнатилган солиқларни амал қилиши узоқ вақтни ўз ичига олмайди. Шунинг учун муайян даражада солиқ имтиёзларидан фойдаланиш тақозо этилади. Солиқ тизимида солиқ имтиёзларидан фойдаланишнинг бир қатор объектив ижтимоий-иқтисодий сабаблари мавжуд бўлиб, улар қуйидагилардир.

- биринчидан, солиқ имтиёзларини мавжудлигини асосий сабабларидан бири бу солиқ тўловчи (юридик ва жисмоний шахс)ларнинг жамиятда тутган мавқеи, ижтимоий ҳолати турлича эканлигидан. Шу жиҳатдан барчага бир хил тартибда солиқ солиш маънога эга бўлмайди.

- иккинчидан, давлат иқтисодиётга таъсир этиб, уни тартиблаш вазифасини амалга оширадики, бунда турли хил дастаклардан фойдаланилади.

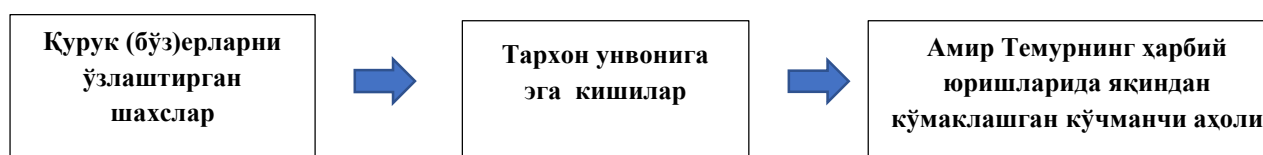
Бу дастакларнинг асосийларидан бири - бу жамиятдаги баъзи муҳим соҳаларни ёки солиқ тўловчиларнинг фаолиятини рағбатлантириш мақсадида солиқ имтиёзлари белгиланади. Яъни, давлат солиқ имтиёзлари орқали иқтисодиётни самарали ва қулай бошқариш ёки тартиблаш имкониятига эга бўлади, бундан кўринадикки, солиқ имтиёзлари давлатни ўз функция ва вазифаларини юзага чиқарувчи муҳим дастак сифатида юзага чиқади.

- учинчидан, солиқ имтиёзлари қўлланилишининг асосий сабабларидан яна бири бу миллий даромадни қулай, самарали ва оқилона тақсимлашга эришишдан иборатдир. Яъни, бундан солиқлар сифатида бюджетга жалб этилиши лозим бўлган молиявий ресурслар имтиёз бериш туфайли бюджетга жалб этилмасдан солиқ тўловчиларнинг ўзларига мақсадли равишда қолдирилади. Бунинг афзаллик томони шундаки, солиқ тўловларини бюджетга олиш ва уни яна қайта тақсимлаш ишларини осонлаштиради ва иш фаолият турларини рағбатлантиришга эришилади. Бозор ислохотлари ривожланиб борган сари иқтисодий категориялар хусусидаги тушунчалар шаклланиб, мукаммаллашиб бормоқда. Бу эса ўз навбатида солиқ имтиёзларини тўлароқ аниқлаш мақсадида иқтисодчи олимларнинг фикрларини татқиқ қилишга ундайди.

Қ.Яҳёевни фикрига кўра, “Солиқ тўловчиларни солиқдан озод этиш, улар тўлайдиган солиқ миқдорини (солиқ базаси) камайтириш ёки солиқ тўлаш шартини энгиллаштириш солиқ имтиёзидир”. Шунингдек, ушбу иқтисодчининг таъкидланишича солиқ имтиёзи деган термин ўрнига солиқ энгиллиги термини бу жараённинг моҳиятини очиб беради[3]. Ш.Гатаулин солиқ имтиёзларига қуйидагича таъриф беради:” Солиқ имтиёзлари амалдаги қонунларга мувофиқ равишда солиқлардан тўлиқ ёки қисман озод қилишдир”[4].

Т.Маликовнинг айтишича, солиқ имтиёзлари деганда солиқ тўловчининг солиқ мажбуриятлари ҳажмининг тўлиқ ёки қисман қисқариши, тўлов муддатининг кечиктирилиши ёки орқага сурилиши тушунилади[5].

Солиқ имтиёзларидан темурийлар давлатида қўлланилганлиги давлат хазинасини тўлдиришда ва аҳоли турмуш даражасига алоҳида эътибор берилганлигини ёрқин далили сифатида “Темур тузуклари”да кўришимиз мумкин. Шунингдек, манбаларда соҳибқирон томонидан бир қанча солиқ имтиёзлари жорий қилинганлиги тўғрисида маълумотлар бор. Бу имтиёзлар қуйидагиларни ўз ичига олади.

1-расм.Амир Темур даврида солиқ имтиёзларини кўринишлари[6]

Амир Темур давлатида солиқ имтиёзларидан фойдаланганлиги бу иқтисодий категориянинг бир неча асрлар давомида Марказий Осиё давлатларидан қўлланилиб келинганлигининг яққол далилидир.

Солиқ имтиёзларини қўллаш механизмидаги энг мураккаб жараён бу солиқ имтиёзларини белгилаш мезонларини адолатли тарзда белгилаш ҳисобланади. Аммо қайд этиш жоизки, солиқ имтиёзларини белгилаш жаҳон амалиётида ҳар бир мамлакатнинг иқтисодий сиёсатининг мазмун-моҳиятидан келиб чиқиб белгиланади ва шу жиҳатидан у турли давлатларда турлича бўлади[7].

Ўзбекистон Республикасида иқтисодий фаровонликни ошириш ва камбағалликни қисқартириш бўйича солиқ тизимида қилинаётган бир қанча ишлар амалга оширилмоқда. Жумладан, “2022 - 2026-йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясини амалга ошириш, шунингдек, инклюзив ва барқарор иқтисодий ўсишга эришиш орқали камбағалликни икки баробарга қисқартириш, иқтисодиётда рақобатни таъминлаш, тадбиркорлик субъектларига тенг шароитлар яратиш, бозор муносабатларига тўлақонли ўтишни жадаллаштириш, миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш, хусусий инвестициялар ҳажмини кескин ошириш ҳамда бизнес доираларнинг ишончини янада мустаҳкамлаш”[2] каби бир қатор вазифалар белгилаб олинди. Ушбу вазифаларни татқиқ қилишда солиқ имтиёзларидан фойдаланиш, хусусийлаштириш жараёнларини жадаллаштириш, инвестициявий муҳит жозибадорлигини ошириш ҳамда давлат активларини (давлат акция пакетлари, улушлари, кўчмас мулк объектлари) сотиб олган инвесторларга қўшимча қулайликлар яратиш ҳамда “тартибга солиш гильотина” усулини манзилли қўллаш орқали имтиёзлар, эксклюзив ҳуқуқ ва устунликларни бекор қилиш мақсадли равишда белгилаб олинди. Бундан шу маълумки, солиқ имтиёзларини жорий қилиш, улардан самарали фойдаланиш, хорижий инвестицияларни жалб қилиш, тадбиркорлик муҳитини яхшилаш ва иқтисодий ўсишни таъминлашда хусусий секторни ролини ошириш иқтисодий ўсишини таъминлашга хизмат қилади.

Шунингдек, шуни алоҳида таъкидлаш керакки, 2025 йилда иқтисодиётнинг бир қатор тармоқларига солиқ имтиёзлари жорий қилиш белгилаб қўйилди.” Солиқ ва бюджет сиёсатининг 2025 йилга мўлжалланган асосий йўналишлари қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш тўғрисида”[1]. Мазкур Қонун билан Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодексига қишлоқ хўжалигига мўлжалланмаган бўш турган ер участкаларини реализация қилиш бўйича айланманинг қўшилган қиймат солиғидан озод этилишини, шаҳарлар ва шаҳарчаларнинг маъмурий чегараларида жойлашган қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ер участкалари бўйича ер солиғини икки баравар миқдорида ҳисоблаш тартиби бекор қилинишини, яқка тартибдаги тадбиркор ходимлари томонидан тўланадиган ижтимоий солиқ суммаси камайтирилишини, шунингдек солиқ тўловчилар божхона чегарасини кесиб ўтганлигини тасдиқловчи белги қўйилган товарнинг кузатув ҳужжатларини солиқ органларига тақдим этиш мажбуриятидан озод этилишини назарда тутувчи ўзгартиришлар киритилиши иқтисодиётни ривожланишида ўз аксини топади.

Давлат бюджети даромадларини шаклланишида солиқлар муҳим аҳамият касб этади. Фикримизни далили сифатида куйида келтирилган 1-жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкин.

Жадвалдан кўриниб турибдики, бюджет даромадлар манбаини асосини солиқлар ташкил этиб, солиқ тушумлари йилдан йилга ўсиб бормоқда.

2018-йилда солиқларнинг давлат бюджети даромадларидаги улуши 87 фоизни ташкил этиб, 2020-йилда эса бу кўрсаткич 84 фоизни, 2022-йилда 80 фоизни ташкил этган. Бундан шу нарса маълумки, бу йиллар мобайнида солиқларнинг давлат бюджети даромадидаги улуши камайган. Давлат бюджети даромадларинг ЯИМга нисбати 2018-йилда 18,6 фоизни, 2019-йилда 21,2 фоизни, 2020-йилда 22,1 фоизни, 2022-йилга келиб 22,7 фоизни ташкил этган бўлиб, бу кўрсаткич 2018-йилга нисбатан 4,1 фоизга ошганлигини, яъни ялпи

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 2-son 2025 yil

ички маҳсулотда давлат бюджетининг даромадлари улуши ўсиб бораётганлигини кўришимиз мумкин.

1-жадвал

Ўзбекистон Республикасида 2018-2022-йилларда солиқ тушумлари улуши таҳлили[8]

(млрд сўмда)

Кўрсаткичлар	2018-йил	2019-йил	2020-йил	2021-йил	2022-йил
ЯИМ миқдори	424 728,7	529 391,4	602 193,0	734 587,7	888 342,0
Давлат бюджети даромадлари	79 099,0	112 165,4	132 938,0	164 680,3	202 043,0
Бевосита солиқлар	15 656,2	31 676,8	45 206,9	58 930,3	64 447,0
Билвосита солиқлар	41 280,4	46 427,2	46 428,4	56 292,0	71 390,0
Ресурс тўловлари ва мулк солиғи	12 663,4	19 680,7	21 257,0	23 036,0	23 913,0
Юқори даромаддан олинadиган солиқ	1 528,0	-	-	-	-
Бошқа даромадлар	7 971,1	14 380,7	20 045,8	26 423,0	42 293,0
Давлат бюджети даромадларининг ЯИМга нисбати, фоизда	18,6	21,2	22,1	22,4	22,7

2-жадвал маълумотларига қарайдиган бўлсак, бир неча йирик корхоналарга берилган солиқ имтиёзлари суммаси йиллар кесимида акс этган бўлиб, бир биридан катта ўзгаришлар билан фарқ қилмоқда. “UZAUTO MOTORS”АЖ 2018-йилда 3355,12 млрд сўм солиқ имтиёзларидан фойдаланган бўлса, 2019-йилда 3330,2 млрд сўм, 2020-йилда 7,82 млрд сўм, 2021-йилда 1,12 млрд сўм, 2022-йилда 785,86 млрд сўмни ташкил этган бўлиб, бу 2018-йилга нисбатан 2569,26 млрд сўмга камайганлигини кўришимиз мумкин. “Ўзбекистон темир йўллари” АЖ корхонаси эса аксинча 2018-йилда 228,28 млрд сўм солиқ имтиёзларидан фойдаланган бўлса, худди шу кўрсаткич 2019-йилда 341,92 млрд сўм, 2020-йилда 418,73 млрд сўм, 2021-йилда 820,15 млрд сўм, 2022-йилда 926,13 млрд сўмни ташкил этган бўлиб, бу 2018-йилга нисбатан 697,85 млрд сўмга ошганлигини кўришимиз мумкин.

2-жадвал

2018-2022-йилларда солиқ тўловчилар томонидан фойдаланилган солиқ имтиёзлар таҳлили[8]

(млрд сўмда)

Корхоналар номи	Фойдаланилган жами имтиёзлар суммаси				
	2018	2019	2020	2021	2022
“UZAUTO MOTORS”АЖ	3 355,1	3 330,2	7,8	1,1	785,9
“Олмалик кон-металлургия комбинати”АЖ	847,2	900,1	1 412,5	1 917,5	3 447,5
“ЎЗТРАНСГАЗ”	260,5	152,8	0,5	158,2	248,5
“Чирчиқ гидроэлектрстанциялар каскади” УК	364,8	5,6	0,1	0,3	5,8
“UZ-KOR GAZ CHEMICAL” МЧЖ ҚҚ	623,0	1 037,5	1 178,9	1 117,1	1 249,4
Қизилқумцемент”АЖ	118,1	22,3	3,1	26,3	20,6
“Бухоро нефтни қайта ишлаш заводи”МЧЖ	105,5	79,8	4,9	4,3	23,8
“Самарқанд халқаро аэропорти”МЧЖ	27,6	29,7	21,8	16,9	12,6
“Тошкент шаҳар электр тармоқлари корхонаси “АЖ	608,6	7,4	1,9	1,5	0,4
“Ўзбекистон темир йўллари”АЖ	228,3	341,9	418,7	820,1	926,1

Демак, давлат солиқ имтиёзларини жорий қилишдан кўзланган асосий мақсад ишлаб чиқариш ва даромадларнинг ўсишига ижобий таъсир кўрсатиш ҳамда шунинг билан бир қаторда солиққа тортиш базасини кенгайтириш, хорижий инвестицияларни жалб қилиш, янги ташкил этилган корхоналарни ва тадбиркорларни қўллаб қувватлашдан иборатдир. Шу ўринда алоҳида таъкидлаш жоизки, солиқ йиғувчи масъуллар жорий қилинган имтиёзларни самарали ташкил этиш ва уларни назорат қилиш муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг 2024 йил 24 декабрдаги “Солиқ ва бюджет сиёсатининг 2025 йилга мўлжалланган асосий йўналишлари қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-1014-сон Қонуни. <https://lex.uz/ru/docs/7279923>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 8 апрелдаги “Тадбиркорлик муҳитини яхшилаш ва хусусий секторни ривожлантириш орқали барқарор иқтисодий ўсиш учун шарт-шароитлар яратишлар борасидаги навбатдаги ислохотлар тўғрисида”ги ПФ-101-сонли Фармони.
3. Яхёев Қ. Солиқ. Т.: «Меҳнат», 1997-й, 20-бет
4. Гатаулин Ш. Солиқлар ва солиққа тортиш. Т.: 1996-й. 74-бет.
5. Ваҳобов А.В., Жўраев А.С. .Солиқлар ва солиққа тортиш. Тошкент 2009 йил 74-бет.
6. Обломуродов Н., Толипов Ф. Ўзбекистонда солиқлар тарихи. Т.: “Иқтисодиёт-молия” - 2009 йил, 65 бет.
7. Тўхсанов Қ.Н. “Солиқ назарияси” маърузалар матни 2014 йил, 65 бет.
8. Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлиги маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди.

UDK: 338.242.2

OZIQ-OVQAT KORXONALARI MAHSULOTLARI RAQOBATBARDOSHLIGINI BOSHQARISH SAMARADORLIGINI BAHOLASH USULLARI

МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬЮ ПРОДУКЦИИ ПИЩЕВЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

METHODS FOR ASSESSING THE EFFICIENCY OF MANAGEMENT OF THE COMPETITIVENESS OF FOOD ENTERPRISES' PRODUCTS

Ikromov Axmadjon Shavkat o‘g‘li

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti
“Ekonometrika va iqtisodiy modellash” kafedrasida tayanch doktoranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada oziq-ovqat sanoati mahsulotlarining raqobatbardoshligini boshqarish samaradorligini baholash usullari tahlil qilinadi. Raqobatbardoshlik darajasini aniqlashda asosiy ko‘rsatkichlar sifatida mahsulot sifati, narx siyosati, innovatsion salohiyat, marketing strategiyalari va logistika tizimi ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda statistik va ekonometrik baholash usullari, jumladan, ekspert baholash, benchmarking, korelyatsion va regressiyaviy tahlil usullari yoritilgan. Olingan natijalar asosida oziq-ovqat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: raqobatbardoshlik, oziq-ovqat sanoati, baholash usullari, benchmarking, regressiyaviy tahlil, mahsulot sifati, marketing strategiyasi.

В данной статье анализируются методы оценки эффективности управления конкурентоспособностью продукции пищевой промышленности. Качество продукции, ценовая политика, инновационный потенциал, маркетинговая стратегия и система логистики рассматриваются как основные показатели, определяющие уровень конкурентоспособности. Исследование охватывает статистические и эконометрические методы оценки, включая экспертную оценку, бенчмаркинг, методы корреляционного и регрессионного анализа. На основе полученных результатов будут разработаны предложения по повышению конкурентоспособности предприятий пищевой промышленности.

Ключевые слова: конкурентоспособность, пищевая промышленность, методы оценки, бенчмаркинг, регрессионный анализ, качество продукции, маркетинговая стратегия.

This article analyzes the methods for assessing the effectiveness of managing the competitiveness of food industry products. The main indicators for determining the level of competitiveness are product quality, pricing policy, innovative potential, marketing strategies and logistics systems. The study covers statistical and econometric assessment methods, including expert assessment, benchmarking, correlation and regression analysis. Based on the results obtained, proposals are developed to increase the competitiveness of food enterprises.

Keywords: competitiveness, food industry, assessment methods, benchmarking, regression analysis, product quality, marketing strategy.

Bugungi kunda oziq-ovqat sanoati iqtisodiy rivojlanishning muhim tarmoqlaridan biri bo‘lib, aholining oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash va eksport salohiyatini oshirishda katta ahamiyat kasb etadi. Raqobat sharoitlari tobora keskinlashib borayotgan global iqtisodiyotda oziq-ovqat mahsulotlarining bozordagi o‘rnini mustahkamlash uchun ularning raqobatbardoshligini oshirish dolzarb masalaga aylanmoqda.

Mahsulot raqobatbardoshligi sifat, narx, marketing, innovatsion texnologiyalar, logistika va iste‘molchilarning afzalliklariga bog‘liq bo‘lib, uni samarali boshqarish iqtisodiy o‘lishni ta‘minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Shuning uchun raqobatbardoshlikni boshqarishning zamonaviy usullarini ishlab chiqish va baholash muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Mazkur tadqiqotda oziq-ovqat mahsulotlari raqobatbardoshligini baholashning samarali usullari tahlil qilinadi hamda ularni optimallashtirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi. Shu bilan birga, oziq-ovqat mahsulotlarining raqobatbardoshligini oshirishda innovatsion yondashuvlar, xalqaro tajriba va zamonaviy menejment strategiyalarining o‘rni ko‘rib chiqiladi.

Oziq-ovqat mahsulotlarining raqobatbardoshligini boshqarish va uni samarali baholash masalalari bugungi kunda jahon miqyosida keng tadqiq qilinmoqda. Mazkur mavzu doirasida iqtisodiy nazariya, menejment, marketing va statistika usullari asosida ishlab chiqilgan yondashuvlar mavjud.

Porter M. tomonidan ishlab chiqilgan "Raqobat afzalligi" konsepsiyasida korxonalar raqobatbardoshligini ta‘minlash uchun asosiy strategiyalar taqdim etilgan[1]. Unga ko‘ra, oziq-ovqat sanoatida ham raqobatbardoshlikni oshirishda mahsulot sifatini yaxshilash, tannarxni pasaytirish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xalqaro miqyosda Kotler P. va Keller K. tomonidan taqdim etilgan marketing strategiyalari bozor talablarini o‘rganish va iste‘molchilarning ehtiyojlariga mos mahsulotlar ishlab chiqarish zaruratini asoslab beradi. Shu bilan birga, F. Kotler raqobatbardoshlikni baholashda mijozlarning mahsulot sifati va brendga bo‘lgan munosabatini o‘rganish muhimligini ta‘kidlaydi[2].

Mahsulot raqobatbardoshligini baholashda ISO 9001 va ISO 22000 kabi xalqaro standartlar asosiy mezonlardan biri bo‘lib, Jahon Savdo Tashkiloti tomonidan belgilangan oziq-ovqat xavfsizligi talablari ham muhim ahamiyatga ega.

Raqobatbardoshlikni baholashda Stigler G. J. [3] va Schumpeter J. A. [4] tomonidan ilgari surilgan innovatsion yondashuvlar asosida baholash usullari shakllangan. Shu jihatdan olib qaraganda, iqtisodiy baholash usullari quyidagi yo‘nalishlarda o‘rganilgan: Benchmarking usuli – yetakchi korxonalarning tajribalarini tahlil qilish orqali samarali strategiyalarni shakllantirish.

Ekspert baholash usuli – soha mutaxassislari tomonidan mahsulot sifati, marketing strategiyasi va innovatsion salohiyatni tahlil qilish[7]. Statistik tahlil usullari – mahsulot tannarxi, bozor ulushi va rentabellik darajasi asosida raqobatbardoshlik darajasini aniqlash [4].

Zamonaviy iqtisodiyotda raqobatbardoshlikni oshirish uchun innovatsion texnologiyalar va ekologik xavfsizlik asosiy omillardan biri hisoblanadi. Schumpeter J.[8] innovatsiyalar va texnologik rivojlanish korxonalarining bozordagi ustunliklarini belgilab berishini ta’kidlagan. Freeman C. [5] esa texnologik taraqqiyot mahsulot sifatini oshirish bilan birga, ishlab chiqarish jarayonlarining ekologik xavfsizligini ham ta’minlashi lozimligini ko’rsatgan.

Oziq-ovqat sanoatida ekologik xavfsizlikni ta’minlash maqsadida FAO (Food and Agriculture Organization) [6] va Codex Alimentarius tomonidan oziq-ovqat mahsulotlarining xavfsizlik standartlari belgilangan. Ushbu hujjatlar xalqaro standartlarga mos mahsulot ishlab chiqarish va uni global bozorga chiqarish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Benchmarking – bu korxonaning faoliyatini eng ilg’or tajribalar bilan taqqoslab, samaradorlikni oshirishga yo’naltirilgan strategik tahlil usuli. Ushbu usul oziq-ovqat korxonalarining mahsulot raqobatbardoshligini boshqarish samaradorligini baholashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Benchmarking usulining asosiy vazifalari: Korxona mahsulotlarini bozordagi eng ilg’or raqobatchilar mahsulotlari bilan taqqoslash; Mahsulot sifati va ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish yo’llarini aniqlash; Innovatsion texnologiyalar va samarali boshqaruv usullarini joriy etish; Raqobatbardoshlikni oshirish uchun marketing strategiyalarini shakllantirish; Xarajatlarni optimallashtirish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish.

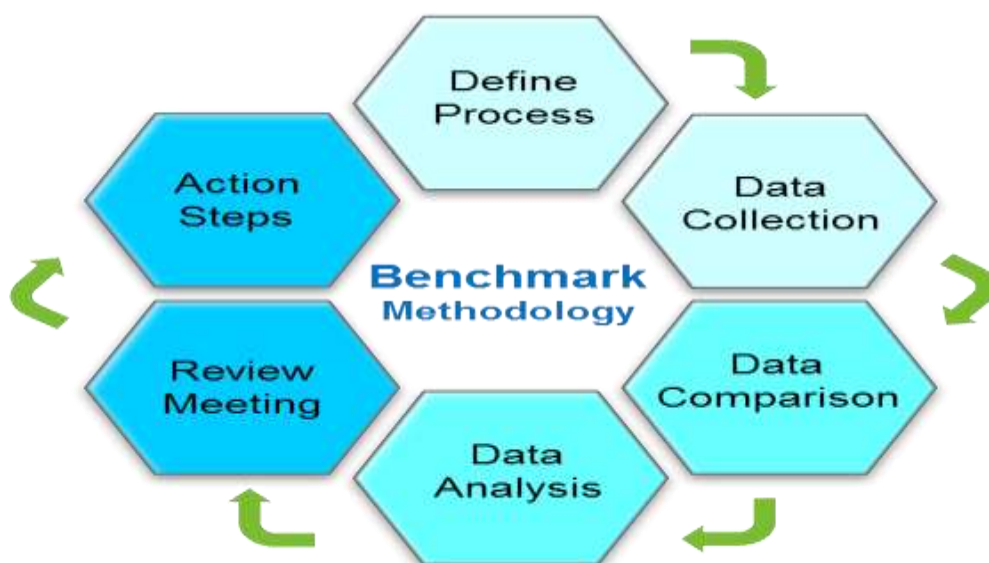
Benchmarkingning asosiy maqsadi – kompaniyaning biznes jarayonlari, mahsulot sifati va xizmatlarini yaxshilash orqali bozorda yetakchi o’rinni egallashdir. U orqali quyidagi natijalarga erishish mumkin:

- Ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish
- Xarajatlarni kamaytirish
- Mahsulot yoki xizmat sifatini oshirish
- Raqobatchilardan o’rganish va ularning tajribalarini tatbiq etish
- Innovatsiyalarni joriy qilish

Benchmarking usulining raqobatbardoshlikni boshqarishdagi roli:

Mahsulot sifati. Benchmarking orqali ilg’or kompaniyalarning sifat nazorati tizimi o’rganiladi. Xalqaro standartlarga mos mahsulot ishlab chiqarish mexanizmlari aniqlanadi.

Narx siyosati. Raqobatchilar narx strategiyasi tahlil qilinadi. Xarajatlarni kamaytirish orqali mahsulot narxining raqobatbardoshligi ta’minlanadi.

1-rasm. Benchmarking metodologiyasi
Manba: Muallif ishlanmasi

Ishlab chiqarish samaradorligi. Eng yaxshi texnologiyalar va ishlab chiqarish jarayonlarini o‘rganish orqali samaradorlik oshiriladi. Ishlab chiqarish tannarxini pasaytirish va mahsulot ishlab chiqarish hajmini oshirishga imkon beradi. **Marketing va brend strategiyasi.** Muvaffaqiyatli kompaniyalarning marketing usullari tahlil qilinadi. Iste’molchilarning xatti-harakatlari o‘rganilib, mahsulot targ‘iboti takomillashtiriladi.

Innovatsiyalar va texnologik rivojlanish. Zamonaviy texnologiyalar va ilg‘or innovatsion mahsulotlar o‘rganiladi. Yangi texnologiyalarni joriy qilish orqali mahsulot sifatini oshirishga erishiladi. Benchmarking usuli oziq-ovqat korxonalari mahsulotlarining raqobatbardoshligini oshirish va samarador boshqaruv tizimini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Korxona ilg‘or tajribalarni o‘rganish va amaliyotga tadbqiq etish orqali bozordagi mavqeini mustahkamlashi, mahsulot sifatini oshirishi va raqobatbardoshlikni ta’minlashi mumkin.

Mahsulot raqobatbardoshligiga ta’sir qiluvchi omillarni tahlil qilish uchun ko‘p omilli regression tahlil qo‘llanildi:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \beta_4 X_4 + \varepsilon$$

Bu yerda:

- **Y** – oziq-ovqat mahsulotlarining raqobatbardoshlik darajasi;
- **X₁** – mahsulot sifati va xalqaro sertifikatlariga mosligi;
- **X₂** – ishlab chiqarish tannarxi va samaradorligi;
- **X₃** – marketing strategiyalari va brend imidji;
- **X₄** – innovatsion texnologiyalar va ekologik xavfsizlik.

Natijalar shuni ko‘rsatdiki, sifat, marketing va innovatsiyalar mahsulotning bozordagi o‘rnini aniqlashda muhim omillar hisoblanadi.

SWOT tahlil natijalari.

Tahlil natijalariga ko‘ra, O‘zbekiston oziq-ovqat mahsulotlari sanoatining kuchli va zaif tomonlari quyidagicha aniqlandi:

- **Kuchli tomonlari:** Mahalliy xomashyo bazasining boyligi; ichki bozordagi talabning yuqoriligi; Ishlab chiqarish tannarxining nisbatan pastligi.

- **Zaif tomonlari:** Xalqaro sifat sertifikatlariga mos keladigan mahsulotlar ulushining pastligi; zamonaviy texnologiyalar joriy etilishining sustligi; marketing va eksport strategiyalarining sustligi.

- **Imkoniyatlar:** Qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat sanoati uchun davlat imtiyozlari mavjudligi; eksport geografiasini kengaytirish imkoniyati.

- **Tahdidlar:** Tashqi bozorlardagi yuqori raqobat; logistika va ta’minot zanjiri muammolari.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, oziq-ovqat sanoati mahsulotlarining raqobatbardoshligini oshirish uchun sifat, marketing, innovatsiyalar va eksport strategiyalariga e’tibor qaratish muhim hisoblanadi. Ichki va tashqi bozorda muvaffaqiyat qozonish uchun xalqaro sifat standartlariga mos mahsulotlar ishlab chiqarish va ilg‘or texnologiyalarni tatbiq etish zarur. Shu bilan birga, mahsulot tannarxini optimallashtirish va samarali marketing strategiyalarini ishlab chiqish ham raqobatbardoshlikni oshirishning muhim shartlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Porter M. (1985). Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. New York: Free Press.
2. Kotler P., Keller K. (2016). Marketing Management. Pearson Education.
3. Stigler G. J. (1968). The Organization of Industry. Homewood, IL: Richard D. Irwin.
4. Gujarati D. N. (2003). Basic Econometrics. New York: McGraw Hill.
5. Freeman C. (1987). Technology Policy and Economic Performance. London: Pinter.
6. FAO (2021). Food and Agriculture Organization Reports on Global Food Safety Standards.
7. Drucker, P. (2001). Essential Drucker (1st ed.). Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780080939322>
8. Schumpeter, J.A. (1934) The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credits, Interest, and the Business Cycle. Transaction Publishers, Piscataway.

Muassis: Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti

Muharrirlar:

dots. N.A.Kudratxodjayeva

Texnik muharrir:

I.M.Nig‘matullayev

Ro‘yxatdan o‘tish tartibi № 4715

Jurnaldan ko‘chirib bosilganda «Yangi O‘zbekiston iqtisodiyoti» dan olindi, deb yozilishi shart.

Chop etishga tavsiya etildi: 31.01.2025 nusxa 50

Format 70x108 1/8. Shartli bosma taboq 18,0. Buyurtma №__2__

Sotuvda kelishilgan holda

ООО «KLASSIC PRINT» MCHJ bosmaxonasida chop etilgan.

Toshkent sh., Chilonzor ko‘chasi 19, 28-uy

Учредитель: Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Редакторы:

доц. М.И.Саидкаримова

Тех. редактор:

И.М.Нигматуллаев

Регистр № 4715

При использовании материалов журнала «Экономика Нового Узбекистана» необходимо сделать на него ссылку

Подписано к печати: 31.01.2025

Формат 70x108 1/8. Усл. печ. л. 18,0 Тираж 50 экз. Заказ №__2__

Цена договорная

Отпечатано в типографии ООО «KLASSIC PRINT» г. Ташкент, ул Чилонзор 19, 28 дом.

Founder: The National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

Editors:

I.M.Nigmatullayev

Technical editor:

I.M.Nigmatullayev

Registration № 4715

When copying the entire journal material, it should be indicated that material was taken from the journal: “The economy of New Uzbekistan”.

Signed for printing: 31.01.2025

Format 70x108 1/8. The number of printed pages accepted 18,0. Circulation 50 copies.

The order № 2

Cost agreed.

Printed at the Tashkent ООО «KLASSIC PRINT» MCHJ. Press. Tashkent, Chilanazar street 19, 28.

МИРЗО УЛУГБЕК НОМИДАГИ ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ “ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИ” ЖУРНАЛИГА МАҚОЛА РАСМИЙЛАШТИРИШ ТАЛАБЛАРИ

Журнал таҳририяти 7 бетдан кам бўлмаган ҳажмдаги мақолани қабул қилади. Мақола матни Microsoft Word дастурида 14 шрифт ўлчамида, 1.5 интервалда, юқоридан ва пастдан 2 см, ўнгдан 2 см, чапдан 2.5 см жой қолдирилиб, таҳририятга топширилиши лозим. Мақолада чизма, графиклар, жадваллар ва расмлар келтирилиши мумкин. Журнал бир йилда 6 марта нашр этилади.

Мақола таркиби:

- юқорида чап томонда УДК кўрсатилади;
- муаллиф исм-шарифи ўзбек, рус ва инглиз тилларида қисқартирилмаган ҳолда ўнг томонга ёзилади;
- шаҳар ва ташкилот номи;
- мақола номи ўзбек, рус ва инглиз тилларида берилади;
- мақола номидан сўнг ўзбек, рус ва инглиз тилларида аннотация ва калит сўзлар ёзилади.
- матн сўнгида фойдаланилган адабиётлар рўйхати берилади.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЬИ В ЖУРНАЛ “ЭКОНОМИКА НОВОГО УЗБЕКИСТАНА” НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА УЗБЕКИСТАНА ИМЕНИ МИРЗО УЛУГБЕКА

Редакция журнала принимает статьи объемом не менее 5 страниц, набранных в редакторе Microsoft Word в виде компьютерного файла. Шрифт - Times New Roman – 14, междустрочный интервал 1.5, все поля страницы сверху и снизу – 2 см, справа – 2 см, слева – 2.5 см. В статью можно добавлять графические материалы – рисунки, таблицы и т.д.

Структура статьи:

- в верхнем левом углу указывается УДК;
- имя и фамилия автора без сокращений на узбекском, русском и английском языках по правому краю;
- название города, организации;
- название научной статьи на узбекском, русском и английском языках;
- после названия статьи - аннотация, ключевые слова на трех языках;
- список источников и литературы размещается в конце текста.

YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI

2

ISBN 978-9943-5256-3-4

Qog‘oz bichimi 60x84 1/16. Times New Roman
garniturasida terildi.

Ofset uslubida oq qog‘ozda chop etildi.

Nashriyot hisob tabog‘i 18, Adadi 25. Buyurtma № 2

Bahosi kelishuv asosida

OOO «KLASSIC PRINT» MCHJ MChJ

bosmaxonasida chop etildi.

Manzil: Toshkent shahar Chilonzor tumani,

Chilonzor ko‘chasi 19, 28-uy